

ქართული ხალხური
საგმირო-საინფორმაციო
სიფყვიანობა

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
გამომცემლობა
თბილისი — 1949

აპგორჩისაგან

ეს ნაშრომი ქართულ ხალხურ საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა მონოგრაფიულად შესწავლის პირველ ცდას წარმოადგენს. იგი უფრო ფართო მოცულობით იყო დამუშავებული. ტექნიკური მიზეზების გამო ნაშრომიდან ამოვიღეთ ორი თავი (საისტორიო ნაწარმოებთა შექმნის დრო და გავრცელების არე); ზოგი თავი კი— შევამოკლეთ. ამავე მიზეზით წიგნს ვერ ვურთავთ სისტემატიზირებულ კრებულს ხალხური სიტყვიერების ნიმუშებისას, რომელიც ჩვენი კვლევის ობიექტს წარმოადგენდა. საგულისხმეო შენიშვნებისათვის გულითად მადლობას ვუძღვნი აკად. კორნელი კეკელიძეს, აკად. აკაკი შანიძეს, აკად. ნიკო ბერძენიშვილს და პროფ. ალექსანდრე ბარამიძეს.

შესავალი

ქართული ხალხური სიტყვიერება მდიდარია თემატიკურად და ჟანრობრივად მრავალფეროვანი ნაწარმოებებით, რომელთა რეალური საფუძველი კონკრეტული ისტორიული მოვლენა ან ისტორიული პირის მოქმედებაა. ეს ნაწარმოებნი იწოდებიან საისტორიოდ და წარმოადგენენ ხალხური სიტყვიერების სპეციფიკურ განყოფილებას. ამ განყოფილებაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ჩვენი კვლევის ობიექტად აღებულ საგმირო ხასიათის ნაწარმოებებს, რომელთაც ჩვენ საგმირო-საისტორიოს ვუწოდებთ.

ქართულ ხალხურ საისტორიო ნაწარმოებთა რეალური საფუძველი საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი ისტორიით, მისი გმირული წარსულით, პოლიტიკურ-ეკონომიური და კულტურული ვითარებით არის განსაზღვრული. ამით აიხსნება მისი ძირითადად საგმირო ხასიათი. სამშობლოს მდიდარი წარსული და აწმყო ქართველ ხალხს თავისი შემოქმედების, პოეტური შემეცნების საგნად გაუხდია. საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებნი იქმნებოდნენ იმ ბრძოლების საფუძველზე, რომელთაც თავისი დამოუკიდებლობისა და კულტურის დასაცავად საუკუნეთა მანძილზე ეწეოდა ქართველი ხალხი უცხო დამპყრობლებისა თუ სოციალური ბოროტების წინააღმდეგ. ასეთ ბრძოლებში განვითარდა და განმტკიცდა საუკეთესო თვისებები ჩვენი ხალხისა, რაც შესანიშნავად არის ასახული ხალხურ სიტყვიერებაში.

ხალხურ სიტყვიერებას, როგორც საისტორიო მასალას, იყენებდნენ კ. მარქსი¹ და ფრ. ენგელსი². სიტყვიერი ხელოვნების ამ სფეროს მისი ისტორიული ღირებულების გამო მალალი შეფასება მისცა ვ. ი. ლენინმა: „Ведь на этом материале можно было

¹ კ. მარქსი, ჰეგელის სამართლის ფილოსოფიის კრიტიკისათვის. შესავალი. თბ., სახელგამი, 1946, გვ. 10.

² ფრ. ენგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა, სახელგამი, 1938, გვ. 28, 60, 70—71, 78—79, 139, 165.

ბი წაიწერა შესანიშნავი მკვლევარი და მკვლევარი ჩვენს ხალხში... მისი — დიდი ხალხური შემოქმედება, ასეთი ხალხური შემოქმედება, ასეთი ხალხური შემოქმედება, ასეთი ხალხური შემოქმედება...¹

ხალხური სიტყვიერების დიდი მნიშვნელობა პოლიტიკურ მოღვაწეთა დასახასიათებლად, ეროვნული წარსულის შესასწავლად და ხალხის სოფლმხედველობის გასათვალისწინებლად შესანიშნავად განსაზღვრა საბჭოთა ფოლკლორისტიკის ფუძემდებელმა მაქსიმ გორკიმ: „От г.губокой древности фолклор неотступно и своеобразно сопутствует истории. У него свое мнение о деятельности Людовика XI, Ивана Грозного, и это мнение резко отличается от оценок истории, написанной специалистами, которые не очень интересовались вопросом о том, что именно внесла в жизнь трудового народа борьба монархов с феодалами“². რეალური ისტორიის ასეთი ცალმხრივობის გამო ილია ჭავჭავაძემ გულსიტყვილით აღნიშნა: „ჩვენი ხალხისა და ქვეყნის ისტორია მეტად მწიფია და შეუშუშავებელი, ჩვენი ერის ისტორიაში ან სულ არ არის ფაქტები ჩვენი ხალხის ცხოვრების შესახებ და თუ არის კონტრუქტად სადმე, ისიც მეტად საყვედროა. ჩვენ ვამბობთ მარტო იმისთანა ფაქტების თაობაზე, რომელშიც ერთობ ხალხი იჩენს თავის თავსა, თავის თვისებასა, თავის მოწოდებასა ისტორიაში. ერთის სიტყვით, ჩვენი შიდა-ცხოვრების ისტორია ჯერ ფარდა აუხდელია და უცნობი ჩვენგან. ჩვენი ქართლის ცხოვრება ხალხის ისტორია კი არ არის, მეფეთა ისტორიაა, და ხალხი კი, როგორც მომჭმედი პირი ისტორიისა, ჩრდილშია მიყენებული. თითქოს ხალხის ისტორიის შესამეცხებლად საკმაოა კაცმა იცოდეს მარტო მეფეთა ისტორია. თითოხ მეფეთა მოქმედებას ხაზგდებდა საგარეო საქმეთა შესახებ და არა შესახებ შიდა საქმეთა“³. ამ ვარაუდებს ითვალისწინებდნენ ქართული ხალხური სიტყვიერების ნიმუშების შეკრება - შესწავლის პირველი ინიციატორები, როდესაც ხაზგასმით აღნიშნავდნენ მათ დიდ ისტორიულ ღირებულებას. „იმათი (ე. ი. ზეპირსიტყვიერების ნიმუშების, ქ. ს.) დავიწყება წარსულზე ხელის აღებაა“, — განაცხადა აკაკი წერეთელმა

¹ Вл. Бонч-Бруевич, Ленин о поэзии, Набросок из воспоминаний, „На литературном посту“, 1931, № 4, стр. 4.

² М. Горький, О литературе, Изд. 3-е, 1937 г., стр. 456.

³ ილ. ჭავჭავაძე, თხზულებანი, ტ. V, 1927 წ., გვ. 201.

პოეტ. ალ. აბაშელის ლიტერატურულ საღამოზე¹. ზეპირსიტყვიერი ნაწარმოების ისტორიულ ლირებულებას მაღალი შეფასება მისცა ვაკა-ფშაველამ². უნდა აღინიშნოს, რომ თანამედროვე გამოჩენილი ქართველი ისტორიკოსები ავსებენ იმ ხარვეზს, რაზედაც მიუთითა ი. ჭავჭავაძემ. ქართველი ხალხის ისტორიის პირუთენელად შესწავლისას ისინი სათანადო ანგარიშს უწყევენ ფოლკლორულ მასალებსაც. ამის საუკეთესო ნიმუშია ივ. ჯავახიშვილის, ს. ჯანაშიას და ნ. ბერძენიშვილის საქართველოს ისტორია. მასში V—VI საუკუნეების ქართლის ვითარების, ბასტირონის ბრძოლის, ერეკლე მეორის მღვდლმარე-ეპოქისა და სხვათა დასახასიათებლად მოხდენილადაა გამოყენებული ხალხური სიტყვიერების ნიმუშები³.

ზეპირსიტყვიერების დიდი ისტორიული ლირებულებით აიხსნება თამარ მეფის ციკლის ქანური გადმოცემის გამოყენება თურქების მიერ მიტაცებული ჩვენი მიწა-წყლის გამო დაწერილ არნ. ჩიქობავას საინტერესო წერილში: „Несколько замечаний о ларак“⁴.

ქართულ საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებებს შემოუნახავს სახელები მთელი რიგი სახალხო გმირებისა, რომელთა შესახებ მატინეებსა და ისტორიაში არაფერი იყო ნათქვამი. ხალხურმა შემოქმედებამ დაიწყო სახელები ბასტირონის ალების მონაწილე გმირების, შაჰ-აბასის წინააღმდეგ მებრძოლების — შიოსი, ხორგმანასი და სხვებისა. ქსნისა და არაგვის საერისთაოს ისტორიკოსი გვერდს ვერ აუვლის ზურაბ ერისთავის შესახებ არსებულ მდიდარ ფოლკლორულ მასალას. ბატონყმობის ისტორიის მკვლევარისათვის ძვირფასი მასალაა იმავე ზურაბ ერისთავის ციკლის ნაწარმოებნი, არსენას ლექსი, ლექსები და გადმოცემები მაია წყნეთელზე, თინა წავკისელსა და თანრო ვაშლოვანელზე და მრავალი სხვა.

ლექსებში, გადმოცემებში, თქმულებებსა და ლეგენდებში ისტორია თავისებურადაა წარმოდგენილი. ისტორიული ფაქტი მათი ნხოლოდ პირველი საფუძველია. ფოლკლორი შეუხედავად მისი ის-

¹ აკ. წერეთელი, ხალხური ზეპირსიტყვიერება და მისი მნიშვნელობა „თემი“, 1913 წ., № 118.

² ვაკა-ფშაველა, ორი ანბაღი მღვდლმარეებზე შთაში დარჩენილი, „ივერია“, 1902 წ., № 195.

³ ივ. ჯავახიშვილი. ნ. ბერძენიშვილი. ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, საქ. სსრ გამომც. მთრე გამომცემა, თბილისი, 1945 წ., გვ. 110, 309, 350, 382 და სხვ.

⁴ „Варя Востока“, 1915 г., № 250 (66-6).

ტორიული ღირებულებისა ისტორია არ არის. ეს. მილერის კვლევის მეთოდი მოძველებული და მცდარია, თავის დროზე ისტორიული სკოლის შეცდომათა შორის აღინიშნა მხატვრული ნაწარმოებისა და ისტორიული დოკუმენტების გაიგივება. ყოველივე ამის გათვალისწინებისას არც მეორე უკიდურესობა — ხალხური სიტყვიერების ისტორიული ღირებულების უგულვებელყოფა დასაშვებია. საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა ბუნების გასარკვევად სხვადასხვა საკითხის განხილვისას საჭიროა სათანადო ადგილი დაეთმოს ისტორიული სინამდვილის ინტერპრეტაციას, მაგრამ საჭიროა სიფრთხილე. ხალხური ნაწარმოები ამ თვალსაზრისით მკაცრ ისტორიულ კრიტიკას მოითხოვს. იგი პირველ რიგში მხატვრული შემოქმედებაა ზეპირსიტყვიერების ყველა თავისებურებით — კონტამინაცია-ციკლიზაცია, ანაქრონიზმებით, ტრადიციული მოტივების ეპიური დამუშავებით და ტექსტის პოეტური ევოლუციით.

ხალხურ ნაწარმოებში ისტორიული სინამდვილის ინტერპრეტაცია აუცილებელია მისი იდეური მხარის გასათვალისწინებლად. სინამდვილის ინტერპრეტაციის საფუძველზე უნდა მოხდეს აგრეთვე შემოქმედებითი პროცესის დადგენა; — კერძოდ, საგმირო ლირო-ეპიკისა და ეპოსის წარმოშობისა და განვითარების გზების გათვალისწინება. ამ მიზნის მისაღწევად ხალხური სიტყვიერების ენარებისა და განყოფილებებიდან საისტორიო განყოფილება მისი რეალური საფუძვლის გამო ყველაზე ხელშესახებ მასალებს იძლევა.

ხალხური სიტყვიერების საისტორიო განყოფილება წარმოდგენილია ლექსებით, გადმოცემებით, თქმულებებით და ლეგენდებით. მეცნიერული ტერმინების გამოყენება ისტორიული ხასიათის ნაწარმოებთა მიმართ საჭიროებს დაზუსტებას — ენრობრივ თავისებურებათა მიხედვით. ისტორიული ლექსით აღინიშნება ლირიკულ-ეპიური ან ეპიური ყველა ლექსი, რომელიც უკავშირდება ისტორიულ პირსა თუ მოვლენას. რაც შეეხება ტერმინებს — გადმოცემა, თქმულება და ლეგენდა — მათ შეიძლება ერთგვარი კვალიფიკაცია მიეცეს. ჩვენ მიზანშეწონილად არ მიგვაჩნია ტერმინის „გადმოცემა“ გამოყენება იმ მნიშვნელობით, რომლითაც მას იყენებდა ალ. ვესელოვსკი (уредание). იგი уредание-ს ხმარობს Шуга-ს პარალელურად და ხშირად იმით ფანტასტიკური ხასიათის ნაწარმოებ-საც აღნიშნავს. გადმოცემა მარტივი ისტორიული ან ფსევდო-ისტორიული მოთხრობაა. ეს ისეთი ნაწარმოებია, რომელსაც არ განუცდია საგრძნობი პოეტური ევოლუცია და ისტორიული ან

ჟესეოდო-ისტორიული ფაქტის უბრალო აღწერას წარმოადგენს. ტერმინით თქმულება შეიძლება აღინიშნოს როგორც პროზაული ნაწარმოები, ისე ლექსიც. თქმულება უფრო მხატვრულია, ვიდრე გადმოცემა. თუ უკანასკნელში ისტორია სქარბოპს პოეზიას, თქმულებაში მათი როლები ან თანაბარია, ან კიდევ ერთიმეორეს ენაცვლება. თქმულება საგა-ს შესატყვისია.

ტერმინ ლეგენდას წარმოშობას საკუთარი ისტორია აქვს. იგი გამოყენებული იყო საეკლესიო-რელიგიური და დიდაქტიკურ-მორალური ხასიათის მოთხრობების მიმართ. დამახასიათებელია ამ მხრივ Eicken-ის განმარტება: „Die Legendenliteratur war die heroische Epik der Kirche“¹. ამგვამდ ტერმინ ლეგენდას ფართო გამოყენება აქვს მითიური ელემენტების შემცველ საისტორიო ნაწარმოებთა მიმართ.

დასახელებულ მეცნიერულ ტერმინებს ქართული მასალების მიმართ ჩვენ აღნიშნულ თავისებურებათა მიხედვით ვიყენებთ.

უნდა აღინიშნოს, რომ ხალხური სიტყვიერების საისტორიო განყოფილება გაერთიანებულია თემატიკური და არა ჟანრობრივი თვალსაზრისით. ხალხიც ამ თვალსაზრისით ასხვავებს თავისი შემოქმედების ამ სპეციფიკურ უბანს სხვა ჟანრებისა და განყოფილებებისაგან.

საქართველოს ბარში საისტორიო ხასიათის პოეზიის ნიმუშს აღნიშნავენ ტერმინით ლექსი. ხშირად ურთავენ იმ ისტორიული მოვლენის ან პიროვნების სახელწოდებას, რასაც უკავშირებენ მას. მაგალითად, „თამარ მეფის ლექსი“, „არსენას ლექსი“, „მუხუზლას ლექსი“ და სხვა. პროზაული ჟანრის საისტორიო ნაწარმოებებს (გადმოცემებს, თქმულებებს, ლეგენდებს, ანეგდოტებს) ზღაპრისაგან განსხვავებით ამბავს, ძველ ამბავს ან ძველებურ ამბავს უწოდებენ. ამით ხაზს უსვამენ მათ სინამდვილესთან—ისტორიულ მოვლენას ან პიროვნებასთან კავშირს.

საქართველოს მთაში, კერძოდ ხევსურეთში, ლექსს, ისტორიულ პირებსა და მოვლენებზე მათი საგმარო ხასიათის გამო, სიმღერე ეწოდება. პროზაული ჟანრის საისტორიონაწარმოებებს ხევსურეთსა და ფშავეში გარკვევით ასხვავებენ ზღაპრისაგან—მათი ტერმინო-

¹ H. Eicken, „Geschichte und System der Mittelalterlichen Weltanschauung. Stutthart, 1837, S. 681.

ლოგიით ამბავასაგან და უწოდებენ ანდრეხს¹. ხევსურო-
მთქმელი ანდრეხს უწოდებს, როგორც მარტივ საგვარეულო ამბავს,
ისე შედარებით ვრცელ თქმულებასა ღა ლეგენდას გამოჩენილ ის-
ტორიულ პირსა, თუ ცნობილ ისტორიულ მოვლენაზე. მათი გან-
მარტებით „ამბავა ტიყუილი ას, ანდრეხ მართალი“. რაც არ უნდა
ფანტასტიკური იყოს „ანდრეხი“, ხევსური მას სინამდვილის დიდი-
პრეტენზიით გადმოსცემს. ხევსურეთსა და ფშავში იშვიათად, მაგ-
რამ მაინც იყენებენ ტერმინს ამბავი. ეს ამბავა (ზღაპარი) კი
არ არის, არამედ იგივე ანდრეხი. ამბავის გამოყენება იქ ხშირ
შემთხვევაში წიგნის ან ბარის გავლენით აიხანება, ზოგჯერ
კი ეს ტერმინი ნაწარმოების ხნოვანობის აღმნიშვნელიცაა. იქაური
მთქმელების განმარტებით „ამბავი რომ დაძველდების, ანდრეხი
ქნების“.

სვანი მთქმელებიც ხაზგასმით ასხვავებენ საისტორიო ნაწარმოე-
ბებს ზღაპრებისაგან. ზღაპარი მათი ტერმინოლოგიით ციგინ
არის, მაშინ როდესაც გადმოცემა, თქმულება ან ლეგენდა ჯვი-
ნელ ჰარაკ ად ან ჯვინელ ნამბავად იწოდება².

როგორც ჩანს, ქართულ ხალხურ ტერმინოლოგიაში აღნიშნუ-
ლია ფოლკლორის ამ მდიდარი და მრავალფეროვანი განყოფილე-
ბის სპეციფიკა—მისი ისტორიული საფუძველი და კოლორიტულობა.

ქართული ხალხური სიტყვიერების ამ სპეციფიკური განყოფი-
ლების შესწავლისას პირველ რიგში ისმება კლასიფიკაციის საკითხი.
შესაძლებელია ჟანრობრივი კლასიფიკაცია: ლექსები, გადმოცე-
მები, თქმულებები, ლეგენდები, ანეგდოტები. ასეთი კლასიფიკაციის
შემთხვევაში საქმეს ართულებს ის გარემოება, რომ ხალხურ სიტ-
ყვიერების ეს განყოფილება თემატიკური თვალსაზრისითაა გაერ-
თიანებული. ამ განყოფილების თემატიკას დიდი მნიშვნელობა აქვს
ხალხური შემოქმედების განვითარების კანონების გასათვალისწინებ-
ლად. ხშირია შემთხვევა, როდესაც ერთსა და იმავე თემაზე შექმნილია
სხვადასხვა ჟანრის ნაწარმოები. ნაწარმოებთა პოეტური ევოლუციის
გასათვალისწინებლად აუცილებელია მათში ასახული ისტორიული
სინამდვილის ინტერპრეტაცია. ჟანრობრივი კლასიფიკაციის შემთ-
ხვევაში თავიდან ვერ ავიცილებდით განმეორებებს, რაც ნაშრომს

¹ დამოწმებულია ჩვენ მიერ ხევსურეთში სამეცნიერო მივლინების დროს
1944 და 1946 წლებში.

² დამოწმებულია ჩვენ მიერ ზემო სვანეთში სამეცნიერო მივლინების დროს
1945 წელს.

დაუკარგავდა კომპოზიციურ მთლიანობას. ამის გამო ჩვენ ციკლოპრივი კლასიფიკაცია ავირჩიეთ.

ციკლში გაერთიანებულია ნაწარმოებთა გარკვეული წრე ოპერატორი, ქრონოლოგიური, კულტურული და გეოგრაფიული გავრცელების თვალსაზრისით. ქართულ სინამდვილეში ამ თვალსაზრისით გამოსავალ პუნქტად არის როგორც ისტორიული მოვლენა ან ფაქტი, ისე პიროვნება. ესენია ნაწარმოებთა პირველი წყაროები, რომელთა გათვალისწინების საფუძველზე აშკარადება ხალხური შემოქმედების ბევრი თავისებურება, მისი განვითარების კანონები და გზები.

ჩვენ ძირითადად საგმირო ხასიათის ნაწარმოებებს ვეხებით. ამის გამო, რიგი საისტორიო ნაწარმოები კვლევის გარეშე რჩება. მთლიანად ვერც საგმირო ხასიათის ყველა ნაწარმოების გათვალისწინება მოხერხდა, განსაკუთრებით ისეთებისა, რომელნიც ციკლიზაციას არ ექვემდებარებიან. ეს იმას არ ნიშნავს, თითქოს მათ მნიშვნელობა არ ჰქონდეთ ხალხური სიტყვიერების პრობლემების გასარკვევად. მასალათა არაჩვეულებრივი სიმდიდრისა და მრავალფეროვნების გამო შემოვიფარგლეთ რამდენიმე დამახასიათებელი ციკლით და საქირო შემთხვევებში განოვიყენეთ სხვა დამხმარე მასალებიც.

დასახული მიზნის მისაღწევად აუცილებლად არ მივიჩნიეთ აგრეთვე ისტორიული ხასიათის მცირე ჟანრის ნაწარმოებებს (ანდაზებს, გამოცანებს) შეეხებოდით.

ქართულ ხალხურ საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა შესწავლისას ამოვდივართ იმ მასალებიდან, რომელთა რეალური საფუძველი ვრცელ ისტორიულ მანძილს მოიცავს— V საუკუნიდან XIX საუკუნემდის, — საქართველოში ახალი ხანის დაწყებამდის. საქართველოს ისტორიის მიხედვით ისინი იყოფა შემდეგ ციკლებად: ვახტანგ გორგასლის, დავით აღმაშენებლის, თამარ მეფის, შალვა ახალციხელის, ბახტრიონის, შაჰ-აბასის, ზურაბ ერისთავის, ერეკლე მეორის, სოლომონ პირველისა და სოლომონ მეორისა.

ასეთი ციკლიზაცია, ცხადია, პირობითაა, რადგანაც ხშირ შემთხვევაში ნაწარმოების ცენტრში არ არის დადგენილი ის ისტორიული მოვლენა ან პიროვნება, რომლის სახელსაც ციკლს ვაძლევთ. ეს ითქმის განსაკუთრებით ბახტრიონის, შაჰ-აბასის, ზურაბ ერისთავის, ერეკლე მეორის, სოლომონ პირველისა და სოლომონ მეორის ციკლებზე. ამ ციკლებს ბევრი ნაწარმოების ძირითადი საგანი.

არის დადგენილი ისტორიული მოვლენის ან პირის თანამედროვე რომელიმე სახალხო გმირი. ხშირ შემთხვევაში მათ შესახებ საკმარისი რაოდენობითაა შექმნილი ნაწარმოებები და ისინი გარკვეულ ციკლებს შიგნით ერთგვარ ქვეციკლებს წარმოადგენენ. ასეთებია, მაგალითად, ლექსები ზეზუა გაფრინდაულზე—ბახტრიონის ციკლიდან; თქმულებები მამუკა ქალუნდაურზე—ზურაბ ერისთავის ციკლიდან; ლექსები და გადმოცემები მათა წყნეთელზე, თამრო ვაშლოვანელზე და თინა წავესიელზე—ერეკლე მეორის ციკლიდან და პრავალი სხვა. ჩვენ მიერ მიღებული კლასიფიკაციის საფუძველზე სავალდებულოდ არ მივიჩნით მათი ცალკე გამოყოფა, რადგანაც თემატიკური და ქრონოლოგიური თვალსაზრისით ისინი მთლიანობაში არიან გარკვეულ ციკლებთან.

აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ თამარ მეფისა და შოთა რუსთაველის ურთიერთობის შესახებ არსებული მრავალი ნაწარმოები პირობით თამარის ციკლში შევიტანეთ. თქმულებები შოთა რუსთაველის შესახებ ცალკე ციკლს ჰქმნიან საისტორიო განყოფილებაში. მათ მთლიანად არ ვეხებით, რადგანაც ისინი არ არიან საგმირო ხასიათისა. მართალია, ყველა განხილული თქმულება თამარ მეფის ციკლისა არ არის საგმირო ნაწარმოები, მაგრამ რაკი ეს ციკლი ძირითადად საგმირო ხასიათისაა, თემატიკის სრულად წარმოდგენისათვის მიზანშეწონილად მივიჩნით მათაც შევხებოდით.

კვლევის ობიექტად აღებული მასალების დიდი ნაწილი ამოკრებილია არქივებში დაცული კოლექციებიდან, ხალხური სიტყვიერების კრებულებიდან და პერიოდული გამოცემებიდან; ნაწილი უშუალოდ ჩვენ ან ჩვენი კოლეგების მიერაა მოპოვებული; შედარებით მცირე ნაწილი დაცულია ძველ წერილობით ძეგლებში. ზეპირსიტყვიერების არაჩვეულებრივი სიცოცხლისუნარიანობის ნიუხედავად, ცხადია, ბევრი მასალა დაიკარგა შეუკრებლობით. ამას ცხადყოფენ ძველი ცნობები ისეთ ნაწარმოებებზე, რომელთა უშუალო ჩანაწერები არ მოგვეპოვება. შემკრებლობითი მუშაობის გვიან დაწყება არის აგრეთვე იმის მიზეზი, რომ ყოველთვის ვერ ხერხდება ნათელი წარმოდგენა ვიქონიოთ, თუ როგორ ებრძოდნენ ერთიმეორეს ზეპირსიტყვიერებაში სხვადასხვა შეხედულებანი. არსებული მასალები ცხადყოფენ, რომ ხალხურ შემოქმედებაში ყოველთვის იმარჯვებდნენ და იმარჯვებენ პროგრესული იდეები. მხედველობაშია მისაღები ისიც, რომ ბევრი მასალა ჯერ კიდევ შესაკრებია

და მოსალოდნელია მიგნება ან ჩაწერა არა მხოლოდ ცნობილი საუ-
ფეტების ახალი ვარიანტებისა, არამედ უცნობი სიუჟეტებისაც. გამო-
რიცხული არ არის ისიც, რომ სრული ბიბლიოგრაფიის უქონლობის
გამო ჩვენ არა გვაქვს მიგნებული ამა თუ იმ კუთხეში ჩაწერილი
ყველა მასალა. ყოველ შემთხვევაში, ვფიქრობთ, ცუდი მდგომარეობა
მაინც არა გვაქვს და შეგროვილი მასალების საფუძველზე საკმარისად
ფინება შუქი ქართული ხალხური სიტყვიერების ერთი სპეციფი-
კური განყოფილების საკითხებს.

წარმოდგენილ ნაშრომში განხილულია ქართული ხალხური საგ-
მირო-საისტორიო სიტყვიერების შემდეგი საკითხები:

1. სოციალური ფუნქცია და შესრულების წესები;
2. განვითარების გზები [ა) ისტორიულ მოვლენებთან დაკავში-
რებით შექმნილი ადგილობრივი წარმოშობის ნაწარმოებნი და მა-
თი თემატიკა, ბ) ტრადიციული სიუჟეტებისა და მოტივების ეპიური-
დამუშავება];
3. პოეტური თავისებურებანი;
4. მთქმელები.

ამ საკითხების შესწავლას მნიშვნელობა აქვს როგორც ქართული-
ფოლკლორის ერთი სპეციფიკური განყოფილების რაობის გასარკვე-
ვად, ისე საერთოდ საგმირო ეპოსის განვითარების გასათვალისწინებ-
ლად. დასმული საკითხების მიხედვით ქართული მასალების ანალიზს
აგრეთვე თავისი წვლილი შეაქვს საზოგადოდ ფოლკლორისტიკაში
ხალხური შემოქმედების განვითარების საერთო კანონების დასად-
გენად.

აღნიშნულ საკითხებს წინ უძღვის წერილობით ძეგლებში და-
ცული ცნობები საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა შესახებ და-
ისტორიოგრაფია. ამ შემთხვევაშიაც საგნის სიტყვართოვის გამო ძი-
რითადად ვისაზღვრებით კვლევის ობიექტად აღებული ციკლებით..

ძველ წერილობითს ძეგლებში დასული ცნობები ქართულ საგმირო-საინსპორიო ნაწარმოებთა შესახებ

ძველ წერილობითს ძეგლებში დაცულია საგმირო-საინსტორიო ნაწარმოებები ან ცნობები მათ შესახებ, რაც მაჩვენებელია ქართული ფოლკლორის ამ განყოფილებისადმი აღრევე არსებული დიდი ლიტერატურულ-ისტორიული ინტერესისა.

რომ არაფერი ვთქვათ ისეთ მასალებზე, როგორცაა ძველი ქართული საინსტორიო გადმოცემა ქართველთა მეფის შვილის აზოსა და სხვების შესახებ, რაც საფუძვლად დაედო „ქართლის ცხოვრების“ გარკვეულ ნაწილს, ხალხური სიტყვიერებისადმი დიდი ისტორიული ინტერესის მაჩვენებელია ძველ წერილობით ძეგლებში შემონახული ჩვენი საკვლევი ციკლების ნაწარმოებები ან ცნობები მათ შესახებ.

ძველი ცნობები ქართულ ფოლკლორზე არ არის სისტემაში მოყვანილი. ხშირ შემთხვევაში არც ასეთი ცნობების ზეპირი ხასიათი ან ნაწარმოების აღრესატის ვინაობა და თარიღია გარკვეული. ამიტომ ზოგჯერ ვჩერდებით ასეთ საკითხებზედაც, რითაც არ ეშორდებით ჩვენი კვლევის პირდაპირ მიზანს.

ზეპირსიტყვიერებისადმი ისტორიული ინტერესით უნდა აიხსნას ის გარემოება, რომ „ქართლის ცხოვრებაში“ შეტანილი ვახტანგ გორგასლის მოღვაწეობის აღწერა ატარებს ხალხური ეპოსის კვალს¹. ეს ძეგლი XI საუკუნეზე გვიანი არ არის².

ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც „ქართლის ცხოვრების“ ცნობა ქაბუკ ვახტანგ გორგასლის

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საინსტორიო მწერლობა, გამოც. I, გვ. 131—132; მისივე, ქართველი ერის ისტორია, ნ. I, 1928 წ., გვ. 262 კ. ქვეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, მეორე გამოცემა გვ. 218.

² ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საინსტორიო მწერლობა, გვ. 117—211; კ. ქვეკელიძე, ვახტანგ გორგასლის ისტორიკოსი, „ჩვენი მეცნიერება“, № 4—5, გვ. 19.

ოსების წინააღმდეგ გალაშქრებაზე, ოსთა გმირების თარხანისა და ზაყათარის დამარცხებასა და ტყვე ქართველების (მათ შორის ვახტანგის დის ნირანდუხტის) განთავისუფლებაზე ღრმა აზრის შემცველი ისტორიული ზღაპარია¹. ასევე წერილობით ძეგლებშიც დატული² „ქართლის ცხოვრების“ ასეთი ცნობა ბოლო დრომდე ცოცხალია ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში სხვადასხვა ჟანრის ნაწარმოებთა სახით³.

ხალხურ საგმირო-საისტორიო სატყვიერებისადმი აღრეგე არსებული ინტერესის თვალსაზრისით საყურადღებოა ერთგვარი ისტორიული საფუძვლის მქონე ცნობა ვახტანგ გორგასლის მუხანათურ სიკვდილზე. იგი დატულია არსენ ბერის მიერ გადამეტაფრასებულ წმინდა ნინოს ცხოვრების დანართში „უწყებაჲ თუ მეფე მირიან ანუ სხუანი ნეფენი ქართველნი რომლის ტომისანი იყვნეს, ანუ ქართველნი რომელთა ნათესავთა შვილნი ვართ“⁴. ამ დანართში ვახტანგ გორგასლის სიკვდილზე ნათქვამია: „მოიკლა სპარსთა ბრძოლასა შინა მონაყოფილისა ვისგანმე ზაკუითა“⁵. ამ ცნობის შემცველი ლიტერატურული ძეგლი კორნელი კეკელიძის გამოკვლევით ეკუთვნის XII საუკუნის პირველ ნახევარს⁶.

არსებობს მოყვანილი ცნობის უფრო ვრცელი ვარიანტი: „მოიკლა იგი სპარსთა ბრძოლასა შინა მონაყოფილისაგან მისისა, რამეთუ იცოდა განახვეი ჯაკვისა ღლიასა ქუეშე; და აღიპყრა რა

¹ В. Б. Пфаф, Материалы для истории осетин, Собрание „Сведения о Кавк. горцах“, т. V, 1871, გვ. 4 და 62.

² ვახტანგის, საქართველოს გეოგრაფია, თ. ლომოურისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, 1941. გვ. 72; თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, I, გვ. 50.

³ გავრცელებული სიმღერა „ვახტანგ მეფე ღმერთს უყვარდა“; როგორც შეიქმნა სახელწოდება მეტეხი („მოგზაური“, 1902, № 9—10); ხალხური გადმოცემა ვახტანგ გორგასლანზე („დროება“, 1885, № 25). პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, I, ფ. გოგჩიხიშვილის წინასიტყვაობითა და რედაქ., 1937 წ., გვ. 563; В. Б. Пфаф, Материалы для ист. осетин, стр. 60 и др.

⁴ გამოცემა საეკლესიო მუხებუბისა № 10, ტფილ., 1902 წ., გვ. 46—51.

⁵ იქვე, გვ. 48.

⁶ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია. ტ. I, გამოცემა პირველი, გვ. 320; მისავე, კანონიკური წყობილება ძველ საქართველოში, ტფ. უნ-ტის მოამბე, X, გვ. 325—326.

კრძალი თვისი, რათა სცეს კაცსა სპარსთაგანსა, მონამან მან ბო-
როტმან ჰკრა ისარი ღლიასა ქუეშე, და მით მოიკლა“¹.

ცნობის ეს ვარიანტი თ. ჟორდანიას², ივ. ჯავახიშვილისა³ და
ს. კაკაბაძის⁴ მიერ მიჩნეული იყო ისტორიულ დოკუმენტად.
კ. კეკელიძის გამოკვლევით იგი არ არის ისტორიული დოკუმენტი
და დაცულია არსენის მეტაფრასული შრომისაგან გადაკეთებულ
რედაქციაში. ეს გადაკეთებული რედაქცია, კ. კეკელიძის აზრით,
XIII საუკუნეზე აღრინდელი არ უნდა იყოს⁵.

ჩვენი აზრით, ამ ცნობის XII და XIII საუკუნეების ვარიან-
ტებში დაცულია ისტორიული საფუძვლის მქონე ზეპირსიტყვიერი.
ეპოსის ძეგლი. ასეთი მოსაზრების საფუძველს ზოგიერთი გარე;
მოება გვაძლევს:

ამ ცნობის შესატყვისია ფარსადან გიორგიჯანიძის ისტორიის.
ზღაპრული მოთხრობა ვახტანგ გორგასლის შესახებ. იგი XVII¹
საუკუნის დასასრულსა და XVIII საუკუნის დასაწყისს უნდა ეკუ-
თვნოდეს⁶. ეს ძეგლი აღნიშნული ცნობისაგან დამოუკიდებლად ც.
საინტერესოა ადრე ფიქსირებულ საგმირო-საისტორიო ნაწარ-
მოებთა თვალსაზრისით, ამიტომ მიზანშეწონილად მიგვაჩნია მასზე;
შეჩერება.

აკად. ივ. ჯავახიშვილს აღნიშნული აქვს, რომ ფარსადან გიორგი-
ჯანიძის ისტორიაში მოთხრობა ვახტანგ გორგასალზე ზეპირგადმო-
ცემაზე დამყარებული⁷. ფ. გიორგიჯანიძეს, რომელსაც ბუნდოვანი-
წარმოდგენა ჰქონია საქართველოს უძველეს ისტორიაზე და ვახტანგ.

¹ თ. ჟორდანია, ქრონიკები, I, გვ. 50; ს. კაკაბაძე, საისტორიო-
ძიებანი, II, გვ. 166—175.

² თ. ჟორდანია, ქრონიკები, I, გვ. 50.

³ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. I, თბ. 1928 წ.,
გვ. 269.

⁴ ს. კაკაბაძე, საისტორიო ძიებანი. გვ. 166—175.

⁵ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, გამოცემა
პირველი, გვ. 320; მისივე, კანონიკური წყობილება ძველ საქართველოში, ტფ.
უნ-ტის მოამბე, X, გვ. 326.

⁶ ს. კაკაბაძე, ფარსადან გიორგიჯანიძის ისტორია, „საისტო-
რია მოამბე“, წ. II, თბ. 1925., გვ. 199.

⁷ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, თბ.
1916 წ., გვ. 241—242.

გორგასალი მირიან მეფის შვილი ჰკონებია, თითონვე აღუნიშნავს მისი ისტორიის ზეპირი წყაროები: „აქა ცოტას რასმე ამბავს გავონებულსა მირიან ჳემწიფისასა და მისი შვილის ვახტანგ გორგასლისას დაეწერ, მაგრა წიგნი არ მინახავსო“¹. ფარსადან ვიორგიჯანიძის მოთხრობით, ვახტანგმა ალაგმა და დააშინა საქართველოს მათხარი თურქები. თურქებს შეუპყრიათ ვახტანგის მებაჯრე და უკითხავთ მეფის უძლეველობის მიზეზი. ნებაჯრეს მტრებისთვის უცნობებია: „თავად ნამეტნავად კელძლიერი არისო და ფიცხელი და ჩაუქი ცხვიტი არისო და გუნება აქეს გაბედულიო. მამაცობაში მეომართაგან გაუდრეკელი არისო, ქვეითათ და გინდა ცხენს ზედ მოლაღვა არ იცისო. მერმე ჯაქვის იმედიცა აქვსო, ამით უფრო შეჰბედავსო“. „ქართველნიც ვაკირვებულანო იმ ჯაქვის სიმაგრესაო, მაგრა ვერა გაუფიათ რაო. ჳინდა ის ჯაქვი წყალში იღვას, გინდა ტალახშიგანო სამუდამოთ ეგდოსო, არც უანგი მოეკიდებისო და არცა ფერს იცვლისო და არცა სუნი აქეს რკინისაო, მაგრამეო მეფის მრავალჯერ ჩაცმისაგანო ორგნით ილღიებოო ოფლს წაუხდენიაო, მეფესაც იქილამენ ერიდებისო“. თურქებს შეურჩევიათ გამობრძმედილი მეომრები, რომელნიც ნადირობისას თავს დასხმიან მეფეს. ბევრი მათგანი მოუკლავს მეფეს, ბევრიც გაუქცევია, მაგრამ გამარჯვებულს ზურგიდან მიპარვია მტრები. „მეფე დაუბრუნდა, შეიქნა ომი და მეფემ სამნი თურქნი მოაკვდინა, მიწვეაში მეფეს ილღიას ორი ისარი ჰკრეს და ჯაქვი გაუტეხეს, ძალსზედ დაჰკოდეს და ისრის მკვრელნი თურქნი მეფის ყმებმან დახოცეს და მეფე დაჰკრილი უჯარმას მივიდა და მრავალი წანალიც უყვეს, მაგრამე ურგები იყო წანალი და ამ დაავადებით მიიცვალა“².

ს. კაკაბაძე ამ ფანტასტიკური მოთხრობის წყაროდ თვლის გადამეტათრასებული წმინდა ნინოს ცხოვრებიდან მომდინარე ცნობას³. ასეთ მოსაზრებას თვით ფ. ვიორგიჯანიძის ზემოწოყვანილი განცხადება აბათილებს. ეს რომ ყოფილიყო წყარო ვიორგიჯანიძისა, მაშინ მოთხრობაში გორგასლის მკვლელებად თურქები არ იქნებოდნენ გამოყვანილნი. საფიქრებელია, გიორ-

¹ ციტატი ამოღებულია ივ. ჯავახიშვილის დასახვლებული ნაშრომიდან. გვ. 252.

² საისტორიო მოამბე. ნაწ. II. გვ. 200—201.

³ იქვე. გვ. 201. ს. კაკაბაძეს ეს VI¹ X საუკუნის ისტორიულ დოკუმენტად მიანია.

გიჯანიძე იცნობდა ხალხური თქმულების ისეთ ვარიანტს, რომ-
ლითაც საბედისწერო ბრძოლა გორგასლისა სპარსელების წინაღ-
მდეგ კი არა, სხვა ხალხის წინააღმდეგ ხდება. ჩვენთვისაც ცნობილია
თქმულების ისეთი ვარიანტები, რომლითაც გორგასლის მკვლელი
ოსი ან სხვა ხალხის წარმომადგენელია. მიუხედავად ამისა, გიორ-
გიჯანიძის შრომაში დაცული მოთხრობა ამაგრებს მოსაზრებას
ვახტანგ გორგასლის ღალატით სიკვდილზე XII და XIII საუკუნეე-
ბის ძეგლებში დაცული ცნობის ზეპირსიტყვიერებიდან მომდინარე-
ობის შესახებ. საფიქრებელია, რომ გიორგიჯანიძე და დასახელებ-
ული ძეგლების ავტორები თუ მეტაფრასტები იცნობდნენ ერთი
და იმავე თქმულების სხვადასხვა ვარიანტებს.

მოყვანილი ცნობის ვარიანტების ხალხური შემოქმედებიდან
მომდინარეობას გვაფიქრებინებს აგრეთვე არსებული გადმოცე-
მები და თქმულებები გარეშე მტრებთან ბრძოლის დროს ვახტანგ
გორგასლის შინაური ღალატით სიკვდილის თაობაზე¹.

ზოგადი ცნობა საისტორიო ნაწარმოებების შესახებ აღნიშნული
აქვს თამარ მეფის ისტორიკოსს. ის იმოწმებს დიდებული მიფე ქა-
ლის შესახებ არსებულ „ყმათა მემროწლეთა“, „მეებნეთა გინა
მეჩანგეთა“ და „მენავეთა“ სიმღერებს².

საისტორიო ეპოსის შესახებ უძველესი ცნობების შესწავლის
თვალსაზრისით საინტერესოა ლეგენდა გელათის ეკლესიის აშენე-
ბაზე. იგი შემონახულია ავშანდაძის სიგელის სახელით ცნობილ XV
საუკუნის მეორე ნახევრის ძეგლში. ლეგენდა გადმოცემულია ბუნ-
დოვნად. იგი მთლიანი სახითაც არ არის დაცული. მისი ცენტ-
რალური პირის ვინაობაზე ლიტერატურაში გამოთქმულია სხვადა-
სხვა მოსაზრება. მთლიანად მოგვყავს ლეგენდის ტექსტი იმ სახით,
როგორც არის დაცული: „ოღეს ღარუბანდით გამოვილა ავშან-
დაძის გუარის კაცო, დიდად ნანსასური ნეფისა, როდესაც აღმა-
შენებელი გელათს აშენებდა და ჯალაფნაღანა გარდაპოვარდა,
სანას და სუთი აქიმი მოასხეს ღა ვერა უშველეს, ძაშინლა სხუა

¹ ხალხური გადმოცემა ვახტანგ გორგასალზე („დროება“, 1895 წ., № 25);
გორგასანის ეპიკი, („მოთხრობა“, 1901 წ., № 3); საგულისხმოა აგრეთვე ციკ-
ლიზაცია წყაით ეუფლე შეპარის სახელთან დაკავშირებული გადმოცემა, ჩაწე-
რილი 1939 წ., დაცული საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის რუსთაველის სახ
ქართ. ლიტერატ. ისტ. ინსტ. ფოლკლორის სექციის არქივში (რიგითი კატა-
ლოგის № 18322).

² „ქართლის ცხოვრება“, ბროსეს გამოც. გვ. 336.

ერთი აქტიში მოვიდა ყუელას უკანის ბოლოსა. მან ასრე თქვა: „აქმანდაძესა უთქსო თორმეტი ფური ირმის მეწველიო. სხვა ქუე-ყანასა ზედან არ იშობოდა, მოილო აქმანდაძემან. იპირიანა ღმერთ-მან, დარჩა აღმაშენებელი“¹. წერილობითი საბუთი, სადაც ეს ლე-გენდაა მოთხრობილი, ბროსეს, თ. ჟორდანიას² და ივ. ჯავახი-შვილს³ ყალბად მიაჩნათ. საბუთის დედნის გამომცემლის ექ. თაყაიშვილისა⁴ და ს. კაკაბაძის⁵ მოსაზრებით იგი ნამდვილი სიგელია. ჩვენ პირველთა მოსაზრებას ვიზიარებთ, მაგრამ ამ შენტხეიჯაში ეს არაა მთავარი. ჩვენთვის არსებითია საკითხი, თუ ვისზე მოკეითხრობს ლეგენდა; — ვინ არის ის აღმაშენებელი, რომელიც გელათს აშენებდა, გალავნიდან გადმოვარდა, დაშავდა და ირმის რძით განკურნეს. თ. ჟორდანიას⁶, ექ. თაყაიშვი-ლისა⁷ და ს. კაკაბაძის⁸ მოსაზრებით ლეგენდა დავით აღმა-შენებლის სახელთანაა დაკავშირებული. ლეგენდის შინაარსი და მისი შედარება დავით აღმაშენებლის შესახებ არსებულ სხვა ლე-გენდებთან დასმულ საკითხს ამ მოსაზრების სასარგებლოო კრის. აქმანდაძის სიგლის სახელით ცნობილი ძეგლის მოთხრობაში გა-მოყვანილი პირი რომ დავით აღმაშენებელია, ეს ჩვენამდე მოლ-წეული სხვა ლეგენდებითაც დასტურდება.

ამ ლეგენდების მიხედვით დავით აღმაშენებელი გელათის აშენე-ბის მხოლოდ ინიციატორი და ხელმძღვანელი კი არ არის, არამედ მისი უშუალო მონაწილე, ოსტატიც. ერთი ლეგენდით „შეჯდებოდა ჯორზე დავითი, ერთ ქვას გელათის ტაძარს დაადებდა, მეორეს— პარტილისას და ნესამეს—სუჯუნისასას“⁹. საქარელი მთქმელის გადმოცემით „გელათის მონასტრის აგებაზე მეფე დავითს დიდი შრომა გაუწევია. წყალწითელიდან თავის ხელით ამოუტანია ორი უზარმაზარი ქვა“¹⁰ და სხვ.

¹ საქართველოს სიძველენი, ტ. II, ექ. თაყაიშვილის რედაქციით, 1909, გვ. 42—43.

² ქრონიკები, II, გვ. 264—265.

³ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სიგელთამცოდნეობა ანუ დიპლომა-ტიკა, თბ., 1926 წ., გვ. 172—174.

⁴ საქართველოს სიძველენი, II, გვ. 42,

⁵ საისტორიო მოამბე, II, 1924 წ., გვ. 64—65.

⁶ ქრონიკები, II, 265.

⁷ საქართველოს სიძვ., II, 42.

⁸ საისტორიო მოამბე, II, გვ. 65.

⁹ „კრებული“, 1898, № 7.

¹⁰ „კრებული“, 1897, № 1.

აღნიშნული ძეგლის მოთხრობაში დარუბანდია მოხსენებული. ბუნდოვანი მოთხრობიდან არ ჩანს, რა კავშირი აქვს გელათის შენებასთან დარუბანდს. ზეპირსიტყვიერებაში ბოლოდრომდე ცოცხალი ლეგენდებით გასაგებია ეს კავშირი. ამ ლეგენდებით, დავით აღმაშენებელმა სამიათასი ქართველით აიღო დარუბანდის სიმაგრე და იქიდან ჩამოტანილი რკინის კარები გელათის მონასტრის გალავანს დაჰკიდა¹.

მოთხრობით, 305 ექიმმა ვერ განკურნა დაშავებული აღმაშენებელი. სამასმეექვსემ სამკურნალო საშუალებად ირმის რძე დაასახელა. მანვე მიუთითა ავშანდაძეზე, რომელსაც თორმეტი მეწველი ირემი ჰყოლია. მანამდე ავშანდაძე არ ყოფილა ცნობილი მმართველ წრეებში. როდესაც ექიმმა ირმის რძეზე, როგორც სამკურნალო საშუალებაზე მიუთითა, „ქნეს მოკითხული, შელონდეს“. ავშანდაძე დაშავებულის განკურნების შემდეგ ხდება „დიდად ნამსახური ნეფისა“.

აღნიშნულ გარემოებათა გამო საექვო არ უნდა იყოს ავშანდაძის სიგლის სახელით ცნობილ ძეგლში დაცული ლეგენდის დავით აღმაშენებლის სახელთან კავშირი. ლეგენდა იმდენად პოპულარული ყოფილა XV საუკუნეში, რომ შეუტანიათ ნატყუარ სიგელში, რაც მაჩვენებელია მისდამი ისტორიული ინტერესისა.

თამარ მეფის ციკლის ნაწარმოებთა ფიქსაციის ბვალსაზრისით შეიძლება ინტერეს მოკლებული არ იყოს რუსული თქმულებანივერთა მეფის დინარას შესახებ. საფიქრებელია, თქმულების ავტორის ისტორიულ ცნობებს გარდა გამოყენებული ჰქონდეს ხალხური ნაწარმოებნიც. მკვლევართა მოსაზრებით იგი შექმნილ უნდა იყოს XVI საუკუნეში².

ზეპირსიტყვიერებისადმი ისტორიული და პოლიტიკური ინტერესის მაჩვენებელია ქართულ საისტორიო წყაროში დაცული ღრმად პატრიოტული, ღყარი ისტორიული საფუძვლის მქონე ლე-

¹ „კრებული“. 1897, № 1. ფოლკლორ. სექც. მას. № 18689.

² М. Н. Сперанский, Повесть о Динаре в русской письменности (Извест. Акад. Н. СССР, Отд. русского языка и словесности, т. XXXI, гл. 74—75); ი. ცინცაძე, რუსული თქმულების „დინარას“ საკითხისათვის, საქალინის სახ. თბილისის სახ. უნ-ტის შრომები, ტ. X, გვ. 91). იანე ცინცაძეს გაანალიზებული აქვს სხვადასხვა მკვლევართა მოსაზრებანი ამ თქმულებაზე შესახებ. მისი დასკვნით თქმულება დაწერილი უნდა იყოს იოანე მრისხანის მღვდობისას, არა უადრეს 1565 წ. (იქვე, გვ. 93).

ვენდა დავით აღმაშენებლის მიერ ქ. ანისის აღებაზე. ისტორიული ცნობით, როდესაც დავით აღმაშენებელმა ალაგმა თურქები, ალადგინა და გააძლიერა ქვეყანა, შეუდგა გარეშე ქვეყნების დაპყრობას. სხვათა შორის 1123 წ. მან თურქებისაგან შევიწროებულ ადგილობრივ მცხოვრებთა მოთხოვნით აიღო სომხეთის დედაქალაქი ანისი¹. იქ დავით აღმაშენებელმა ალადგინა თურქებისაგან მეჩეთებად ქცეული ეკლესიები².

ლეგენდის მიხედვით, დავით აღმაშენებელმა წესი ააგებინა დიდი საყდრის ამშენებლის, ბერძენთა ასულის, დედოფლის კატრონიტეს საფლავისათვის. მეფემ სამჯერ ჩასძახა დედოფალს საფლავში: „გიხ-ნ (გისაროდენ) შენ დედოფალო, რ' (რამეთუ) იქსნა ღ-ნ (ღმერთ-მან) საყდარი შ—ი (შენი) უსჯულოთა ჭელთაგან“. ამასა ზედან მკუდარმან საფლავით ჯმა ამოიღო და ღ-თს მადლი მისცა. გაუქვირდა მეფესა და ერთობილ ერთა“³.

ხელნაწერთა კრებული, სადაც ის საისტორიო წყაროა შესული, რომელიც აღნიშნულ ლეგენდას შვიცავს, მისი გამომცემლის ექთაყანიშვილის მოსაზრებით, XVIII საუკუნის მეორე ნახევარს ეკუთვნის⁴. აკად. ივ. ჯავახიშვილს აღნიშნული აქვს, რომ საისტორიო წყარო, რომელშიაც მოყვანილი ლეგენდაა შესული, სხვადასხვა ძველ თხზულებებიდან ამოკრებილ ცნობებს შეიცავს⁵. საფიქრებელია, ეს ლეგენდაც XVIII საუკუნის მეორე ნახევარზე ადრინდელი თხზულებიდან იყოს ამოღებული. საინტერესოა, რომ ძველი ძეგლების მიხედვით დასტურდება ამ ლეგენდის ისეთი პატრიოტული ფუნქცია, როგორიც მას გააჩნდა უფრო გვიან, ხალხური შემოქმედებით გატაცების ხანაში⁶.

ქართული ხალხური სიტყვიერების ადრე ფიქსირებული ნიმუშებისა თუ მათ შესახებ ცნობების თვალსაზრისით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია XVIII საუკუნის გამოჩენილი ისტორიკოსისა და

¹ ანასეული „ქართლის ცხოვრება“, გვ. 220.

² ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი მეორე, თბ., 1914 წ., გვ. 527.

³ ექთაყანიშვილი, საისტორიო მასალანი, „ძველი საქართველო“, ტ. II, განყ III, გვ. 62—63.

⁴ იქვე, გვ. 35.

⁵ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი მეორე, გვ. 527.

⁶ ეს ლეგენდა პოლიტიკურ-აღმზრდელითი დანიშნულებით გამოიყენა ოკოპ გოგებაშვილმა (იხ. ბუნების კარა, თბ., 1885, გვ. 368).

გეოგრაფის ვახუშტი ბატონიშვილის შრომები. საქართველოს ისტორიის წინასიტყვაობაში „უწყებულება მკითხველთათვის“ ვახუშტი ისტორიულ წყაროთა შორის ასახელებს ზეპირსიტყვიერებასაც¹. ვახუშტის შრომებში მოიპოვება მდიდარი მასალა. ფოლკლორის მრავალფეროვანი ქანრების ტრადიციისა თუ ისტორიის შესასწავლად. ამ შრომებში დაცულია ცნობები ისეთ ნაწარმოებთა შესახებ, ან თვით ნაწარმოებნი, რომელნიც ზეპირსიტყვიერებაში აღარაა ცოცხალი და არც სხვა წერილობითი ძეგლებითაა დამოწმებული. ვახუშტის, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო, ყველაზე დიდი ინტერესი საისტორიო ნაწარმოებთა მიმართ გამოუჩენია.

მას მოცემული აქვს ცნობა ჩვენი საკვლევი ციკლების მშრომელებში ფართო გავრცელებაზე: „გარნა გლეხთა უწიგნოთაცა უწყიან ძლიერება გორგასლისა, დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფისა“². ვახუშტმა გორგასლის ციკლის ნაწარმოებებიდან ვახუშტის აღნიშნული აქვს გადმოცემა მეტეხის აშენებაზე³.

დავით აღმაშენებლის ციკლიდან ვახუშტის უკრიტიკოდ აქვს გამოყენებული ისტორიული საფუძვლის მქონე ზემომოყვანილღლეგენდა ქ. ანისის აღებაზე⁴.

საისტორიო ეპოსის ნიმუშებიდან ვახუშტის აღნიშნული აქვს ბოლო დრომდე მრავალ ვარიანტად არსებული მსოფლიო მოტივის შემცველი ლეგენდა მიტოვებული ბავშვის ირმის მიერ გაზრდის შესახებ. თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ტიპიურ ჯადოსნურ ზღაპარს „ირმისას“⁵, ამ ლეგენდიას დღემდე ცნობილი ვარიანტები, რომელნიც XIX საუკ. მეორე ნახევრისა და XX საუკ. ჩანაწერებს წარმოადგენენ, თამარ მეფისა და ერეკლე მეორის სახელებთანაა დაკავშირებული⁶.

¹ ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება 1469—1800-მდე, მეორე გამოცემა. ხ. კიკინაძისა, თბ., 1913, გვ. 4.

² იქვე, გვ. 4.

³ ვახუშტი, საქართველოს გეოგრაფია, აღნიშნ. გამოც., გვ. 53. სინამდვილეში, როგორც თვით ვახუშტიც აღნიშნავს, თბილისის მეტეხის ეკლესია ააშენა მეფე დემეტრემ, იქვე.

⁴ ვახუშტი, საქ. ისტორია, ნ. I, დ. ბაქრაძის გამოცემა, გვ. 182—183.

⁵ ზღაპრები, № 2, ქართველ ქალთა კერძო წრის გამოცემა, თბილისი, 1903 წ., გვ. 127.

⁶ В. М п л а е р, Осетинские атыды, ч. III; „დროება“, 1878, № 73; „მოგზაური“, 1901, № 8, 9; „კვალი“, 1893, № 37; Сборн. матер. для опис. местн. и пл. Кавказа, т. 27; ს. ჯანაშიას სახ. საქ. სახ. მუზეუმ. ხელნაწ. განყ. II—№№: 2002, 2004; 1943 წ., ჩანაწერი კახეთში; 1944 წ., ხევსურეთში ჩანაწერი და სხვ.

ვახუშტიმ აღნიშნული ლეგენდა გარკვეული ბიოგრაფიული მომენტების გამო გუარამ მამფალის სახელს დაუკავშირა¹. როგორც ჩანს, ვახუშტისთვის უცნობი ყოფილა ლეგენდის თამარ მეფის სახელთან კავშირი. წინააღმდეგ შემთხვევაში ბუნებრივი იქნებოდა ამის აღნიშვნა ლეგენდის გუარამ მამფალთან დაკავშირებაზე მსჯელობისას. ეს მით უფრო საფიქრებელია, რომ ვახუშტი საერთოდ დიდი ინტერესით მოჰყიდებია და უხვადაც გამოუყენებია თამარ მეფის ციკლის სხვა ნაწარმოებები.

რაქის აღწერასთან დაკავშირებით ვახუშტის აღნიშნული აქვეს გადმოცემა თამარ მეფის ნაწინაზე². იგივე გადმოცემა ცნობილია აგრეთვე იოანე ბატონიშვილის „ისტორია ქართლისა“-ს მიხედვით. თამარ მეფის ციკლის ნაწარმოებებიდან ვახუშტის გამოყენებული აქვეს ბოლოსტიკეს ომში ნუქარდინ სულტანზე გამარჯვების ამბებთან დაკავშირებული ლეგენდა³. ამ ლეგენდის ვარიანტიც ცნობილია ქართველ მაჰმადიანთა ზეპირსიტყვიერებაში⁴. ამავ ციკლის ლეგენდაზე მიუთითებს ვახუშტი შამქორის ომში გამარჯვების ამბების გადმოცემისას⁵. ეს ლეგენდა ზეპირსიტყვიერებაში აღარაა ცოცხალი და არც სხვა წერილობითი წყაროებშიაა ცნობილი.

ვახუშტის მითითებული აქვეს აგრეთვე თამარ მეფის სახელთან დაკავშირებულ გადმოცემებზე სხვადასხვა ძველ ნაგებობათა შესახებ, როგორცაა: ქცაის ხრამის მონასტერი პირლებულს⁶ და დიდი და ჰაგარი ციხე ქვემო-ზრამაგას⁷. ზეპირსიტყვიერებისადმი ისტორიული ინტერესის მაჩვენებელია აგრეთვე ოსეთის აღწერისას მის მიერ აღნიშნული გადმოცემები ციხე-კოშკებსა და ეკლესიების შესახებ⁸. ბოლო დრომდე კავკასიის ხალხი ყოველგვარ ძველ ნაგებობას მეტწილად თამარ მეფეს მიაწერს. გარდა ამისა ფართოდაა გავრცელებული ნაწარმოებნი თამარის დიდ საალმშენებლო მოღვაწეობაზე.

¹ ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, გვ. 225.

² ვახუშტი, საქართველოს გეოგრაფია, გვ. 161.

³ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, გვ. 212.

⁴ გ. კიკინაძე, თამარ მეფე ქართველ მაჰმადიანთა ზეპირის ცნობებით თბ. 1911, გვ. 38.

⁵ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, გვ. 208.

⁶ ვახუშტი, საქართველო. გეოგრაფია, გვ. 44.

⁷ იქვე, გვ. 114.

⁸ იქვე, გვ. 111.

შაჰ-აბასის ციკლის ნაწარმოებებიდან ვახუშტის დაუცავს საინტერესო პატრიოტული გადმოცემა. იგი დაკავშირებულია მეფის გიორგი სვიმონისძის მეორის მიერ შაჰ-აბასისადმი ლორეს იძულებით დათმობასთან¹. გადმოცემა საინტერესოა შაჰ-აბასის ციკლის ნაწარმოებთა ტრადიციის თვალსაზრისით. ჩვენამდე მცირე რაოდენობითაა მოღწეული ამ ციკლის ნაწარმოებნი. საფიქრებელია, რომ საქართველოს დაუძინებელი მტრების შაჰ-აბას პირველისა და შაჰ-აბას მეორის მიერ მშვიდობისმოყვარულ მოსახლეობის აკლება და მათ მოწინააღმდეგე ქართველ მამულიშვილთა სულისკვეთება და მოქმედება სათანადოდ იქნებოდა ასახული ხალხურ სიტყვიერებაში. ჩვენამდე მოღწეულ მცირერიცხოვან ჩანაწერებთან ერთად ამას ადასტურებს ვახუშტის მიერ პოლიტიკური ინტერესით გამოყენებული გადმოცემა.

ჩვენი საკვლევი ციკლების გარდა, ვახუშტის გამოყენებული აქვს აგრეთვე მრავალი პატრიოტული ნაწარმოები².

ვახუშტის შრომებში გამოყენებული ნაწარმოებები გვიჩვენებენ გამოჩენილი მეცნიერის დიდ ისტორიულსა და პოლიტიკურ ინტერესს ხალხური ეპოსისადმი. ვახუშტის ასეთი ინტერესი ხალხური შემოქმედებისადმი არ ნიშნავს იმას, თითქოს იგი აიგივებდა ზეპირსა და წერილობითს წყაროებს. მისი სიტყვებით, ცოდნა „არს ნაყოფი კეთილი“. მას აღნიშნული აქვს ზეპირი ცოდნის ნაკლებ გამძლეობა და ამ მხრივ წერილობითი წყაროების უპირატესობა: „არამედ რაისაგან არს ესე ოდენი კეთილნი, გარნა არს თუ ხსოვნისაგან, არამედ ხსოვნაცა ესე წარწყმდეს სამისა ანუ ოთხისა და უფროს ხუთისამდე ნათესავისა, და ამისთვის ვიხილავთ უმჯობესათ წერილთა“³.

საისტორიო ეპოსის შესახებ შედარებით ძველი ცნობების თვალსაზრისით საგულისხმოა იოანე ბატონიშვილის „ისტორია ქართლისა-ში“ თამარ მეფის სამისიონერო მოღვაწეობის დახასიათება: „მოვლო თამარ მეფემან კავკასიის კერძონი და ბრძანა უმაღლესთა მთათა ზედა ეკლესიათა აღმართებად, ეკლესიანი აწუცა მრავალ არიან ამა ზენოხსენებულთა მთათა შინა და მუნ მცხოვრებნიც აღიარე-

¹ ვახუშტი, საქ. ცხოვრება, გვ. 52.

² კს. სიხარულიძე, ვახუშტი ბატონიშვილი ხალხური შემოქმედების შესახებ, „ლიტერატურული ძიებანი“, ტ. IV, გვ. 385—404.

³ საქ. გეოგრაფია, გვ. 2.

ზენ თამარ მეფისაგან აღშენებასა. და მერე გელაქუნის მთის კერძო ახალციხემდინ, მუნცა ყოველთა ძალალთა ადგილთა ეკლესია და ბალი. ოსთა და ჩერქეზთა უმეტეს დამტკიცებისათვის, და აგრეთვე მუშკულეთს სვანეთსა შინა, რაჰის კერძოსა აღაშენა ეკლესია და მუნ დაასვენა ხატი ლეთისმშობელისა, მოოქვილი ძვირუასად, და მუნ დაჰმოკიდა თმა თვისი ნაწნევი, რომელსა იტყვიან ექვსსა მტკაველსა, და აწცა არს მუნ ეკლესიასა შინა. ხოლო სვანნი და გარემომის მთის ერნი ესრეთ ესვენ ლეთისაშობელისა მას ხატსა, რომელ არა ძალუდთ ტყუილად დაფიცება ვისიმე მის ზედა, და უთუოდ აღიარებს დასაფიცებელი უკეთუ შეაგდონ რამე მისგან ნაქმარი უკვე საქმე, და ხადიან იგინიცა დედად ლეთისა ხატსა მას და ეგრეთვე ესვენ თმასა მას თამარისასა¹. ამ შემთხვევაში, როგორც ეს მართებულად აღნიშნა კ. კეკელიძემ, იოანე ბატონიშვილი ისტორიულ ცნობებს გარდა, ემყარება ზეპირსიტყვიერებასაც¹.

საგმირო-საისტორიო მესტვირული სიმღერების შესახებ ძველი ცნობების თვალსაზრისით საინტერესოა ბაგრატ ბატონიშვილის „ახალ მოთხრობაში“ დახასიათება ქართველი ქალის ქრისტიანის² გენირობისა. ქრისტიანეს გაუწირავს თავი მქადისჯვართან, 1755 წ. ქართლ-კახეთში ნურსალ-ბეგის მეთაურობით შემოსეულ ლეკთა მარბიელ რაზმების წინააღმდეგ ბრძოლაში. ბაგრატ ბატონიშვილი ასე ახასიათებს მის გმირობას: „ჭი საკვირველი. ერთმა მოხუცმა დედათაგანმან მქადის-ჯვრელმან იხმარა სული მამაცობისა, გამოვიდა ციხით, რაოდენიმე ლეკი მოკლა თვისითა ხელითა და რაოდენიმე დაუწვა საფარი ხისა ლეკთა, ხოლო უკანასკნელ მოკლეს იგიცა, რომელსაც დღესა ქებას ვისსა მოუთხრობენ შაირითა მესტვირენი“³. სიმღერა ამ გმირ ქალზე ბოლო დრომდე ცოცხალია ზეპირსიტყვიერებაში⁴.

¹ კ. კეკელიძე, ახალი ლიტერატურული წყაროები ლაშა გიორგის ისტორიისა (თბილისის უნ-ტისა წრომები, XVI, გვ. 106).

² ტრ. რუხაძე, სახელი მქადიჯვარელი დედაქაცია („ლიტერატურა და ხელკვანება“, 1945, № 36).

³ ბაგრატ ბატონიშვილი, ახალი მოთხრობა, თ. ლომოურის რედაქ. თბ., 1941, გვ. 50.

⁴ ხალხური სიტყვიერება, ექ. თაყაიშვილის რედ. ნ. I, გვ. 181—182; გ. ლეონიძე, გმირი დედაბერი, „კომუნისტი“, 1941, № 310; ქს. სიხარულ-ლიძე, ქართველი ხალხის ბრძოლა სამშობლოსათვის ერეკლე მეორის ხელ-ძღვანელობით (ფოლკლორულ მასალათა მიხედვით), 1941, გვ. 27—28.

ქართული ხალხური საისტორიო ეპოსის ადრე ფიქსირებულ ძეგლების თვალსაზრისით საინტერესოა ნუზალის ეკლესიის წარწერად წოდებული ლექსი, რომელიც მცირედ განსხვავებული ვარიანტებით სხვადასხვა ისტორიული და ლიტერატურული წყაროებიდანაა ცნობილი¹. მისი ერთი ვარიანტი ნაპოვნი თ. ყორღანას ნიერ ასეთია;

ჩვენ ვიყავით ცხრანი ძმანი,
ჩარჯონიძე, კახილანი,
ოს-ბალათარ, დავით-სოსლან,
ოთხ სამეფოდ .მებრძოლანი,
ფიდაროს, ჯადაროს, საყურ და გიორგი,
მტერთა რისხვით შემხედვარნი;
ჩვენნი ძმანი სამნი ბერნი,—
ისაკ, რომანოზ და ბასილ,—
იქმნენ ქრისტეს კარგნი ყმანი.
ჩვენ გვიჭირავს მიმავალთა-მომავალთა,
ოთხის კუთხის ვიწრო გზანი,
კასარხედ სიმაგრე მაქვს და საბაჟო,
აქ მოჭირავს კიდის კარი,
საიჭიოს მოიმედე,
სააქოს კარგა მდგარი.
ოქროსა და ვერცხლის მიწა
ამდონი მაქვს, ვითა წყალი.
კავკასიონი დავიპყარ,
ოთხს სამეფოს გაუმკლავდი;
ქართველს ბატონს დაჰ მოესტაცე.
არ დავაგდე ჩემი გვარი,
მამწედა ფიცით, მილალატა,
მან დაიდვა ჩემი ბრალი:
ბალათარ წყალსა მიეცა,
აღოცოცა ოსთა ჯარი,
ვინცა ეს ლექსი იხილოთ,
მცირედ ბრძანეთ შენდობანი.

ანაქრონიზმების შემცველმა ამ ლექსმა² ადრევე მიიქცია ლიტერატორთა და ისტორიკოსთა ყურადღება. მკვლევართა ერთი

¹ M. Brosset, Pièces diverses relatives à la Géorgie (Journal Asiatique, 1830, p. 305).

А. Головин, Топографическое и статистическое замечки об Осетии, Кавк. календарь, 1854, стр. 450; Сборник, Сведения о Кавк. горцах, т. 5, гв. 60; თ ყორღანია, ქრონიკები, II, გვ. 178; „მომბე“ 1903, № 4, გვ. 62; და სხვ.

² მისი მიხედვით ჯადაროსი დავით სოსლანის ძმაა. ისტორიაში ცნობილია ოსთა მეფე ჯადაროსი, მამა და არა ძმა დავით სოსლანისა.

ჯგუფის მოსაზრებით ლექსი ვახტანგ გორგასლის სახელთან არის დაკავშირებული¹. მკვლევართა მეორე ჯგუფის მოსაზრებით ლექსის „ქართველი ბატონი“ გიორგი ბრწყინვალეა; „ოს-ბალათარი“ კი „ქართლის ცხოვრებით“ ცნობილი ოსთა მთავარი ბაყათარი². მართებულად პირველი მოსაზრება უნდა ჩაითვალოს. ლექსის ბოლო, როგორც აღნიშნა კ. კეკელიძემ, გადმოგვცემს „ქართლის ცხოვრების“ ცნობებს ვახტანგ გორგასლის ოსეთში გალაშქრების შესახებ³. დამტკიცებულია, რომ „ქართლის ცხოვრებაში“ შეტანილი ვახტანგ გორგასლის მოღვაწეობის აღწერა XI საუკუნეზე გვიანია ძეგლი არ არის⁴. ამის გამო მისი ცნობები გიორგი ბრწყინვალესა და XIII—XIV საუკ. ბაყათარ ოსის ამბებს ვერ დაუკავშირდება. ამის გარდა ზეპირსიტყვიერებაში ბოლო დრომდე ცოცხალია გადმოცემები ვახტანგ გორგასლის მიერ ფიცის გატებასა და მტრის დამარცხებაზე⁵. ამგვარად ლექსში მოხსენებული „ქართველი ბატონი“ ვახტანგ გორგასალია. რაც შეეხება „ოს-ბალათარს“, შესაძლებელია მასში შეერთებული იყოს ორი ბაყათარ ოსი — „ქართლის ცხოვრებით“ ცნობილი V საუკ. და XIII—XIV საუკ. ნაირები.

ეს მხატვრულად მეტად სუსტი ლექსი წმინდა ფოლკლორული არ არის. იგი შექმნილია „ქართლის ცხოვრების“ ცნობებისა და ქართული და ჩრდილო-კავკასიური ხალხური ეპოსის საფუძველზე. მის ავტორს საგმირო-საისტორიო ეპოსისადმი გამოუჩენია პოლიტიკურ-ისტორიული ინტერესი.

¹ მოსე ჯანაშვილი, ქართველთა მატინე, „მომბე“, 1903, № 4, გვ 62; მისივე, საქ. ისტ., ტ. I, გვ. 208—209; კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, 1924 წ., გვ. 201;

A. Гоговин, Топогр. и статист. заметки об Осетии, Кавк. календарь, 1854, стр. 450.

² თ. უორდანი, ქორონიკები, II, გვ. 178; В. Б. Ифаш, Материалы для истории Осетии, стр. 34—35.

³ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, 1924, გვ. 201.

⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, გამოც. I, გვ. 117—211; კ. კეკელიძე, ვახტანგ გორგასლანის ისტორიკოსი, „სენი მენიერება“ № 4—5, გვ. 19.

⁵ როგორ შეიქმნა სახელწოდება მეტეხი („მოგზაური“, 1902, № 9, 10); ხალხური გადმოცემა ვახტანგ გორგასლანზე („დროება“, 1985, № 25) და სხვ.

ჩვენს მიერ აღნიშნულ წერილობითს ძეგლებში დაცული საგ-
შირო-საისტორიო ნაწარმოებები ან ცნობები მათ შესახებ, ცხა-
დია, არ ამოსწურავენ ისტორიოგრაფიის პირველ ნაწილისათვის
გასათვალისწინებელ მასალებს. ბევრი მასალა ჯერ კიდევ მისაგ-
ნებია. ყოველ შემთხვევაში მოყვანილი მასალებიც ადასტურებენ საგ-
შირო საისტორიო ნაწარმოებებისადმი საქართველოში აღრევე არსე-
ბულს დიდ პოლიტიკურ-ისტორიულსა და ესთეტიკურ ინტერესებს.

ქართული ხალხური საგმირო-საისტორიო სიტყვიერების ისტორიოგრაფია

ქართული ხალხური საგმირო-საისტორიო სიტყვიერების შეკრება-შესწავლის ისტორიის სრულქმნილად წარმოდგენას აბრკოლებს ორი გარემოება: ქართული ფოლკლორის სრული ბიბლიოგრაფიის უქონლობა და საერთო ისტორიოგრაფიის დაუმუშავებლობა.

ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორიოგრაფიას ჩვენ ორ ძირითად ნაწილად ვყოფთ: პირველი ნაწილი მოიცავს პერიოდს XIX საუკუნის დასაწყისიდან საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე; მეორე ნაწილი მოიცავს საბჭოთა პერიოდს. საგმირო-საისტორიო ხალხური სიტყვიერების ისტორიოგრაფიაც ჩვენ ამ პერიოდების მიხედვით ავაგეთ.

1. პირველი ნაწილი ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორიოგრაფიისა ტექსტების საისტემური შეკრება-შესწავლით ხასიათდება. ქართული ხალხური სიტყვიერების ნიმუშების უშუალო ჩანაწერები ცნობილია XIX საუკუნიდან.

ქართულ ხალხურ საგმირო საისტორიო ნაწარმოებთა სისტემური შეკრებისა და შესწავლის ისტორია უშუალოდ დაკავშირებულია XIX საუკუნეში ხალხური შემოქმედებისადმი გაზრდილ ინტერესთან. ამ საუკუნის პირველი ნახევარი ძირითადად შემკრებლობითი მუშაობით ხასიათდება. ამგვარ მუშაობას ეწეოდნენ ისეთი გამოჩენილი საზოგადო მოღვაწეები, როგორც იუვენე პლ. იოსელიანი, დ. ჩუბინაშვილი და სხვები¹.

¹ მათ მიერ შეკრებილი ფოლკლორული ნიმუშები დაცულია ლენინგრადის არქივებში: 1. გამოცნანი ქართული, შეკრ. პლ. იოსელიანის მიერ, 1839 წ. თბილისი, (ИВ АН СССР, E 140 B 4 66); 2. დ. ჩუბინაშვილის შეკრ. ქართული ანდაზები და ფრანგულად თარგმნილი მ. ბროსეს მიერ 1839 წ. (იქვე, F: 147, K: 142); 3. „ანდაზები და გამოცანები“, ჩამწ. პ. იოსელიანი. 1839 წ., ლენინგრადის სალტიკოვ-შჩედრინის სახ. საჯარო ბიბლიოთეკა, ხელნაწ. № 48 (201). ეს მასალა პ. იოსელიანს გაუზიარებია ბროსესათვის; 4. „თბილისის ალბაზები მესტვირული ლექსი“ და ერთი იმერული ხალხური შეტანილია 1819 წ. შეკრმულ კრებულში, (ИВ АН СССР E 156, გვ. 127).

ლენინგრადში დაცული ქართული ფოლკლორული ჩანაწერების შესახებ ცნობები მომართა დოც. მიხ. ჩიკოვანმა.

ქართული ხალხური სიტყვიერების ნიმუშების სისტემური შეკრება და შესწავლა მაშინ დაიწყო, როდესაც დასავლეთ ევროპისა და რუსეთის ფოლკლორისტიკის განვითარებაში აღნიშნული იყო ის საფეხურები, რომლებიც რომანტიკულ-მითოლოგიური, სესხების ან მიგრაციისა და ანთროპოლოგიური ანუ თვითჩასახვის თეორიების სახელითაა ცნობილი. XIX საუკუნის მეორე ნახევარი საქართველოში საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების ახალი საფეხური იყო. ამ დროს რუსეთის პროგრესიულ დემოკრატიულ იდეებზე აღზდილი ქართველი ინტელიგენციის მოწინავე ნაწილი განახლების პონციკებს ქადაგობდა. ახალი ცხოვრების შექმნის საფუძველს ისინი ხალხში ხედავდნენ. ეს ზრდიდა ინტერესს ხალხური შემოქმედებისადმიც. ამის გამო ქართული ფოლკლორის ნიმუშების სისტემური შეკრებისა და შესწავლის ისტორიის დასაწყისი და მისი გზები არსებითად განსხვავდება დასავლეთ ევროპის ფოლკლორისტიკის ჩასახვისა და განვითარების საფეხურებისაგან. ლუ იქ, დასავლეთ ევროპაში, ეროვნული სულის იდეის გამოვლინებით გატაცებული რომანტიკოსები ხალხურ პოეზიაში მხოლოდ წარსულის გამოძახებულს დაეძებდნენ, აქ, ჩვენში, განახლების არინციკების მქადაგებელი რეალისტები ხალხურ შემოქმედებაში ხედავდნენ ცოცხალ სინამდვილეს, როგორც წარსულსა, ისე თანამედროვეობის შესასწავლ მასალებს. მათი ინტერესები ამ შემთხვევაში ისეთივე იყო, როგორც რუსული ფოლკლორისტიკის იმ პროგრესიული ფრთის წარმომადგენლებისა, რომელნიც ხალხურ შემოქმედებას დემოკრატიული პონციკებით უღვებოდნენ. მათი შეხედულებანი ხალხურ შემოქმედებაზე რუსული ფოლკლორისტიკის თავისებური, ნაკადი იყო. იგი დასავლეთ ევროპის ფოლკლორისტიკის განვითარების გზებს არ მიაჯობდა. რუსული ფოლკლორისტიკის ამ ფრთის წარმომადგენლები იყვნენ რევოლუციონერი-დემოკრატები, გამოჩენილი მოაზროვნე და კრიტიკოსი ბ. ბ. ბელინსკი, ნ. ა. დობროლუბოვი, ნ. გ. ჩერნიშევსკი, ნ. ნეკრასოვი და სხვები. ფეოდალურმა და ბურჟუაზიულმა ფოლკლორისტიკამ შეგნებულად მიჩქმალა მათი დამსახურება ამ დარგში. მათი განსაკუთრებული როლი ხალხური შემოქმედების შესწავლის საქმეში აღინიშნა მხოლოდ საბჭოთა ფოლკლორისტიკაში¹.

¹ М. А за до в е к и й, Добролюбов и русская фольклористика, „Советский фольклор“ № 4—5, стр. 21. გადაბეჭდილია წიგნ. „Литература и фольклор“, т. 1:38; Ю. М. Соколов, Русский фольклор, 1941, გვ. 96 და სხვები.

რუსული ფოლკლორის სხვა მკვლევარები იმ დროს ძირითადად დასავლეთ ევროპის ფოლკლორისტიკის განვითარების გზებს მიყვებოდნენ. ქართული ფოლკლორისტიკის საწყისი კი დემოკრატიულ პრინციპებთანაა დაკავშირებული. დიდი რუსი რაზნოჩინელების პროგრესიულ-დემოკრატიულ იდეებზე აღიზარდნენ თერგდალეულები. მათი ძირითადი მიზანი იყო მშრომელი ხალხის სამსახური. ასეთი მიზანი, სხვათა შორის, ქართული ხალხური შემოქმედების ნიმუშების შეკრებისა და შესწავლის სტამულიც იყო.

ჩვენ არ ვამტკიცებთ იმას, თითქმის დასავლეთ ევროპის ფოლკლორისტიკის ძირითად საფეხურებს ერთგვარი გამოხმაურება არ ჰქონოდა ქართულ სინამდვილეში. გასული საუკუნის ქართულ ფოლკლორისტიკას ისეთი წარმომადგენელიც ყავს, რომელიც სლავიანოფილების იდეების დიდი გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა. მაგალითად, მ. კელენჯერიძის ნაშრომი „სახალხო პოეზია და მისი საპედაგოგო და საესთეტიკო მნიშვნელობა“, პ. კირიევესკისა და მისი ვაგუფის და რევოლუციონურ დემოკრატიისადმი მტრულად განწყობილ თ. ბუსლაევის შეხედულებათა დიდი გავლენით არის დაწერილი. ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ მას მკაცრად შეხვდა მაშინდელი ქართული კრიტიკა¹.

აქვე აღსანიშნავია ქართული ფოლკლორის შემკრებ-შემსწავლელთა ნიერ მოქმედების საკითხის არასათანადოდ დაყენებაც, ზოგ შეათხვევაში კი მისი სრული იგნორირება. ეს გარემოება რომანტიკულ-მითოლოგიური სკოლის გავლენის შედეგი იყო. საერთოდ კი ქართული ფოლკლორის ქირისუფალი არც ამ შეათხვევაში იმყოფებოდნენ რომანტიკული იდეების ტყვეობაში. ხშირ შემთხვევაში ისინი ანგარიშს უუიღბნენ ხალხურ ნაწარმოებთა შემოქმედთ და არ მისდივდნენ „უპიროვნო პოეზიას“ თეორიას. ამ გარემოებამ ხალხური სიტყვიერების ნაკრების პროგრამაშიც იჩინა თავი. 70 — 80 წლებში „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ მიერ დაბეჭდილ და გავრცელებულ პროგრამაში აღნიშნულია: „საქროა შევნიშნოთ, რომ თუ ნთქმელი მესტვირე ან მეფანდურეა, ესეც მოსახსენებელია შენიშვნაში. ეს იმიტომ, რომ ხშირად მეფანდურე ან მესტვირე თვითონ სთბსავეა ლექსებსა, ჯერ სახალხო ლექსად არ გადა-

¹ ფილიპე მახარაძე, ხალხური პოეზია და ბ-ნი მელიტონ კელენჯერიძე, თბ., 1897; გ. წერეთელი, ხალხური პოეზია და ბ-ნი კელენჯერიძე, „კვალი“, 1898, № 5; ქალარა, სახალხო პოეზია ბ. კელენჯერიძის, „კვალი“, 1897, № 31.

ქვეულა და მხოლოდ შემდეგ ხანებში ზოგი მათი ლექსი სახალხო ლექსად გადაიქცევა ხოლმე¹. ფოლკლორისტიკის აღნიშნული ბურჟუაზიული თეორიების გავლენას საქართველოში მეტწილად სტიქიური ხასიათი ჰქონდა. არსებითად კი ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, პეტრე უმიკაშვილი, ძმები რაზიკაშვილები — ვაჟა, თედო და ბაჩანა, ალექსანდრე ხახანაშვილი, ალექსანდრე ყაზბეგი და სხვები ქართული ხალხური სიტყვიერების შეკრება-შესწავლის საქმეში პროგრესულ-დემოკრატიული იდეებით ხელმძღვანელობდნენ. ხალხური შემოქმედება მათთვის ხალხში პროგრესული იდეების დანერგვის ერთ-ერთი საშუალება იყო. ევროპელ და რუს რომანტიკოსებისა და სლავიანო-ფილებისაგან განსხვავებით, დიდი რუსი რაზნოჩინელების იდეებზე აღზრდილი ქართველი რეალისტები, როგორც აღვნიშნეთ, ხალხურ სიტყვიერებაში წარსულის გამოძახილთან ერთად თანამედროვეობის ხმასაც გრძობდნენ. ილია ჭავჭავაძის რედაქტორობით გამოსულ „ივერიის“ მოწინავე წერილში მოცემულია მათი ასეთი თვალსაზრისი ხალხურ შემოქმედებაზე: „ივერიაში“ იბეჭდება სხვადასხვა ნაწარმოები სახალხო სიტყვიერებისა, სხვათა შორის ზღაპრებიც, და ამ სახით თანდათან გროვდება მასალა ერის წარსულისა და აწმყო სულიერისა და ზნეობრივის ვითარების მკვლევართათვის“².

ცხოვრების განახლებისათვის ბრძოლასთან, პროგრესიულ-დემოკრატიული იდეების დანერგვასთან იყო დაკავშირებული ის დიდი დაბრკოლებანი, რაც ქართული ფოლკლორის შეკრებლებს ელობებოდათ წინ. პროგრესიული იდეების საწინააღმდეგო რეაქციური მოძრაობის შედეგი იყო თედო რაზიკაშვილის შეკრებილი ხალხური სიტყვიერების ნიმუშების ცენზურული დევნა;³ ასეთივე დევნის შედეგი იყო აკაკი წერეთლის მიერ ხალხური სიტყვიერების ფონდის დაარსებასთან დაკავშირებით „კვალში“ ფულის შემწირველთა სიის გამოქვეყნების შეჩერება;⁴ ამავე მიზეზით იყო გამოწვეული სევასტიანე ჩიჩხლაძის შემკრებლობითი მუშაობის წინააღმდეგ მღვდლების

¹ პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, თბ., 1937, გვ. L I.

² „ივერია“, 1889, № 134.

³ ქს. სიხარულიძე, ქართული ზღაპრის საკითხები, საკანდიდატო დისერტაცია, მანქანახე დაბეჭდილი, გვ. 6 და 23.

⁴ ქს. სიხარულიძე, აკაკი წერეთელი და ხალხური შემოქმედება, „აკაკი წერეთელი“, საიუბილეო კრებული, თბ., 1940, გვ. 234.

ანხედრება და თვით მთქმელების უნდობლობა მისდამი¹. ასეთ დაბრკოლებათა მიუხედავად XIX საუკუნის 60—70 წლებიდან ქართული ხალხური სიტყვიერების ნიმუშები სისტემური შეკრებისა და შესწავლის საგანი გახდა. რაც შეეხება საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებებს, მათდამი ადრევე არსებული პოლიტიკურ-ისტორიული და ესთეტიკური ინტერესები ამ პერიოდში კიდევ უფრო გაიზარდა. ქართველ ისტორიკოსებს, ლიტერატორებსა და სხვებს ხალხურ სიტყვიერება მიაჩნიათ ისტორიის შესასწავლ წყაროდ. ეს გარემოება არაერთაარ შემთხვევაში არ არის რუსული ისტორიული სკოლის მსგავსი შოვლენა. შეიძლება გადაჭრით ითქვას, რომ ისტორიულ სკოლას საქართველოში უშუალო მიმდევრები არ ჰყოლია. ხალხური სიტყვიერების ისტორიულ წყაროდ გამოყენებას, როგორც ეს ზემოთ აღნიშნული ცნობებიდან ჩანს, საქართველოში დიდი ხნის ტრადიცია აქვს.

ამ დროის პერიოდული გამოცემებიდან ხალხური სიტყვიერების სხვა დარგის ძეგლებთან ერთად საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებების გამოქვეყნებით აღსანიშნავია: „დროება“, „ივერია“, „აკაკის კრებული“, „ჯეჯილი“, „მოგზაური“, „ძველი საქართველო“ და სხვ. რუსულ ენაზე: — „Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа“, და გაზ. „Кавказ“, ფრანგულ ენაზე — *Le Caucase Illustré* (თბ. 1899—1900 წწ.).

საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა შეკრება-შესწავლის საქმეში დიდი როლს ითამაშეს „ქართველთა შორის წერაკითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ“ და „საისტორიო საეთნოგრაფიკო საზოგადოებამ“. ამ საზოგადოებათა ინიციატივით შეკრებილი მასალების ნაწილი დაბეჭდილია როგორც ცალკე კრებულების სახით, ისე დასახელებულ პერიოდულ გამოცემებში; დიდი ნაწილი კი დაცულია ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერების განყოფილებაში.

XIX საუკუნის 70 წლებში ქართული ფოლკლორის ნიმუშების შეკრების ერთი მთავარი ინიციატორი იყო პეტრე უმიკაშვილი. „პეტრე უმიკაშვილი ხალხური სიტყვიერების შეკრების პიონერი იყო ჩვენში“-ო, მართებულად აღნიშნა პროფ. ფ. გოგიჩაიშვილმა². მის მიერ შეკრებილ მრავალრიცხოვან მასალებში საქ-

¹ ქს. სიხარულიძე, ქართული ზღაპრის საკითხები, გვ. 12—12; მიხ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური ზღაპრები, თბ., 1939, გვ. XXXII—XXXIII.

² პეტრე უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, ნ. I, პროფ. ფ. გოგიჩაიშვილის რედაქციით, წინასიტყვაობითა და შენიშვნებით, თბილისი, 1937 წ., გვ. XL—IX.

მაო რაოდენობით არის საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებები, მათ შორას—ჩვენი საკვლევი ციკლებიდანაც, როგორცაა—ვახტანგ გორგასლის, თამარ მეფის, შალვა ახალციხელის, ზურაბ ერისთავის, ერეკლე მეორის, სოლომონ პირველისა და სოლომონ მეორის ციკლები¹. პეტრე უმიკაშვილი ფოლკლორულ მასალებს კრებდა საქართველოს ყველა კუთხეში. მის მიერ შეგროვილ მასალებში მოიპოვება ქართლში, კახეთში, ხევსურეთში, ხევში, სვანეთში, რაჭაში და გურიაში ჩაწერილი საგმირო-საისტორიო ციკლების ნაწარმოებნი.

შემკრებლობით მუშაობაში პეტრე უმიკაშვილის დიდი ინიციატივის მაჩვენებელია ის გარემოებაც, რომ უშუალოდ მას უკავშირდებოდნენ ამ საქმის სხვა მესვეურებიც. ისინი მას, როგორც კარგ ორგანიზატორს ხალხური სიტყვიერების ნიმუშების შეკრებისა, აწვდიდნენ საკუთარ ჩანაწერებს. პეტრე უმიკაშვილის მიერ შეკრებილ საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებებში სამი ლექსი ზურაბ ერისთავის ციკლისა და ერთიც—ერეკლე მეორისა, ილია ჭავჭავაძის ჩაწერილია²; ერეკლე მეორის ციკლის ლექსების ოთხი ვარიანტი ჩაწერილია პროფ. ალ. ხახანაშვილის მიერ³; პეტრე უმიკაშვილისათვის მიუწოდებია თამარ მეფის ციკლის საფერხულო სვანური ზეპირსიტყვიერების ცნობილ შემკრებს ბეს. ნიჭარაძეს⁴; პეტრე უმიკაშვილის შეკრებილ მასალებშია აგრეთვე საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებნი ჩაწერილი ლ. ჩერქეზიშვილის⁵, ა. ფერაძის⁶, ს. შაღურის⁷, ბ. ჯაფარიძის⁸ და სხვათა მიერ. აღსანიშნავია, რომ გიორგი ქებაძის ნაწარმოებად ცნობილი ლექსის ქართლური ვარიანტი მის ჩამწერს, დარია მამაცაშვილს, გაუგზავნია იაკობ გოგებაშვილისათვის პეტრე უმიკაშვილისათვის გადასაცემად⁹.

¹ პეტრე უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, ნაწ. I, გვ. 87 — 125; 368 — 359; 562 — 568; „ივერია“, 1898, № 39. „ივერია“, 1901, № 255. გადაბეჭდილია. აკ. შანიძის ხალხურ პოეზიაში, გვ. 491; „კრებული“, 1872, № 8—9. გადაბეჭდილია აკ. შანიძის, ხალხურ პოეზიაში, გვ. 366.

² პეტრე უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, გვ. 89, 91 — 92 93—94, 101.

³ იქვე, გვ. 565 — 567.

⁴ იქვე, გვ. 373.

⁵ იქვე, გვ. 564, 600.

⁶ იქვე, გვ. 113 — 114.

⁷ იქვე, გვ. 105 — 106.

⁸ იქვე, გვ. 568.

⁹ იქვე, გვ. 566.

პეტრე უმიკაშვილის შეგროვალ მასალებში საკმარისი ოდენობითაა ხალხური სიტყვიერების მოამაგეთა ჩანაწერები, მაგრამ ძირითადი ფონდი ამ მასალებისა უშუალოდ მის ჩანაწერებს წარმოადგენს.

პეტრე უმიკაშვილის შეკრებილი მასალების დიდი ნაწილი აკმაყოფილებს ზემოთ აღნიშნული პროგრამის მოთხოვნილებას¹. ტექსტებში მეტწილად დაცულია დიალექტიზმები. ხშირ შემთხვევაში ისინი მომარაგებულია ისეთი შენიშვნებით, რომელნიც მეტად მნიშვნელოვანია ხალხური სიტყვიერების პრობლემათა შესასწავლად. ტექსტებს, მცირე გამონაკლისს გარდა გააჩნიათ „პასპორტი“, აღნიშნულია — მთქმელი, ჩანწერი, ჩაწერის ადგილი და დრო. ტექსტების „პასპორტიზაციის“ შედეგად საშუალება გვეძლევა ზოგადი წარმოდგენა მაინც ვიქინიოთ გასული საუკუნის მთქმელებზე². მის მასალებში ზოგჯერ მთქმელის პროფესიაც არის აღნიშნული³. უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული ხალხური სიტყვიერების ამ უანგარო მოამაგეს სათანადოდ ჰქონია შეგნებული ფოლკლორულ ნაწარმოებთა ვარიანტების მნიშვნელობა. ამას, სხვათა შორის, მის მდიდარ კოლექციაში არსებული ჩვენი საკვლევი ციკლების ნაწარმოებთა ვარიანტებრივ ადასტურებენ.

პეტრე უმიკაშვილს ხშირ შემთხვევაში აღნიშნული აქვს სხვადასხვა ქანრის საისტორიო ნაწარმოებთა თემატიკური მსგავსება⁴. ზოგჯერ მითითებული აქვს ნაწარმოების რეალური საფუძველი. დათუნა გოშტაშვილის შესახებ არსებულ გადმოცემასთან დაკავშირებით მას დაუცავს საინტერესო ცნობები⁵. პეტრე უმიკაშვილი იძლევა აგრეთვე ცნობას ერეკლეს ციკლის ლექსის „აბდულას“, ადრესატის ვინაობაზე⁶. მართალია, ეს ცნობა არ არის ზუსტი,

---

¹ პროფ. ფ. გოგიაჩაიშვილი ფიქრობს, რომ ეს პროგრამა პეტრე უმიკაშვილის მიერ უნდა იყოს შედგენილი, (იხ. პ. უმიკაშვილი, ხალხ. სიტყვ., გვ. L) ყოველ შემთხვევაში იგი მისი უშუალო მონაწილეობის გარეშე არ იქნება შედგენილი.

² პ. უმიკაშვილის საშუალებით ვიცნობთ საისტორიო ნაწარმოებთა მთქმელს გიგოლა არჯინაშვილს. მის რეპერტუარში ოთხი ლექსი ერეკლე მეორის ციკლისაა (იხ. ხალხური სიტყვიერება, გვ. 102, 106, 567).

³ პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, გვ. 565.

⁴ ხალხ. სიტყვ., გვ. 563 — 564.

⁵ იქვე.

⁶ იქვე, 564.

მაგრამ რგი მაინც საეკლესიო ხალხური ნაწარმოების ისტორიული ფონისადმი მისი დამოკიდებულების თვალსაზრისით.

სანწუხაროდ, ჩვენ არ ვიცნობთ პროფ. ფილიპე გოგიჩაიშვილის მიერ დასაბუთებულ და მზადდებულ, პ. უმიკაშვილის შეკრებილ პროზაულ ტექსტებს¹. ვფიქრობთ, მათ შორისაც საკმაო რაოდენობით იქნება საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებები სათანადო შენიშვნებით.

პეტრე უმიკაშვილი ხალხური სიტყვიერების თეორეტიკოსი არ ყოფილა. მის მიერ შეკრებილ მასალებს თან დართული შენიშვნებით მაინც დიდი მნიშვნელობა აქვს ქართული ფოლკლორისტიკის ისტორიოგრაფიისათვის. ეს მრავალფეროვანი მასალა და შენიშვნები საკმაოდ ნათელ წარმოდგენას იძლევა XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული ინტელიგენციის პროგრესიული ნაწილის პრინციპებსა და მეთოდებზე ხალხური სიტყვიერების შეკრება-შესწავლის საქმეში.

გასული საუკუნის მეორე ნახევრის ქართველ მოღვაწეებში, რომელთაც ეკუთვნით ხალხური სიტყვიერების შეკრება-შესწავლის ინიციატივა, ერთი პირველთაგანი იყო ილია ქავჭავაძე. ილიას „ივერიის“ მოწინავე წერილები ხალხური სიტყვიერების შეკრება-შესწავლის აგიტაციას ეხებოდა². ილია ქავჭავაძე თვითონ უშუალოდ იწერდა ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებს. პროგრესიულ-დემოკრატიული იდეების დანერგვის მიზნით იგი მოხდენილად იყენებდა მათ. მისი უკვედავი ნაწარმოებების („განდეგილი“, „კაკო ყაჩაღი“, „კაცია აღამიანი“, „გლახის ნაამბობი“ და სხვები) ეროვნული და სოციალური მოტივები ხშირ შემთხვევაში სწორედ ხალხური სიტყვიერებითაა გამახვილებული. მისი პოლიტიკურ-ისტორიული და ესთეტიკური ინტერესი ხალხურს სიტყვიერებისადმი საისტორიო ნაწარმოებებისადმიც იყო მიმართული. პ. უმიკაშვილის შეკრებილ კოლექციაში, როგორც აღვნიშნეთ, მოიპოვება ილიას მიერ ზუსტი მეცნიერული პრინციპით ჩაწერილი საისტორიო ტექსტებიც. საისტორიო ნაწარმოებებისადმი ესთეტიკური ინტერესის თვალსაზრისით მეტად მნიშვნელოვანია ილია ქავჭავაძის მიერ მაღალი შეფასება ერეკლე მეორის პოეტური სახისა ლექსში „ვერ გაიგეთა ქართველნი“. მხატვრული სიტყვის დიდმა ოსტატმა გულწრფელი

¹ ხალხ. სიტყვიერება, გვ. LIII.

² „ივერია“ 1889, № 134 და სხვ.

აღტაცება გამოთქვა ეროვნული გმირის სიმბოლოს -- „რკინის კარის“ გამო¹.

ქართული ხალხური სიტყვიერების შეკრება-შესწავლის საქმეს დიდი ამაგი დასდო აკაკი წერეთელმა². ამ საქმეში იგი დემოკრატიული იდეებით ხელმძღვანელობდა. ხალხური სიტყვიერების ამ დიდი მოამაგის ყურადღების გარეშე არც საისტორიო ნაწარმოებთა შიდაგანი განყოფილება დარჩენილა. აკაკი წერეთლის მიერ ფიქსირებული, განხილული და გადამუშავებულია ვახტანგ გორგასლის, თამარ მეფის, სოლომონ პირველისა და სოლომონ მეორის ციკლების ნაწარმოებნი. აკაკის შურნალში გამოქვეყნდა სოლომონ პირველისა და სოლომონ მეორის ციკლების ოთხი გადმოცემა. მათ შორის ერთი მეტად ვრცელი გადმოცემა სოლომონ პირველის შესახებ, მთქმელის შვილის-შვილის, სიკო კანდელაკის ჩანაწერს წარმოადგენს³. სამი ტექსტი კი უშუალოდ აკაკის მიერ უნდა იყოს ჩაწერილი⁴. აკ. წერეთლის ინსტრუქციას ხალხური-შემოქმედების შეკრებაზე დღემდე არ დაუქარგავს მეცნიერული ღირებულება. იგი ჩამწერთაგან მოითხოვდა მასალების „უმეტნაკლებოდ ჩაწერას“... ისე, რომ არა თუ კილო და სიტყვა, თითქმის ერთი ასოც არ შეიცვალოს“⁵. მიუხედავად ამისა, მის კრებულში გამოქვეყნებულ ტექსტებს ეტყობათ რედაქტორის ძლიერი ხელი. ყოველთვის მათ არც სათანადო „პასპორტი“ გააჩნიათ. ამ შემთხვევაში აკაკი წერეთელს უკრალს ვერ დავსდებთ. მისი შურნალი ფართო მკითხველი მასებიანთვის განკუთვნილი ორგანო იყო. ასეთ ორგანოში უხერხული იყო დიალექტიზმებისა და მთქმელთა თხრობის მანერისა და ჯოველგვარი ნუანსის დაცვა. მით უმეტეს მაშინ, როდესაც სტილიზირებული ტექსტების დაბეჭდვისათვისაც კი უსაყვედურებდნენ პერიოდულ გამოცემათა რედაქტორებს⁶.

¹ „ივერია“, 1898, № 39.

² კს. სიხარულიძე, აკაკი წერეთელი და ხალხური შემოქმედება, კრებული „აკაკი წერეთელი“, 1940, გვ. 230 — 256; გ. სამხარაძე, „აკაკი წერეთელი და ფოლკლორი“, ქუთაისის პედ. ინსტიტუტის შრომები, ტ. I, 1940. მ. ჩიქოვანი, აკაკი წერეთელი და ხალხური სიტყვიერება, „ლიტერატურული ძიებანი“, ტ. IV.

³ „აკაკის კრებული“, 1898 № 9.

⁴ „აკაკის კრებული“, 1897, № 3; 1898, № 9.

⁵ განცხადებასავით, „კვალი“, 1895, № 6.

⁶ საკმარისია მოვიგონოთ ვინმე პედაგოგის საყვედურები აკაკის შურნალში ზეპირსიტყვიერების ნიმუშების ბეჭდვის გამო. (იხ. „უბრალო საუბარი“, „აკაკის კრებული“, 1897, № 2).

აკაკი წერეთელი დიდ ყურადღებას აქცევს ხალხურ ნაწარმოებთა ისტორიულ ფონს. საყურადღებოა მისი ცნობები სოლომონ პირველის შესახებ არსებულ გადმოცემასთან დაკავშირებით. მისი კრებული „წერილწერილი ამბევების“ განყოფილებაში მოთავსებული ეს ცნობები სათაურით „წმინდა გიორგის რაზმი“ საისტორიო ნაწარმოებთა ფიქსაციის თვალსაზრისითაც საინტერესოა. აკაკის აღნიშნული აქვს, რომ იგი შეიცავს „როგორც წერილობით, ისე ზეპირგადმონაცემ ამბევებსაც“¹.

საისტორიო ნაწარმოებებისადმი აკაკი წერეთელს ესთეტიკური ინტერესებიც ჰქონდა. ამ მხრივ საინტერესოა გაერცელებული სიმღერის („თამარ მეფე ღმერთს უყვარდა“) შესახებ აკაკის მოსაზრება. თამარ მეფის მოღვაწეობისა და მისი დიადი პიროვნების ასახვის თვალსაზრისით მან ეს ლექსი შავთელის პოემაზე მალლა დააყენა². ამავე სიმღერის ვახტანგ გორგასლის სახელთან დაკავშირებული ვარიანტი მან უცვლელად შეიტანა პოემა „გორგასლანში“, რომლითაც შრომის აუცილებლობა იქადაგა. ამავე პოემაში ჰუმანიური იდეების დანერგვის მიზნით გამოყენებულია თამარ მეფის სახელთან დაკავშირებული ლეგენდები³.

საისტორიო ნაწარმოებებისადმი აკაკი წერეთლის პოლიტიკური და ესთეტიკური ინტერესების მაჩვენებელია აგრეთვე მისი ლექსი „ლეგენდური“, რომლის წყაროც თამარ მეფის მიერ კასპიის ზღვის დახარკვის შესახებ არსებული ლეგენდაა⁴.

ხალხური სიტყვიერების დიდ მოამაგეთა შორის ერთი პირველთაგანი თედო რაზიკაშვილი იყო. ნიჭიერ ფშაველ მთქმელთა შვილი თავის ძმებთან ერთად სიყრმიდანვე ეზიარა ხალხურ სიტყვიერებას და შეიყვარა იგი. საზოგადო ასპარეზზე გამოსულმა კი, მათი შეკრება ერთ-ერთ ძირითად მიზნად დაისახა⁵. თედო რაზიკაშვილი პროგრესულ-დემოკრატიული იდეების მქადაგებელთა ღირსეული თანამებრძოლი იყო. იგი თავისი შემოქმედებითა და ხალხური სიტყვიერების ნიმუშების შეკრებით ტიპური წარმომადგენელი იყო

¹ „აკაკის კრებული“, 1889, IX.

² აკაკი ზეპირსიტყვიერების გემო, „კრებული“, 1897 წ. № 1.

³ აკაკი წერეთელი, ტ. III, პოემები, თბილისი, 1940, გვ. 311—328.

⁴ აკაკი წერეთელი, ტ. I, ლექსები, თბ., 1940, გვ. 420—421.

⁵ იხ. მისი ავტობიოგრაფია, სოლ. ყუბანეიშვილი, ვაჟა-ფშაველას ცხოვრებისა და შემოქმედების მატრიანე, სახელგანძი, გვ. 248.

ნაციონალურ-გამათავისუფლებელი მოძრაობისა ჩვენში¹. მის მიერ შეკრებილი ხალხური სიტყვიერების ნიმუშების ნაწილი გამოქვეყნებულია², ნაწილი კი დაცულია სხვადასხვა არქივში³.

თედო რაზიკაშვილის მიერ შეკრებილ მასალებში საკმაო რაოდენობითაა საისტორიო ნაწარმოებები. ისინი ჩაწერილია აღმოსავლეთ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში: — ქართლში, კახეთში, ფშავსა და ხევსურეთში.

თედო რაზიკაშვილის შეკრებილ მასალებში მოიპოვება თამარ მეფის⁴, შალვა ახალციხელის⁵, ზურაბ ერისთავის⁶, ერეკლე მეორისა⁷ და სოლომონ მეორის⁸ ციკლების ნაწარმოებები.

არც თედო რაზიკაშვილი ყოფილა ხალხური სიტყვიერების თეორეტიკოსი, მაგრამ მისი შეკრებილი მასალების კომენტარებში მოცემულია საინტერესო მოსაზრებანი საისტორიო ნაწარმოებთა შესახებ.

ხალხური სიტყვიერების შეკრება-გამოქვეყნების საქმეში თედო რაზიკაშვილმა საქართველოში ისეთივე როლი ითამაშა, როგორც ა. ფ. გილფერდინგმა — რუსეთში. შემკრებლობითი მუშაობით ის იდგა თავისი დროის შესაფერის მეცნიერულ დონეზე.

თედო რაზიკაშვილის გამოქვეყნებულ საისტორიო ტექსტებს ზოგჯერ გააჩნია ვრცელი კომენტარები.

¹ ს. სიხარულძე, ქართული ზღაპრის საკითხები, გვ. 22 — 23.

² თედო რაზიკაშვილი, ხალხური ზღაპრები, ტ. I და II, 1909 წ.; „ძველი საქართველოს“ ტომები; აკ. შანიძე, ხალხური პოეზია და სხვა.

³ ს. ჯანაშიას სახ. საქ. სახ. მუზეუმის ხელნაწერების განყოფილება; საქ. სსრ მეცნ. აკად. რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ისტ. ინსტიტუტ-ფოლკლ. სექ. და სხვა.

⁴ თ. რაზიკაშვილი, ხალხური ზღაპრები, ტ. I, გვ. 163 — 164; ტ. II, გვ. 84; ხალხური სიტყვიერება, ნ. I, ექ. თაყაიშვილის რედ., გვ. 177; აკ. შანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 584—586; „ჯეჯილი“, 1892 წ., № 6.

⁵ ხალხ. სიტყვ., ნ. I, ექ. თაყაიშვილის რედ., გვ. 361, 373 — 374; აკ. შანიძე, ხალხ. პოეზია, გვ. 58, 491.

⁶ აკ. შანიძე, ხალხ. პოეზია, გვ. 3, 4, 7, 309 — 311, 317—319, 322—323.

⁷ თ. რაზიკაშვილი, ხალხ. ზღ. ტ. II, გვ. 84; ხალხური სიტყვ., ნ. I, ექ. თაყაიშვილი რედ. გვ. 178—186, 221, 352, 373—374; აკ. შანიძე, ხალხ. პოეზია, გვ. 19 — 27, 45, 177, 350 — 361, 364 — 365, 380, 505; „ქვალი“, 1893 წ., № 22; 1894 წ. № 20; ფოლკლ. სექც. მასალ. № № 2792—2796.

⁸ ხალხური სიტყვიერება, ნ. I, ექ. თაყაიშვილის რედ., გვ. 178.

საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა რეალური საფუძვლისადმი სერიოზული დამოკიდებულებას მაჩვენებელია თედო რაზიკაშვილის კომენტარებში მითითებული ვარიანტები. ერეკლეს მიერ აზატ-ხანის დამარცხებაზე შექმნილი ლექსის კომენტარში მას გამოთქმული აქვს მეტად საყურადღებო მოსაზრება საისტორიო ნაწარმოებთა ვარიანტების მნიშვნელობასა და ლექსის ფრაგმენტების გავრცელებაზე: „რას მომდევ, გურჯო ერეკლე...“. ეს ექვსი სტრიქონი მე მაქვს კრებულში ჩაწერილი სრულებით აზრ შეცვლით. იმას რო ყური უგდოს კაცმა, იფიქრებს ნამდვილად, ვითომ აზატ-ხანს ერეკლე გაექციოს და არა, ერეკლეს აზატ-ხანი, ამიტომ ჰმართებს შაძიებელს ერთს რომელსამე ვარიანტს არ ერწმუნოს, ვიდრე ყველა ვარიანტები არ შეადაროს, მომეტებულად რასაკვირველია იმ შემთხვევაში, როცა ლექსი ისტორიულია. ხალხს ძალიან აზიზი გეზოვნება აქვს, მისი ყური ტკბილ ხმოვანებისაა და აღმაფრენით აღმოთქმულ სიტყვის ტრფიალია, თვით დიდი ლექსიდან სწავლობს ძალა-დაუტანებლად იმ ადგილებს, რომელნიც მართლა მარგალიტით ჩამძივებულნი არიან“. მოყვანილ კომენტარში აღნიშნულია საგმირო-საისტორიო ლექსების მხატვრული ღირებულებაც. თედოს გამოთქმული მოსაზრების საილუსტრაციოდ იქვე მოჰყავს დამოუკიდებლად გავრცელებული ფრაგმენტი „ერეკლემ ცხენი გაჰქუსლა“¹. თედო რაზიკაშვილს ყურადღება მიუქცევია საისტორიო ნაწარმოებთა კონტამინაციის მოვლენებისათვისაც. ასეთი მოვლენა მას აღნიშნული აქვს ხევსურული ლექსის „თარეშიდან მოსული შვილების“ კომენტარში: მე მგონი აქედან (გულისხმობს სტრიქონს „ყმა მზირთად გადმოხვეწილი“ ქ. ს.) სრულებით სხვა ლექსია მიბმული, იმიტომ რომ ამ ქვემოთი ლექსის ვარიანტი ბევრია ქართლშიაც და კახეთშიც, მაგრამ რაკი რითმა ერთნაირი აქვს, ამიტომ მთქმელს ეს ორი სხვადასხვა ლექსი ერთი ჰგონებია?².

მაღალი ჰუმანიური იდეებით იყო ნაკარნახევი ვაჟა-ფშაველას მოღვაწეობა ქართული ფოლკლორის შეკრება-შესწავლის საქმეში. ვაჟასთვის ხალხური შემოქმედება იყო ნაციონალურ-გამათავისუფლებელი ბრძოლის ერთერთი საშუალება. იგი დიდი ინტერესით ვკიდებოდა კერძოდ საისტორიო ნაწარმოებებსაც. ვაჟას მიერ ფიქ-

¹ „კვალი“, 1894, № 20.

² აკ. შანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 58 და 421.

პირებულია თამარ მეფის¹, ბახტრიონის ალების², ზურაბ ერისთავის³ და ერეკლე მეორის⁴ ციკლების ნაწარმოებნი. ვაქას ჩაწერილ ტექსტების ნაწილს გააჩნია „პასპორტი“. ზოგ შემთხვევაში ტექსტს კომენტარიც ახლავს. ვაქას აღნიშნული აქვს აგრეთვე კონტამინაციისა და ციკლიზაციის მოვლენები საისტორიო ნაწარმოებთა განყოფილებაში.

საისტორიო ნაწარმოებებს ვაქამ მიუძღვნა მეტად საინტერესო ფელეტონი. ერეკლე მეორის ციკლის გადმოცემათა შესახებ დაწერილ ფელეტონში მოცემულია მისი საყურადღებო თვალსაზრისი ხალხურ ნაწარმოებთა ისტორიულ ღირებულებაზე. ხალხური ნაწარმოებები უშუალობისა და გულწრფელობის მხრივ ვაქამ ოფიციალურ ისტორიაზე ძალდა დააყენა⁵.

ვაქას მეორე ფელეტონში მოყვანილია ჭევსურის მიერ შესრულებული ერეკლეს ციკლის ლექსი. იქვე აწერილია ლექსის შესრულების გარემო. ეს ფელეტონი მეტად მნიშვნელოვანია საისტორიო ნაწარმოებთა სოციალური ფუნქციის გასათვალისწინებლად⁶.

შესანიშნავი წერილი „კრიტიკა ბ. ივ. ვართაგავასი“⁷, რომელსაც დიდი მნიშვნელობა აქვს ვაქას შემოქმედების შესასწავლად და საერთოდ ფოლკლორისა და ლიტერატურის ურთიერთობის გასათვალისწინებლად, საისტორიო ნაწარმოებებსაც ეხება. ფოლკლორის ამ მდიდარ განყოფილებასაც შეეხება წერილში მოცემული თვალსაზრისი ხალხურ ნაწარმოებთა გამოყენების შესახებ. ამავე წერილში ვაქას ხაზგასმული აქვს მისი ისტორიული და ესთეტიკური ინტერესი ხალხურ ნაწარმოებთა მიმართ. ასეთი ინტერესის მაჩვენებელია, სხვათა შორის, მისი სიტყვები ბახტრიონის ალების ციკლის ლექსების მიმართ: „ჩემზე ეს ზემორე აღნიშნული ხალხური ლექს-თქმულებანი მოქმედობდა განსაკუთრებით „ბახტრიონის“ წერაში და არა რომელიმე მწიგნობრული ამბები“⁸.

¹ ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახ. ბუხეუმის ხელნაწერ. განყოფ. S — № 5317.

² კრიტიკა ბ. ივ. ვართაგავასი, „სახალხო გაზეთი“, 1914 წ., №№ 21, 22, 23. გადაბეჭდილია ვაქა-ფშაველას თხზულებათა III ტომში, გვ. 453 — 457.

³ საქმეზე ხელნაწ. განყ. S — № 5317.

⁴ იქვე; ვაქა — ფშაველა, ორი ამბავი მეფე ერეკლეზე მთაში დარჩენილი („ივერია“, 1902, № 196); მისივე, თიანური ფელეტონი („ივერია“, 1901, № 263).

⁵ ვაქა — ფშაველა, ორი ამბავი მეფე ერეკლეზე მთაში დარჩენილი („ივერია“, 1902, № 196).

⁶ თიანური ფელეტონი, „ივ.“, 1901, № 263.

⁷ ვაქა — ფშაველა, თხზულ., ტ. III, გვ. 453 — 457.

⁸ იქვე, გვ. 455.

ფოლკლორისა და კერძოდ საისტორიო ნაწარმოებებისადმი ვაჟას განსაკუთრებული ინტერესის ასახსნელად მეტად საგულისხმოა ამავე წერილიდან მისი სიტყვები: „თუ მე ნიკი მაქვს ქეშმარიტი შენოქმედებისა, უეპკეალად წარსულის და აწყყოს აღწერით უნდა რამეს ვამბობდე მოძაფალზე, თუ არა და ჩემი ნიჭიერება-ცარიელი მცნება, უშინაარსო სიტყვებია, ერთმა უსწავლელმა ფშაველმა შიხრა, რომელსაც „ბახტრიონი“ წაეკითხა, მოსწონებოდა ძალიან და ყელგადაგდებით, თითქოს შეკაზმულს ცხენსა მთხოვდა საჩუქრად, მეცეწებოდა, მეკითხებოდა: „ვაჟავ, თუ ღმერთი გწამს, ნუ დამიმაღავ, სწორედა თქვი, საქართველოს თავისუფლებას არა გულისხმობ „ბახტრიონში“, რომ ამბობ „ელირსებაო ლუხუნსა ლაშარის გორზე შადგომო?“.

— იქნება ვგულისხმობდე. — ვუპასუხე.

„სწორედ საქართველოს თავისუფლებაზეა ნათქვამიო“, დაინიჭა ფშაველმა და ხუთმეტი ათასი მპერმეტყველი პროფესორი რომ მოგეყვანათ, იმას რწმენას, აზრს ვერ გამოუტყვლიდნენ.

თუ ჩემს მკითხველებს ამისთანა რამეს აგრძნობინებს ჩემი ნაწერები, საკმარისია. მაშასადამე, საკმარისად წარმოდგენილი მქონია საქართველოს მომავალი სვე-ბედი...

ხოლო თავისუფლება ისეთი მცნებაა, იმას ბევრი კომენტარიები არა სჭირდება¹. ამონაწერიდან ნათლად ჩანს, რომ ვაჟას მოღვაწეობა საერთოდ და კერძოდ ფოლკლორისტიკაშიც ნაციონალურ-გამათავისუფლებელ მოძრაობასთან იყო დაკავშირებული.

ვაჟას აღნიშნული აქვს ხალხური შემოქმედების მქიღრო კავშირი საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებასთან². ვაჟამ სიტყვიერი ხელოვნების ეს სახე განსაზღვრა, როგორც „ხალხის აზრის“ გამომხატველი³, და ამით ნათლად გამოხატა რევოლუციონერ-დემოკრატიკა თვალსაზრისის მხატვრულ შემოქმედებაზე⁴.

ქართულ ხალხურ საისტორიო ნაწარმოებთა შეკრება-შესწავლის საქმეში მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ნ. ხიზანაშვილმა

¹ ვაჟა-ფშაველა, თხზ., ტ. III, გვ. 457.

² გმირის იდეალი ფშაური პოეზიის გამოხატულებით, („ივ.“, 1889, № 7). ფშაველი დედაკაცის ჰდგონარეობა და იდეალი ფშაური პოეზიის გამოხატულებით („ივერია“, 1889, № 201).

³ იქვე.

⁴ ქს. სიხარულიძე, „ვაჟა-ფშაველა და ქართული ფოლკლორისტიკა“, „ლიტერატურული ძიებანი“, III, გვ. 159—202.

(ურბნელმა). მშობლიური ხალხური სიტყვიერება საზოგადო მოღვაწეობის სარბიელზე გამოსულმა ნ. ხიზანაშვილმა მაღალი დეალების მატარებელ მოწინავე ინტელიგენტებთან ერთად თავის საზრუნავ საგნად გაიხადა¹. ეთნოგრაფიულსა და ფოლკლორულ ნაწერებში ძირითადად იგი ხალხური ნაწარმოების ისტორიულ ღირებულებას შეეხო. ვრცელი მოცულობის ეთნოგრაფიულ წერილში „ფშავ-ხევსურეთი“, ნ. ხიზანაშვილს მოყვანილი აქვს ზურაბ ერისთავის ციკლის ლექსები. მას აღნიშნული აქვს ამ საისტორიო ლექსებში ასახული თავისუფლების მოტრფიალე ხევსურთა სიამაყის გრძობა². პ. უმიკაშვილის მიმართ წერილში „ხევსურულ პოეზიაზე“ ნ. ხიზანაშვილმა რატომღაც უარყო ხევსურული პოეზიის ისტორიული ღირებულება: „რადგანაც ძველი ხევსურული პოეზია ერთსა და იმავე საგანს დასტრიალენს და მიღი შინაარსით მეტად ვიწრო წრეშია მოთავსებული, ამიტომ საისტორიო თუ სხვაგვარ მასალას ამ პოეზიაში ვერ იპოვნით...“

არც ისტორიულ ლექსებშია რაიმე გამოსადეგი მასალა. პირველად ისაა, რომ ამ ლექსებში ისტორიული ამბავი მოკლედ არის მოხსენებული და თითქმის მთელი ადგილი გმირების სახელებს უჭირავს; მეორედ—ერთი და იგივე ლექსის შინაარსი გადასხვადგებულა, გარყენილია³. ნ. ხიზანაშვილის მოსაზრებით ხევსურულ პოეზიას ისიც უკარგავს ისტორიულ ღირებულებას, რომ მასში მეკობარი და ასპინძის ველზე მებრძოლი თანაბრად არიან შექმნილი⁴. ასპინძის ომზე ნათქვამი შესანიშნავი ლექსები ნ. ხიზანაშვილის მოსაზრებით ხევსურთა ტრაზახობისა და ბაქიაობის ნიმუშებია⁵. ამავე წერილში ნ. ხიზანაშვილმა უარყო ხევსურების შემოქმედებითი ნიჭი. ხევსურული საგმირო-საისპორიო ლექსების შედარებანი და ეპითეტები მან მდარე ხარისხის პოეტურ ხერხებად მიიჩნია⁶. მისი მოსაზრებით ასეთი პოეტური ხერხებით ხევსურები აზვიადებენ მოვლენებს და უკარგავენ ლექსებს ისტორიულ ღირებულებას: „ხევსურულ პოეზიაში ამ განვიადებას მთლად დაუჩრდილავს სიმღერის შინაარსი. აიღეთ თუნდა რომელიმე ლექსი ზურაბ ერისთავის შვილზედ. მოგეხსენებათ, რომ ამ

¹ ნ. ხიზანაშვილი (ურბნელი), ეთნოგრაფიული ნაწერები, გ. ჩიტაიას წინასიტყვაობა, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, II, თბ., 1940, გვ. 7.

² იქვე, გვ. 33 და 50.

³ იქვე, გვ. 118.

⁴ იქვე, გვ. 1:3.

⁵ იქვე, გვ. 115—116.

⁶ იქვე, გვ. 116—117.

ზურაბმა დიდი სახსოვარი დასტოვა მთაში. იგი ლამობდა შთის დამარჩილებას, დამონაგებებს და ლალი მთიელი ხომ ამას არ იტყობდა. რამდენჯერმე მოხდა მკაცრი ბრძოლა, სისხლის ღვრა. ამ ბრძოლის აღწერას რომ დააკვირდეთ და აიღოთ ხევესურული სიმღერა, თუნდა საუკეთესოც, თითქმის მარტო იმას შეიტყობთ, რომ ანან ბასრი ხმალი მოიქნია და იმან კიდევ შავარდენსავით მხარი გაშალაო¹. ნ. ხიზანაშვილს საერთოდ ასეთი მცადარი თვალსაზრისი არ გააჩნია საისტორიო ნაწარმოებთა და კერძოდ ხევესურული პოეზიის ისტორიული ღირებულების შესახებ. ზემოთ დასახელებულ ეთნოგრაფიულ წერილში „ფშავ-ხევესურეთი“, გარკვეული ისტორიული ღირებულების გამო აქვს გამოყენებული ზურაბ ერისთავის ციკლის ლექსები. გარდა ამისა, ისტორიული ღირებულების თვალსაზრისით განიხილა მან ბახტრიონის ალებისა და ზურაბ ერისთავის ციკლების ლექსები საინტერესო წერილებში: „ზეზვა და ბახტრიონის ციხე“² და „ისტორიული კვალი სახალხო პოეზიისა“³. ბახტრიონის ციკლის ნაწარმოებთა დიდი ისტორიული ღირებულება ნიკო ხიზანაშვილს აღნიშნული აქვს წერილის ქვესათაურშიც: „ნაწყვეტი ჩვენის ისტორიისა“. ნ. ხიზანაშვილს უმართებულოდ მიაჩნია პროფ. ალ. ხაზანაშვილის მოსაზრება, თითქოს თუშური გადმოცემა ბახტრიონის ალებზე XV საუკუნეზე ადრე იყოს შექმნილი⁴. ბახტრიონის ციკლის ნაწარმოებთა ისტორიულ ფონზე განხილვით ნ. ხიზანაშვილმა გააბათილა ასეთი მოსაზრება. ამავე წერილში ნიკო ხიზანაშვილმა ლექსები და გადმოცემები ზეზვა გაფრინდაულის შესახებ ისტორიული ღირებულების თვალსაზრისით მატრიანეზე მაღლა დააყენა: „ჩვენი მატრიანე არ იხსენიებს ზეზვას, მაგრამ ხალხის მახსოვრობა უფრო დიდი მატრიანეა და ეს არ უნდა დავივიწყოთ“⁵. მეორე წერილის სათაურშივე ხაზგასმულია ზურაბ ერისთავის ციკლის ნაწარმოებთა დიდი ისტორიული ღირებულება. ამ წერილშიაც მთის პოეზიის ნიმუშები განხილულია ისტორიულ ფონზე. ამ შემთხვევაშიც ნ. ხიზანაშვილს აღნიშნული აქვს ზეპირსიტყვი-

¹ ნ. ხიზანაშვილი (ურბნელი), ეთნოგრაფიული წერილები, მასალ. საქ. ეთნოგრ., II, თბ. 1940, გვ. 117.

² იქვე, გვ. 119—127.

³ იქვე, გვ. 128—140.

⁴ ალ. ხაზანაშვილი, ბახტრიონის ალება, „ივერია“, 1888, № 220.

⁵ ნ. ხიზანაშვილი, ზეზვა და ბახტრიონის ციხე, ეთნოგრაფიული ნაწერები, გვ. 126.

რების უპირატესობა „ქართლის ცხოვრებაში“ დაცულ ცნობებთან შედარებით¹. ნ. ხიზანაშვილს შეგნებული აქვს საისტორიო ნაწარმოებთა ვარიანტების შედარების მნიშვნელობა. ახალგაზრდა ალ. ხანანაშვილს საპასუხო წერილში „ზეზვა და ბახტრიონის ცისე“ უსაყვედურა საისტორიო ნაწარმოებთა ვარიანტების გაუთვალისწინებლობა. თუმცა თითონ ნ. ხიზანაშვილმა დაუშვა ამ მხრივ შეცდომა, როდესაც იმავე წერილში ალ. ხანანაშვილის მიპართ გამოთქვა საყვედური გადმოცემის უცვლელად ჩაწერის გამო².

მიუხედავად ზოგიერთი არასწორი მოსაზრებისა, ნ. ხიზანაშვილი ხალხური სიტყვიერების შესწავლის საქმეში ისევე, როგორც საზოგადოებრივი მოღვაწეობის სხვა სფეროში, ღირსეული წარმომადგენელია მისი დროის ქართული ინტელიგენციის პროგრესული ნაწილისა.

საისტორიო ნაწარმოებთა ფიქსაციის თვალსაზრისით საინტერესოა დიმიტრი ჯანაშვილის წერილი „ისტორიული სურათები“. იგი შეიცავს ქართულს გადმოცემებსა და ლექსებს ერეკლე მეორის თანამედროვე სახალხო გმირი ქალების — მიაა წყნეთელის, თანა წავკისელისა და თამრო ვაშლოვანელის შესახებ. იქვე მოყვანილია გადმოცემა პატრიოტ ქიზიყელ ქალზე³. როგორც წერილას სათაურიდან ჩანს, დიმიტრი ჯანაშვილი აღნიშნულ ნაწარმოებებს ეხება, როგორც ისტორიის შესასწავლ მასალებს. მიუხედავად მისი ასეთი ინტერესისა, წერილი შეიცავს საინტერესო ცნობებს დასახელებულ ნაწარმოებთა წარმოშობისა და ტრადიციის შესახებ.

საისტორიო ნაწარმოებთა ფიქსაცია-პუბლიკაციის საქმეში მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ცნობილმა პედაგოგმა და საზოგადო მოღვაწემ იაკობ გოგებაშვილმა. მის შესანიშნავ სახელმძღვანელოებში ხალხური სიტყვიერების სხვა დარგის ნიმუშებს გარდა შეტანილია საისტორიო ნაწარმოებებიც⁴. იაკობ გოგებაშვილი პროგრესული იდეების დანერგვის მიზნით მოხდენილად იყენებდა საი-

---

1 ნ. ხიზანაშვილი, ისტორიული კვალი სახალხო პოეზიისა, იქვე 129—130.

² ზეზვა და ბახტრიონის ცისე, იქვე, გვ. 126.

³ დიმიტრი ჯანაშვილი, ისტორიული სურათები, („ივერია“, 1832 წ., № 12, გვ. 76—90).

⁴ ბუნების კარი, შედგენილი იაკობ გოგებაშვილიანგან, მეხუთე გამოცემა, თბ., 1885, გვ. 342; დედა-ენა, ნ. II, 1907, გვ. 239.

ისტორიო ნაწარმოებებს. ამის ნიმუშია პატრიოტულ გადმოცემაზე აკებული მისი შესანიშნავი მოთხრობა „ერეკლე მეფე და ინგილო ქალი“.

საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებები ფიქსირებული და განხილული აქვს ისტორიკოს მოსე ჯანაშვილს. ნაწილი მის მიერ ჩაწერილი მასალებისა ცალკეა დაბეჭდილი¹. ნაწილი — კი შეტანილია მის ნაწარმოებში საქართველოს ისტორიის შესახებ². ზეპირ ნაწარმოებს მოსე ჯანაშვილი იყენებდა, როგორც ერთ-ერთ ისტორიულ წყაროს. წერილში „ქართველთა მატრიანე“ მას „ქართლის ცხოვრების“ ცნობების საილუსტრაციოდ მოყვანილი აქვს სხვადასხვა ციკლის საისტორიო ნაწარმოებნი³. ამ წერილში მოსე ჯანაშვილს ხაზგასმით აქვს აღნიშნული ზურაბ ერისთავის ციკლის ნაწარმოებთა დიდი ისტორიული ღირებულება: „ქართლის ცხოვრება ამ მტარვალების (ნუგზარ და ზურაბ ერისთავების, ქ. ს.) შესახებ ისე დაწვრილებით არ ლაპარაკობს, როგორც თვით ხალხი. ფშავ-ხევსურთ ზეპირი გადმოცემა სავსეა ამ მამულისა და სამშობლოს მოღალატე კაცების ამბებით“⁴. იქვე მ. ჯანაშვილს მითითებული აქვს ნ. ხიზანაშვილის წერილზე ამ ციკლის შესახებ, რასაც „შვენიერ გამოკვლევას“ უწოდებს⁵.

საისტორიო ნაწარმოებთა ფიქსაცია-განხილვისას მ. ჯანაშვილს აღნიშნული აქვს ანაქრონიზმებისა და კონტამინაცია-ციკლიზაციის მოვლენები და მათი ისტორიული თუ ფსიქოლოგიური საფუძვლები. ასე, მაგალითად, გავრცელებული სიმღერის „თამარ მეფე და ხონიქარი“-ს შესახებ მ. ჯანაშვილი წერს: „ლექსში მოთხრობილია თამარ მეფეს მიერ ტრაპიზონის არემარის დაქერის

---

¹ ფერია, დედოფალი საქართველოსა, („საქართველოს კალენდარი“, 1890 წ., გვ. 414 — 417); თამარ დედოფალი, („ივერია“, 1890 წ., № 119); თამარ დედოფალი და ალექსანდრე მაკედონელი, („ძველი საქართველო“, ტ. II, განყოფ. მეოთხე, გვ. 218).

² მ. ჯანაშვილი, ქართველთა მატრიანე („მოამბე“, 1903 წ., № 4); მისივე, საქართველოს ისტორიის მოკლე კურსი, თბ., 1894 წ., გვ. 44; მისივე, საქართველოს ისტორია, ტ. I, თბ., 1906, გვ. 208 და 222—223; მისივე, თამარ მეფე, გვ. 109.

³ მოსე ჯანაშვილს ხალხური ლექსების ნიმუშებად მოუყვანია აგრეთვე არსენ იყალთოელის „როს ნაქარმაგვეს“ და იოს. დავითაშვილის „საქართველოს დედოფალი“.

⁴ „მოამბე“, 1903, № 4, გვ. 72.

⁵ იქვე, გვ. 73.

ამბავი, გარნა კეისრის მაგიერ ხალხს უხპარია ხონთქარი¹; ინგო-
ლოური ლეგენდის მიმართ, რომლითაც შაჰ-აბასი თამარ მეფის
ნოწინააღმდეგეა, მ. ჯანაშვილს აღნიშნული აქვს: „ხალხის ფან-
ტაზიას, როგორც ვხედავთ ამ მოთხრობიდან, შაჰ-აბაზი, რომელიც
წყუობდა მე-17 საუკუნეში, მაშინდელ კაცად მიუჩნევია, როცა თა-
მარი მეფობდა (1187—1212 წ.). მოთხრობა საყურადღებო უფრო
იშითია, რომ გვიჩვენებს დიდ ბრძოლას ქართველებსა და შაჰ-აბა-
ზისას“². მოსე ჯანაშვილს აღნიშნული აქვს აგრეთვე ციკლიზა-
ციის წესით ერთი და იმავე ლეგენდის დაკავშირება ალექსანდრე
მაკედონელისა და თამარ მეფის სასელებთან³.

მოსე ჯანაშვილის მოსაზრებანი სხვადასხვა ციკლის ნაწარმოებთა
შესახებ საყურადღებოა მათი რეალური საფუძვლისა და ტრადი-
ციის საკითხების გასათვალისწინებლად.

ქართული ხალხური სიტყვიერების ნიმუშების შეკრებისა და შეს-
წავლის საქმეს დიდი აზავი დასდეს გასული საუკუნის მეორე ნახევ-
რის მოწინავე ინტელიგენციის წარმომადგენლებმა — მწერლებმა,
ისტორიკოსებმა და სხვა საზოგადო მოღვაწეებმა, მაგრამ ხისტე-
მური ნეცნიერული შესწავლის საგნად იგი პროფ. ალ. ხახანა-
შვილმა აქცია. ხალხური სიტყვიერების სხვა დარგის ნაწარმოე-
ბებთან ერთად, მის ნაშრომებში მოცემულია ვრცელი მსჯელობანი
და ჩამოყალიბებული მოსაზრებანი საისტორიო ნაწარმოებთა შესა-
ხებ. ალ. ხახანაშვილი მხოლოდ კაბინეტში არ სწავლობდა ზეპირ-
სიტყვიერებას. მის მეცნიერულ მოღვაწეობაში სათანადო ადგილი
ეკირა საველე მუშაობას. ცნობილია უმუშაოდ მის მიერ ჩაწერილი
საისტორიო ტექსტებიც. ალ. ხახანაშვილის მიერ უნდა იყოს ჩაწე-
რილი ეპიური ციკლის ნაწარმოებების („ტარიელიანის“ და „ამირა-
ნიანის“) ფრაგმენტებთან ერთად საქართველოდან ჩრდილო-კავკა-
სიაში გატანილი ლექსი ერკაკე მეორის მიერ ახატ-ხანის დამარც-
ხებაზე⁴. ალ. ხახანაშვილმა ჩაიწერა და გამოაქვეყნა თუშური გად-
მოცემა და ლექსი ბახტრიონის ანუების ციკლისა⁵. საკუთარი ჩანა-

¹ „თამარ“, 1903, № 4, გვ. 66.

² ესომ, ფერია, დედოფალი საქართველოსა, „საქართველოს კალენდარი“,
1990 წ., გვ. 417.

³ ესომ, თამარ დედოფალი („ივერია“, 1390, № 19; „ქელი საქართველო“,
ტ. II, გვ. 4, გვ. 219).

⁴ ყიზლარი, („ივერია“, 1898 წ., № 131).

⁵ „ივერია“, 1858 წ., № 220.

წერები საისტორიო ნაწარმოებთა საკმაო რაოდენობით გამოიყენა მან კაპიტალურ ნაშრომში¹. მის მიერ ჩაწერილ ტექსტებს გააჩნიათ სათანადო „პასპორტი“ — ცნობები მთქმელების, ჩაწერის ადგილისა და, ზოგ შემთხვევაში, ჩაწერის დროს შესახებაც. ალ. ხახანაშვილის შესვდულელებს საისტორიო ნაწარმოებთა შესახებ ვეცნობით, როგორც პერიოდიკის ფურცლებზე გამოქვეყნებულს წერილებისა და ფელეტონების საშუალებით, ისე — დასახელებულ კაპიტალურ ნაშრომში ხალხური სიტყვიერების შესახებ.

ალ. ხახანაშვილმა რომანტიკულ-მითოლოგიური სკოლის ერთგვარი გავლენით ხალხური სიტყვიერების განვითარებაში აღნიშნა სამი პერიოდი: მითიური, გმირული და ისტორიული. საისტორიო ნაწარმოები მან უკანასკნელ პერიოდში შექმნილად მიიჩნია. მისი სიტყვებით: „მითიურ და გმირულ შინაარსის მოთხრობანი შეიცვალნენ ისტორიულ ლექსებად“².

ალ. ხახანაშვილს მოცემული აქვს სხვადასხვა ჟანრის საისტორიო ნაწარმოებთა განსაზღვრა. მისი განმარტებით: „საგას უწოდებენ ისეთ გარდმოცემას, რომლის ფესვი ისტორიული ფაქტია, მაგრამ გადმოცემით განდიდებული, გალამაზებული, გაზვიადებული. საგა ფაქტია, მაგრამ ხშირად იმოსება სასწაულთა თვისებებით“. საგის ნიმუშებად ქართული სინამდვილიდან იქვე დასახელებული აქვს „ქართლის ცხოვრების“ ცნობები ფარნაოზისა და მირიან მეფეების შესახებ³.

ალ. ხახანაშვილი ამ ფოლკლორულ ჟანრს იმით ასხვავებს მითისაგან, რომ მასში „დაფარულია ნამდვილი ისტორიული ამბავი“. ამიტომ იგი არის „საერო პოლიტიკური გარდმოცემა“⁴. საგისა და სხვა ჟანრის საისტორიო ნაწარმოებთა განმარტება ალ. ხახანაშვილს მოცემული აქვს აგრეთვე ხალხური სიტყვიერების კლასიფიკაციასთან დაკავშირებით. მისი კლასიფიკაციით „ხალხის სიტყვიერების ქმნილებას ეკუთვნიან: 1. — ზღაპრები, საგები და ლეგენდები; 2. — გამოცანები; 3. — იგავეები და არაკები; 4. — შელოცვანი;

---

¹ А. С. Х а х а н о в, Очерки по истории грузинской словесности, Выпуск первый, М. 1895, стр. 61—62 и 231—304.

² ალ. ხახანაშვილი, საერო პოეზია („მოამბე“, 1894, № 10, გვ. 56—58).

³ ალ. ხახანაშვილი, კვალი საერო პოეზიისა „ქართლის ცხოვრებაში“ („იფერია“, 1888, № 218).

⁴ ალ. ხახანაშვილი, საერო პოეზია, („მოამბე“, 1894, № 10).

5. — გარდაცემანი და ნ. — ლექსები¹. საისტორიო ნაწარმოებთა ჟანრები ამ კლასიფიკაციით შესულია სხვადასხვა ჯგუფში. ალ. ხახანაშვილის განმარტებით პირველი ჯგუფის ნაწარმოებნი (რომელშიაც საგები და ლეგენდები შედიან) „გვიხსნიან ერის ფანტაზიას“; მეხუთე ჯგუფისა (შეიცავს გადმოცემებს) „გვიხსნის მეხსიერებას“ და მეექვსე — კი (შეიცავს ლექსებს) — „უმთავრესად გრძნობას“². ამგვარად, ალ. ხახანაშვილის განმარტებაში ხაზგასმულია საგების, ლეგენდებისა და გადმოცემების სპეციფიკა. რაც შეეხება ლექსების განმარტებას, თუ მასში იგი მხოლოდ ლირიკის ნიმუშებს არ გულისხმობდა, არ არის ზუსტი. საისტორიო ლექსები გრძნობასთან ერთად ხალხის მეხსიერებასა და ფანტაზიასაც გვიხსნიან.

ალ. ხახანაშვილი იძლევა გეოგრაფიულ სახელწოდებებთან დაკავშირებული ნაწარმოებების განმარტებას³.

ალ. ხახანაშვილმა გამოთქვა საგულისხმო მოსაზრებანი ხალხურ ნაწარმოების ისტორიულ ღირებულებაზე. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა წერილი „კვალი საერო პოეზიისა ქართლის ცხოვრებაში“. იგი დაწერილია პროფ. პატკანოვის საპასუხოდ. პატკანოვმა „ქართლის ცხოვრებაში“ დაინახა სომხური გავლენის კვალი და უარყო ხალხურ ნაწარმოებთა ისტორიული ღირებულება.

თავის პოლემიკურ წერილში ალ. ხახანაშვილმა დასვა კითხვა: „შეიძლება თუ არა ერის მეხსიერებამ დაიცვას ამბავი რამდენისაწე საუკუნის განმავლობაში, გადასცეს შთამომავლობას ისტორიულ ამბავი ფანტაზიით გაზვიადებული და განდიდებული“. პროფ. პატკანოვის მოსაზრების საწინააღმდეგოდ მან ამ კითხვას დადებითად უპასუხა: „ერის მეხსიერებას შეუძლიან დაიცვას დიდი ხნის განმავლობაში საერო ტრადიცია, წინაპართა შესახებ შესანიშნავი ამბავი და მკრთალი წარმოდგენა მაინც იქონიოს იმათის მოქმედებისა და მოღვაწეობის შესახებ“⁴. ალ. ხახანაშვილი პროფ. პატკანოვის დებულებას უპირისპირებს ვს. მილერის მოსაზრებას „ქართლის ცხოვრებაში“ დაცული ზეპირგადმოცემების ისტორიული ღირებულების შესახებ⁵. მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, თითქოს იგი

¹ ალ. ხახანაშვილი, საერო პოეზია, „მოამბე“, 1894, № 10.

² იქვე.

³ კვალი საერო პოეზიისა „ქართლის ცხოვრებაში“ („ივერია“, 1888, № 214).

⁴ იქვე, № 242.

⁵ იქვე, № 156.

ისტორიული სკოლის მიმდევარი იყოს. ალ ხახანაშვილს გათვალის-
წინებული აქვს ზეპირი ნაწარმოების ბუნება და მას ისტორიულ
დოკუმენტთან არ აიგივებს. ეს ნათლად ჩანს მისი წერილის დასა-
წყისიდან¹.

ხალხური ლექსების სოციალური ფუნქციისა და მათი ისტორი-
ული ღირებულების თვალსაზრისით საყურადღებოა ამავე წერილის
დასკვნითი დებულება: „ჩვენს ერს ყოველთვის დიდი ნიჭი გამოუჩენია
ლექსების თქმაში და, მაშასადამე, უადგილოა ეჭვი და უარყოფა
საერო პოეზიისა და ტრადიციისა „ქართლის ცხოვრებაში“².

ალ. ხახანაშვილი საისტორიო ნაწარმოებთა პატრიოტულ ფუნ-
ქციას მათი დიდი ისტორიული ღირებულებით ხსნის. ხალხური
პოეზიის ისტორიული და კულტურული მნიშვნელობის აღნიშვნისას
საისტორიო ლექსები მან ასე დაახასიათა: „საერო ლექსები ისტო-
რიული შინაარსით ხალხისთვის არის უკეთესი ისტორიული სა-
ხელმძღვანელო და ამიტომაც იგი არის უსაქიროესი საშუალება
ნაციონალური გრძნობის გასამტკიცებლად“³.

ალ. ხახანაშვილი შეეხო საისტორიო - სამგლოვიარო პოეზიასაც.
მან აღნიშნა გარდაცვლილ მეფეთა და მოღვაწეთა შესახებ ხალხში
დარჩენილ ქებათა და გლოვათა დიდი ისტორიული ღირებულება.
„ქართლის ცხოვრებაში“ მოხსენებული „მგოსანნი გლოვისანი“ მისი
აზრით ქმნიდნენ რომაული *neniae*-ს მსგავს ნაწარმოებებს: „სჩანს
გლოვა ლექსად იყო ნათქვამი, როგორც *neniae* და ამით ადვილ-
დებოდა მისი დახსოვება და შთამომავლობისათვის შეუცვლელად
გარდაცემა“⁴. ალ. ხახანაშვილი რომ გაცნობილი ყოფილიყო ხევსუ-
რული ხმით ნატირალის ტექსტებს, რომელნიც ხშირად მთიბლურ
სიმღერადაც კი არის გამოყენებული, უფრო გაბედულ დებულებას
წამოაყენებდა გლოვის ტექსტების ლექსითს ფორმაზე.

ალ. ხახანაშვილის ნაწარმოებში ფაქტიური მასალების მიმოხი-
ლვისა და ანალიზის საფუძველზე მოცემულია საინტერესო თვალ-
საზრისი საისტორიო ნაწარმოებთა მნიშვნელოვან საკითხებზე. ალ.
ხახანაშვილი პატარა, საყურადღებო წერილი მიუძღვნა მის მიერ
ჩაწერილს ბახტრიონის ციკლის თუშურ გადმოცემასა და ლექსს.
გადმოცემა, რომლითაც თუშ-ღუშაე-ხევსურებმა ამოყლიტეს თათ-

¹ კვალი საერო პოეზიისა „ქართლის ცხოვრებაში“ („ივერია“ 1888, № 135).

² იქვე, № 242.

³ ალ. ხახანაშვილი, საერო პოეზია, მოამბე, 1894, № 10.

⁴ იქვე, № 242.

რები მონადირეთა შეურაცხყოფის გამო, ალ. ხახანაშვილმა მიიჩნია XV საუკუნეზე ადრე შექმნილად და შემდეგ გაახლებულად ხალხის წარმოდგენაში¹. ნ. ხიზანაშვილმა მართებულად გააკრიტიკა ალ. ხახანაშვილის მოსაზრება აღნიშნული გადმოცემის შექმნაზე და დაუკავშირა იგი შაჰ-აბას მეორის დაპყრობითს პოლიტიკას². ნაწარმოებთა პირველი, რეალური საფუძვლის მცდარი ახსნის მიუხედავად, ალ. ხახანაშვილის მოსაზრება კონტამინაცია-ციკლიზაციის მოვლენების შესახებ ბისაღებია.

ფაქტიური მასალების მიმოხილვის საფუძველზე საისტორიო ნაწარმოებთა საკითხების შესწავლის თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა მისი ვრცელი ნაშრომის „Очерки по истории грузинской словесности“-ს პირველი ნაწილი. ამ ნაშრომში განხილულია ვახტანგ გორგასლის³, თამარ მეფის⁴, შაჰ-აბასის⁵, ზურაბ ერისთავის⁶ და ერეკლე მეორის⁷ ციკლების ნაწარმოებნი. თავისი ნაშრომი ალ. ხახანაშვილს დაყოფილი აქვს ხალხური და წიგნური სიტყვიერების განყოფილებებად. ხალხური სიტყვიერების განყოფილებაში საისტორიო ნაწარმოებებიდან განხილულია ლექსები და ანდაზები. ნათთან ერთად გაკვირთაა მოხსენებული მხოლოდ ორი-ოდე თქმულება თამარ მეფის შესახებ⁸. პროზაული ჟანრის ნაწარმოებნი სათაურით „საისტორიო ლეგენდები“ განხილულია წიგნური სიტყვიერების განყოფილებაში, მაშინ როდესაც მათი მხოლოდ მცირე ნაწილი თუ იქნება ლიტერატურული წარმოშობისა.

აღნიშნულ ნაშრომში ალ. ხახანაშვილი დიდ ადგილს უთმობს ნაწარმოებთა შინაარსის გადმოცემას. აქ მაინც საკმაო მასალებია საისტორიო ნაწარმოებთა შესახებ მის თეორიულ მოსაზრებათა გასათვალისწინებლად.

¹ ალ. ხახანაშვილი. ბახტრიონის აღება („ივერია“, 1880 წ., № 220)

² ნ. ხიზანაშვილი (ურბნელი). ზეზა და ბახტრიონის ციხე, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის. II. გვ. 119 — 127.

³ А. С. Х а х а н о в, Очерки по истории грузинской словесности. Вып. первый, М. 1895, стр. 61, 294 — 295.

⁴ იქვე, გვ. 58 — 63 და 281 — 292.

⁵ იქვე, გვ. 299 — 322.

⁶ იქვე, გვ. 62.

⁷ იქვე, 59 — 61 და 353. ალ. ხახანაშვილს ხალხურად მიაჩნია გ. ფირაღი-შვილის ხელმოწერილი ლექსი „აღსდგე, გმირო ვნირო, ნუ გძინავს“, (იქვე, 33, 59).

⁸ იქვე, გვ. 61.

აღ. ხახანაშვილის განმარტებით „В исторических песнях воспевается преимущественно царица Тамара и царь Ираклий“¹. ასეთი განმარტებით უგულებელყოფილია ქართული ფოლკლორის ამ სპეციფიკური განყოფილების ციკლობრივი და თემატიკური მრავალფეროვნება. ბატონყმობის ამსახველი ნაწარმოებნი, მათ შორის ჩვენი საკვლევი ციკლებიდან ლექსები ზურაბ ერისთავისა და მის წინააღმდეგ მებრძოლ გამირებზე, ან კიდევ თვით ერეკლე მეორის ციკლიდან ნაწარმოებნი, რომელთა ძირითადი საგნები ერეკლეს თანამედროვე გმირებია და მრ. სხვა, აღ. ხახანაშვილის განმარტებით უგულებელყოფილია. ქართული საისტორიო ლექსების თემატიკაზე აღ. ხახანაშვილის ასეთი შეხედულებით უნდა აიხსნას მის ნაშრომში განსაკუთრებით ვრცლად მიმოხილვა თამარ მეფისა და ერეკლე მეორის ციკლების ნაწარმოებებისა.

ხალხური ნაწარმოების ავტორების საკითხში აღ. ხახანაშვილმა გაიმეორა რომანტიკულ-მიოლოგიური სკოლის დებულება. სიტყვიერი ხელოვნების ამ სახის ნაწარმოებს მისი სიტყვებით „ერთპიროვანი ავტორი არასოდეს არ ჰყოლია“². პრაქტიკული საქმიანობით იგი ამავე საკითხს სულ სხვა პრინციპით უდგებოდა. მან სავსებით გაამართლა ზემოაღნიშნული, ხალხური სიტყვიერების შეკრების პროგრამის მოთხოვნილება მთქმელების საკითხისადმი სერიოზული მოპყრობით. საისტორიო ნაწარმოებთა მიმოხილვისას მას ხშირად მოხსენებული ყავს მთქმელი. ზოგ შემთხვევაში მათი პროფესია და სადაურობაც კი არის აღნიშნული³. აღ. ხახანაშვილს აქვს ცდა ლექსის შემქმნელის, პირველი ავტორ-მთქმელის ვინაობის გარკვევისაც. ამ მხრივ საინტერესოა მისი მოსახრება ერეკლეს გარდაცვალებაზე შექმნილი ლექსის „ვერ გაიგეთა ქართველნი“-ს ავტორზე: „Песня эта сложена женщиной, потому что она оканчивается таким восклицанием: „О, если б я была мужчиною, то оделась бы в кольчугу и первая вонзила бы кинжал в сердце ненавистного врага“⁴. ამ კონკრეტულ შემთხვევაში შეიძლება არ მივიღოთ აღ. ხახანაშვილის მოსახრება, მაგრამ იგი მაჩვენებელია ხალხური ნაწარმოების ავტორობის საკითხისადმი

¹ Оч., I, გვ. 58.

² აღ. ხახანაშვილი, საერო პოეზია, „მომამბე“, 1894, № 10, გვ. 59.

³ იხ. Оч., I, გვ. 252, 286; ბახტარიონის აღება, („ივ.“, 1888, № 220); ყიზ-ლარი, („ივ.“, 1888, № 131) და სხ.

⁴ Оч., I, გვ. 59.

შისი სეროზული დამოკიდებულებისა. ალ. ხახანაშვილი ხალხური ნაწარმოების ავტორობის საკითხში ფაქტიური მასალების შეკრებისა და მიმოხილვის დროს საესეებით ეწინააღმდეგებოდა მის მიერ თეორიულად აღიარებულს რომანტიულ-მითოლოგიური სკოლის დებულებას.

ალ. ხახანაშვილს ზოგ შემთხვევაში გათვალისწინებული აქვს საისტორიო ნაწარმოებთა რეალური საფუძველი. ბატონყმობის ანსახველი ლექსების შესახებ ზოგადი მსჯელობისას მას აღნიშნული აქვს მათი ისტორიული ფონი¹. მას აღნიშნული აქვს აგრეთვე თურქეთის მიერ ახალციხის შევიწროებასა და ასპინძის ომზე შექმნილი ლექსების რეალური საფუძველი².

ალ. ხახანაშვილს „ზოგჯერ გაუთვალისწინებია საისტორიო ნაწარმოებთა კონტამენაციის, ციკლიზაციისა და ანაქრონიზმების მოვლენებიც“³.

ალ. ხახანაშვილი შეეხო საისტორიო ნაწარმოებთა ტრადიციის საკითხსაც. ხალხური სიტყვიერების წარმოშობისა და განვითარების შესახებ დაწერილ წერილში მან აღნიშნა საისტორიო ნაწარმოებთა ფართო გავრცელება საქართველოში⁴. ხალხური სიტყვიერების უანრების სისტემურად განხილვისას ხაზი გაუსვა თამარის ციკლის ნაწარმოებთა ძლიერ ტრადიციას საქართველოში⁵.

ალ. ხახანაშვილის კვლევის არეში მნიშვნელოვანია ფოლკლორისა და ლიტერატურის ურთიერთობის საკითხები⁶. საისტორიო ნაწარმოებთა მიმართ აღსანიშნავია მისი მოსაზრება ცნობილი რუსი პოეტის ლერმონტოვის ბალადის „თამარის“ ფოლკლორული წყაროს შესახებ. ბალადის ადრესატად მან თამარ მეფე მიიჩნია, წყაროდ კი რომელიმე კავკასიური ლეგენდა დიდებულ მეფე ქალზე მან ეს მოსაზრება პირველად ცალკე წერილში გამოთქვა⁷ და შემ-

¹ Оч., I, გვ. 62.

² იქვე, გვ. 59 — 60

³ Оч., I, გვ. 287—288, 290—291.

⁴ საერო პოეზია, „მოაზბე“, 1894, № 10, გვ. 58.

Оч., I, გვ. 61—62.

⁶ იხ. მისი „ბალაში დარჩენილი „ტარიელის ანბავი“ და „შოთას ვეფხისტყაოსანი“, („ივერია“ 1890, № 25). ფირდოუსის შანამეა და ქართ. „როსტომ-შაჰის“ ურთიერთობის შესახებ. იხ. მისი „კვალი საერო პოეზიისა „ქართლის ცხოვრებაში“. (ივ², 1888).

⁷ А. Хуханов, Месхи, „Этнографическое обозрение“, кн. X, стр. 36—37.

დღე თავის კურსშიც გაიწეორა¹. ალ. ხახანაშვილმა აღნიშნა თამარ მეფის შესახებ არსებული ლეგენდური მესტიერული სიმღერის გადამუშავება პოეტ ვ. ველიჩკოს მიერ². ფოლკლორისა და ლიტერატურის ურთიერთობის თვალსაზრისით საინტერესოა აგრეთვე მისი ვარაუდი თამარის ციკლის ლეგენდაზე, რომლითაც მეფისწული მისმა საყვარელმა ნეგრმა დაატყვევა. ლეგენდის შინაარსის გადმოცემისას ალ. ხახანაშვილს ასე აქვს დასმული საკითხი: „Не послужила ли настоящая легенда материалом отцу истории, Геродоту, когда он писал свою историю о великом Кипре, пленившем единственного сына массагетской царицы ТОМИРИСИ. Само имя „Томириса“ очень напоминает грузинский родительный падеж имени „Тамары“ — „Тамариса“³.

ალ. ხახანაშვილს აღნიშნული და შედარებული აქვს საისტორიო ნაწარმოებთა ვარიანტები⁴.

ალ. ხახანაშვილმა ხალხური სიტყვიერების შესახებ თეორიული მსჯელობისას ზოგ შემთხვევაში განიცადა რომანტიკულ-მიოლოგიური, სესხებისა და ანთროპოლოგიური თეორიების ერცვარი გავლენა. მაგრამ იგი ამ თეორიების ტყვეობაში არ იმყოფებოდნენ თავისი პრაქტიკული საქმიანობით სავსებით გამოხატა მისი ეპოქის მოწინავე ინტელიგენციის სულიკვეთება.

საისტორიო ნაწარმოებთა შეკრება-გამოქვეყნებითა და შესწავლით დაინტერესებული იყო ზაქარია ჭიჭინაძე. აღსანიშნავია მისი წიგნი „თამარ მეფე ზეპირის ამბებით“. იგი მეტწილად შეიცავს ქართველი მაჰმადიანების თქმით ჩაწერილ თამარის ციკლის ნაწარმოებებს⁵. მასვე ზ. მთაწმინდელის ფსევდონიმით გამოქვეყნებული აქვს ერეკლეს ციკლის გადმოცემები⁶.

ზაქარია ჭიჭინაძის მიერ გამოქვეყნებული ტექსტები სტილიზირებულია. ხშირ შემთხვევაში ნაწარმოები შემოკლებითაც არის გადმოცემული. ზ. ჭიჭინაძეს მოცემული აქვს მეტად საინტერესო

¹ ო. I, გვ. 61.

² იქვე, გვ. 63.

³ ო. I, გვ. 287.

⁴ იქვე, გვ. 63, 283—284, 289, 290, 302.

⁵ ზ. ჭიჭინაძე, თამარ მეფე ზეპირის ამბებით, მეოთხე გამოცემა, 1911 წ.

⁶ გელა ნათელაშვილი, ერთგული რ. იანი მეფე ერეკლესი, („დროება“ 1878 წ., № 169); ირაკლი მეფის მტრე ი ალა-შაჰმად-ხანის მოსვლია დროა საქართველოში („დროება“, 1878 წ., № 190).

ცნობები საისტორიო ნაწარმოებთა ტრადიციანზე, მათი შექმნისა და გავრცელების პირობებზე, ავტორ-მოქმედებსა და ნოქმედებზე. სხვათა შორის მას მოხსენებული ყავს ქართველ მაჰმადიანებში გავრცელებული, თამარის ციკლის ლექსის („ათასი კაბა ყმა მყავდა“) ავტორი, ქობულეთელი ბეჟანიძე. გადმოცემით იგი თანარ მეფის მსახურთა შთამომავალი ყოფილა¹. აღსანიშნავია აგრეთვე ენის წიგნში ცალკე გამოყოფილი, მოქმედის ვასილ სიმონისძე თადეიშვილის რებერტუარი. იგი შეიცავს ექვს ოსურ ლეგენდას თანარ მეფისა და დავით სოსლანის შესახებ². მოქმედთა საკითხთან დაკავშირებით საინტერესოა აგრეთვე მისი ცნობა გელა ნათელაშვილზე შექმნილი ლექსის ავტორის შესახებ³.

ბ. კიკინაძეს საისტორიო ნაწარმოებები გადმოცემული აქვს ისტორიულ ფონზე. ზოგ შემთხვევაში მას ვარიანტებს შორის არსებული განსხვავებაც აქვს აღნიშნული⁴.

საისტორიო ნაწარმოებთა ისტორიოგრაფიაში აღსანიშნავია ივანე ბუქურაულის ჩაწერილი ბახტრიონის აღებისა და ერეკლე ნეორის ციკლების თუშური ლექსები და გადმოცემები საინტერესო შენიშვნებითა და წინასიტყვაობით⁵. მას ჩაწერილი აქვს აგრეთვე ხეცუსრული ლექსებიც⁶. აღსანიშნავია აგრეთვე ზაქარია ბილანიშვილის ჩაწერილი შალვა ახალციხელისა და ერეკლე მეორის ციკლების კახური ლექსები. ზ. ბილანიშვილის ჩაწერილ ტექსტებს ახლავს შენიშვნები, რომლებშიც საინტერესო მასალებია საისტორიო ნაწარმოებთა ტრადიციის გასათვალისწინებლად.

საისტორიო ციკლების ნაწარმოებები შეკრებილი და გამოქვეყნებული აქვთ გ. წერეთელს⁷, გლეხ პოეტს იოსებ დავითაშვილს⁸, იონა მეუნარგიას⁹, თ. მაგმაძეს (ი. კუონია¹⁰), ზაქარია მაისურაძეს.

¹ ბ. კიკინაძე, თანარ მეფე ზეპირის ამბებთ, აღნიშნული გამოც. გვ. 16.

² იქვე, გვ. 42—47.

³ „დროება“, 1878 წ., № 169.

⁴ ბ. კიკინაძე, თანარ მეფე ზეპირის ამბები, გვ. 47—48.

⁵ ხალხ. სიტყვ. ნ. I. ექ. თაყაიშვილის რედ. გვ. 66—64; „ივერია“, 1695 წ., №№ 118, 119, 121, 122, 125.

⁶ „მოაბზე“, 1696 წ., № 11.

⁷ „კვალი“, 1895 წ., № 24; საქართველო. ცენტრ. არქივი, გვ. 10, თ. 114.

⁸ „დროება“, 1878 წ., № 149, დაცულია ს. ჯანაშიას სახელობის საქ. მეხ II—1993.

⁹ იონა მეუნარგია „უკან წაიწი“ (იხ. „ნაქვეებო“, ამოკრებილი გახ. ივერიიდან² ს. ცაიშვილის მიერ, თბ., 1938 წ. „ივერია“, 1890, № 255.

¹⁰ „ძველი საქართველო“, ტ. II, გ. 5. 4. გვ. 36—46.

(შაქრო)¹, იური ყაზბეგს² და ქართული ფოლკლორის ცნობილ შემკრებლებს: სევასტი გაჩეჩილაძეს³, ს. მერკვილაძეს⁴, ვინმე მესხს⁵, დ. ხიზანიშვილს⁶, ალ. მირაქიშვილს⁷, ნიკო ასათიანს⁸ და სხვებს.

ქართული ფოლკლორის ისტორიოგრაფიის მეორე პერიოდს ეკუთვნის სერგი გორგაძის ქრესტომათიის პირველი გამოცემა. მასში საისტორიო ნაწარმოებების პარალელურად მოყვანილია XIX საუკუნის ლიტერატურის ნიმუშები⁹.

ამავე პერიოდს ეკუთვნის ვასილ ბარნოვის ქართული სიტყვიერების ისტორიის გაკვეთილები, რე. პირველი. ხალხური სიტყვიერების შესწავლის საქმეში ვასილ ბარნოვმა მითოლოგიური თეორიის დიდი გავლენა განიცადა. ალ. ხახანაშვილის მსგავსად, საისტორიო ნაწარმოებები მან ხალხური სიტყვიერების განვითარების უკანასკნელ საფეხურზე შექმნილად მიიჩნია. მისი მოსაზრებით ხალხურ სიტყვიერებაში საისტორიო ნაწარმოებთა ორი ჯგუფია. პირველი ჯგუფის ნაწარმოებებში, რომელსაც იგი საეროს უწოდებს, გადმოცემულია ვახტანგ გორგასლის, დავით აღმაშენებლის, თამარ მეფის, ერეკლე მეორისა და სხვა ციკლების ნაწარმოებთა შინაარსი¹⁰. მეორე ჯგუფს იგი უწოდებს სამღვთოს და მის ნიმუშებად მოყვანილი აქვს არა საისტორიო, არამედ აპოკრიფული ლიტერატურიდან წარმოშობილი სასულიერო-რელიგიური ხასიათის ნაწარმოებნი. ასეთი გაიგივება საისტორიო და სასულიერო ტექსტებისა მიუღებელია ხალხური შემოქმედების მიმართ არა მხოლოდ დღევანდელი, არამედ მაშინდელი თვალსაზრისითაც.

ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორიოგრაფიის მეორე პერიოდში აღსანიშნავია რუს და უცხო საზოგადო მოღვაწეთა

¹ „ღროება“, 1885 წ., № 25.

² „Московские ведомости“, 1896, № 40.

³ ხალხ. სიტყვ., ნ. I, გვ. თაყ-ს რედ., გვ. 6—9.

⁴ „ღროება“, 1885, № 35. ინახ. ს. ჯანაშვიას სასწავლოების საქ. მუზ. ხელნაწ. განყ. H—1994.

⁵ ხალხ. სიტყვ., ნ. I, გვ. თაყ-ს რედ., გვ. 414—423.

⁶ დ. ხიზანიშვილი, ფშაური ლექსები, თბ. 1887.

⁷ ს. ჯანაშვიას ს.ხ. საქ. მუზ. ხელნ. განყ. H—1936; ფოლკლ. სექც. № 6281

⁸ ხალხ. პოეზია, ქუთაისი, 1934, გვ. 130, ფოლკლ. სექც. №№ 3527, 5612, 5962, 6045, 6103.

⁹ ს. გორგაძე, ჩვენი ძველი მწერლობა და ხალხური პოეზია, 1915 წ.

¹⁰ ვასილ ბარნოვი, ქართული სიტყვიერების ისტორიის გაკვეთილები, რვეული პირველი, თბ., 1919, გვ. 64—67.

ინტერესი საისტორიო ნაწარმოებებისადმი. მათი ყურადღების საგანი განსაკუთრებით თამარ მეფის ციკლის ლეგენდებია. სამხრეთ ოსეთში ჩაწერილი ამ ციკლის ერთი ლეგენდა გამოაქვეყნა ვს. ნილერმა¹. ამავე ციკლის ოსური ლეგენდა ვრცელი შენიშვნებით გამოაქვეყნა აგრეთვე მასწავლებელმა ს. შულგინმა. მასვე ეკუთვნის ვაზ ჯანგ გორგასლის ციკლის ლეგენდების საინტერესო შენიშვნები².

თამარ მეფის ციკლის ლეგენდებისადმი ინტერესის ზრდაში გარკვეული როლი ითამაშა მ. ლერმონტოვის ბალადამ „თამარი“. ბალადის მიხედვით ციურ ანგელოზივით მშვენიერი და დემონივით ბოროტი თამარ მეფე, დარიალის ვიწრო ხეობაზე გადადგარ მაღალი კოშკის სარკმლიდან იზიდავდა მგზავრებს; ლაშქებს ამ მგზავრებთან ატარებდა და განთიადისას კი მათ უსულო გვამებს მღვლვარე თერგში ისროდა.

ამ ბალადის წყაროდ მიჩნეულ იქნა თამარ მეფის ციკლის კავკასიური ლეგენდა. თამარ მეფის შესახებ ასეთი შინაარსის ლეგენდის არსებობა პირველად, როგორც აღენიშნეთ, ალ. ხახანაშვილმა იფარაუდა³. თამარ მეფის შესახებ ასეთი ლეგენდის არსებობას გულისხმობდა ვ. სვეტლოვი თავის „Ночи Тамары“-ს შექმნისას⁴.

თამარ მეფის ციკლის ლეგენდის ფიქსაციისა და მისდანი ლიტერატურული ინტერესის თვალსაზრისით საინტერესოა ა. გრენს სტატია „В горах Джукетского уезда (страницы из моих путевых записок)“⁵. ამ სტატიაში მოყვანილია ადგილობრივი სომეხი მეეტლის ნაამბობი ლეგენდა, რომლითაც თამარ მეფემ დარიალის კოშკში ჩაკეტა თავისი უზნეო და. ეს უზნეო ქალი კოშკში იზიდავდა მგზავრებს და ლუპავდა მათ. ამ ლეგენდის მიხედვით ქარის ღრიალი დარიალის ხეობაში ამ ქალისაგან წამებულ კავკასიელთა ცნესატირილია. გრენი მის მიერ ჩაწერილი ლეგენდის ლერმონტოვის ბალადასთან დამოკიდებულების შესახებ წერს: „И сейчас поняла, что тут дело идет о той легенде, которую когда-то слышал

¹ Вк. М п л о р, Осетинские этюды, часть III, Москва, 1887.

² Сборник материалов для описания местн. и пл. Кавказа, т. 27, отд. III.

³ Этн. обозр., кн. X, стр. 36—37; Отч. I.

⁴ В Светлов, Кавкаские предания и легенды, СПб, 1895, стр. 199—230.

⁵ Газ. „Россия и Азия“, 1897 г. от 7 окт.

Лермонтов и вложил ее стихами. Очевидно, только он ее не понял или передал по своему“¹.

თამარ ნეუის ციკლის ნაწარმოებებია განხილული რუსულ ენაზე ზედიზედ გამოქვეყნებულ ორ წერილში: „Царица Тамара и народный легенде и у Лермонтова“² და „Еще о царице Тамаре“³.

აღ. ხაბანაშვილის ვარაუდის საფუძველზე, პირველ წერილში ლერმონტოვის ბალადის წყაროდ თამარ მეფის შესახებ არსებულ რეგენდა არის მიჩნეული. მსოფლიო ფოლკლორის ნიმუშების მიხედვით მოცემულია ცდა ლერმონტოვის ბალადისა და თამარის შესახებ არსებული რეგენდების შინაარსებს შორის არსებულ წინააღმდეგობათა. მეორე წერილის მიხედვით ლერმონტოვის ბალადის წყაროდ მიჩნეულია ფრანგი მოგზაურის გამბას ნაშრომში გადმოცემული მოხუერი რეგენდა. ამ რეგენდით დარიალის ძველი კოშკის მფლობელი თავადის ქალი დარია მგზავრებს აიძულებდა მისი სარეცლის გაზიარებას. შემდეგ კი, ვისაც სინანულს შენიშნავდა, თერგში ისროდა⁴.

ვახტანგ გორგასლის ციკლის ნაწარმოებთა ქართლური და ოსური ვარიანტები სათანადო შენიშვნებით გადმოცემული აქვს ვ. ბ. პუტინს. ამავე ციკლის, ნუზალის ეკლესიის წარწერად ცნობილ რეკსს თავის წერილში შეეხო ა. გოლოვინი⁵.

ქართულ ხალხურ საგნირო-საისტორიო ნაწარმოებებისადმი ინტერესს იჩენდა პოტტო. პოტტოს ისტორიულ ფონზე გადმოცემული აქვს მის მიერ ჩაწერილი ორი რეგენდა შაჰ-აბასის ციკლისა⁶ და ერთიც ერეკლე მეორესი⁷.

---

¹ Газ. „Россия и Азия“. გ რ ე ნ ი ს მიერ ფიქსირებული რეგენდის შესატყვისი დასავლეთ საქართველოში ჩაწერილი რეგენდის დასაწყისი ინახება ს. ჯანაშვილს სახ. საქ. სახ. მუზეუმის ხელნაწ. განყ. II—№ 2004.

² Кавказ, 1898, №№ 6, 7.

³ Кавказ, 1898, № 66.

⁴ Gamba, Voyage dans la Russie meridionale, II, Paris, 1826, pp 21 — 22

⁵ Материалы для истории осетин, Сборник сведений о Кавк. горцах т. V, 1871, стр. 60.

⁶ Топографические и статистические заметки об Осетии, Кавк. календарь, 1854 г., стр. 450.

⁷ Потто, Кавказская война, т. I, вып. I, стр. 245—246 и 255—261.

⁸ Памятники времен утверждения русского владычества на Кавказе, под ред. Потто, вып. I, Тифлис, 1906, стр. 74—75.

ერეკლე მეორის ციკლის ნაწარმოებებისადმი ისტორიული ინტერესი გამოიჩინა ს. ქაშიშოვმა¹.

საბჭოთა პერიოდის პირველ წლებში დაიბეჭდა თედო ბეგიაშვილის „ქართული სიტყვიერების ისტორია“ და სერგი გორგაძის ქრესტომათიის „ჩვენი ძველი მწერლობა და ხალხური პოეზიის“ მეოთხე შესწორებული გამოცემა. თედო ბეგიაშვილის წიგნის პირველ ნაწილში ხალხური სიტყვიერების სხვა ჟანრისა და განყოფილებების მასალებთან ერთად განხილულია საისტორიო ნაწარმოებებიც². ამ ნაწარმოებში თედო ბეგიაშვილი, აღ. ხახანაშვილი³ თვალსაზრისს იწიარებს. მისი მოსაზრებითაც საისტორიო ნაწარმოებში ხალხური სიტყვიერების განვითარების უკანასკნელ საფეხურზეა შექმნილი.

ს. გორგაძის წიგნში ხალხური პოეზია სამ განყოფილებად არის წარმოდგენილი: 1. ბუნების კულტი და ცხოველთა ეპოსი; 2. საუმირო და საისტორიო; 3. ლირიკა. საისტორიო ნაწარმოებში მის წიგნში საკმაო რაოდენობითაა შეტანილი⁴. მიუხედავად იმისა, რომ ს. გორგაძემ ერთ განყოფილებაში მოათავსა საუმირო და საისტორიო ნაწარმოებნი, მათ შორის მაინც გააეყო გარკვეული ზღვარი. ამ მხრივ საინტერესოა მისი მოსაზრება არსენას ლექსის შესახებ: „საუმირო-ისტორიულ ნაწარმოებს წარმოადგენს ეგრიტ-წოდებული „არსენას ლექსი“ ანუ ვრცელი ხალხური პოემა არსენას შესახებ, რომელიც ეკუთვნის ბატონყმობის ხანის უკანასკნელ პერიოდს, ანუ მეცხრანეტე საუკუნის 30-ან წლებს. ამ პოემას უკირავს შუა ადგილი საკუთრივ საისტორიო და საუმირო ნაწარმოებთა შორის, რისთვისაც ჩვენ მას ვათავსებთ ამ ორი ჯგუფის ნაწარმოებთა საზღვარზე“⁵. მართალია, იმ ნაწარმოებთა დაყვანა გარკვეულ ისტორიულ მოვლენასთან თუ პირთან, რომელსაც ს. გორგაძე საკუთრივ საუმიროს უწოდებს, მოუხერხებელია, მაგრამ მის მიერ საკუთრივ საისტორიოდ წოდებული ნაწარმოებნი საუმირო ხასიათით არსენას ლექსისაგან არ განსხვავდებიან. ასეთებია ვახ-

¹ С. Книш и ш е в, Походы Надир-шаха в Герат, Каидагар, Ивдию, Тифлис, 1859.

² თედო ბეგიაშვილი, ქართული სიტყვიერების ისტორია, ნაწილი პირველი, თბ., 1925, გვ. 81—96.

³ სერგი გორგაძე, ჩვენი ძველი მწერლობა და ხალხური პოეზია, მეოთხე შესწორებული გამოცემა, თბ., 1925, გვ. 84—88.

⁴ იქვე, გვ. 33.

ტანგ გორგასლის, დავით აღმაშენებლის, თამარ მეფისა და ერეკლე მეორის ციკლების ნაწარმოებნი.

საბჭოთა პერიოდი ქართული ფოლკლორისტიკისა ხასიათდება შეკრებისა და კვლევის არის გაფართოებით. თანამედროვე, საბჭოთა თემებზე შექმნილ ნაწარმოებებთან ერთად დაგროვდა და კვლევის ობიექტად იქცა ტრადიციული ფოლკლორის ისეთი ნიმუშები, რომელთაც წინა პერიოდში არ ექცეოდა სათანადო ყურადღება. განსაკუთრებით გამახვილდა ყურადღება წარსულში რევოლუციური განწყობილების ამსახველ მასალებისადმი¹.

საბჭოთა პერიოდი ქართული ფოლკლორის ისტორიოგრაფიაში, რომელიც მხოლოდ ორიოდ ათეულ წელს მოიცავს, ხასიათდება პარტიისა და ხელისუფლების დიდი ზრუნვით ამ დარგისადმი. ამ დიდი ზრუნვის შედეგია ხალხური სიტყვიერების დამოუკიდებელ დისკიპლინად სწავლება უმაღლეს სასწავლებლებში 1926 წლიდან და სანცენიერო-საკვლეო ბაზის შექმნა 1932 წელს საქართველოს მუზეუმში ფოლკლორის განყოფილების სახით. ეს განყოფილება 1936 წელს გადატანილ იქნა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტში. ყოველწლიურად ეწყობა სამეცნიერო ექსპედიციები ფოლკლორული ნიმუშების შეკრების მიზნით. განსაკუთრებით აღსანიშნავია სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტისა და რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის ექსპედიციები და მივლინებანი მესხეთ-ჯავახეთში, კახეთში, ქართლში, გურიაში, სამეგრელოში, სვანეთში, მთიულეთსა და ხევსურეთში. ექსპედიციებში მონაწილეობენ სპეციალისტი ფოლკლორისტები: მიხ. ჩიქოვანი, ელენე ვირსალაძე, ალ. ლლონტი, თამარ ოქროშიძე, ქს. სიხარულიძე და ახალგაზრდა ნეცნ. მუშაკები და ასპირანტები—ეთერი არჯევანიძე, ქეთ. ბურჯანაძე, აპ. ცანავა და სხვ. ექსპედიციებში მონაწილეობა მიიღეს აგრეთვე ლიტერატურის ისტორიკოსებმა აპ. მახარაძემ, ნიკო ტატიშვილმა და სხვებმა. შეკრებილია მრავალრიცხოვანი მასალა, მათ შორის საკმაო რაოდენობითაა წარმოდგენილი საისტორიო ნაწარმოებები. საისტორიო ნაწარმოებები შეკრიბეს აგრეთვე პერიფერიებში მომუშავე კორესპონდენტებმა—გ. გოგოლაძემ (მესხეთ-ჯავახეთიდან), ვ. პეტრიაშვილმა (კახეთიდან) და სხვებმა. საკმაო

¹ მიხ. ჩიქოვანი. ფირალის ეპოსი გურიაში, „მარქსისტული ენათმეცნიერებისათვის“, 1934 წ.; ალ. ლლონტი, ჯურული ფოლკლორი, თბ., 1937 და სხვები.

რაოდენობით შეკრიბეს მასალები საქართველოს სხვადასხვა კუთხის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმების თანამშრომლებმაც.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია სასოფლო საინჟინერო გაზეთის „კოლექტივიზაციის“ დიდი ინიციატივა ქართული ხალხური სიტყვიერების ნიმუშების შეკრების საქმეში. შოთა რუსთაველის საიუბილეო მზადებასთან დაკავშირებით 1936 წელს გაზეთის რედაქციამ ხალხური შემოქმედების შესაგროვებლად ნოაწყო დიდი პოეტის სახელობის კულტურული ლაშქრობა. რედაქციამ გარს შენოიკრიბა კვალიფიციური შემკრებ-ჩამწერნი და დააგროვა მრავალრიცხოვანი მასალა ხალხური სიტყვიერებისა. ნაწილი ამ მასალებისა 1936 წელს აკაკი ქვონიას წინასიტყვაობითა და რედაქციით გამოიცა ცალკე წიგნებად სახელწოდებით „საუნჯე ხალხური შემოქმედებისა“. „საუნჯის“ ტომებში სხვა ხასიათისა და ჟანრების მასალებთან ერთად დაბეჭდილია საისტორიო ნაწარმოებები—თანამართვის, ზურაბ ერისთავისა და ერეკლე მეორის ციკლებისა. საკმაო რაოდენობითაა დაბეჭდილი აგრეთვე ბატონყმობისა და სხვა ისტორიული მოვლენების ამსახველი ლექსები¹.

დიდი ამაგი ქართული ხალხური სიტყვიერების ნიმუშების შეკრება-გამოქვეყნებისა და შესწავლის საქმეს დასდო აკად. აკაკი შანიძემ. საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, 1923—24 წლებში გამოქვეყნდა ბესარიონ გაბურის ხევისრული მასალები, რეპერტუარი აკაკი შანიძის მიერ 1914 წელს გამოვლინებული ნიჭიერი ხევისური ავტორ-მთქმელისა. ეს მასალები საკუთრივ ბესარიონ გაბურის ნაწარმოებებს გარდა შეიცავს ტრადიციული ხალხური შემოქმედების ნიმუშებს. მათ შორის არის ბახტრიონის ალების, ზურაბ ერისთავისა და ერეკლე მეორის ციკლების ნაწარმოებები². აკად. ა. შანიძის წინასიტყვაობა ამ მასალებისა და დახასიათება ბესარიონ გაბურის შემოქმედებისა მნიშვნელოვანი ნაბიჯია ქართველ მთქმელთა შესწავლის საქმეში. 1931 წელს გამოვიდა აკ. შანიძის მონუმენტური წიგნი „ქართული ხალხური პოეზია“. იგი შეიცავს როგორც პერიოდიკაში გამოქვეყნებულსა და არქივებში დაცულს სხვადასხვა პირების შეკრებილს, ისევე უშუალოდ მის მიერ ზუსტი მეცნიერული პრინციპით ჩაწერილ-

¹ საუნჯე ხალხური შემოქმედებისა, ტ I, თბ., 1936 წ., გვ 336 და ტ. III, გვ 18, 27, 29, 34, 66, 69, 139, 189.

² ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების წელიწადუფი, I—II, 1923—1924, თბ., გვ. 158, 160—161, 203, 234—235, 240.

ხევსურული პოეზიის ნიმუშებს. მათ შორის დიდი რაოდენობითაა ზურაბ ერისთავისა და ერეკლე მეორის ციკლების ნაწარმოებები¹. ამჟამად წიგნითაა ცნობილი აგრეთვე ერთი ფრაგმენტული ლექსი ვახტანგ გოგასალზე². აკ. შანიძის წიგნი მომარაგებულია სანიმუშო მეცნიერული აპარატურით. წიგნში ჩართულ მეტად საყურადღებო შენიშვნებში გარკვეულია ბევრი საისტორიო ნაწარმოების რეალური საფუძველი და ანაქონიზმებისა და კონტაძინაციის მოვლენები.

საბჭოთა პერიოდის ქართული ფოლკლორის ისტორიოგრაფიაში აღსანიშნავია აგრეთვე აკ. შანიძის, ვარლამ თოფურისა და სერი გუჯუჯიანის მიერ შეკრებილი და ქართულად თარგმნილი სვანური ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები. პირველი წიგნი შეიცავს თამარ მეფის შეაახებ ახსებულ სიმღერებსა და გადმოცემას³.

ქართული ფოლკლორის პუბლიკაციისა და შესწავლის საქმეში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა პროფ. ფილიპე გოგიჩაიშვილმა. მისი დაუზარებელი შრომის შედეგად გასდა ძკითხველთა ფართო მასისათვის ხელმისაწვდომი პეტრე უმიკაშვილის "მეგროვილი ხალხური სიტყვიერების მრავალრიცხოვანი ნიმუშები. ფილიპე გოგიჩაიშვილის წინასიტყვაობითა და რედაქციით გამოცემაზე კრებულში საისტორიო ლექსები ცალკე განყოფილების სახით ალის წარმოდგენილი. ლექსები მომარაგებულია "მემკრებ-ჩამწერთა და რედაქტორის საინტერესო შენიშვნებით". ქართული ფოლკლორისტიკის ისტორიისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს ფ. გოგიჩაიშვილის წინასიტყვაობას. ამ წინასიტყვაობაში დეხასიათებულია ის გარემო, რომელშიაც პ უმიკაშვილსა და მის თანამედროვეებს უხდებოდათ ხალხური სიტყვიერების ნიმუშების შეკრება.

ბახტრიონის აღების, ზურაბ ერისთავისა და ერეკლე მეორის ციკლების ნაწარმოებები ისტორიულ ფონზე განხილული აქვს სერგი მაკალათიას თავის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ნარკვევებში⁴. საკულ-

¹ აკ. შანიძე, ქართული ხალხური პოეზია, თბ., 1931, გვ 1—11. 298—332, 17—27, 45, 358—380.

² იქვე, გვ. 79.

³ სვანური პოეზია, I, სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოში გამომცემის, თბილისი, 1939 წ., გვ. 2—5 და 362—363.

⁴ პეტრე უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, წ., I, გვ. 87—134; 561—567.

⁵ სერგი მაკალათია, თუშეთი, თბ., 1933 წ., გვ. 23—26 და 31—36; მისივე, ფშავი, თბ., 1934 წ., გვ. 20—27; მისივე, ხევსურეთი, თბ., 1935 წ., გვ. 28—33 და 40—44; მისივე, მესხეთ-ჯავახეთი, თბ., 1938 წ., გვ. 128—134.

ტო ადგილ-სამლოცველოებსა და მათთან დაკავშირებულ რიტუა-
ლების აღწერისას მას მოყვანილი აქვს რელიგიური ხასიათის სი-
ლერა თამარ მეფის შესახებ¹. თამარ მეფის, ბახტრიონის, ზურაბ
ერისთავისა და ერეკლე ნეორის ციკლების ლექსებს საკმაო რაოდე-
ნობით შეიცავენ აგრეთვე მის შიგნით შეკრებილი თუშური პოეზიის
ნაწილები².

თამარ მეფის ციკლის აღმოცენებს შეიცავს პროფ. ი. ყიფშიძის
მიერ ჩვენთვის უცნობი ტექსტები, თარგმნილი ქართულად აკად.
აონოლდ ჩიქობავას მიერ³. ამ აღმოცენათა რეალური საფუძვლები
ცა ერთი ნაშრომის ანაქრონიზმი (თამარ მეფის მოწინააღმდეგეთ
XVI საუკუნის თურქი დამპყრობელის გამოყვანა) ახსნა აკად.
პროფ. ჩიქობავამ⁴.

საისტორიო ნაწარმოებებს შეეცავენ ვერა ბარდაველიძის ნაშრო-
მები. მათში საინტერესო ცნობებია ნაწარმოებთა სოციალური ფუნ-
ქციის შესახებ⁵.

საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა ნიმუშები შეტანილია მიხ.
ჩიქოვანის მიერ შედგენილ კრებულში⁶. ასეთივე ხასიათის ში-
რები დაბეჭდილია და თემატიკური და ენობრივი თვალსაზრისით
განხილულია ალ. ლლონტის ნაშრომში „ქართული შირები“⁷.

ხალხური სიტყვიერების სხვა ხასიათის ნაწარმოებებთან ერთად
აღნიშნულ-საისტორიო ნაწარმოებები განმარტებითი ბარათებით და-
ბეჭდა თედო ბეგიაშვილი⁸.

¹ სურვილ მ ა კ ა ლ ა თ ი ა , ფშვი, გვ. 207.

² მისივე, თუშური ლექსები, თბ., 1937 წ., გვ. 12—13; 16—18; 25—26;
135

³ პროფ. ი. ყიფშიძე, ქანური ტექსტები, თბ., 1937, გვ. 7.

⁴ ანოლდ ჩიქობავა, პროფ. იოანე ყიფშიძე და ქართულის მეცნიერუ-
ლი შესწავლა, იქვე, გვ. 31—33.

⁵ ვერა ბარდაველიძე, აღმოსავლეთ საქართველოს ქართული მითი-
ელების სასულიერო ტექსტები, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, ნა-
კვეთი I. სსრ კავშირის მეცნ. აკადემიის საქართველოს ფილიალის გამოცემა, თბ.,
I, 1938; მისივე, იურის ფშვიკლებში, ვნიშვის მოაზრებ. XI, თბ., 1941 წ.

⁶ ხალხური სიტყვიერება, საშუალო სკოლის VIII კლასისათვის. შედგენილი
მიხ. ჩიქოვანის მიერ, თბილისი 1940, გვ. 37—43.

⁷ ალ. ლლონტი, ქართული შირები, საქ. მხარეთმცოდნეობის საზოგადო-
ბის, თბილისი, 1941 გვ. 55—56, 126, 165—169.

⁸ თედო ბეგიაშვილი, ქართული ფოლკლორი, სტალინის სახელობის
თბ. სახ. უნ-ტის დაუსწრებელი პედ. სექტორის გამოცემა, თბ., 1941, გვ. 47—55,
193—199.

საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა სააგიტაციო-პოლიტიკურ დანიშნულებას განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა დიდი სამამულო ომის წლებში. გამოქვეყნდა მეცნიერულ-პოპულარული წერილები და ბროშურები ხალხურ შეპოქედებაში ასახულ სახელოვან წინაპართა თავდადებაზე საშობლოსათვის ბრძოლებში. აღსანიშნავია ამ მხრივ გაზეთ „კომუნისტი“ ფურცლებზე გამოქვეყნებული, პოეტისა და მკვლევარის აკაუ. გიორგი ლეონიძის წერილები: „ზეზეა გაფრინდაული—სახალხო გმირი“¹, „შალვა შავლეგო“² და „გმირი დედაბერი“³. ამ მეტად საინტერესო წერილებში ხალხური სიტყვიერების ნიმუშები განხილულია ისტორიულ ფონზე. ჩვენი ქვეყნის გმირული წარსულის შესახებ არსებული ისტორიული ცნობები ილუსტრირებულია ხალხური ტექსტებით. საყურადღებოა აგრეთვე საქართველოს მხარეთმცოდნეობის საზოგადოების მიერ გამოცემული სოლ. ცაიშვილის ორი ბროშურა: „ერეკლე მეფის გმირული სახე ხალხურ შემოქმედებაში“ და „თამარ მეფე ხალხურ სიტყვიერებაში“. ბროშურებს დართული აქვს ხალხური ტექსტები⁴. საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიამ წითელარმიელთა ბიბლიოთეკისათვის გამოსცა ლუბა ბოკორიშვილის „ბახტრიონის გმირები“ და ქს. სიხარულიძის „თამარ მეფე ხალხურ სიტყვიერებაში“. პირველში ისტორიულ ფონზე ბახტრიონის ციკლის ნაწარმოებნია განხილული⁵, მეორეში—თამარ მეფისა⁶. სამამულო ომის წლებში ჩვენი ქვეყნის გმირული წარსულის შესწავლისა და მისი თანამედროვეობასთან დაკავშირების მიზნით გამოქვეყნდა აგრეთვე ქს. სიხარულიძის წერილი „ქართველი ხალხის უძველესი გმირი ვახტანგ გორგასალი“⁷ და ბროშურა „ქართველი ხალხის ბრძოლა სამშობლოსათვის ერეკლე მეორის ხელმძღვანელობით“⁸.

¹ „კომუნისტი“, 1941 წ., № 225.

² „კომუნისტი“, 1941 წ., № 260.

³ „კომუნისტი“, 1941 წ., № 310.

⁴ სოლ. ცაიშვილი, ერეკლე მეფის გმირული სახე ხალხურ შემოქმედებაში, თბილისი, 1942; მისივე, თამარ მეფე ხალხურ სიტყვიერებაში, თბ., 1943.

⁵ ლ. ბოკორიშვილი, ბახტრიონის გმირები, საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამომც., თბ., 1943.

⁶ ქს. სიხარულიძე, თამარ მეფე ხალხურ შემოქმედებაში, საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამ., თბ., 1943.

⁷ „ლიტერატურული საქართველო“, 1942 წ., № 20.

⁸ ქს. სიხარულიძე, ქართველი ხალხის ბრძოლა სამშობლოსათვის ერეკლე მეორის ხელმძღვანელობით (ფოლკლ. მასალათა მიხედვით), სტალინის სახ. თბ. სახ. უნ-ტის გამომც., თბ., 1942.

საისტორიო ნაწარმოებთა ციკლებია განხილული სტუდენტთა სამეცნიერო შრომების კრებულში გამოქვეყნებულ წერილებში როგორცაა, ელისა აბრამიშვილის „ზურაბ ერისთავის სახე ფოლკლორში“¹ და რუსუდან ფუთურიძის „ციხე ბახტრიონის ალება“². საგმირო-საისტორიო ლექსების მოკლე მიმოხილვა მოცემულია მის. ჩიქოვანის წიგნში „ქართული ფოლკლორი“³.

ქართულ სინამდვილეში, როგორც აღვნიშნეთ, რუსულ ისტორიულ სკოლას უშუალო მიმდევრები არ ყოფილა. ამიტომ ქართული ფოლკლორისტიკის საბჭოთა პერიოდის დასაწყისს არც ის ვულგარული სოციოლოგიზმი ახასიათებდა, რასაც რუსეთში პარტიის ცენტრალურმა ორგანომ „პრადამ“ გამანადგურებელი ლაზვარი ჩასცა კამერულ თეატრში დემიან ბედნის პიესის „ბოგატირების“ დადგმის შესახებ გამოქვეყნებული ხელოვნების კომიტეტის დადგენილებით⁴.

ხალხური შემოქმედების ნიმუშების შეკრებისა და შესწავლის საქმეში საბჭოთა ფოლკლორისტიკის ძირითადი სახელმძღვანელოა დიდი სტალინის თეორეტიული დებულებანი ფორმით ნაციონალური და შინაარსით სოციალისტური კულტურის შესახებ⁵ და ისტორიული სიტყვა წარმოთქმული კრემლში 1938 წ. 17 მაისს უმაღლესი სკოლების მუშაკთა მიმართ⁶. ქართველი საბჭოთა ფოლკლორისტიკები მიისწრაფიან ქეშმარიტი მეცნიერებისაკენ, რომელიც დიდი სტალინის სიტყვებით „... не отгораживается от народа, не держит себя вдали от народа, а готова служить народу, готова передать народу все завоевания науки, которая обслуживает народ не по принуждению, а добровольно, с охотой“⁷.

საბჭოთა პერიოდი ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორიოგრაფიაში ხასიათდება მკვლევართა მისწრაფებით, რომ ნაწარ-

¹ სტუდ. სამეცნიერო შრომების კრებული, II, სტალინის სახელობის თბ. სახ. უნ-ტის გამოც., 1944, გვ. 51—61.

² იქვე გვ. 107—116.

³ მიხეილ ჩიქოვანი, ქართული ფოლკლორი, სახელგამი, 1946, გვ. 347—350.

⁴ О пьесе „Богатыри“ Демьяна Бедного. Постановление Комитета по делам искусств при Совнаркоме Союза ССР, „Правда“, № 313 от 14 ноября 1936 г.

⁵ ი ს ტ ა ლ ი ნ ი, ლენინიზმის საკითხები, თბ., 1935, გვ. 505.

⁶ И. В. Сталин, Речь на приеме в Кремле работников высшей школы 17 мая 1938 г., „Правда“ № 136 от 19 мая 1938 г.

⁷ იქვე.

მოგბნი შესწავლილ იქნას მარქსის ტულ-ლენინური მეთოდოლოგიის საფუძველზე. ლიტერატორების, ფოლკლორისტიების, ენათმეცნიერების, ისტორიკოსებისა და ეთნოგრაფების მიერ საისტორიო ნაწარმოებთა შესწავლა სწორედ მარქს—ენგელს—ლენინ—სტალინის თეორიის საფუძველზე წარმოებს. საბჭოთა ფოლკლორისტიკის ძირითადი ამოცანები განსაზღვრულია საქ. კ პ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის 1946 წლის დადგენილებით ლიტერატურისა და ხელოვნების საკითხებზე და ამხ. უდანოვის მოხსენებით „ეურნალების ზვეზდასა და «ლენინგრადის» შესახებ“.

— —

I

ქართულ ხალხურ საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა სოციალური შენიშნა და შესრულების წესები

უძველესი წარმოშობის ქართული სიტყვიერი ხელოვნება განვითარდა ჩვენი ქვეყნის მრავალფეროვან საზოგადოებრივ ცხოვრებასთან მჭიდრო კავშირში. პირველყოფილი გუნდური ხელოვნებიდან გამონაყოფი ხალხური სიტყვიერების მრავალფეროვანი ჟანრები და განყოფილებანი თავისებურად ეხმარებოდნენ საზოგადოებრივ ცხოვრებას და ისტორიის გრძელ მანძილზე, მისი განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე, სხვადასხვა სოციალურ ფენაში გარკვეულ ფუნქციებს ასრულებდნენ. ამ მხრივ ხალხური სიტყვიერების თითოეული ჟანრი თუ განყოფილება მეტნაკლებად თავისებურია. ხალხური სიტყვიერების საგმირო-საისტორიო განყოფილება, როგორც თავის ადგილას აღვნიშნეთ, გაერთიანებულია არა ჟანრობრივი თვალსაზრისით, არამედ თემატიკურით, უფრო ზუსტად—მისი რეალური საფუძვლის თვალსაზრისით. რეალური საფუძვლისა და მასზე შემუშავებული, აგრეთვე თავის ადგილას აღვნიშნული ტერმინოლოგიის გარდა, ამ განყოფილების თავისებურების მაჩვენებელია მისი სოციალური ფუნქციაც. ეს უკანასკნელი ძირითადად ნაწარმოებთა რეალური საფუძვლითა და თემატიკით არის განსაზღვრული. სამშობლოს სიყვარულის დიადი გრძნობა და კლასობრივ საზოგადოებაში ამასთან ერთად კლასობრივი თვითშეგნება არის მსაზღვრელი ქართული საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა ყოველგვარი ფუნქციისა.

თავისებურია აგრეთვე საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა შესრულების ზოგიერთი წესიც.

ქართულ ხალხურ საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა ტრადიცია, შეიძლება ითქვას, ისევე ხნოვანია, როგორც ჩვენი ქვეყნის წარსული. სხვადასხვა ჟანრის საგმირო ნაწარმოებთა პროტოტიპი ასევე, როგორც ხალხური სიტყვიერების ზოგი სხვა ჟანრისა და

განყოფილებისა, ჯერ კიდევ წინაისტორიულ ხანაში უნდა ვიგუ-
ლისხმოთ. შორეული წარსულის დამახასიათებელი საგვარეულო
სიმღერები მათი სოციალური ფუნქციით საისტორიო ნაწარმოებთა
პროტოტიპები იყვნენ.

ქართული ხალხური სიტყვიერების განვითარების გრძელი მან-
ძილი ისე მრავალფეროვანია, როგორც ჩვენი ქვეყნის ისტორია. ქარ-
თველ ხალხს მრავალსაუკუნოვანი წარსული და მხატვრული შე-
მოქმედების უძველესი ტრადიცია აქვს. ქართული ხალხური სიტ-
ყვიერების სხვადასხვა ჟანრის ნაწარმოებთა მსგავსად, საგმირო-საის-
ტორიო ნაწარმოებები და მათი შესრულების წესები შეიცავენ ნიშნებს.
სიტყვიერი ხელოვნების განვითარების სხვადასხვა საფეხურისას. გუნ-
დური მოქმედებიდან გამოყოფილი სიმღერები საგვარეულო გადმო-
ცემებზე მიჩნეული იყო ერთგვარ ისტორიულ ხსოვნად. არსებულ-
ფაქტიური მასალები ცხადყოფენ ქართულ საგმირო-საისტორიო
ნაწარმოებთა მკიდრო კავშირს წარსულში საწესჩვეულებო გუნ-
დურ მოქმედებასთან. ამ თვალსაზრისით საგულისხმოა ქარ-
თული ხალხური სიტყვიერების ამ მდიდარი განყოფილების ზოგი
ჟანრის ნაწარმოებთა ხასიათი და შესრულების წესები. პირველ
რიგში უნდა აღინიშნოს მრავალმხრივ საყურადღებო, საქართვე-
ლოს სხვადასხვა კუთხეში ბოლო დრომდე გავრცელებული საფერ-
ხულო სიმღერები. საფერხულო სიმღერა სახალხო დღესასწაულის
ელემენტი იყო. მას ხშირად გარკვეული სარიტუალო-საკულტო
ხასიათიც კი ჰქონდა. ქართული ფერხულები და მასთან დაკავში-
რებული სიმღერები მდიდარ მასალას იძლევიან საგმირო საისტო-
რიო ნაწარმოებთა თუ მათი პროტოტიპის უძველესი ხასიათისა
და ფუნქციის დასადგენად. ამდენადვე ისინი საინტერესო არიან
საგმირო ეპოსის წარმოშობისა და განვითარების საკითხისათვის.

მრავალი ფაქტიური მასალით დასტურდება საქართველოში სა-
ხალხო რიტუალებში საფერხულო სიმღერების დიდი როლი. მეტ-
წილად ისინი ღვთაებათა და გაღმერთებულ გმირთა დიდებას წარ-
მოადგენენ. ეთნოგრაფ ვერა ბარდაველიძეს ქართველი ტომების
უძველესი რელიგიის დადგენის მიზნით მდიდარი ფაქტიური მასა-
ლის ანალიზის საფუძველზე გარკვეული აქვს მათი ხასიათი და
დიდი ადგილი სახატო რიტუალის შესრულებაში¹. მასვე აღნიშ-

¹ ვ. ბ ა რ დ ა ვ ე ლ ი ძ ე , აღმოსავლეთ საქართველოს ქართველი მთიელები
სასულიერო ტექსტები. მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიკათვის, ნაკვეთი I.

წული აქვს ამ საფერხულოთა უაღრესად პრაქტიკული ხასიათი¹.

ჩვენ მიერ დასმულ საკითხთან დაკავშირებით საგულისხმოა ის გარემოება, რომ სახალხო რიტუალებთან დაკავშირებულ ღვთაებათა სადიდებელ ჰიმნებში საგმირო საქმეების გამო მოხსენებული არიან ისტორიული პირები. განსაკუთრებით საინტერესოა უძველეს თქმულებაზე აგებული ფშავ-ხევსურული საფერხულო „იანსარი“. იგი ფშავ-ხევსურების ძველ წარმართულ სალოცავ იანსართანაა დაკავშირებული. სასიმღეროს შინაარსია ხატების—კოპალესა და იანსარის ღვეებთან ბრძოლა. მის მრავალ ვარიანტში კოპალეს, იანსარისა, წმინდა გიორგისა და სხვა „ხთიშვილთა“ შორის იხსენიება თამარ მეფეც, რაც წარმართული ხასიათის ტექსტს ქრისტიანულ ელფერს აძლევს². ეს საფერხულო ბოლო დრომდე სახატო რიტუალის ერთერთი ელემენტი იყო. აკ. შანიძის შენიშვნით „სიმღერე გავრცელებულია როგორც ხევსურეთში, ისე, განსაკუთრებით, ფშავში. იანსრობა, რომელიც რამდენიმე დღეს გრძელდება, უმთავრესად შუაფხოში იცაინა“. აკ. შანიძეს იანსრობის საინტერესო აღწერისას აღნიშნული აქვს მასში ფერხიასის როლი: „ცხრა ივლისს ხალხი იქვე შეეკცეოდა სმა-ჰამასა და ქეიფს. ნაშუადღევს კი გაემართა მარცხენა კარატისაკენ, რომელიც არაგვის მარცხენა მხარეს იმყოფება, მთაზე.. ხალხი ბლომად იყო მოგროვილი. დააბეს ფერხული (ფერჯისა)“³. იანსარის საფერხულოს ერთი ვარიანტი ჩაწერილია აკ. შანიძის მიერ თამარ მეფის ხატობაში, ფერჯისას შესრულების ნომენტში⁴.

თამარ მეფის ხსენება იანსარის საფერხულოში დასახელებულ ღვთაებათა შორის უფრო ახალი მოვლენაა, ვიდრე თვით ფერხული და მისი სასიმღერო, მაგრამ იგი შემთხვევითი არ არის. ეს მოვლენა მეტად საინტერესოა როგორც საერთოდ საგმირო ეპოსის, ისე საკუთრივ საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა უძველესი ფუნქციის თვალსაზრისით. ქრისტიანული ეკლესიის მიერ წმინდანად აღიარებული დიდებული მეფე ქალი⁵ საქართველოს მთაში

¹ ვ. ბარდაველიძე, აღმოს. საქართ. ქართველი მთიელების სასულიერო ტექსტები. მასალები საქარ. ეთნოგრაფიისათვის, ნაკვეთი I, გვ. 9.

² აკ. შანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 223—224; 576—586.

³ იქვე, გვ. 575.

⁴ იქვე, გვ. 579—580.

⁵ ეს საკითხი ერთ დროს კამათის საგანი იყო. იხ. გ. ხელიძის წერილი დაბეჭდილი „Духовн. вестн. Экараქ“. 1895, № 3 და საპასუხო წერილები: ალ. სახანაშვილი, თამარის სახელის შესახებ, „ივერია“, 1895, № 75; გ. სამაგლოვ-ივერიელი, თამარ დიდი და მისი სახელწოდება, „ივერია“, 1895, № 116.

ალოცვად იქცა¹. სწორედ ამის გამო იაჯსრობის საფერხულოში სინანდვილის სიმბოლიური განსახიერებით შევიდა მისი გმირული სახე. ეს არის კანონზომიერი კონტამინაციის ნიშუში. იაჯსარის საფერხულოს ერთ ვარიანტში თამარ მეფე ასეა მოხსენებული:

შვიდი წლის ქალი თამარი
მეფედ თქვეს დედოფალია,
ხლვის პირზე შავიყარენით,
შაგვექნა საომარია.
ხლვასა გადაჰკრა ჩიქილა,
გადაქანნა წყალნია.
შუა ხლვას ჩადგა სამანი,
არ გადმოსცილდეს ცვარია.
შიგ ააშენა სიონი,
დაადგა ოქროს ჯვარია.
სახელი თამარ მეფისა
ხედ დააწერა გვარია.
ურჯულოთი და თათართი
ყველას სარწმუნომჳ არია².

მეტად საინტერესოა აგრეთვე ივრის ფშაველი ხატის მსახურების მიერ თამარის ხატში ლაშარობასთან დაკავშირებული საფერხულო. იგი იაჯსარის საფერხულოს მოყვანილი ნაწილისა და კუთხური ხასიათის ლაშარის ჯვრის ლექსის კონტამინაციის ნიშუშია. ეს სასიმღერო ერთერთი საუკეთესო ნიმუშია ძველი საკულტო ფუნქციის მქონე ისეთი საისტორიო ნაწარმოებისა, რომელშიაც სიმბოლიურად ასახულია თამარის ძლევამოსილება, — მის დროს საქართველოს საზღვრების გაფართოება და გამაგრება. ამავე დროს იგი მაჩვენებელია საქართველოში ბოლო დრომდე შერჩენილი თამარ მეფის კულტისა³. თამარ მეფე და სხვა გმირები და მნიშვნელოვანი ისტორიული მოვლენები არა მხოლოდ იხსენებიან საფერხულოებში, ხშირ შემთხვევაში მათი პირდაპირი საგნე-

¹ М. Ковалевский, Закон и обычай на Кавказе, т. III; ივ. ბუქუ-რაული, ლაშარის ჯვარი და თამარ დედოფალი, „მომბე“, 1898, № 4, 5; ვაე-ფშაველა, საიდან წარმოსდგა ლაშარობა. ს. ჯანაშიას სახ. საქ. მუზეუმის ხელნაწ. განყ. S-5317; А. Хаханашвили, Түпншы, Этногр. обзор., кн. II; ვერა ბარდა-ველიძე, ივრის ფშავლებში, ენიმკის მოამბე, № 11, გვ. 128.

² აკ. შანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 582. ვარიანტები იხ. იქვე, გვ. 223—224 და 576—586.

³ ვ. ბარდაველიძე, ივრის ფშავლებში, ენიმკის მოამბე, XI, გვ. 131—133.

ზია. საქართველოში უძველესი ხანიდან არსებული გმირის კულტის დამადასტურებელ ამ გარემოებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა უძველესი ფუნქციის გასათვალისწინებლად. მსგავსა სოციალური ფუნქცია გააჩნდათ ზღაპრებს, გამოცანებს და ხალხური სიტყვიერების სხვა ტრადიციულ წარსებს. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ შემთხვევაშიც საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებები განსხვავდებიან ზღაპრებისაგან. უკანასკნელთა მიმართ ძნელდება დადგენა იმისა, ესა თუ ის ტექსტი რატომ იქცა სარიტუალო წესების ელემენტად. რაც შეეხება საისტორიო ნაწარმოებებს, მათში ასახული პატრიოტული გრძნობისა და კლასობრივი თვითშეგნების მიხედვით ყოველთვის შესაძლებელი ხდება საკულტო ფუნქციის მიზეზის გარკვევა. აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა სარიტუალო ფუნქცია საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და მასთან დაკავშირებით პოეზიის განვითარების სხვადასხვაგვარ საფეხურს ახასიათებს. მასში იგრძნობა უკლასო საზოგადოების ადამიანის პრაქტიკული მოთხოვნილება—ბრძოლა ბუნებასთან და ამევე დროს განვითარებული საზოგადოებრივი ცხოვრების დროის მშრომელი მასის შემოქმედებითი ძალა, სულისკვეთება, ბრძოლის ჰეროიკა და სხვა. ეს არის სწორედ ქართული ფოლკლორის ერთერთი თავისებურება, რაც, სხვათა შორის, მკვეთრად ვლინდება საფერხულო საისტორიო სასიმღეროებშიც. ჩვენამდე მოღწეული ტექსტების დიდი ნაწილი ძლიერ ტრანსფორმირებულია, ან მთლიანად გვიან ხანაშია შექმნილი, მაგრამ სოციალური ფუნქციის თვალსაზრისით ამას არა აქვს მნიშვნელობა, რადგანაც ტიპი სასიმღეროსი შორეული წარსულიდანაა მიღებული.

საგმირო-საისტორიო სასიმღეროებიდან ყველაზე მეტი რაოდენობით ცნობილია ლექსები თამარ მეფეზე. ბუნებრივია, რომ სადადებელ ჰიმნებად იქცნენ სიმღერები მეფე ქალზე, რომელსაც ღირსეულად ეპყრა ხელში გაერთიანებული საქართველოს ძლევამოსილების სკიპტრა.

ცნობილია იაქსარისა და ლაშარის ჯვრის ზემოაღნიშნული საფერხულოების მეტად გავრცელებული, ეპიტაფიის ხასიათის ვარიანტი, დამოუკიდებელი ნაწარმოების სახით — „თამარ დედოფალი ვიყავ“¹. იგი, როგორც ჩანს, ხევში ფერხულის დროს სრულდებოდა წმინდა სამების დღეობაზე¹.

¹ პეტრე უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, ნაწ. I, გვ. 562.

ბოლო დრომდე სვანური დღესასწაულების გარკვეული რიტუალების ელემენტი იყო მხატვრული სიტყვისა და ხალხური მუსიკის საუკეთესო ნიმუში „თამარ დედოფალი“. ამ საფერხლოს ერთი ვარიანტი ასეთია:

ო. სიხარულო თამარ დედოფალო,
ყველაზე უკეთესო თამარ დედოფალო!
თმები გქონდა ხუჭუჭი,
თვალები გეჯდა გიშრისა,
კბილები გქონდა მარგალიტისა,
შიგნით გეცვა ატლასი,
გარეთ გეცვა აბჯარი,
ფეხზე გეცვა, ო, ჩექმები,
თავზე გედგა ზუჩი;
ცხენი გყავდა ქვიშისფერისა,
უნაგირი გედგა ოჲ, მოკედილი,
აღვირი გედგა მოვერცხლილი,
მათრახი გქონდა ოქროსი,
თამარ დედოფალო, თამარო,
ყველაზე უკეთეს თამარს¹.

ამ სიმღერაში ჩანს თამარ მეფის ბრწყინვალე ეპოქის დამახასიათებელი დეტალების ცოდნა და შემომქმედის საკმაოდ კარგი მხატვრული აღლო. ამავე დროს იგი შესრულების არქაული წესით ზანისტორიო ნაწარმოებთა სარიტუალო ფუნქციის მატარებელია.

სახალხო რიტუალების ელემენტი იყო თამარის ხელმძღვანელობით ქართველი ხალხის თურქ-ოსმალეების წინააღმდეგ საომარი მზადების ამსახველი არქაული რიტმისა და კილოს გავრცელებული საფერხულო სიმღერა:

თამარ მეფე და ხონთქარი
მალაღმა ღმერთმა წაჰკიდა,
ზღვაში ჩაუშვა ხომალდი,
ზედ აღმასები დაჰკიდა,
შიგ ჩასხა ქართველთ ლაშქარი,
მრავალ წყალობას დაჰპირდა².

¹ სვანური პოეზია შეკრებილი და თარგმნილი ა. შანიძის, ვ. თოფურისა და მ. გუჯეჯიანის მიერ, სსრ კავშირის მეცნ. აკად. საქართვე. ფილ. გამოცე., თბ., 1939. გვ. 3.

² საქ. სსრ მეცნ. აკად. რუსთაველის სახელ. ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის ინსტიტუტის ფოლკლორის სექციის მასალა. რიგითი კატალოგის № 12888. ვარიანტები იხ: იქვე, № 13224; პ. უმიკაშვილი, ხალხ. სიტყვ. გვ. 87; შ. ჯანაშვილი, ქართველთა მატიანე, „მოამბე“, 1903 წ., № 4.

რაქაში, გადმონაშთის სახით არსებული დღესასწაულები
დროს, ბოლო დრომდე ასრულებენ ფერხულში გაერცელებულ
ოთხსტრიქონიან სიმღერას „თამარ მეფე ღმერთს უყვარ-
და“¹. ჩვენი აზრით, წარმოშობით ეს სიმღერა ვახტანგ გორგასალ-
თან არის დაკავშირებული და ასახავს მის მიერ საქართველოს
მაოხარ ჩრდილო-კავკასიელთა ალაგმვას. შემდეგ კი იგი ხალხური
შემოქმედების წესის თანახმად იქცა აგრეთვე თამარ მეფის ძლევა-
მოსილებებისა და სიფაქიზის ამსახველად. ამას ის გარემოება გვა-
ფიქრებინებს, რომ თამარის სახელთან დაკავშირებული ვარიანტები
მეტწილად ოთხსტრიქონიანი; ვახტანგზე კი გაერცელებულია ექვს-
სტრიქონიანი სიმღერა:

ვახტანგ მეფე ღმერთს უყვარდა,
ციდან ჩამოესმა რეკა,
იალბუზზე ფეხი შესდგა,
დიდმა მთებმა იწყეს დრეკა.
ოსებში გადაიარა,
ჩერქეზები გადარეკა.

უკანასკნელი ორი სტრიქონი სწორედ ვახტანგის მოღვაწეობის-
თვისაა დამახასიათებელი. თამარის ბრწყინვალე ეპოქიდან ხალხუ-
რი სიტყვიერების თემად იქცა უფრო დიდი ისტორიული მოვლე-
ნები. ზემოთ მოყვანილი სასიმღეროებიც სწორედ მთლიანი და
ძლიერი საქართველოს ჰიმნებია. ვახტანგის მეფობისას კი, როდე-
საც ქართველი ხალხი შევიწროებული იყო გარეშე მტრებისაგან,
ჩრდილო-კავკასიელთა ალაგმვაც აღსანიშნავი მოვლენა იქნებოდა.
ვახტანგ გორგასალი ცდილობდა აელაგმა მოქალაქე სპარსელები
და მათი მოკავშირე ქართველი მთავრები და დიდი აზნაურები.
იგი ხალხის დამცველად გამოდიოდა. ამის გამო ხალხმა ზებუნებ-
რივად წარმოიდგინა იგი. როდესაც კიმიად შერქმეულმა ნიკიერმა
კახელმა მთქმელმა ზაქარია მაისურაძეს გორგასლის შესახებ არსე-
ბული გადმოცემა უამბო, შიგ მოყვანილი სიმღერის ვარიანტი ასე
ჩაურთო: „ჩვენ ეხლაცა ვმღერით ხოლმე: „ვახტანგ მეფე ღმერთს
უყვარდა, ციდან ესმოდა რეკაო“. ჩამწერის შენიშვნით: „ჩვენი
ხალხის რწმენით ცაში ყოველ ცისმარე დღე სამჯერ ირეკება
ზარი: ცისკრისა, წირვისა და მწუხრისა. ვინც წმინდაა, იმას ესმის

¹ ცნობები მომართულებულია 1945 წ. დეკემბერში სტალნის სახელობის თბილი-
ძის სახ. უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტის 1 კურსის რაჭველმა სტუ-
დენტებმა: ლილი გამყრელიძემ, ქეთევან გიორგობიანმა და ნორა ხიფეშელმა.

ხოლმე ეს რეკაო¹. ხალხის ასეთი რწმენის შედეგია, რომ აღნიშნული სიმღერის ვახტანგ გორგასლის სახელთან დაკავშირებული ვარიანტებიც საკულტო სასიმღეროდ ქცეულა და იმჟამად თამარის სახელთან დაკავშირებულ ვარიანტებთან ერთად ხატობადღეობებში სრულდებოდა².

საისტორიო ნაწარმოებთა უძველესი სარიტუალო ფუნქციისა და საგმირო ეპოსის განვითარების თვალსაზრისით საგულისხმოა, რომ ფერხულში შესასრულებელი სასიმღეროს ადრესატი არის შალვა ახალციხელი—სახელოვანი გმირი თამარის ბრწყინვალე ეპოქისა. ამის შესახებ ქვემოთ საგანგებოდ იქნება მსჯელობა. ამავე თვალსაზრისით საინტერესოა სიმღერა ერეკლე მეორის ვაჟბატონი ლევან ბატონიშვილზე—გმირი მამის ღირსეულ მემკვიდრეზე, რომელმაც სიჭაბუკეშივე ისახელა თავი სამხედრო ნიჭითა და გამკრიახობით. მისი ხელმძღვანელობით ერეკლე მეორის მიერ დაწესებული მორიგე ლაშქარი იცავდა მშრომელ მოსახლეობას ლეკთა მოთარეშე რაზმებისაგან. გმირი ბატონიშვილი უდროოდ დაიღუპა. მასზე გავრცელებულ სიმღერათაგან საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა ფუნქციის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია თედო რაჭიკაშვილის მიერ ჩაწერილი საყურადღებო ვარიანტი, ამსახველი XVIII საუკ. მეორე ნახევრის აფორიაქებული საქართველოს ვითარებისა. იგი საფერხულთა უნდა ყოფილიყო მისი დასაწყისის მიხედვით: „პირველად ღმერთი ვახსენოთ, ეგ უფრო დიდებულია“³. საგულისხმოა სიმღერის ასეთი დასაწყისის გამო ჩამწერის შენიშვნა: „ასე იწყებენ ხოლმე, როცა ფშავში ფერხისას მღერიან“⁴.

არსებობს ფერხულში შესასრულებელი სასიმღეროები გვარის ან თემის ღირსეულ წარმომადგენლებზე. საგმირო ეპოსის განვითარებისა და საისტორიო ნაწარმოებთა ძველი ფუნქციის გასათვალისწინებლად ზაიაც აქვთ ერთგვარი მნიშვნელობა. ამ მხრივ ყურადღებას იპყრობს სვანური საფერხულო „ბეთქილი“, რის შესახებაც ქვემოთ იქნება მსჯელობა.

საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა უძველესი ფუნქციის მაჩვენებელია აგრეთვე საფერხულოები ისტორიულ მოვლენებზე.

¹ „დროება“, 1985, № 25.

² ცნობები მომავლად დასახელებულმა რაჭველმა სტუდენტებმა.

³ აკ. შანიძე, ხალხური ჯოხია, გვ. 24—25.

⁴ იქვე, გვ. 375.

ქართველი ხალხის შორეული წარსულის გმირული ეპიზოდები არ-
ქაული სასიმღეროების თემაა. ასეთია, მაგალითად, რაქაში ბოლო-
დრომდე გავრცელებული, ქართველების ოს-ღვეალთა მრავალრიც-
ხოვან ლაშქართან ბრძოლის ამსახველი, შესანიშნავი სასიმღერო—
ნიმუში სათუთი პოეტური გემოვნებისა:

მაღლა მთას მოდგა
უცხო ფრინველი,
უცხო ფრინველი,
თეთრი ფთი-ნი,
ბოლო—წითელი,
—ქლელეს ჩამოდგა
დიდი ლაშქარი,
ოსი და დვალი,
სულამ დვალელი,
ფეიქომერი.
—ოჰი შეიქნა
ქალაქის თავსა
გამთენიასა,
გათენებასა,
მზის ამოსვლასა.
—ქნევა ხმალისა,
ძგერა შუბისა,
შუბის ნალეწი
ზეცა'ს ცვიოდა,
ჩაჩოსციოდა,
—ხმალი ორპირი
სისხლში სცურავდა,
ჯაფარ გაიქცა,
სვეტი წაიქცა,
სვეტი ოქროსი.
—ჯაფარ, ვერ მიხვალ
შინა მშვიდობით,
ცოლს ვერ მიუტან
ლაშქრულ ამბავსა,
მწვანე ქოშებსა,
წითელ კაბასა.
—ჩენი რა იქნენ
მოციქულები?
—უკან მოდიან
დაღალულები.
—ქვე რა მოაქვყე?
—ტანი ლაშქრითა,
თაწი გოდრითა,
წვრილი წილები
ხელ-კალათითა¹.

¹ ხალხური პოეზია, 1934, გვ. 81—82

ტექსტში მოხსენებული სახელი ჯაფარი კავკასიაში არაბობის ხანის შემდეგი მოვლენაა, მაგრამ ამით ვერ გაირკვევა ლექსის შექმნის თარიღი. შესაძლებელია, ეს სახელი გვიან დაერთო სიმღერას. ტექსტის უფრო გვიან ხანაში შექმნაც რომ დადასტურდეს, სასიმღერო მაინც მისი შესრულების წესის, რიტმისა და კილოს მიხედვით საისტორიო ნაწარმოებთა გარკვეული ნაწილის ძველი ფუნქციის მაჩვენებელია. სარიტუალო წესებში შესული მტრის დამარცხების ასეთი საზეიმო სიმღერები გამოხატავენ ხალხის გარკვეულ რწმენას. ამავე დროს ისინი თანამედროვეებზე ახდენდნენ დიდ საგმირო შთაგონებას.

საფერხულო სიმღერები კლასთა ბრძოლის საშუალებადაც იყო გამოყენებული. რაქაში ბოლო დრომდე ფერხულის შესრულების დროს მღეროდნენ ლექსს სახალხო გმირის ზვიადა ლობჯანიძის მეთაურობით შეთქმული ლეხების მიერ მებატონე არეშიძეთა ამოწყვეტის შესახებ¹.

ხატობა-დღეობებთან პროზაული ენარის საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებებიც უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული. ვერა ბარდაველიძის ცნობით, ლაშარობაზე მომღერალმა ფანდურზე დაძახილ ლექსს თამარის შესახებ არსებული ლეგენდა მოაყოლა². ამ გარემოებაზე ჩვენ ზღაპრის სოციალურ ფუნქციასთან დაკავშირებით მივუთითეთ³. დამატებით აღვნიშნავთ, რომ აქ უბრალო ასოციაციასთან კი არ უნდა გვქონდეს საქმე, არამედ ასეთი ხასიათის ნაწარმოებთა შესრულების ტრადიციასთან.

* * *

ლექსებში „ხთიშვილთა“ შესახებ არის ისტორიული პირის ავად ხსენებაც, რასაც გარკვეული ისტორიული საფუძველი აქვს. ასეთია, მაგალითად, ზურაბ ერისთავის ციკლში შესული, საქართველოს მთაში გავრცელებული ლექსი ლაშარის ჯვარზე. მისი ერთ-ერთი თუშური ვარიანტი ასეთია:

ბრძანებდა ლაშარის ჯვარი
—ცას მე ვარ თქროს შიბითა,
ხმელ-გორში შედგა ბერ მუხა,

¹ ს. მაკალათია, მთის რაქა, სახელგამო, 1930 წ., გვ. 20—24.

² ვერა ბარდაველიძე, ივრის ფშავლებში, ვნიშკის მოამბე, XI.

³ ქს. სიხარულიძე, ქართული ზღაპრის სოციალური ფუნქციისათვის, ლიტერატურული ძიებანი, II, 1944.

ზედ დაედოდი კიბითა.
ბეგრი ეცადა ვაჟკაცი,
ვერეინ დამბედა შიშითა.
რჯულძალღმა ერისთვიანმა
გადმომიბრუნა ძირითა.
ამოსწყდეს ერისთვიანნი
თავის ქალ-ვაჟიშვილითა¹.

მთაში გავრცელებულ უძველეს თქმულებას ბერძენისა თუ აღ-
ვის ხის შესახებ, რაზედაც თითქოს მიბმული ყოფილა ოქროს შიბი,
რომელიც წმინდა ხეზე უწმინდური ცხოველის მოკვლის გამო ცაში
აფრენილა, დაკავშირებია საქართველოს მთის მშრომელების სისხლის-
მსმელი ფეოდალის, XVII საუკუნის არაგვის ერისთავის ზურაბ-
ბის სახელი. ზურაბ ერისთავმა მოინდომა მისი მამის ნუგზარის
პოლიტიკის განხორციელება—მთის მშრომელთა დახარკვა. თავი-
სუფლებისმოყვარე მთიელები არ დამორჩილდნენ, და იმართებოდა
სისხლისმღვრელი ბრძოლები. ზურაბი მზაკვრულ ხერხსაც მიმარ-
თავდა. მან ლალატით დახოცა ნადიმზე მიწვეული რჩეული ხევ-
სური ვაჟკაცები, ამისთვის იგი მთის პოეზიაში წყველა-კრულვითაა
მოხსენებული². მისი ხსენება მოყვანილ ტექსტშიც მთის მშრომე-
ლების მისდამი განწყობილების მაჩვენებელია. ასეთი კონტანი-
ციით ხალხს ზურაბ ერისთავი გამოუყვანია წმინდა ხის შეჭვინებ-
ლად—ღვთის მგობად, და უძველესი თქმულება უქცევია გვიანი
ხანის გამწვავებულ კლასთა ბრძოლის ამსახველ ნაწარმოებად.

თქმულება ბერძენსაზე გეხვდება სხვა, აგრეთვე არქაულ ლექსში,
როგორცაა „იამბე ციხის ნაშალო“³, მაგრამ ამ შემთხვევაში ჩვენ-
თვის საინტერესოა საისტორიო ლექსის უძველესი ფუნქციის მაჩ-
ვენებელი მოყვანილი ლექსი ლაშარის ჯვარზე.

საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა ძველ ფუნქციასთან და-
კავშირებით აღსანიშნავია აგრეთვე ხევისურეთში სარიტუალო
ნადიმის დროს თანდურის აკომპანემენტზე საგმირო სიმღერების
შესრულება. ამ სიმღერებს ხშირ შემთხვევაში დასტურები ასრულე-
ბენ. მეტწილად ასეთი სიმღერის საგანია საგმირო საქმეებით ცნობი-
ლი რომელიმე კუთხის ან გვარის წარმომადგენელი. ეს სიმღერები
შინაარსეულადაც საინტერესოა საზოგადოებრივი ცხოვრების განვი-

¹ ვ. ბ ა რ დ ა ვ ე ლ ი ძ ე, აღმოსავლეთ საქართველოს ქართველი მთიელების
სასულიერო ტექსტები, მას. საქართ. ეთნოგრა., ნ. I, გვ. 43. არის უფრო ადრე
ფიქსირებული ვარიანტებიც.

² აკ. შ ა ნ ი ძ ე, ხალხური პოეზია, გვ. 7.

³ ხალხური პოეზია, 1934, გვ. 83.

თარების ადრინდელი საფეხურის ასახვის თვალსაზრისით. მათში მოცემული იდეა გმირის სიყვარულისა, ძველი გვაროვნული წყობილების დამახასიათებელი სამშობლოს სიყვარულის იდეაა. მის სოციალურ ფუნქციასაც ეს იდეა საზღვრავს.

80 წლის მოხუცი ხევსურის გერგეტელის (შერქმეული სახელია არხოტიონ გიორგი ოჩიაურისა) ცნობით, ახიელი ვაჟკაცი, ქისტებთან ბრძოლაში დაღუპული უშიშა ოჩიაური სარიტუალო ნადიმში ჩოქით ფანდურზე შესრულებულ სიმღერაში ასე იხსენიება:

კიშლის კლდეს ხყეფდა ყორანი,
ერთი უძახებს სხვასაო;
უშიშა არ მოგვაკლებდა
სახრავად ქისტის ძვალსაო¹.

გერგეტელის ცნობით, ხევსურები სარიტუალო ნადიმზე ფანდურის აკომპანემენტზე ასრულებენ აგრეთვე შემდეგ სიმღერას:

სიკუდილმ თქუ, არ დავიჯერებ,
ნაბძანებს ვიკამ ხეთისასა,
ზენ უბანს მავაწმედიებ
ნაწურსა გრილის მთისასა.
მავხკლევი კანჯარუსა²
ყარაულს ზენუბნისასა,
უშიშას ოჩიაურსა³
მგლებურ მკამელსა მტრისასა,
აქუათ ქასას⁴ მავხკლევი
შაორდენა მალის მთისასა,
ალიათ ბაბლის⁵ მავხკლევი
დამლუჟავს ლილოვლებისასა⁶.

მოყვანილი მაგალითები და სხვა მათი მსგავსი ტექსტები მხოლოდ სარიტუალო ნადიმის დროს არ სრულდება. დასმულ საკითხთან დაკავშირებით ამ შემთხვევაში ჩვენ მხოლოდ სარიტუალო

¹ ჩაწერილი ჩვენ მიერ ხევსურეთში, ს. ახიელაში 1944 წლის 2 აგვისტოს. მთქმელის გადმოცემით, როდესაც უშიშა ოჩიაური მოუკლავთ ქისტებს, მისი გული ორსული ქისტის ქალისთვის უჭმევიათ—ასეთი ვაჟკაცი დაიბადებო.

² კანჯარუა ცისკარაული-ხევსური ვაჟკაცი.

³ ზემოთ მოყვანილ ტექსტში მოხსენებული ახიელი ვაჟკაცი.

⁴ ახიელი ვაჟკაცი.

⁵ აგრეთვე ახიელი ვაჟკაცი, გვარად ჯაბუშანური.

⁶ ჩაწერილი ჩვენ მიერ ხევსურეთში, ს. ახიელაში 1944 წ. 2 აგვისტოს გერგეტელის თქმით.

ფუნქციას შევებეთ. ვერა ბარდაველიძეს აღნიშნული აქვს ამ ხასიათის სიმღერათა მნიშვნელობა საგმირო პოეზიის წარმოშობის საკითხისათვის. მასვე მოცემული აქვს მათი დახასიათება, რაც საყურადღებოა საგმირო-სასიტორიო ნაწარმოებთა უძველესი ფუნქციისა და შესრულების წესების თვალსაზრისით: „არსებობს კიდევ ერთი ჯგუფი ხევისრული სასიმღერო ლექსებისა. რომლებსაც ამღერებდნენ ფანდურზე ცალ მუხლზე ჩოკით დასტურები ხატის დარბაზში რიტუალური პურობის დროს. ეს სასიმღეროები საგმირო ხასიათის ლექსებს წარმოადგენენ. მათში მოთხრობილია ხატის ყმათაგან ამა თუ იმ ხევისურის მიერ შესრულებული საგმირო საქმეები. ხევისურის ძველი რწმენით, ხატი თავის ყმებს თვით ებმარება მტრების წინააღმდეგ ლაშქრობაში, მათ წინ მიუძღვის, ან დასახმარებლად თავის „ლაშქარ მწევართ“ დაადევნებს; ხატს ესიამოვნება და ეამაყება, როდესაც მას „კაი ყმანი“ ჰყავსო. ამიტომ საგმირო ხასიათის სასიმღეროები ხატში განკუთვნილი იყო იმ „ხთი-შვილის გასართობად, სასიამოვნებლად და გულის მოსაგებლად, რომლის სახელობისაც იყო ესა თუ ის ხატი“¹.

სიმღერები ქართული სახალხო-სარიტუალო დღესასწაულების აუცილებელი ელემენტები იყვნენ. შეიძლება ითქვას, ამ დღესასწაულებსა და მასთან დაკავშირებულ სიმღერებს ხალხისთვის ისეთივე მარობანიზებელი დანიშნულება ჰქონდა, როგორც რეინის დღესასწაულზე შესრულებულ სიმღერებს, რის შესახებაც ფრენგელსმა აღნიშნა: „O, reipский музыкальный праздник—чудесный праздник!.. На музыкальном празднестве почти все хотят больше, чем слушать, дать себя послушать. Сплошное веселье, пестрая непринужденная жизнь, свежесть наслаждения, каких в другом месте пришлось бы долго искать. Всюду радость, благожелательные лица, дружелюбие и сердечность ко всем участникам всеобщей радости. Как несколько часов, протекают эти три дня торжества под пенье, шутки и вино. И на утро четвертого дня, когда вся радость исчерпана и настает время прощаться, опять уже радуются в надежде на следующий год, условливаются на этот счет, и каждый, все еще ра-

¹ ვ. ბარდაველიძე, აღმასკლეთ საქართველოს ქართველი მთიელების სასულიერო ტექსტები, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიკათვის, ნაკვ. I, გვ. 9.

დოსტო ნასტროვნიი ი ვნოვ ოჟივნიი, იდეტ სვოიმ იუტემ ი კ სვოეი პოვსედნიევიი რაბოტე“¹.

* * *

საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა უძველესი სოციალური ფუნქციის შესასწავლად დიდი მნიშვნელობა აქვს ტრადიციულ სამგლოვიარო წესებსა და მასთან დაკავშირებულ სიტყვიერ შემოქმედებას— მოთქმას.

ქართულ საისტორიო ნაწარმოებთა გენეზისის, კერძოდ სამგლოვიარო წესებთან მათი უძველესი კავშირის თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა სევანური საფერხულო „ბეთქილ“ ან „ბეთქენ“. მისი ადრესატი სვანი მონადირე ბეთქილი თუ ბეთქენია. ჩვენ იგი მითიური ელფერიტ შემოსილ რეალურ გმირად მიგვაჩნია. იგი მხოლოდ სევანურ ზეპირსიტყვიერებაშია ცნობილი. სვანების თქმულებით მას გაწყრომია ღვთაება დალი და დაღუპულა კლდეზე, რომელსაც მიუთითებენ მულახ-მუჟალის აღმოსავლეთით, მწვერვალთეთნულდის კვარცხლბეკთან. გოდება ბეთქილზე სევანური ფერხულეს სასიმღეროა. ეს გოდება-სასიმღერო პირველად ალბათ გარკვეული გვარის საკუთრება თუ იყო. ამდენად საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების თვალსაზრისით იგი დამახასიათებელია უფრო ადრინდელი საფეხურის—გვაროვნული წყობის, ვიდრე სიმღერები ცნობილ ისტორიულ პირებზე, დიდ ეროვნულ გმირებზე—თამარ მეფეზე, ვახტანგ გორგასალსა და სხვებზე. აღსანიშნავია, რომ დღესაც ზემოსვანეთში ამ საფერხულოს კარგ მკოდნედ მულახელებს თვლიან². ჩვენთვის ცნობილია ამ საფერხულოს რამდენიმე ვარიანტი³. ყველა მათგანი ნამდვილი სამგლოვიარო გოდება-მოთქმაა. მისი ერთი ვარიანტი სამგლოვიარო ჰანგით შეასრულეს რომთულ ხერგიანმა დამისმა მეუღლემ მარიამმა. ისინი ახალგაზრდობისას სვანეთში განთქმული მომღერალ-მოცეკვავეები იყვნენ⁴.

ტექსტს ამბობდა მარიამი. აღსანიშნავია, რომ მან ხანდაზმულობის გამო იუხერხულა ისეთი საფერხულოების სიმღერით შესრულება,

¹ ფრ. Эпиграфы, Религиозные празднества, сочинения, т. II, 1929, стр. 226—228.

² 1945 წ. მოქმელმა, იფარელმა ილარიონ პირველმა ხანჯასმით აღნიშნა, რომ „ბეთქილს“ ყველაზე კარგად მულახელები ასრულებენო.

³ სამი დაბეჭდილია, იხ. სევანური პოეზია, გვ. 280—283; ორი ჩაწერილია ჩვენ მიერ 1945 წ. ბ/ხ. სვანეთში.

⁴ ჩ.წერილია ჩვენ მიერ მესტიაში (ს. ლანჩავლი), 1945 წ. აგვისტოში.

რომელთაც მოთქმის ხასიათი არა აქვთ. ასე, მაგალითად, მან უარი გვითხრა „თამარ დედოფლის“ სიმღერით შესრულებაზე. „ბეთქენი“ კი შეასრულა, როგორც ნამდვილი გოდება, ცრემლების ღვრითა და გულამოსკვნილი ტირილით. ეს საფერხულო სვანეთში ბოლო დრომდე სრულდებოდა ყოველგვარ რელიგიურ დღესასწაულებზე, მაგრამ, ჩვენი აზრით, იგი პირველად დაკავშირებული იყო სამგლოვია-რო წესებთან. საფერხულოს სამგლოვიარო ჰანგსა და თვით ტექსტში მოცემული სამგლოვიარო წესების აწერასთან ერთად ამას ადასტურებს მისი ზოგი ვარიანტის მოთქმა-გოდების დამახასიათებელი დასაწყისი:

„ბაილ, ბეთქილ საბრალო, ბეთქილ საცოდავო!
ბაილ ილბა, ილბა ბაილ“¹.

ან კიდევ: „საბრალო, მეთქი საცოდავო“². ეს საფერხულო თავისი სამგლოვიარო ჰანგით, ტექსტის ხასიათითა და შესრულების წესით ისეთივეა, როგორც საქართველოს ზოგ კუთხეში ბოლო დრომდე შერჩენილი გუნდური დატირება. ასე, მაგალითად, გრემისხეველმა (ქართლი, დუშეთის რ.) ქალებმა ვერ იმოთქმეს თავიანთი მიცვალებულები ქალთა გუნდის „ბანის“ გარეშე. ქალთა „ბანის“ აყოლებით დედამ ასე დაიწყო შვილზე მოთქმა:

„და, და, და, შვილო,
დედა მოუკედეს ჩემს მარუსასა“,

ამას მოაყოლა გარდაცვლილის ცხოვრების, ავადმყოფობისა და სიკვდილის ამბები³.

საისტორიო ნაწარმოებთა ერთი ნაწილის მოთქმა-გოდებასთან კავშირისა და საერთოდ სამგლოვიარო წესებიდან მომდინარეობის საკითხის თვალსაზრისით საინტერესოა აგრეთვე საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში გავრცელებული სიმღერა „შალეა-შავლევა“. ამ სიმღერის შედარებით ვრცელი კახური ვარიანტი, ჩაწერილია ქართული ფოლკლორის ცნობილი შემკრების ზ. ბილანიშვილის მიერ⁴.

ზ. ბილანიშვილმა ამ საგმირო-პატრიოტულ სიმღერას ასეთი შენიშვნა დაურთო: „ამ ლექსს მე-70 და 80 წლებში ხშირად მღეროდნენ გარე-კახეთში. იმღერება ორპირად ფერხულის ხმაზე. ყოველ მუხლის (რვა მარცვლის) შემდეგ დასძახიან:

¹ „სვანური პოეზია“, გვ. 281.

² იქვე, გვ. 285.

³ ჩაწერილი ჩვენ მიერ 1939 წ. ს. გრემისხევეში ექსპედიციაში ყოფნისას.

⁴ ხალხ. სიტყვ., ნ. 1, ექ. თაყაიშვილის რედ. გვ. 113—114.

შავ-შავლეგო, ლეგო, ლეგო, შავლეგო.
შავ-შავლეგო, ლეგო, ლეგო, შავლეგო¹.

ახალ ჩაწერილი ვარიანტის მოქმედის შენიშვნითაც ამ სიმღერას ფერხულში იტყოდნენ ხოლმე². სიმღერის სხვა ვარიანტების რიტმი, კილოცა და მისამღერებიც ადასტურებენ, რომ ის საფერხულაა³. ფერხულში შესასრულებელ ამ საგმირო-პატრიოტულ სასიმღეროს სამგლოვიარო გოდების ხასიათი აქვს. დროთა ვითარებაში ტრადიციულ სიმღერად ქცეული და საკმაოდ ტრანსფორმირებული მისი იმერული ვარიანტი დედის მოთქმამა მტრებთან ბრძოლაში დაღუპულ გმირ შვილზე:

შავლეგ, შენი შავი ჩოხა, შავლეგო,
დიდ მინდორში ფენიანო, შავლეგო,
შავლეგ, შენი შავი ჩოხა, შავლეგო,
გულხადარას აცვიანო, შავლეგო,
ის შენი კარგი ჩეჭმებიც, შავლეგო,
გულხადარას აცვიანო, შავლეგო,
ის შენი ქამარ-ხანჯალი, შავლეგო,
გულხადარას არტყიანო, შავლეგო⁴.

ეპიქრობთ, საეპეო არ უნდა იყოს სასიმღეროში მისი ადრინდელი ფუნქციის კვალი. ეს სასიმღერო წარმოშობით უდაოდ სამგლოვიარო წესებთან დაკავშირებული გოდება იყო. სასიმღეროს სამგლოვიარო ხასიათისა და მისი შესრულების წესის გამო საისტორიო ნაწარმოებთა სოციალური ფუნქციის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია მისი ადრესატის ვინაობის გარკვევის საკითხი.

ზ. ბილანიშვილის შენიშვნით „ხალხმა შალვაზე მხოლოდ ის იცის, რომ უწინ გმირი ყოფილა, სახელად შალვა და ერთს გმირ თურქს ებრძოდაო⁵. ამ მცირე და ზოგადი შენიშვნიდან ჩანს, რომ ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში, ხალხს უკვე აღარ სცოდნია, ვინ იყო ის გმირი, რომლის სახელი და მოღვაწეობა სადიდებელ ჰიმნად იქცა. სცოდნიათ მხოლოდ, რომ იგი „უწინ“, ე. ი. ძველად, წარსულში იყო. რაც შეეხება ცნობას, რომ შალვა „ერთ გმირ თურქს ებრძოდაო“, არ შეეფერება არსებული ვარიანტის შინაარსს. სიმღე-

¹ ხალაურო სიტ. ნ. I ე. თაყაიშვილის რედ. გვ. 114.

რუხაძეების სახ. ქართ. ლიტ. ინსტ. ფოლკლ. სექციის, მასალა № 22099.

² პ. უ ჰ ი კ ა შ ვ ი ლ ი, ხალხ. სიტყვ., გვ. 369; ფოლკლ. სექციის მას. № 22059 9140 და სხვა.

³ ფოლკლ. სექციის მასალა № 9140.

⁴ ხალაურო სიტყვ., ნ. I, ე. თაყაიშვილის რედ., გვ. 374.

რის მიხედვით გმირი შალვა და მისი ძმა ივანე იბრძოდნენ მრავალ-
რიცხოვანი მტრის წინააღმდეგ, რომელმაც ერთი ვარიანტით:

... დააგლო სორასანია,
წყალი არ ეყო სასმელად
—მტკვარი და ალაზანია;
ბალახი საძოვრელადა
თრიალეთისა მთანია.
ავლაზრის ბახარს ჩამოხდა,
ადგილი უებარია,
დასცა და დასცა კარავი
სვეტი ოქროსი მყავრია¹.

შალვას მტრების მრავალრიცხოვნობას აღნიშნავენ სიმღერის
სხვა ვარიანტებშიც².

საგულიხმო მოსაზრება შალვა-შავლეგოს ვარიანტებზე გამოთქვა
გიორგი ლეონიძემ. ტექსტში დაცული რეალიების მიხედვით
ლიტერატურაში პირველად მან გაარკვია სასიმღეროს ადრესატის
ვინაობა: „თუ „ქართლის ცხოვრებას“ გადავხედავთ, საეპოკო არ იქ-
ნება დავასკვნათ, რომ შავლეგოს თქმულებაში ხალხის ხსოვნას შეუ-
ნახავს ნეთორმეტე-მეცამეტე საუკუნის გმირი შალვა ახალციხელი
და მისი ძმა ივანე, რომელთაც თავისი ქველი გმირობით ადიდეს
თამარის მეფობა³. სასიმღეროს ვარიანტების შედარება შალვა და
ივანე ახალციხელების შესახებ „ქართლის ცხოვრებაში“ დაცულ
ცნობებთან ასაბუთებს გამოთქმულ მოსაზრებას.

შალვა და ივანე ახალციხელები თამარ მეფის ბრწყინვალე ეპო-
ქის სახელოვანი გმირებია. სამშობლოსათვის ბრძოლებში მათ ბევრ-
ჯერ ისახელეს თავი. ცნობილ შამქორის ომში, როდესაც ქართვე-
ლებს ბრწყინვალე გამარჯვება ერგოთ მრავალრიცხოვან მტრის ჯა-
რებთან ბრძოლაში, უამრავ ნადავლთან ერთად ქართველებმა ხელთ
იგდეს უძლეველობის ნიშანი „დროშად იგი ხალიფაჲსი, რომელი
მოიღო შალვა ახალციხელმან“⁴. ახალციხელებს ყოველთვის საპა-
სუხისმგებლო თანამდებობა ეკირათ. 1206 წელს, როდესაც თამარ
მეფემ თურქებს წაართვა ქ. კარი, „დაუტყვეა კარის მცველად ახალ-

¹ ხალხური სიტყვა, ნ. I, გ. თაყაიშვილის რედ., გვ. 373.

² იქვე, გვ. 114.

³ გ. ლეონიძე, შალვა-შავლეგო, „კომუნისტი“, 1941, № 260.

⁴ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, გვ. 109.

ციხელი ივანე და აჩინა მონაპირედ და უბოძა ეჯიბობაჲ და ამირთა-ამირობაჲ¹.

ხალხურ სიმღერებში გმირ შალვას გარეგნობა ასეა აწერდნენ: „შალვეგ იყო კარგი ბიჭი, კარგი გორათ აგებულა“². ისტორიკოსის ცნობით „ახალციხელნი შალვა და ივანე, ახოვან იყუნეს და წყობათა შინა სახელოვანნი“³.

ხალხური სიმღერის ვარიანტებით გმირ შალვას მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში ცხენი წაქცევიდა, სადაც „ვიწრო საველეი გზანია“, „ვიწროსა და ავს ალაგსა“⁴; ან კიდევ „დიდი კანაოს პირსაო“⁵, თუ „ნაკვალევსა გუთნისასა“⁶. „შალვას ცხენი წამოექცა“. ზემოთ მოყვანილი ვარიანტითაც, როდესაც იგი მის ძმა ივანესთან ერთად ებრძოდა შემოსეულ მრავალრიცხოვან მტერს, რომელმაც „დასცა და დასცა კარავი“⁷.

ისტორიკოსის ცნობითაც, შალვა და ივანე ახალციხელებს სამშობლოსათვის თავგანწირულ ბრძოლებში ორჯერ მოუკლეს ცხენები. ერთხელ — თამარის მეფობისას, 1204 წელს ცნობილ ბოლოსტიკეს ომში, როდესაც ქართველებს ბრწყინვალე გამარჯვება ერგოთ მრისხანე ნუქარდინ სულტანის მრავალრიცხოვან ჯარების წინააღმდეგ, ბრძოლაში⁸; მეორედ — იმ საბედისწერო ბრძოლაში, როდესაც უმკლავდებოდნენ რუსუდანის მეფობისას შემოსეულს, თათართაგან ძლეულ ხვარაზმის შაჰის ჯალალედინის მრავალრიცხოვან ჯარს. ამ უთანასწორო ბრძოლამ იმსხვერპლა სამშობლოსათვის თავდადებული, შინაური შუღლითა და ღალატით განწირული გმირები. ივანე ქვეთჩაქოლეს გარნისის კლდეში, შალვა შეიპყრეს და ერთი წლის შემდეგ სჯულზე მტკიცედ დგომისათვის აწამეს. თამარ მეფის გარდაცვალების შემდეგ ქართველი ხალხის პირველ მარცხს მრავალრიცხოვან მტერთან ბრძოლაში ისტორიკოსი ასე აგვიწერს: „... და ვითარ განგრძელდა ომი, ორთავე ძმათა ახალციხელთა დაუწოცეს ცხენნი, და ქვეითნი მწნედ იბრძოდეს, და მოისრნეს ორგნითვე ურიცხვნი“

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, გვ. 124.

² ხალხ. სიტყვ., ნ. I, ე. თ.-ს რედ., გვ. 374.

³ „ქართლის ცხოვრება“, ბროსეს გამოც., გვ. 350.

⁴ ხალხ. სიტყვ., ნ. I, ე. თ.-ს რედ., გვ. 113—114 და 373—374.

⁵ ფოლკლ. სექც. მას. № 22042.

⁶ პ. უმიკაშვილი, ხალხ. სიტყვ., გვ. 368.

⁷ ხალხ. სიტყვ., ნ. I, ე. თ.-ის რედ. გვ. 373.

⁸ ანასეული ქართლის ცხოვრება, გვ. 127.

და უმეტეს თორღენი: და ვითარ შენიგთდა ძლიერად ომი, ჯრმალ-
ნიცა ახალციხელთანი გატყდეს ჩაბალახსა ზედა, მაშინ ივლტოდეს
ქართუელნი: ხოლო შალვა მუნვე შეპყრობილ იქნა, სიმრაელესა
ფრიადისა მიერ, და ივანე, გარნისისა კლდეთა შინა შელტოლვილი,
ზენაეგრძო. მოტყევებულითა ქვითა მოიკლა მუნ: ხოლო შალვა წა-
რიდგინა სულტან ჯალალდინის წინაშე¹. როგორც აღნიშნა გ.
ლეონიძემ, ხალხურ პოეზიაში ასახულია ეს მწარე სინამდვილე-
უდაოდ ქართველთა ამ თავგანწირული ბრძოლის ეპიზოდი შენახულა
ფერხულის სასიმღეროს ვარიანტებში. ერთი მათგანი ასეთია:

შავლეგ ჩამობტა
შავსა გრილოსა,
ომი მოგვიხდა,
ომი, რა ომი.
ლეშის ნაკუწი
ხორად დგებოდა,
სისხლის ნღვარი
ზღვას ერეოდა,
შუბის ნანტურვევი
მცასა ხვდებოდა²;

სიმღერის ზოგი ვარიანტით შალვა საქართველოს მახარ ლეკე-
შის წინააღმდეგ მებრძოლია. ცხადია, ეს ანაქრონიზმია ხალხური
შემოქმედების ბუნებით გამოწვეული. სასიმღეროს საუკუნეთა მან-
ძილზე თაობიდან თაობაზე გადატანისას ხალხმა ნუქარდინ სულტ-
ნისა და ჯალალეზინის ლაშქრები შემდეგ ქართველი მოახალგაობის
მაწიოკებელ ლეკებად წარმოიდგინა. ასეთივე ანაქრონიზმია, რო-
გორც აღნიშნა გ. ლეონიძემ, შავლეგოს სიმღერის ერთ ვარიანტში
დემურ ყუენის ხსენებაც³.

ამგვარად, შალვა-შავლეგო, ეს მრავალმხრივ საყურადღებო სა-
სიმღერო, გარკვეულ ეპოქასა და ისტორიულ პირთანაა დაკავში-
რებული.

შალვა ახალციხელი ხალხის გადმოცემით არა მარტო „ვაჟკაცი
ქამარ-ხანჯლით შექედილი“ და „ქარგი ბიკი“ იყო, „ქარგი გორათ
აგებული“, არამედ მაღალი ზნეობით დაჯილდოებულიც. ერთ ლექს-
ში ხალხს უდიდესი სიყვარულითა და მოხდენილი პოეტური ხერხე-

¹ „ქართლის ცხოვრება“, ბროსეს გამოც., გვ. 350—351.

² ფოლკლ. სექც. მასალ. № 22059.

³ „კომუნისტი“, 1941 წ., № 260.

ბით მოუცია სამშობლოსათვის თავდადებული მებრძოლისა და უან-
გარო მგებობის სახე¹.

შალვა ახალციხელი ქრისტიანულმა ეკლესიამ წმინდანად აღიარა²; ხალხმა კი თანამედროვეთა გოდება ღალატით დაღუპულ მაღალი ზნეობრივი თვისებებით დაჯილდოებულ სახელოვან პატრიოტ გმირზე სადიდებელ ჰიმნად აქცია და სადღესასწაულო რიტუალებში შეიტანა. ამიტომ ამ სასიმღეროს განსაკუთრებული პნიშენელობა აქვს საგმირო ეპოსის, კერძოდ საისტორიო ნაწარმოებთა გარკვეულ ნაწილის გენეზისისა, მათი სამგლოვიარო წესებთან კავშირისა და აღრინდელი სოციალური ფუნქციის ძვალსაზრისით. „ბეთქილისა-
ვან“ განსხვავებით ეს სასიმღერო გოდებაა არა ერთი რომელიმე თემის ან გვარის წარმომადგენელზე, არამედ გაერთიანებული მძლავრი ქვეყნის სახელოვან გმირზე. მასში ასახული იდეა სამშობლოს სიყვარულისა დამახასიათებელია საზოგადოებრივი ცხოვრების უფრო გვიანი საფეხურისთვის. მიუხედავად ასეთი სხვაობისა შესოუ-
ლების წყაითა და ხასიათით, ორივე ნაწარმოები ერთგვარია. ორივე დამახასიათებელია პოეზიის განვითარების ერთი უაღრესი საფეხუ-
რისათვის და გვაცნობს საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა გარკვეული ნაწილის ძველ ფუნქციას.

* * *

მთელი რიგი საისტორიო საფერხულოები და სხვა სარიტუალო ტექსტები ქართული ხალხური სიტყვიერების თავისებურების მაჩვენებელია. მოყვანილი ნიმუშები უაღრესად არქაულიცაა, შეიცავენ პირველყოფილი ხელოვნების ნიშნებს და ამავე დროს ხასიათდებიან მდიდარი შინაარსითა და მაღალი მხატვრული ფორმით. ეს ნაწარმოებნი, ქართული მხატვრული სიტყვის საუკეთესო ნიმუშები, პროდუქტებია მათ შემქმნელთა არა მხოლოდ ქვეყნის შინაგარეულ ცხოვრებაში, არამედ გარკვეულ ეპოქათა კარგად ცოდნისა. მათ ამჩნევიათ კვალი შემქმნელთა და შემსრულებელთა გარკვეული რწმენისა. ქართულ საისტორიო ნაწარმოებთა მოყვანილი ნიმუშებისა და მსგავსი მასალებს უპირატესობა სხვა ხალხის მასალებთან შედარებით იმაშია, რომ მხატვრული სიტყვის ამ საუკეთესო ნიმუშებმა ბოლომდე შეინარჩუნეს პოეზიის განვითარების სხვა-

¹ „კომუნისტი“, 1941 წ., № 260.

² აბაიანი, საქართველოს საპოეზო, გვ. 531—541.

დასხვა საფეხურისა და უძველესი სოციალური ფუნქციის ნიშნები. ისინი დამახასიათებელია პოეზიის განვითარების იმ საფეხურებისათვის და ატარებენ კვალს ისეთი სოციალური ფუნქციისა, რომელთა შესახებ ფოლკლორის ისტორიასთან დაკავშირებით პროფ. ნ. პ. ანდრეევმა აღნიშნა: „В древнейшие времена, еще в период докалассового общества, они (ფოლკლორული ნაწარმი, ე. ს.) явились отражением запросов и интересов первобытного человечества в его суровой борьбе с природой. Позднее в них проявилась великая творческая мощь народных масс, чаяния и ожидания трудового народа, героика его борьбы, его радости и страдания, его любовь и ненависть“¹. მოკვანილი ფაქტები, მაჩვენებელი საქართველოს ზოგ კუთხეში შერჩენილი საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა ძველი ფუნქციისა, წარსულის გადმონაშთია. საქართველოში დღეს ფერხულს გამოცლილი აქვს სარიტუალო ფუნქცია; ან კიდევ—ფერხულის ტრადიციული სასიმღეროები სრულად ახალ ფუნქციას ასრულებენ. ამჟამად საქართველოს სხვადასხვა რაიონებშიც საფერხულო ტექსტები სრულდება ჩვეულებრივი წვეულებებისა და ღვინის დროსაც². ფერხულის შესრულება ჩვეულებრივი ღვინის დროს შედარებით ახალი მოვლენაა. იგი არ არის კანონზომიერების გარეშე და მაჩვენებელია ხალხური შეკრებულების ტრადიციის ცვალებადობისა; კერძოდ—საფერხულო სიმღერის გარკვეულ წესზე მოწყვეტისა და პოეზიის სხვა სახის ლირიკულ თუ ლირიკულ-ეპიურ ნიმუშებთან ფუნქციურად გაიგივებისა.

* * *

საისტორიო ნაწარმოებთა შესრულების უძველეს წესთან დაკავშირებით საგულისხმოა კიდევ ერთი გარემოება. იქ, სადაც ბოლოდრომდე შენარჩუნებულია ფერხულის ტრადიცია, მისი მონაწილე მთქმელები ვერ ახერხებენ ტექსტის სიმღერისაგან დამოუკიდებლად შესრულებას. ასე, მაგალითად, 80 წლის მესტიელმა მარიამ ნიგურაიანმა-ხერგაიანმა, რომელიც ახალგაზრდობაში ფერხულის საუკე-

¹ Н. Андреев, Фольклор и его история, Русский фольклор, изд. 2-е, 1938, გვ. 5.

² ცნობები მოკვანოდეს მესტიელმა ანტონ ხერგაიანმა და ჰადიშელმა გიორგი ავალიანმა 1945 წ. ხეშო სუანთში ექსპედიციაში ყოფნისას. იგივე ცნობები დავიდასტურა სტალინის სახ. თბილისის სახ. უნ-ტის ფოლკლორის ფაკ. სტუდენტმა ციციო ნავერიანმა, სვანური ზეპირსიტყვიერების ნიკორმა მთქმელმა.

თესო მონაწილე ყოფილა—ცნობილი მომღერალი და მოცეკვავე, ჩაგვაწერინა, მხოლოდ დასაწყისი ზემოთ მოყვანილი თამარ დედოფლის საფერხულოსი. ზღაპრების, ლექსებისა და ხალხური სიტყვიერების სხვა ჟანრის ნაწარმოებთა ნიკიერმა მთქმელმა ვერ შესძლო საფერხულო ტექსტის სიმღერის გარეშე შესრულება. სიმღერაზე კი, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, უარი გვითხრა— „მოხუცი ვარო“. შემსრულებლის ასაკის გარდა აქ საყურადღებოა ტექსტის სიმღერასთან დამოკიდებულება. საფერხულო ტექსტების სიმღერის გარეშე შესრულება გაუძნელდათ სხვა მთქმელებსაც. მრავალფეროვანი რეპერტუარის მქონე ნიკიერმა ჰადიშელმა მთქმელმა გიორგი ავალიანმაც ვერ შესძლო თამარის საფერხულოს სიმღერის გარეშე შესრულება¹. ეს გარემოება შემთხვევითი არ არის და მეტად საგულისხმოა საისტორიო ნაწარმოებთა უძველესი ტრადიციისა და პოეზიის განვითარების თვალსაზრისით. იგი დამახასიათებელია პოეზიის განვითარების იმ უძველესი საფეხურისათვის, როდესაც ტექსტს დამხმარე როლი ჰქონდა და მკიდროდ იყო დაკავშირებული მელოდიასთან.

საისტორიო ნაწარმოებები ბოლო დრომდე მკიდროდა დაკავშირებული სიმღერასთან. ცნობილია მათი შესრულება სტვირის, ფანდურისა თუ სხვა ხალხური მუსიკალური საკრავების აკომპანემენტზე, მათი სხვადასხვაგვარი ფუნქციით. შესრულების ასეთი წესი მხოლოდ საისტორიო ნაწარმოებთა სპეციფიკა არ არის. იგი დამახასიათებელია ხალხური სიტყვიერების სხვა ჟანრებისთვისაც.

საისტორიო ნაწარმოებთა, კერძოდ საგმირო ეპოსის გარკვეული ნაწილის გენეზისისა და ტრადიციის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია ლექსები გამოჩენილ ისტორიულ პირებისა თუ სახალხო გმირების გარდაცვალებაზე. ეს ლექსები არ არის და არც ყოფილა საფერხულო, ყველა მათგანი არც იმღერება. ისინი სამგლოვიარო გოდების ტრადიციაზე არიან შექმნილნი. მათი დანიშნულება გარდაცვლილის დატირებაა. თავის მხრივ ეს ლექსები შუქს ფენენ საისტორიო ნაწარმოებთა გარკვეული ნაწილის ტრადიციის, გენეზისისა და შესრულების წესების საკითხებს.

თუ ზემოთ განხილული მასალები საყურადღებოა საისტორიო ნაწარმოებთა უძველესი სარიტუალო ფუნქციის ნიშნების შენარჩუნებით, ამ ნაწარმოებებში ასეთი ფუნქციის კვალი აღარ ჩანს. ასეთი

---

¹ გიორგი ავალიანისაგან მასალები ჩავიწერეთ 28 აგვისტოს 1945 წ. ადიშში, ლამარობას.

ნაწარმოები შეიძლება გმირის გარდაცვალების შემდეგ, გაცილებით უფრო გვიან იყოს შექმნილი, მაგრამ გოდების ტიპი გლოვის ტრადიციიდან მოდის. ასეთი გოდება-ლექსებით მდიდარია ყველა ხალხის პოეზია. სხვა ხალხის მასალათა შორის ყურადღებას იპყრობს ნეტად თავისებური, არქაული წარმოშობის ირლანდური ეპოსის კუხულის ანუ ულადის ციკლის ნაწარმოებები. ისინი დაკავშირებული არიან ისტორიულ-ლეგენდარული ირლანდელი გმირის კუხულის სახელთან. ა. ა. სმირნოვის მოსაზრებით „Ориаз Кухулипа ямеет по всей вероятности, историческую основу, рано обросшую мифическими элементами“¹.

კუხულის ციკლის ნაწარმოებები გმირებზე გოდების შესანიშნავ ნიმუშებს შეიცავენ. ასეთია, მაგალითად, ტრაგიზმით სავსე კუხულის მოთქმანი მისი ხელით დაღუპულ სიყრმის მეგობარ ფერდიადზე, რომელიც ზვარაკი ქალის მედბის ბოროტმა მომღერლებმა მოაჯადოვეს და ამხედრეს ძმობილის წინააღმდეგ. კუხულენმა გრძნობა დაკარგა, როდესაც იხილა მისი ხელით დაცემული მეგობარი. შემდეგ კი ცხარე ცრემლებით დაიტირა იგი. ერთერთი ნიმუში მისი გოდებისა ასეთია:

О Фердиад, ты пал жертвой вероломства!
 Была горькой встреча наша последняя!
 Вот, иначе ты мертв, я же остался жив,
 Будет вечной тоска разлуки вечной!

Когда мы были с тобою вместе
 Там, у Скатах, Уатах и Айфе.
 Казалось нам—вовеки-веков
 Дружбе нашей компа не будет.

Мила мне плоть твоя благородная,
 Мил твой прекрасный, совершенный образ.
 Милы твои очи синие, ясные.
 Мила твоя мудрость и речь складная.

Не ходил еще в бою, рассекая кожу,
 Не раснахлел еще боевым шилом.
 Не послал щита на плечах широких,
 Тебе подобный, о красивый сын Дамана!

Никогда не встречал я на поле битвы
 С той поры, как пал единый сын Айфе,
 Тебе подобного в подвигах, ратных,—
 Не смыкал я такого, о Фердиад, дошние.

¹ А. А. Смирнов, Древний ирландский эпос, Ирландские саги, Academia, 1923, გვ. 52.

Финдабაიწ, დოჲ კოროლესი მედბ,
Со всею дивною красою своею,
Была для тебя, о Фердианд, не больше,
Чем ветка ивы на холме песчаном!¹

ამჟამე ციკლიდან საინტერესოა გოდება თვით ამ ლეგენდარული ირლანდიელი გმირის კუხულის სიკვდილზე, რომლის შექმნაზედაც თვით საგაშია (ანობა: „ქენფაილდმა, აილილის შვილმა შექმნა სიმღერათ“². აკად. ი. სოკოლოვმა საისტორიო ნაწარმოებთა განხილვისას, პეტრე პირველის გარდაცვალებაზე შექმნილ ლექსთან დაკავშირებით ასეთ სიმღერებს მართებულად უწოდა шесни-псалми³. ლექსი პეტრე პირველის გარდაცვალებაზე უაღრესად საინტერესოა საპელოგიარო გოდების ტრადიციებზე შექმნილი პოეზიის თვალსაზრისით. იგი მართლაც ნამდვილი ძოვიქმია. მოგვყავს ნაწვევები:

—Вы подуйте с гор, ветры буйные,
Разнесите с небес свежки белы,
Расталкиньте ветры, бел горяч камень,
Расматаяйте-ка мать сыру землю
Вы на все четыре стороны.
Расколите, ветры, гробову доску,
Разверните вы золоту парчу,
Распахните вы бел-тонкой саван!
Уж ты встань, проешишь, православный царь,
Православный царь, Петр Алексеевич!
Подними ты свою буйную головушку,
Посмотри на свою елзушку:
Твоя елзушка во строю стоит,
Во строю стоит—не шелехнется,
По-военному ова обучается;
На войну она отлучается“⁴.

—პეტრე პირველი პროფესიულმა მოტივრებმა დაიტირეს⁵. იქნებ ეს ლექსიც გლოვის ზარიდან მოსდევს რუსულ ხალხურ პოეზიას.

¹ Ирландские саги, Academia, 1933, стр. 167—168.

² იქვე, გვ. 218.

აილილის შესახებ კომენტარში აღნიშნულია: Бард, умерший, согласно хроникам, в 678 или 679 г. н. э. გვ. 348.

³ Ю. Соколов, Русский фольклор, 1941, стр. 279.

⁴ П. В. Киреевский, Песни, вып. 8, стр. 280.

⁵ Н. Андреев, Фольклор и его история, Русский фольклор, 2-е изд., стр. 17.

არა ერთი და ორი პოეზიის ნიმუშის დასახელება შეიძლება ქართული ხალხური სიტყვიერებიდან, რომელიც ცნობილი ისტორიული პირისა თუ სახალხო გმირის გარდაცვალებას ეხება და აშკარაუ სამგლოვიარო გოდების ტრადიციაზეა შექმნილი. მათი პირველადი ფუნქცია გარდაცვლილის დატირებაა. ასეთი ფუნქციის აშკარა კვალი ამჟინევია იმ ლექსებს, რომელნიც წარმოადგენენ თამარ მეფეზე გლოვას საქართველოს სხვადასხვა კუთხის წარმომადგენელთა მიერ¹. ერთი ასეთი ხასიათის ლექსი, რომელიც კახთა გლოვას წარმოადგენს, პ. ლარაძეს მიეწერება². ვფიქრობთ, დანარჩენებიც მასვე ან სხვა რომელიმე განათლებულ პირს ეკუთვნის, რადგანაც მათი ენა ნწიგნობრულია, ისინი მაინც საყურადღებო არიან საისტორიო ნაწარმოებთა სამგლოვიარო ფუნქციის თვალსაზრისით. მათში მდიდარი მასალაა ქართული სამგლოვიარო წესებისა და მასთან დაკავშირებული სიტყვიერი ხელოვნების შესახებ. საისტორიო ნაწარმოებთა ფუნქციისა და შესრულების წესის თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა ერთ მათგანში დაცული ცნობა თამარ მეფის ფანდურით დატირებაზე:

„მოსთქიან ხმასა მთიულნი,
ფანდურით საწყლად ტირიან“³.

მოგვყავს ამავე ლექსის ნაწყვეტი, როგორც ნიმუში საუვარელგმირთან უკანასკნელი გამოთხოვებისა:

მშვიდობით დიდო მეფეო,
მშვიდობით გნირად მბრძოლოდა,
მშვიდობით ერთგულთ მოწყალეც,
მშვიდობით თბლად მზრდელოდა,
მშვიდობით ბრძენო სიტყვითა,
მშვიდობით მტერთა მკვლელოდა,
ვით გესალმებით, არ ვიცით,
სად გაქვთ საცხოვრად ბოლოდა-
რად ესალმებით, მოყმენო,
ურთიერთს ეუბნებოდეს,
თან წაგვიყვანე ბატონო,

¹ „კვალი“ №№ 22—24, 1895.

² „საქართველო. ძველი თავგადასავალი“, გვ. 130—198.

³ მიცვალეზულის ჩონგურის აკომპანეჟენტზე დატირების წესი ბოლო დრომდეა შემორჩენილი სამეგრელოში (ცნობა მოგვაწოდა სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკ. I კ. სტუდენტმა ცხაკიას რ. მცხოვრებმა როდონიამ).

გული შენთანა გყვებოდეს,
 იქნება მარტოს მტერი გზედეს,
 თუშთ ხმა არ გეყურებოდეს,
 ჩვენთვის სირცხვილ არს ფშავ-ხვესურთ,
 რომე არ შენთან კვდებოდეს.
 მშვიდობით თუშთა იმედო,
 მშვიდობით ფშ ველთ მყვაროდა,
 მშვიდობით ხვესურთ საუნჯევე,
 მშვიდობით მტეოთა მზაროდა,
 მშვიდობით არაგველთ სძალო,
 მშვიდობით ქანელთა მძღვაროდა,
 ერთობლივ ქართველ ერისა
 მეცხვარ-მწყემსთ-წინამძღვაროდა¹.

საისტორიო ნაწარმოებთა სოციალური ფუნქციის თვალსაზრისით ასეთივე მნიშვნელობისაა გ. ფირალიშვილის ხელმოწერილი ლექსი ერეკლე მეუის გარდაცვალებაზე: „აღსდგე, გმირა-გმირო, ნუ გძინავს, მტერთა ისმიან ხმანია“². გ. ფირალიშვილის ავტორობის დადასტურება: არ უარყოფს ლექსის ტიპის სამგლოვიარო ტრადიციიდან მომდინარეობას. ერეკლე მეორეს ორმოცი დღის განმავლობაში მოაქმითა და ზარით დასტიროდნენ საქართველოს სხვადასხვა კუთხის წარმომადგენლები. ამის შესახებ მეტად საინტერესო ცნობა დაუკავს თეიმურაზ ბატონიშვილს: „ხოლო დღესა ორმოცსა ესვენა გვამი მეფისა ირაკლისა თელავს, რამეთუ მოვიდოდნენ კახეთით, ქართლით, და ყოველთაგან სამეფოთა მისთა დედაწულითურთ მცხოვრებნი და ჰყოფდეს იგინი გოდებასა და ტყებასა დიდსა გვამსა ზედა მისსა, ყოველნი თვითოეულნი მცხოვრებნი გვარნი, მცხოვრებნი ქართველნი კავკასიის მთათაგანნი და თათართაგან საქართველოდსთა და სხვათა ყოველთა ადგილებთაგან მოვიდოდნენ და ჰყოფდენ გოდებასა წესისაებრ მათისა...“³.

„... დასვენეს გვამი იგი და იტირეს მუნ ხმითა მოთქმითა და ზარითა თქმის თქმითა“⁴ ხოლო მოვიდა დედაკაცი ვინმე ჭიჭიყის მცხოვრებთაგანი ქერივ-მოხუცებულებისა ასაკსა მოწვენილი. თუმცა იყო იგი მდაბიოთა ერისთაგანი, მაგრამ ცნობილი მეფეთაგან და შეწყნარებული კარსა ზედა მეფისასა, იწყო ამან ჳმითა მალლითა ტირილი, ესეთისა შესაბამისა სიტყვებითა ტირილსა მას

¹ „ვალი“ № 22—24, 1895.

² ქართული მწერლობის ანთოლოგია, ტ. II.

³ ზარის თქმა არის ძველი საქართველოს ჩუულებსამებრ გალობისა სახელი ტირილი⁵ ხმაზედა შეწყობილი (შენ. ავტორისა).

შინა მიიღებდა თვითელთა ღირს სახსოვართა საქმეთა მეფის მიერ ქმნილთა, რომელ ყოველნი მსმენელნი სიტყვათა მათ უმეტეს ლმობიერ იქმნებოდეს და სტიროდეს, გოდებითა დიდითა და ყოველთა მიეპყრათ ყური მისა მიმართ და განუკვირდებოდათ, თუ ვითარ ერთ-მან მსოფლიომან დედაკაცმან ესრეთ შესაბანისი სიტყვებითა დაიტირა გვამი დიდებულისა მეფისა. ვინაჲდგან ძველი არს ჩვეულება, რომელნი რომელნიცა გვამნი მამრთა ანუ მდედრთაგანნი ჩინებულთაგან კარისათ არიან, და ანუ სხვანი შემეცნებულნი კარსა მეფისასა, აღარჩევენ მათ და იგი შესაბამად მეფის გუამისა ჰყოფენ ტირილსა ესე გვართა ჳმითა; რომელიცა დიდსა შინა ლმობიერებასა მოიყუანს მსმენელთა და წარმოუთხრობენ თვითთელთად მათ ღირს სახსოვართა და საქმეთა მოწყალებასა და კაცთმოყუარებასა მეფისათა. თუმცალა მრავალთა იტირეს გვამი მეფისა შესაბამად, გარნა ორნი მათ შორის აღმატნეს სხვათა, ერთი მდივანი მეფისა სოლომონ მსაჯული, რომელიც იყო კაცი განსწავლული და პატიოსანი და მეორე ქვრივი იგი ქიზიყელი, რომელიცა წინარე მოვიხსენეთ...¹

საფიქრებელია, ქიზიყელი ქვრივი მოხუცი ქალის „შესაბამისი სიტყვებით დატირება“ ტრადიციულ ტექსტადაც იქცა.

ერეკლე მეორის გარდაცვალებაზე შექმნილი ლექსებით ღლიდარია ქართული საგმირო-საისტორიო პოეზია. ზოგი მათგანი ნამდვილი მოთქმა-დატირებაა და შესაძლებელია წარმოშობით ამ დიდ-ეროვნული გმირის გლოვის ზართანაც იყოს დაკავშირებული. მოთქმისა თუ დატირების ფუნქციის ნიშნების მატარებლად მიგვაჩნია საქართველოს მთაში მრავალ ვარიანტად არსებული ლექსი:

ვერ გაიგეთა, ქართველნო,
 შეგვხსნათ რკინის კარიო,
 მზე ჩაგვივიდა უკულმა,
 ჩავარდა შუა ზღვაშიო,
 მთვარე დ.ბნელდა, გაშავდა,
 აღარ გვინათებს ცაშიო...
 ატირდნენ წვრილნი ვარსკლავნი,

¹ მოხობრება ქალაქისა თბილისისა სპარსეთის ყაენის ყაჯარის აღა-მაჰმად-ხანისაგან. ს. ჯანაშიას სახ. საქ. მუხ. ხელნაწ. განყ. S—191, თეიმურაზ ბატონი-შვილის ისტორია, ნაწილი მეორე, პარიზი 1833, რგ 15. თეიმურაზ ბატონი-შვილის ცნობაზე მივყვითითა დოც. ტრ. რუხაძემ.

ცამაც დაშალა ნაჰიო:
 აღარ გვყავს ნეფე ერეკლე,
 არც იმის ნომარიო,
 არ გვიფრიალებს დროშები,
 არცა სკებხს ზარბაზანიო.
 —ერეკლეს სიკვდილ ვინა სთქვა,
 გაუხმნეს ვნის ტარია,
 არ მოკვდა, ღმერთთან წავიდა,
 ძმა არის განაყარია,
 შვილებს დაუჯდო ბეგთარი
 ფხა-სის¹ლიანი ხმალია:
 —სანამდე ვიყავ, ცხენს ვიჯე,
 მიეძრენ და მოეძრენ ზღვანია,
 ახლა თქვენ გაიმადგროდით
 ქალაქის მეიდანია...
 —მცხეთას რო ვერცხლის კუბო დგა,
 უნთია კელაპტარიო,
 შიგა წევს ნეფე ერეკლე,
 ბაგრატიონთა გვარიო,
 ატირდა ერეკლეს ცოლი,
 იმერეთ ნეფის ქალიო:
 —ეს ჩემი თვალნი რასა ჰგვან,—
 მოღრუხლულნია ცანიო,
 მალი-მალ ისე დასწვიმენ,
 როგორც ნიაღვარ-წყალნიო;
 ეს ჩემი გული რასა ჰგვან,—
 ცხენთა ნაგალი ნალია,
 ვერ გაიგეთა, ქართველნო,
 შეგვეხანათ რკინის კარია.
 იმისა სანეფოზედა
 იცილებიაი სხვანია.
 ვაჟიც მქნა, ქალი არ ვიყო,
 თავზე არ მესხნან თმან ა,
 რანზე ჩამაცვა ბეგთარი
 საჭირო საომარია,
 მაშინ ის გაიგებოდა,
 ვისიც გასჭრიდა ხმალია,
 რა მალე ვინადირებდი,
 შორით გუქირა თვალთა¹.

საფიქრებელია, ეს ლექსი დიდი გმირის გლოვის ზარიდან შერჩა
 ხალხურ პოეზიას და ზეპირი ტრადიციის შედგენად დროთა ვითა-
 რებაში სახე იცვალა. გლოვის ტრადიციებზე შექმნილი ასეთი ლექ-

¹ ხალხური პოეზია, 1934, გვ. 216—217.

სეზი საკმაო რაოდენობით გვხვდება თემის გმირებზედაც. ბევრ მათგანს მითითური ელფერი აქვს. ასეთია, მაგალითად, მთაში გაერ-
ცელეზული ლექსი ხოგაის მინდის სიკვდილზე, რომელშიც ადამიან-
ნებისა და ბუნების სამგლოვიარო პროცესი მდიდარი ხალხური
სიმბოლიკითაა მოცემული. იგი ბრწყინვალე ნიმუშია ხალხის ტი-
რილისა სახელოვან გმირზე:

ხოგაის მინდი კიდებოდა,
მზე წითლდებოდა. ცხრებოდა,
ცა ქექდა, მიწა გრგვინავდა,
სული გვიანა ჰხდებოდა,
ჩანოდიოდა ვარსკვლავი,
მთვარეც უკლმა დგებოდა,
ქორ-შავარდენი, არწივი
სულ მზრებით იხოშებოდა.
მალის კიუხის ნადირი
სატირლად ემზადებოდა,
ცხენი იმისი ტილი
ლურჯა ტოტხეა დგებოდა,
ცოლი იმისი ბეჩავი
სულ შავად იმოსებოდა,
დედის იმისას საბრალოს
ტირილს აღარა ჰადებოდა,
მამა იმისი საბრალო
თმა-წვერით იხოშებოდა¹.

სამგლოვიარო ტრადიციებზე უნდა იყოს შექმნილი ქართული საგ-
ჰირო პოეზიის საუკეთესო ნიმუში გვირის კულტის, კერძოდ ვაჟკა-
ცის უკვდავების რწმენის მაჩვენებელი ლექსი „ვაჟკაცსა თავის სიკვ-
დილი თავი მძინარე ჰგონია“, რომელიც შემდეგ სახალხო გმირის
აფრასიონ მერკვილაძის სახელს დაუკავშირდა.

გარდაცვლილ გმირთა ხსოვნის უკვდავყოფის დანიშნულების
თვალსაზრისით საინტერესოა ზოგიერთი ნიმუში გურული ფირალის
ეპოსისა. თვითმპყრობელური რეჟიმის წინააღმდეგ მებრძოლი სა-
ხალხო გმირების—დათიკო შევარდნაძის, სიმონა დოლიძის, ნიკო-
ლოზ მეხუხლას და სხვათა სიკვდილზე შექმნილ ლექსებს², მათი

¹ დ. ხიხანიშვილი, ფშაური ლექსები.

² შიხ. ჩიქოვანი, ფირალის ეპოსი გურიაში, მარქსისტული ენათმეცნიერ-
ებისათვის, 1934, გვ. 109—141; აღ. ლლონტი, გურული ფოლკლორი, 1937,
გვ. 78—109; ან. ხინთიბიძე, გურული ფირალები, თბ., 1938 წ.

ხსოვნის პატივისცემის აღსანიშნავად ბოლო დრომდე დამღერის გურული ახალგაზრდობა გიტარის აკომპანიმენტზე. ეს ლექსები უშუალოდ სამგლოვიარო ზარიდან არ მომდინარეობენ. მათ ასრულებენ გარდაცვლილ გმირთა ხსოვნის პატივისცემის მიზნით და ამდენად ფუნქციურად უახლოვდებიან მოყვანილ ლექსებს პეტრე პირველის, თამარ მეფისა და ერეკლე მეორის შესახებ. ასეთ ლექსებს მეტწილად დაღუპულ მებრძოლთა მახლობელი პირები ჰქმნიდნენ. ასე, მაგალითად, ალ. ლლონტის ცნობით, დათიკო შევარდნაძის შესახებ არსებული ლექსი „დაჟეფყარო დათიკო“ შეუთხზავთ ამხანაგებს დათიკო შევარდნაძის ლალატით დაღუპვის გამო ¹.

საინტერესო ნაწარმოებთა სამგლოვიარო ტრადიციასთან დაკავშირებით საგანგებო ყურადღების ღირსია ხალხური ლექსები მსოფლიო პროლეტარიატის დიდი ბელადის ლენინის გარდაცვალებაზე. საბჭოთა ფოლკლორი უმდიდრეს მასალას იძლევა ეპოსის წარმოშობის, განვითარებისა და სოციალური ფუნქციის შესასწავლად. ჩვენ უშუალო მოწმენი ვართ იმ დიადი ისტორიული მოვლენებისა, რაც განიხილება პოეზიაში ხალხურ პოეზიაშიც. მაგრამ ამჟამად ამ მეტად მნიშვნელოვან საკითხს არ ვეხებით. ლენინის გარდაცვალებაზე შექმნილი მრავალრიცხოვანი ლექსები, მძლავრი შენაკადი საბჭოთა ფოლკლორისა, გოდების ტრადიციაზეა შექმნილი. სამგლოვიარო წესებისა და მასთან დაკავშირებული სიტყვიერი შემოქმედების მიმართ აკად. იური სოკოლოვმა მართებულად აღნიშნა: „Иппчеты—это одна из тех жанров традиционного фольклора, который получил дальнейшее развитие в нашем советском народном творчестве“ ². ამის ნიმუშად მან დაასახელა ნიკიერი ქალის ბელომორსკელი მთქმელის მართა კრეუკოვას გოდება ლენინზე „Камелша Москва все проплакала“ და მორდოველი მთქმელი ქალის ე. კრივოშეევას „Плачи о Кирове“. საინტერესო ნაწარმოებთა სოციალური ფუნქციის თვალსაზრისით მეტად საინტერესოა მ. კრეუკოვას ლენინზე გოდების შექმნის გარემო. პროფ. მ. აზადოვსკის ცნობით, მ. კრეუკოვამ ეს გოდება მავზოლეუმში შექმნა ³. ნიკიერი მთქმელი მიიწვიეს მოსკოვში, შეიყვანეს მავზოლეუმში, მაგრამ მან დუმით შემოუარა ლენინის ცხედარს. შემდეგ წაიყვანეს ლენინის მუზეუმში და როდესაც აც-

¹ ალ. ლლონტი, გურული ფოლკლორი, გვ. 205.

² Ю. Соколов, Русский фольклор, стр. 181.

³ 1938 წ. ლენინგრადის უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტის მე-2 კურსზე წაკითხული ლექციიდან.

ნობდნენ ლენინის ცხოვრებასა და მოღვაწეობას, მოითხოვა ისევე მავ-
ზოლენის დათვალეირება. თხოვნა აუსრულეს და მან მსოფლიო პროლე-
ტარიატის დიდი ბელადი იქვე გულწრფელად დაიტერა¹.

ლენინის გარდაცვალებაზე შექმნილი პოეზიის საუკეთესო ნიმუ-
შებით მდიდარია ქართული ხალხური სიტყვიერებაც. ესენია ქართ-
იელი ხალხის წრფელი გოდება მსოფლიო პროლეტარიატის დიდი
ბელადის გარდაცვალებით გამოწვეული. მათგან ბევრი მოთქმა-და-
ტირების საუკეთესო ნიმუშია. ასე, მაგალითად, აწკარა გლოვის და-
ნიშნულების მატარებელია გავრცელებული ლექსი:

მოულოდნელად დაგვიდგა
სამგლოვიარო ხანაო,
დაბნელდა მთელი ქვეყანა,
შავი ჩაიკვა ცამაო.
კიდევ იელვა, იქუხა,
ცეცხლები გადმოყარაო,
თითქოს გლოვობის ამბავი
ცამაც კი მოგვიტანაო.
გახშირდა რადიოება,
ტელეფონები თანაო,
რუკეთით ამბავ მოსულა:
ლენინი გარდიცვალაო.
იქნებ მოტყუედა რადიო,
სიტყვა ვერ მოიტანაო?
მალალსა მთასა ზეგბმა
ტოტები დაიხარაო.
ფრინველთ შესწვეიტეა გალობა,
იმათაც იგრძნეს განაო.
ვაკლაბ, მომკვდარა ლენინი,
თავისუფლების მამაო.
ნეტავ რა დედამ გაგხარდა,
რა პირმა გითხრა ნანაო,
იმ დასაქცევმა სიკვდილმა
რალა შენ წაგოყვანაო².

რევოლუციამდელ მოთქმა-სიმღერებისაგან განსხვავებით დიდ
გულისტკივილთან ერთად ამ წრფელ გოდებებში ისმის ხალხის იმე-

---

¹ Творчество народов СССР, стр. 52—55. გადაბეჭდილია, Н. Андреев,
Русский фольклор, 1938, стр. 632—635.

² ლენინი და სტალინი ქართულ პოეტურ ფოლკლორში, დ. ბენაშვი-
ლის რედ., თბილისი, 1939, გვ. 44—45.

ღანნი ხმა, რადგანაც ლენინის საქმეს ღირსეულად აგრძელებს და ავითარებს დიდი სტალინი. სიკვდილზე ტრადიციული შეხედულების ანსახველი ლექსის მოქმელი ასე დატირის დიდ ბელადს:

სიკვდილმა ჩამოიარა,
ლენინს შიადგა კარხედა,
—სულეთს ჩამომყე გმირთ-გმირო,
განთქმულო ქვეყანახედა.
იქ დაგასვენებ დალილისა,
არვინ შეგხვდება გზახედა,
მე დაგიყურებ ტკივილებს
ბურჯუებისა ჯავრხედა.
აქ რჩება ჯულიაშვილი,
იცოცხლოს ქვეყანახედა,
ის ამოიყრის შენს ჯავრსა,
მთელ ქვეყნის ბურჯუახედა¹.

ლენინის გარდაცვალებაზე შექმნილი ლექსები, მოტივებისა და იდეური სხვაობის მიუხედავად, ფუნქციურად მსგავსია ზემოთ მოყვანილი ლექსებისა თამარ მეფის, ერეკლე მეორისა და სხვა გმირების გარდაცვალებაზე. პოეზიის ეს ნიმუშები მოთქმის ტრადიციაზეა შექმნილი და გვაცნობენ მხატვრული ნაწარმოების როლს ისტორიული ხსოვნის განმტკიცებაში.

* * *

სოციალური ფუნქციისა და შესრულების წესებთან დაკავშირებით აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ საისტორიო ნაწარმოებები მსგავსად ხალხური სიტყვიერების სხვა ენარებისა, თან ახლავს მშრომელი ხალხის საქმიანობას. გამოჩენილი პირების ცხოვრება და მოღვაწეობა შრომის სიმღერების თემატაა. საისტორიო ნაწარმოებთა ასეთი ფუნქციის თვალსაზრისით მდიდარ მასალას იძლევა საბჭოთა ფოლკლორი. ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ის სიმღერები, რომლებიც უშუალოდ შრომის პროცესის დროს სრულდება. ისინი საინტერესო არიან ასეთი ფუნქციის მატარებელ ტრადიციულ საისტორიო ნაწარმოებთა შინაარსისა და ხასიათის გასათვალისწინებლად. საბჭოთა შრომის სიმღერების უსაყვარლესი თემა ბედნიერ კაუკუბის შეპოქქედის დიდი სტალინი სხეა. ამ მხრივ საყურადღებოა გავრცელებული სასიმღერო შაირი:

¹ ლენინი და სტალინი ქართულ პოეტურ ფოლკლორში, დ. ბენაშვილას რედ., თბილისი, 1939, გვ. 53.

სამი კეცი თბილი მჭადი
შევატანე მწვანილსაო;
კოლექტივი გაძლიერდა,
ვენაცვალე სტალინსაო.

აღ. ლლონტის ცნობით, ამ შაირს „საკოლმეურნეო ცხოვრების გენიალურ შემომქმედს დიუ სტალინს ველზე გასული კოლმეურნეები უძღვნიან“¹. მისივე ცნობით ველზე გასული გურული კოლმეურნეები მღერიან აგრეთვე შაირს:

ლაითურში ჩაი დავრგით
და ურეკში მანდალინა,
ვენაცვალე სტალინის ხელს
კოლექტივში მოგვცა ბინა².

რაც შეეხება ტრადიციულ საისტორიო ნაწარმოებებს, მათ ასეთ ფუნქციაზე მოიპოვება მასალები. თამარ ზეფის მოლვაწეობით შთაგონებულნი ყოფილან არა მარტო „მეებნენი გინა შეჩანგენი“, არამედ მისი თანამედროვე „ყმანი მემროწლენი“ და „მენავენიც“. ისტორიკოსის ცნობით „ყმანი მემროწლენი, განაებასა შინა ორნატასა, თამარის ქებათა მელექსეობდიან; ერას მყოფნი მეებნენი გინა შეჩანგენი თამარის შესხმათა მუსიკობდიან; ფრანგნი და ბერძენნი, ზღვასა შინა მენავენი, ნიავეკეთილობათა შინა. თამარის ქებათა იტყვიან“³. სამწუხაროდ, იმ დროს ფოლკლორულ მასალათა შეუკრებლობის გამო, ჩვენ არ ვიცნობთ შრომის სიმღერად გამოყენებულ „ყმათა მემროწლეთა“ და „მენავეთა“ მიერ თამარ მეფეზე შექმნილ ტექსტებს. საბჭოთა შრომის სიმღერების ხასიათი და თვით ისტორიკოსის ცნობა საფუძველს გვაძლევს დავაკენათ, რომ იხინი ეხმაურებოდნენ იმ დიად ისტორიულ მოვლენებს, რისთვისაც დიდებული მეფე ქალი სამართლიანად იმსახურებდა მაწვრალთა „ქებათა მელექსეობას“.

ტრადიციულ საისტორიო ნაწარმოებთა ასეთი ფუნქცია ახალ-მოპოვებული მასალებითაც დასტურდება. ასე, მაგალითად, 1939 წლის ჩანაწერის მიხედვით, შიგნით კახეთში შალვა-შავლეგოს სიმღერის ერთი ვარიანტი შრომის, კერძოდ თოხნური სიძღერაა⁴.

¹ აღ. ლლონტი, გურული ფოლკლორი, სახ. უნტის გამოც., თბილისი, 1937, გვ. 6.

² იქვე.

³ „ქართლის ცხოვრება“, ბროსეს გამოცემა, გვ. 336.

⁴ ფოლკლ. სეკ. მას. № 22042.

ზემოთ ჩვენ აღვნიშნეთ საფერხულო სიმღერების წესზე მოწყვეტის პროცესი, მათთვის სოციალური ფუნქციის გამოცლის გამო. შესაძლებელია, შავლეგოს სიმღერის თოხნურად გამოყენებაც ამ პროცესის ამსახველი იყოს, მაგრამ აქედან ვერ დავასკვნით, თითქოს საისტორიო ნაწარმოებთა შესრულება შრომის დროს ახალი მოვლენა იყოს. ასეთი ფუნქცია საისტორიო ნაწარმოებებს შორეული წარსულიდან გააჩნია. რაც შეეხება შიგნით კახეთში შავლეგოს სიმღერის საფერხულო ფუნქციის გაქრობას, ჩვენს პირობებში ასეთი მოვლენა ბუნებრივია. ბუნებრივია ისიც, რომ დღეს იქვე ამ სიმღერას შეუძენია თუ შეუნარჩუნებია ნეორე ფუნქცია, რომელიც შრომის სიმღერის ხასიათის გამო უკვდავია.

* * *

საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებები სამხედრო-სალაშქრო ფუნქციითაც ხასიათდება. საისტორიო-საგმირო ნაწარმოების ასეთ ფუნქციას ადასტურებს სიმღერები დიდ სტალინსა და მის უახლოეს თანამებრძოლებზე, რომელსაც ასრულებდნენ დიდ სამამულო ომში მიმავალი წითელარმიელები და მეზღვაურები. ეს სიმღერები შთამაგონებელი იყო სამშობლოს დამცველ საბჭოთა მებრძოლებისათვის.

ტრადიციულ საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთაგან ასეთი ფუნქციის მატარებელი უნდა ყოფილიყო გავრცელებული სიუღერა „ვახტანგ მეფე ღმერთს უყვარდა“. მას, როგორც აღვნიშნეთ, ბოლო დრომდე ასრულებენ რაქაში ფერხულის დროს. ჩვენთვის ცნობილია აგრეთვე ამ სიმღერის ისეთი ჰანგი, ტაქტი და რიტმი, რაც მის სალაშქრო ფუნქციას უნდა გვიჩვენებდეს¹. სალაშქრო ფუნქციის დამახასიათებელი უნდა იყოს მისი მისამღერი ყოველი ორი სტრიქონის შემდეგ:

რაშო ო რერა, რაშო და,
რაშო ო რერა, რაშო და,
რაშო ო რერა, რაშო ორერა,
რაშო ო-რე—რა!

---

¹ ამის შესახებ საუბარი გვქონდა კომპოზიტორ დ. არაყიშვილთან, რომელიც დაკვეთანზე ჩვენს მოსახრებაში.

ბუნებრივია, რომ ჩვენი დიდი წინაპრის ვახტანგ გორგასლის მახე შთამაგონებელი იქნებოდა სამშობლოს მტრების წინააღმდეგ ამხედრებული ქართველი ხალხისათვის. წიგნის გავლენასთან ერთად (მხედველობაში გვაქვს ი. გოგებაშვილის „ბუნების კარი“) ამითაც აიხსნება მისი გავრცელება დასავლეთ საქართველოშიც¹, მაშინ, როდესაც ვახტანგ გორგასლის ციკლის ნაწარმოებთა გავრცელების არე აღმოსავლეთი საქართველოა. საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა 'სალაშქრო ფუნქციის თვალსაზრისით მეტად საინტერესოა ცნობილი ნიქიერი ავტორ-მთქმელის ბესარიონ გაბურის გადმოცემა „მობილიზაცია არხვატში“. იგი ეხება 1914 წელს მსოფლიო ომში ხევსურთა მობილიზაციას. მობილიზაცია თვით ბესარიონ გაბურსაც შეეხო. მას გადმოცემული აქვს შთაბეჭდილება, რომელიც არხოტიენებზე მოახდინა რომეონი ჩალხიას მოტანილმა ცნობამ ნასალდათართა ომში გაწვევის შესახებ: „ვინც ნასალდათარ ვაქებ ყვამათ ჯალაფობამ, დაიწყეს ტირილ-წყმეტუნნი, ხალხ ერთუცში მახედ, მაგრამ ვინც ნასალდათარებ ჯორწილში ვართ (არხოტიენები ქორწილში ყოფილიყვნენ, როდესაც ჩალხიას ცნობა მიეტანა, ქ. ს) კარგად გადაკრულები ორთ, ჩვენ რას დავზღვეთ, ომი იყოს, გინდ არ. ჩვენ ისრევ გავაქშირეთ სმა, ვეუბნებით ერთუცს: „ომში წასვლა თუ გველირს, სხვა რა გვინდ. არც ხამნი ორთ ომისან არხოტიონნი: ეს ყველამ იცის, რო ქისტებს და არხოტიენებს სრუ ომი გვოქვ ერთუცში. ეს ბეწიკუა-ჩალხიაცი ძალიან დავათვერით, გავლმართუთ, წავიდ შინ. უთხარით: „ხვალ წამავალთ, ისრ უთხრიდ ჩაფრებს, რო მაღიანავ“.

მობილიზებულთა ახლობელ-ნათესავებთან გამოთხოვების მომენტს ბესარიონ გაბური ასე გადმოგვცემს: „ახლა ავდეგით, ავისხით იარალი და გავემართენით. ჩამოგვეყ სოფლის ქალი და კაცი ტირილ წყმეტუნით, გვეუბნებიან: „საწყლებო, თავის ფეკითაც სიკვდილში მიზღია“. მე ბატარა ძმისწული ქალი მქავ, ის ჩამომეკიდ ჩოვის კალთას, ტირის და მეუბნების: „ჩემო ბიძიაო, ნუ წახვალ“. მე უთხარ: „წუხრ იქავ მაოლ, კვესურეთ² მიოლ“. — „მატყუებ“ — მეუბნების: კვესურეთ კი არ, ომში მიხოლ“. მემრ დელას ეძახს:

¹ ალ. დლონტი, ქართული შაირები, გვ. 167; ჩემი მასალებიდან, ჩაწერილი ჩემი ძმის შ.ლვა სიხარულიძის მიერ 1914 წელს. გურიაში ეს სიმღერა საშხედრო ჭანგით მეც ხშირად გამოგონია ბავშვობისას. იქვე ამავე ჭანგით მას ასრულებენ სკოლაშიაც — ქ. ს.

² არხოტიენები მხოლოდ პირაქეთ მხარეს უწოდებენ ხევსურეთს.

„ჩემო დედაო, დავიქირათ, ბიძიას ნუ ვაუშობთ“. მემრ დედამაც უთხრა: „წუხრ იქავ მაოს, ომში არ მივავ“. გგრ ტყუფებით ძლივ დავიგდები ძმისწული ქალი. ახლა მოილა სოფელმა არაყუბი, კიდე დავიწყეს სმღევა არაყისა. ამ არაყის სმის დროს მოვიდ ბებერი მინდია და გვითხრა: „უნცროსებო, არა გინდათ, ნუ გასტყდებით. ომში წასვლა ვაშკაცს ჯორწილი უნდ ეგონოს. ხო გაგიგონავთ ძველების ნათქვამი, ნეფე ერეკლე რო დაიბარებდ ქვესურთ, რაჯელ სიხარულით წავიდოდით.. თუ არა გაგიგონავთ, მკ გეტყვით ერთს.. ერეკლემ რომ დაიბარნ მშაველ-ქვესურნი და თუშნი ქალაქში საომრად

- „ღმერთო, რა დიდი ბრალია არევა ქალაქისაო,
- „დალევა ბაგრატიონთა, დაქცევა კმელეთისაო.
- „გაჯარდა აღუქსანდრეი, „ჯარ მინდა დალისტინისაო“,
- „კვესურეთ კაცი გააგდა, „თავი დაძქირდა ყმისაო“.
- „კვესურებ ნახალიზრები ერთმანეც არ უცდისაო.
- „არაგვზე ჩამოდოდა „ჯარი ქორ-შაგარდნისაო.
- „ერთუცის დადგა პირდაპირ „ჯარი ორისა ძმისაო,
- „წუაზე ჩაფრებ უდიან, არას აძლევენ პირსაო,
- „შიბნეს სადამ ვაეები, ელვა დგა თოფებისაო,
- „ნეფე გოორგი ბატონი, შაიბძოლების ღთითაო.
- „თუშებმ დაქიყეს ცხენები, კოცა არ უყვირს მტრისაო..
- „აჩქარდა კვესურთ შვილები, ელვა დკას ჩაჩქნებისაო.
- „ის კირჩლა ბაბურაული ხეზვას მიხყვების მკრითაო,
- „კირჩლაიმც ენაცვალების გაფრინდაულის შვილსაო.
- „სახელის მოყვარული ას, თავს არ არიდებს კირსაო“.
- „თოთიას ამწუხარებენ სუჰსანაურის შვილსაო,
- „თავზე ნაზურსა ჩაჩქანსა „ჯამს ნატყვიარი სკირსაო.
- „მაგას ვეშაგურს ვინ ეტყვის, ვინ გარმაავლებს პირსაო?
- „ქურდღელიძეთა თოთიას ნაქრეე აღონება მკრისაო“.

„აი ესრ უომებავ წინათ! კირ მოგპარასთ მინდიათ, ნუ გასტყდებით. ვაშკაცს გატეხა აჩ გამადაგების“. ამ მინდიას სიტყვებმ ჩვენ ძალიან გული გაგვიკეთ, უთხარიით: „აბა შინდიავე, რაიც ღმერთს მაუტდების, ჩეფს საცდელს კი ვაცდით“, და მემრ გამავემშვიდობენით ყველას და წამავედით¹⁴. მოყვანილი ამონაწერი საგმრო-საისტორიო ნაწარმოების სალაშქრო ფუნქციის ნათელი მაგალითია..

¹ წელიწადი. გვ. 200—203. აქ არას ვიტყვით მინდიას ნათქვამი ლექსის კონტაშინაციისა და ანაქრონიზმის მოვლენებზე. დასმულ საკითხებთან დაკავშირებით მნიშვნელობა არა აქვს იმას, რომ ერეკლეს გარდაცვალების შემდეგ ბატონიშვილთა სამეფო ტახტზე ცილაობის ამსახველი ლექსი მინდიასა და თვით ბესარაონ გაბურასა ერეკლეს სახელთან დაკავშირებულ სხვა ლექსებთან („ჯარს ემახს ბატონიშვილი“, „ავარდა ბატონიშვილი“ და სხვა) გაუთავივებით.

ისტორიული ხსოვნის განმტკიცება—დიადი წარსულის შოგონება და მისი დაკავშირება თანამედროვეობასთან, აწმყოს დიდება. სოციალური უკუღმარაობის დაგმობა და სხვა, ყველა ჟანრის საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა ძიხ-ნდასახლებათა შორეული წარსულიდან დღემდე. კ. მარქსმა ფრ. ენგელსისადმი წერილში „იგორის ლაშქრობასთან“ დაკავშირებით აღნიშნა ხალხური სიტყვიერების სააგიტაციო-პოლიტიკური დანიშნულება: „Смысл поэмы—призыв русских князей к единению как раз перед пашествием монголов“. ამავე წერილში კ. მარქსს აღნიშნული აქვს ჩებური საგმირო სიმღერის სააგიტაციო დანიშნულება¹. ამგვარი სოციალურ-პოლიტიკური ფუნქციის გამო ინარჩუნებს ხალხისთვის დიდ მნიშვნელობას საკმირო-საისტორიო ნაწარმოები. შეიძლება ითქვას, სიტყვიერი ხელოვნების ამ სახეს ყველაზე მეტად ახასიათებს ფრიდრიხ ენგელსის მიერ სახალხო წიგნის მაღალი შეფასება: „Народная книга имеет своей задачей развлечь крестьянина, когда, утомленный, он возвращается со своей тяжелой дневной работы, позабавить его, оживить, заставить его забыть свой тягостный труд, превратить его каменное поле в благоухающий сад; она имеет своей задачей обратит мастера ремесленника и жалкий чердак замученного подмастерья в мир поэзии, в золотой дворец, а его ядреную красотку представить в виде дивнопрекрасной принцессы, но она имеет также задачей.. прояснить его нравственное чувство, заставить его осознать свою силу, свое право, свою свободу, пробудить его мужество, его любовь к отечеству“². ხალხური შემოქმედების პოლიტიკური დანიშნულება არა მხოლოდ აღნიშნა ფრ. ენგელსმა, ამავე მიზნით თითონვე ოსტატურად გამოიყენა მისი ნიმუშები. კ. მარქსისადმი წერილში ჰესისა და ლიბკნეხტის შეცდომებთან დაკავშირებით ფრ. ენგელსი სწერს: „Я посвялаю им маленькую датскую народную песню о Тидмане, которого старик убивает на народном собрании за то, что он налагает на крес-

¹ Письмо К. Маркса Ф. Энгельсу от 5 марта 1856 г. соч. т. XXII, стр. 122—123.

² Ф. Энгельс, Немецкие народные книги, К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. II. 1929, стр. 26.

ტყის პოზეს გადასახადი. ეს რევოლუციონური და ყველაზე დასჯილი, და აგრეთვე ეს უპირატესად პროტესტი ფეოდალური დიქტატორის წინააღმდეგაა¹.

სიმღერის როლი უკულტურო ხალხისათვის ისტორიული ხსოვნის განმტკიცებაში პოლ ლაფარგმა ასე განსაზღვრა: „Песни — единственное средство знакомое некультурным народам и применяемое ими, чтобы сохранить результаты ежедневного опыта и поддерживать память о выдающихся событиях; и, чтобы лучше запечатлеть эту песню в своей памяти, они сопровождают ее равномерными движениями, танцем“². სიმღერის ასეთი დანიშნულება უკულტურო მოდგმეებში მაჩვენებელია საერთოდ საისტორიო ნაწარმოებთა პროტოტიპის როლისა პირველყოფილ ხელოვნებაში. მკვეთრი პოლიტიკური ფუნქცია საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებში შეიძინა საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების მაღალ საფეხურზე; ასეთი ფუნქცია გააჩნია მას მდიდარი ლიტერატურის მქონე კულტურულ ხალხებშიც კი. ისტორიულ მოგონებას ემსახურებოდნენ ხელოვნებით მოყვანილი უძველესი ხასიათის სარიტუალო სასიმღერო თუ ისე წარსათქმელი ტექსტები; ამავე მიზნით იქცნენ სამელოდიარო წესებთან დაკავშირებული გოდებანი ტრადიციულ ნაწარმოებებად და ამავე მიზნით სრულდებოდა და სრულდება საგმირო-პატრიოტული ან სოციალური უკულმართობის ამსახველი ლექსები, გადმოცემები, თქმულებები, ლეგენდები თუ სხვა ენების ნაწარმოებნი სხვადასხვაგვარ გარემოში. თანამედროვეობასთან დაკავშირებით წარსულის მოგონება და აწმყოს მნიშვნელოვან მოვლენათა გამოხმაურება პატრიოტული გრძნობისა და კლასობრივი თვითშეგნების გაღრმავება, ეს არის ძველიც და ამავე დროს ახალი, ყველაზე მყარი, შეიქმნება ითქვას, სპეციფიკური სოციალური ფუნქცია საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა, რა თქმა უნდა, თავისებურად გააზრებული. საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე, სხვადასხვა სოციალურ ფენაში. განსხვავებით ზღაპრებისა, გამოცანებისა და სხვებისაგან, სინამდვილის პრეტენზიით მოთხრობილი გადმოცემები, თქმულებები და ლეგენდები იშვიათად თუ ყოფილა უბრალო გართობის საშუალებად. გამონაკლისად უნდა მივიჩნიოთ ზოგი საგმირო პატრიოტული შაი-

¹ Письмо Ф. Энгельса К. Марксу от 27 января 1865 г., соч. т. XXIII, стр. 231.

² П. Лафарг, Свадебные песни и обычай, „Очерки по истории культуры“, изд. „Московский рабочий“, 1926, стр. 51.

რის ან ზემოთ აღნიშნული სარიტუალო ფუნქცია-გამოცლილი საფერხულოების შესრულება წვეულებასა და ჩვეულებრივი ლხინის დროს. მაგრამ მათი შესრულება შეშთხვევითი არ არის და ნაკარნახევია ამ ნაწარმოებთა სოციალურ-პოლიტიკური, პატრიოტული ფუნქციით. ეს სპეციფიკური სოციალური ფუნქცია საგმირო-საინსტორიო ნაწარმოებთა, როგორც აღვნიშნეთ, თემატიკითაა განსაზღვრული. თავისებური თემატიკა და სოციალური ფუნქცია არის საფუძველი ხალხური სიტყვიერების მეცნიერული კლასიფიკაციის დროს საინსტორიო ნაწარმოებთა გამოყოფისას. ეს თავისებურება იჩენს თავს აგრეთვე, როგორც თავის ადგილას აღვნიშნეთ, ხალხურ ტერმინოლოგიაშიც. ქართველი მთქმელები კარვად გრძნობენ და ხაზგასმითაც აღნიშნავენ ხალხური სიტყვიერებას ამ განყოფილების თემატიკურსა და ფუნქციურ თავისებურებას. — „ამბაჟა ტყუილი ას, ანდრეზ მართალი“. ასე უპირისპირებენ ხევსური მთქმელები ზღაპრებსა და საინსტორიო ნაწარმოებებს¹. „მე ციგინებს² ყურს არ ვუგდებო“, ამყად აცხადებენ საინსტორიო ნაწარმოებთა ტიპური მთქმელი სვანები³. მრავალფეროვანი რეპერტუარის მქონე ყველა ჟანრის ნაწარმოებთა მთქმელებიც ჩემს შეკითხვაზე საინსტორიო ნაწარმოებთა მიზართ—ეს ციგინია თუ არაო—მკაცრად პასუხობდნენ: „ამას ციგინს რა უგავს, ჯვინელ ჰარაკ ან ჯვინელ ნამბავ⁴ არისო“.

ქართული ხალხური სიტყვიერების ტრადიციაზე სისტემური დაკვირვება ახალი საქმეა. მიუხედავად ამისა, საკმაო რაოდენობით მოიპოვება მასალები მაჩვენებელი საგმირო-საინსტორიო ნაწარმოებთა სოციალურ-პოლიტიკური, პატრიოტული ფუნქციისა. ამ მხრივ მეტად საინტერესოა ჩვენამდე მოღწეული საინსტორიო მესტერიული

¹ ასე განასხვავებს ზღაპრები და საინსტორიო ნაწარმოებები კირჩლა წიკლაურმა (ნისლაურთ კირჩლამ) ს. ანლიდან: გერგეტელმა (გიორგი თჩაურმა) ს. ახილადან და სხვებმა. როდესაც 1944 წ. მათგან არხოტში ვიწვრდი ფოლკლორულ მასალებს, ქ. ს.

² ციგინ—ზღაპარი სვანურად.

³ ასეთი პასუხი მივიღეთ სვანი მთქმელებისაგან—ანტონ ზერგიანისგან. ილარიონ პირველისგან, გიგო შუგვანისგან და სხვებისგან, როდესაც მათგან 1945 წ. ზაფხულში ვიწვრდით ფოლკლორულ მასალებს და ვთხოვეთ ეამბნათ ზღაპრებიც. ქ. ს.

⁴ ჯვინელ ჰარაკ—ძველი ამბავი.

⁵ ასე გვიპასუხეს 1945 წ. ზაფხულში სვანეთში ყოფნისას მთქმელებმა ემზა ჭლუჯეჯიანმა, გიორგი ავალიანმა და სხვებმა, ქ. ს.

სიმღერები. მესტიერეთა ქების საგნად იყვნენ გამოჩენილი ისტორიული პირები, სახალხო გმირები და მნიშვნელოვანი მოვლენები. ცნობილია მესტიერული სიპლერა თამარ მეფეზე. ამ სიმღერით, რომლის ვარიანტები პროზაულ ლეგენდებადაც საკმაოდ გავრცელებულია, თამარმა მისთვის თავვანწირული ქაბუკის სინანულის ნიშნად ააგო გორის ციხე¹. ჩვენამდე მოღწეულია აგრეთვე მესტიერული სიმღერა ქართველ სახალხო გმირ ქალ ქრისტინეზე, რომელმაც თავი ისახელა ქართლ-კახეთში შემოსეულ ლეკთა მარბიელი რაზმების წინააღმდეგ ბრძოლაში²; ეს სიმღერა, რომლითაც გმირ ქართველ ქალს ისტორიკოსის ცნობით „ქებასა მისსა მოუთხრობდნენ მესტიერნი“, საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა სპეციფიკური, სოციალურ-პოლიტიკური ფუნქციის მაჩვენებელია:

ხუნძახმა სთქვა: სარდალი ვარ,
 თუ რომ ჩემი გაიგება.
 შვიდი დღე და შვიდი ღამე
 დაჯდა, წვერი შაიღება.
 თუ გორის ციხე ავიღეთ,
 ქართლი ჩვენი შაიქნება,
 მჰადის-ჯვარს რომ მივატანეთ,
 საქმე მაშინ გაკირდება...
 იქ ოოჰ ბებეომა საქმე ჰქნა,
 ის არ უქნია სხეასაო,—
 ორი ბელადი მოგვიკლა
 მთელ შეყოილ დაღისტანსაო,
 მესანე რომ გამოვიდა,—
 დახე ამ კეჟამცდარსაო,
 ესროლა თავის მაყარი,
 ნაარტყა შუა ძვალსაო,
 იმისი ჰამა-ქელენი
 ნჰადის-ჯვარს ედო თავსაო,
 ღმერთო, აცხონე ბებერო,
 წავიდა თავის გხასაო³.

¹ А. Хаханов, Очерки, вып. I, стр. 62—63. ვარიანტები ლეგენდად იხ. ს. ჯანაშიას სახ. საქ. მუხ. ხელნაწ. განყოფ. № 1904; „Кавказ“, 1887 117, 118; Сборн. мат. для опис. мест. и пл. Кавказа, т. 32 და სხე.

² გ. ლეოანიძე, გმირო დედაბერი, „კომუნისტი“,—1941, № 310; ქს. სიხარულიძე, ქართველი ხალხის ბრძოლა საშობლოსათვის ერგულე მეორის ხელმძღვანელობით (ფოლკლორულ მასალათა მიხედვით), გვ. 27—28.

³ ხალხური სიტყვიერება, ე. თაყაიშვილის რედ., ნ. I, გვ. 181—182.

მესტიერულია მეტად პოპულარული, უცნობი ავტორის ლექსი-სიცილაური უკუღმართობის წინააღმდეგ მებრძოლ სახალხო გმირ-არსენა ოძელაშვილზე. ამ ლექსის შესრულების წესი მ-ს შესავალ-შივეა აღნიშნული:

შაირ სიტყვითა მესტიერემ
ღმერთი მაღალი ახსენა:
—ღმერთმა მოგცეს გამარჯვება
ოძელაშვილო არსენა...

მესტიერეთა რეპერტუარში შედიოდა აგრეთვე ლექსი ალა-მაჰ-მაღ-ხანის მიერ თბილისის აღებაზე. ლენინგრადში დატული ხელნაწერების კრებულში იგი ასე არის დასათაურებული: „თბილისის აღებაზედ მესტიერული ლექსი“¹.

ზემოთ აღნიშნეთ ხსოვნის განმტკიცების მიზნით საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა შესრულება—ფანდურზე, ჩონგუოზე და სხვა საკრავებზე. საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა სოციალური ფუნქციის, მისი პატრიოტული იდეისა და შესრულების წესის თვალსაზრისით მეტად საინტერესოა ვაჟა-ფშაველას „თიანური ფელეტონი“—თვითმპყრობელური რეჟიმით უკმაყოფილო ხევსურებს რჩევა-დარიგებისათვის ვაჟასთან თიანეთში გაუზზავნიათ ჩაღბია. ვაჟას გულ-თბილად მიუღია ხევსური სტუმარი. არსებული წყობილებით უკმაყოფილო ჩაღბიას ეროვნული გრძნობის გამოსახატავად ფანდურზე დაუმღერებია შთამაგონებელი ლექსი ერეკლე მეორეზე. ვაჟას შესანიშნავად აქვს მოცემული ამ საგმირო-საისტორიო ლექსის შესრულების გარემო. „ბევრი ვისაუბრეთ, ბევრი ავიღეთ-დავიღეთ... ვიარეთ, ვიარეთ და ცხონებული ერეკლეს დროძდე მივედეთ. როცა ერთი ორი-სამი არაყი გადავაკრეინე ჩაღბიას, მაშინ სტუმარმა ფანდურიც მომკითხა. თხოვნა რა თქმა უნდა ავუსრულე. მოაწყო სიმები, ფანდურის მუცელზე ჩაღბიას საცერულს „ნახერხულოს“ გაუდიოდა ჩხაკა ჩხაკი.

—უთხარი რამ ჩაღბიაჲ, შევთხოვე.

—არაგია ვეტყვიო და სთქვა და დაიწყო კიდევაც ფანდურზე მღერა, სრულიად გადაავიწყდა გულის დარღები, რაც აქამდე აწუხებდა და რახედაც ასე გულზხიარულად მელაპარაკებოდა:

¹ ИВ АН СССР, 156, стр. 127

ერეკლე ატირდა, ვაჟებო:
 „ალარაფინ ას ჩემიო,
 „ბევრ მყვანდა ახნაურები,
 „ყველაღო ყოფილ მტერიო.
 „ლევან ქიზიყში მამიკლეს,
 „ხევსურნო, ბატონი თქვენო.
 „ფშავილო თანდილაშვილო,
 „ენაიმც მაგკრა გძელიო:
 „ხახათ მწარია მაჰპარე.
 „ღამე ავლიე ბნელიო,
 „კარელთან ჩამაიყვანე,
 „გამაცვალე ფერიო.
 „გრიგოლო ჩოლოყაშვილო,
 „წინ-წინ ლალატი შენიო,
 „შენ შამიყარე ლაშქ-ოი,
 „მთის ხალხი დასწვი ჩემიო“
 ბარაქალ, ხევსურთ შვილებო,
 მეფე გყავთ მადლობელიო;
 თქვენ არ დაუტყდით თათრებსა,
 შამაუქციეთ ხელიო.
 თქვენებს ნახოცსა თათრებსა
 ქალას ათრევდის მგელიო.
 მინდოდაე ჩალხურიშვილო,
 ვინ არი შენი ფერიო.
 სომეხა ამხანაგი გყავ,
 მტერს აადინა მტვერიო.

ამ სიტყვებს დაჰკმინავდა და დაჰკენესოდა ჩალხია ფანდურს, ჭერიცა სახლისა გმინავდა, სარკმლიდამ მომჩინარი მალალი მთა მდუნარებდა. კედელზე დაკიდებული აბჯარი და თვით ჩალხიას დაშნაც არას იტყოდენ. ცეცხლთან მიმჯდარიყო კატა და თვალზე მილულული თბებოდა¹.

ხევსურეთში ბოლო დრომდე ცნობილია ერეკლეს კულტი. საისტორიო ნაწარმოებთა ფუნქციის თვალსაზრისით საინტერესოა ის გარეუბება, რომ გასულ საუკუნეში, აწმყოთი უკმაყოფილო ხევსურმა სიმღერათ აღიდა თავისი დიდი წინაპარი — ერეკლე მეორე. ეს არ არის შეზარხოშებულის ჩვეულებრივი სალხინო სიმღერა; იგი დიადი წარსულით შთაგონების ნათელი მაგალითია.

ამავე თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია ქართული ფოლკლორის შემკრების ივანე ბუქურაულის ცნობა თუშეთში ერეკლე მეორის

¹ უელაკა გოგოჭური, თიანური ფელეტონი, „ივერია“, 1901, № 262.

ციკლის ნაწარმოებთა ტრადიციანზე: „საქართველოს არც ერთ მეფეზედ არ დარჩენილა იმდენი თქმულებანი თუშებში, როგორც ერეკლე მეორეზედ. აღმოსავლეთის გმირი, ერეკლე, ჯერაც კოცხალია თუშების ხსოვნაში. არა ერთხელ მეჯლისში კახურით აღფრთოვანებული თუშის ოცნება მოიგონებს საყვარელის მეფის სახელს; არა ერთხელ შირაქის მინდვრებზედ ოდნავ მიმქრალ ცეცხლის პირას აღჯაცებით უამბობს თვისს ახალგაზრდა მოძმეებს მოხუცებული თუში მეფის გმირობას, რომ სამარადისოდ დარჩეს მისი სახელი აღფრთოვანებულ ლამპრად მათს გულში. არა ერთხელ ჩონგურის ჯღარუნს მოჰყვება გამგმირავი ხმა გოდებისა, რომელსაც თითქოს გულიც ზევით მიჰყვება“¹.

ზეპირსიტყვიერება ხალხისთვის წარსულის შესასწავლი და აწმყოს ხსოვნის გასამტკიცებელი საშუალება იყო. ცოდნას მოწყურებული ახალგაზრდობა გატაცებით ისმენდა მოხუცებისაგან გამოჩენილი გმირებისა თუ მტრების შესახებ ანბებს და ამგვარად ეცნობოდა სამშობლოს ავკარგს. საგმირო-საინტორიო ნაწარმოებთა ასეთი სოციალური ფუნქციის თვალსაზრისით საინტერესო მასალა მოიპოვება თვით ფოლკლორულ ძეგლებშიც. ამ მხრივ საყურადღებოა მთიულური ლექსი ახალგაზრდობის თხოვნით მოხუცის მიერ წარსულის მოგონებაზე. ლექსი მოგვეყავს მთლიანად:

დაჯექ, დათოღე პაპათ,
ძველი რამ გეკოდინება,
თუ კარვ რაშეებს გვიამბობ,
ცოემლები დაგვედინება.
გვითხარი. ვინ მაგააწუხა,
ვინ გაგვიბედა გინება.
ვინ იყო რომ მოგივარდათ,
მთიულთ მოსპობა ინება.
ჩვენი ხუცესიც ვერ დასთვლის,
რაც საქმე გადაგვხედია,
ბევრჯელ დაგვეცინენ თათრები,
ლექების ჯარი დიდია.
მაგრამ დაგვფარეს სალოცავთ,
იმათი მადლი დიდია.
ეს ჩვენი მთა და მამული
ხურგზედ ისევ ჩვენი გვეკიდია.
ბევრს ვაფშეკინეთ ფეხები,
არაკვში გადაუძახეთ,

¹ ივ. ბუქუჩაძე, თუშების თქმულებანი მცფე ერეკლე მეორის შესახებ, „ივერია“, 1895, № 118.

ჩაკვიდი ბილწო თათარო,
ცოცხალ-მკვდარს ხევით დაძვახეთ.
სულ მოვრწყით, არაგვის პირნი,
იმ უაჯულოთა სისხლითა,
ზოგი ტყვედ წამოვიყვანეთ,
ზოგი გარბოდენ შიშითა.
კარგით, დამეხსენთ, ბალღებო,
ნულარ მაგონებთ ძველ ამბებს.
ვაჰმე, ჩვენ ძველსა დევ-გმირებს
და დიდ ბატონსა ერეკლეს.
რატომ არ მოვკვდი მეც მაშინ,
როცა ერეკლე გაგვშორდა,
მთიულნი, თუშ, ფშაჟ, ხევისურნი,
როცა მას ცრემლით აბკობდა¹.

საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა სოციალური ფუნქციისა და წესრულების გარემოს თვალსაზრისით საგულისხმოა ზეპარია მაისურაძის დელეტონი. მასში აწერილია ვახტანგ გორგასალზე არსებული თქმულებისა და ალექსანდრე ბატონიშვილის შესახებ გადმოცემის შესრულების გარემო.

გადმოცემა ალექსანდრე ბატონიშვილზე მთქმელს უამბია, როგორც უშუალო წონაწილეს იმ ბრძოლისა, რომელიც ერეკლე მეფის სიკვდილის შემდეგ მოხდა თათრებსა და რუსებს შორის (მთქმელი რუსის ჯარში ყოფილა).

განსაკუთრებით საინტერესოა ვახტანგ გორგასალზე არსებული თქმულების შესრულების გარემო. მთქმელს იგი მაშინ უთქვამს, როდესაც მგზავრებს ბოქორმის მთიდან უჯარმის ციხის ნანგრევები დაუნახავთ. მას ასე დაუწყია თქმულება: „ამ არე-მარეზედ, რომელიც ამ სიმაღლიდამ მოჩანს, უცხოვრია საქართველოს მეფეს გორგასლანს. ა იმ დახვრეტილ მთას რომ ვხედავთ, ის ყოფილა მისი სასახლე, ნანგრევები აგერ ეხლაც მოჩანს. ქვემოდ რუსის ყაზარმებთან რომ ნანგრევებია, ეს კიდევ მეფის სანადირო ყოფილა. უჯარმაც ხომ ჩანს, ის კიდევ ქალაქი ყოფილა. ეს სიმაღლე, რაზედაც ჩვენა ვართ, მაგარი ციხე ყოფილა... მართლაცა და, აბა გაიხედეთ, რონელ სიმაღლეზე გინდათ, რომ ციხისა და ან საყდრის ნანგრევი არ იყოს მომდგარი. აი, ამ ადგილიდამ განაგებდა ჩვენი მეფე ქართლ-კახეთსა“. ამას მოსდევს თქმულება გორგასლის მიერ საქართველოს მტრების დამარცხებაზე. მისი ცოლის გუთნის-დედასთან გამიჯნურებაზე და გარეშე მტრების წინააღმდეგ პრძოლაში

¹ „მოგზაური“, 1901 წ., № 11.

კოლის ღალატით ვახტანგის სიკვდილზე¹. ვახტანგ გორგასლის გმირობით შთაგონებულმა მოქმედმა თავისი განწყობილება მსმენელებსაც გადასდო, რის შედეგადაც დაიწერა დასახელებული საყურადღებო ფელეტონი.

ასეთია ხალხურ საგმირო-საინსტორიო ნაწარმოებთა სოციალური ფუნქცია და შესრულების წესებაც ისტორიულად. უძველესი ულტრა-პრაქტიკული დანიშნულების, ყოველდღიური გამოცდილებისა და მნიშვნელოვან მოვლენათა დასახომებელი სიმღერები, ისტორიის გრძელ მანძილზე მხატვრულ ძეგლებად იქცნენ. ამ ძეგლებს ესთეტიკურ ფუნქციასთან ერთად ყოველთვის ჰქონდათ საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების სხვადასხვა საფეხურთა შესაფერისი პოლიტიკურ-აღმშრდებლობითი როლი. სიმღერებში ასახული წინაპართა გმირული საქმეები ყოველთვის დიდ შთაგონებას ახდენდა ახალ თაობებზე. ეს სიმღერები უმტკიცებდა მათ რწმენას უკეთესი მომავლის შექმნისას. საგმირო-საინსტორიო სიმღერების გენეზისი და მათი წარავალფეროვანი ფუნქცია და დიდი როლი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში შესანიშნავად განსაზღვრა ილია ჭავჭავაძემ პოემა „აჩრდილში“ „ქანჯარზე მდგამი მოაუცებულის“ სიტყვებით:

წმინდაა იგი, ვიაც ელირსა
მამულისათვის თვის დადება! .
ნეტა იმ ვაჟკაცს, ნეტა იმ გმირსა,
ის თავის ბაღსნი აღარ მოჰკვდება.
მას განაცოცხლებს სიმღერა ბალათა,
შორს საუკუნეთ ღუყვის მის სახელს,
და არა ერთხელ კაბუჯთა ყრბათა
ზმლის ტარზე ძლიერს აუთართოლებს ხელს;
იმ სიმღერებს რა ისმენს მხცოვანი,
სიბერის ეამა კვლავ მოიფონებს,
გმირის სიკვდილი საბუჯოვანი
ახლად ცხოვრებას მას მოანდომეს;
აკვანხედ დედა ჯმღერებს შვილსა
ტყბილისა ხვითა ამ სიმღერასა,
და თუ ინატრებს რასნეს მისთვისა.—
ინატრებს გმირის მის დიდებასა;
და უფრო ხშირად იძლეოს ქალწული,
გმირს მოიკონებს და გამანეფდება.—
ყოველი იმღერს და სხვა მორკპული
გმირი იმ მღერით დაიბადება².

¹ შაქრო, ხალხური ჯადოცემა ვახტანგ გორგასალზე და ბერიკაცის წაამბობი ალექსანდრე ბატონიშვილზე, „დროება“, 1885, № 25.

² ილია ჭავჭავაძე, თხზულებანი, ტ. I, იბ., 1937 წ., გვ. 129.

ქართული ხალხური საგმირო-საისტორიო სიყვინძეების- განვითარების გზები

ფოლკლორის მრავალფეროვან ენობრივ და განყოფილებებს შორის ზეპირსიტყვიერი ხელოვნების განვითარების გზები ყველაზე რელიეფურად საისტორიო ნაწარმოებებში ჩანს. ქართულ საისტორიო ნაწარმოებების შექმნის პირობების გათვალისწინებას თავის მხრივ მნიშვნელობა აქვს ხალხური სიტყვიერების განვითარების საერთო კანონების დასადგენად. საისტორიო ნაწარმოებთა განვითარებაში აღსანიშნავია ორი ძირითადი მომენტი: 1) ისტორიულ მოვლენებსა და პირებთან დაკავშირებით ზხალი სიუჟეტების შექმნა; 2) ადრევე შექმნილი ტრადიციული სიუჟეტებისა და მოტივების დაკავშირება კონკრეტულ მოვლენებსა და რეალურ პირებთან. პირველი გზით შექმნილ ნაწარმოებებს მეტწილად ადგილობრივი ხასიათი აქვს; ტრადიციული სიუჟეტებისა და მოტივების ეპიური დამუშავების მაგალითებში კი არაიშვიათია საერთაშორისო ხასიათის ნაწარმოებნიც, ორივე შემთხვევაში ტექსტების ევოლუციის მნიშვნელოვანი ფაქტორია კონტამინაციის მოვლენები. საისტორიო ნაწარმოებთა განვითარებაში აღსანიშნავია აგრეთვე ლიტერატურული გზით მიღებული ნაწარმოებები.

სამივე გზით შექმნილი ნაწარმოებები უაღრესად კოლორიტულია.

1. ისტორიულ მოვლენებთან დაკავშირებით შექმნილი ნაწარმოებნი. მათი თემატიკა.

ქართული ხალხური სიტყვიერების საგმირო-საისტორიო განყოფილების ძირითად ფონდს ადგილობრივი წარმოშობის ნაწარმოებნი შეადგენენ. ეს ნაწარმოებნი ისტორიული პირის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ან კონკრეტული ფაქტის თავისებურ მხატვრულ გამოვლენას წარმოადგენენ. ამით აიხსნება მათი კოლორი-

ტულობა და ხშირ შემთხვევაში ვიწრო ლოკალური ხასიათი. მათი ისტორიულ ფონზე განხილვა ციკლობრივად, თითოეული ციკლის თემატიკის აღნიშვნით, იძლევა შესაძლებლობას ხალხური სიტყვიერების ერთი მდიდარი განყოფილების წარმოშობა-განვითარების გათვალისწინებისა. ასეთი გზით შესაძლებელი ხდება აგრეთვე საერთოდ ზეპირი ნაწარმოების ცოცხალი შემოქმედებითი პროცესის დადგენა. კვლევის ობიექტად აღებული ციკლების ადგილობრივი ხასიათის ნაწარმოებებიდან სანიმუშოდ მოგვყავს ისეთები, რომელნიც თემატიკისა თუ შემოქმედებითი პროცესის მიხედვით თავისებურებას იჩენენ და ამით შუქს ფენენ ხალხური შემოქმედების განვითარების კანონებს.

ლექსები, გადმოცემები და თქმულებები ვახტანგ გორგასალზე

ვახტანგ გორგასლის ნაწარმოებთა ერთ-ერთი ძირითადი თემაა გორგასლის მიერ საქართველოს მახარ ჩრდილო-კავკასიელთა ალაგმვა. ამ თემაზე შექმნილი ნაწარმოებნი ერთგვარ დასაბუთებას ისტორიკოსის ცნობაში პოულობენ. ისტორიკოსის ცნობით, როდესაც ვახტანგ გორგასალი ათი წლის იყო, ოსებმა ააოხრეს ქართლი, შემუსრეს კასპი, წაიყვანეს ტყვედ მრავალი ქართველი, მათ შორის ვახტანგის და სამი წლის მირანდუხტი. როდესაც ვახტანგი ხუთმეტი წლის გახდა, სამშობლოს განთავისუფლების მიზნით გაილაშქრა ოსებზე. ამ ბრძოლაში ჭაბუკ მეფემ საკუთარი ისრით გაგმირა მტრის ბანაკიდან სახელოვანი გმირები — თარხანი და უძლეველად ცნობილი ბაყათარი. ისტორიკოსს აწერილი აქვს ვახტანგისა და ბაყათარის შეხვედრა მდინარის მოპირდაპირე ნაპირებზე, ბაყათარის გამოსვლა მდინარეზე და ხელჩართულ ბრძოლაში ვახტანგის სახელოვანი გამარჯვება. ვახტანგს გაუთავისუფლებია ტყვე ქართველები და ოსთაგან გატაცებული მირანდუხტი¹.

¹ ანაიელის ქართლის ცხოვრება, გვ. 94 — 96. 101 — 102. ოსთაგან ვახტანგის დის გატაცებისა და ვახტანგის მიერ ოსების დამორჩილების ამბებს სხვა წერილობითი ძეგლებშიაც ვხვდებით. არსენ ბერის მიერ გადამეტაფრასებული წმინდა ნინოს ცხოვრებიდან მომდინარე ცნობით, გორგასალმა „დაიმორჩილა ოვსნი... შექმნა კარნი ოვსეთისანი“ და სხვა (იბ. თ. ყო რ დ ა ნ ი ა. ქრონიკები, I, გვ. 50). ვ ა ხ უ შ ტ ი ს ალწერილობით „კასპს ზეით, წლევს მთაში არის სტეფანწმიდის მონასტერი... მას ზეით არს ციხე, სადითგან გამოიყვანეს ოვსთა გორგასლის დაი“ (ვ ა ხ უ შ ტ ი, საქართველოს გეოგრაფია, აღნიშნული გამოცემა, გვ. 72).

ხალხურ სიტყვიერებაში თავისუფრადღა აწერილი ეს ნომენტე-
 ბი. ისტორიკოსის ცნობებთან განსაკუთრებით ახლოსაა ერთი
 თქმულბა. ამ თქმულბით, ვახტანგის ბავშვობისას ქართლს დასცე-
 მია ბაყათარ ოსი და გაუტაცნია მისი დაი. ვახტანგს ეს ამბავი
 გვან გაუგია ტულ-ამბანაგებისაგან. მცირე ასაკის მიუხედავად არ
 შემდრკალა და დაუწყია სამხედრო მზადება. საომრად გამოუწვე-
 ვია ბაყათარი. მოწინააღმდეგენი მდინარის მოპირდაპირე ნაპი-
 რებზე მდვარან. ბაყათარს ფიცი ჩამოურთმეგია ვახტანგისათვის,
 რომ მდინარეზე გასვლამდე არ ესროლა ისარს. ვახტანგს გაუტე-
 ხია ფიცი და ვიდრე ბაყათარი მდინარეზე გამოვიდოდა, შიგ ილ-
 ლააში უტყუარცნია ისარი. ბაყათარის გვამი მტკრის ტალოებს
 გაქანებია. გადმოკეპით, ამის შემდეგ „გადრკა ოსის ჯარი. ვახ-
 ტანგი კვალდაკვალ მიჰყვა მათ, შევიდა ოსეთში, დაიპყრო იგი და
 გაანთავისუფლა დაო“. თქმულბა დეტალეზშიც კი ააშკარავებს
 მის გენეტიკურ კავშირს ისტორიკოსის ცნობებთან. აღნიშნულის
 გარდა ამ მხრივ ყურადღებას იპყრობს ბაყათარ ოსის დახასიათება.
 ისტორიკოსის დახასიათებით, ბაყათარი „იყო გოლიათი, და რათ-
 გან დაეწყო მკედრობად, ვერვის დაედგნეს მისთვის ბრძოლასა
 შინა. და წოესრა ყოველი მბრძოლი მისი“. ამასვე იმეორებს თქმუ-
 ლების მიხედვით დის წერილი გორგასლისადმი: „ბაყათარი, ძმაო,
 გოლიათი კაცია, მას ბევრი ფალავანი გამოუსალმებია ამ წუთი-
 სოფლისათვის და უმჯობესია შენს განზრახვას თავი დაანებოვო“.
 ამ თქმულბით, გორგასლის მიერ ჩრდილო-კავკასიელთა ალაგმვა
 საბაბი იყო მეტეხისა და სხვა ეკლესიების აშენებისა. თქმულბა
 იძლევა სახელწოდება „მეტეხის“ ხალხურ ეტიმოლოგიას. რად-
 განაც ვახტანგმა ფიცი გატეხა და წყალზე გამოსვლამდე სტყორ-
 ცნა ბაყათარს ისარი, მოსანანიებლად ააგო ხუთი ტაძარი: წილ-
 კნისა, სიონი (თბილისში), ერთაწმიდისა, სამთავისისა და მათ შუა მე-
 ტეხი, რომელსაც ეს სახელი უწოდა ნიშნად იმისა, რომ აქ მე-
 ტეხე ფიციო¹.

¹ „მოგზაური“, 1902 წ., № 9 — 10. აღსანიშნავია, რომ თქმულბა ნაწილო-
 ბრივ ამითაც ვთანხვება ისტორიულ ცნობას მეტეხის აშენება მართლაც ვ.ხ-
 ტანგს მიეწერება. ვახტანგის აღწერილობით „აქ მტკვრის კიდეს არს მონას-
 ტერა ყოვლად წმიდისა, გუნბათიანი, დიდი მეტეხი, კეთილშენი გორგასლისაან“
 (ვახტანგის, საქ. გეოგრაფია, გვ. 55). დანარჩენი ეკლესიების აშენების ვახტან-
 გის სახელთან დაკავშირება ანაქრონიზმა. ზოგი მათგანი უწყო ადრეა აშენე-
 ბული (იქვე გვ. 63 და ანასუული ქართლის ცხ., გვ. 85). წილკნის ეკლესიის აშე-
 ნება მიეწერება მირიანის ძე ბაქარს, ზოგი კი უწყო გვანანა აშენებული
 (ვახტანგის, საქ. გეოგრაფია, გვ. 53 — 56, 72).

ამ თქმულების ვარიანტი ექვთიმე წერეთლისაგან გაუგონია პეტრე უმიკაშვილს, რას გამოც მოკლედ შენიშნავს: „ქართულ ბატონს ფიკის ტენისათვის სანი საყდარი აუშენებია: მეტეხი (მე ესტეხი), წილკანი (წილ ვკარი) და სამთავისი ¹.

აღნიშნულ თემასთან დაკავშირებით საინტერესოა ვ. ბ. პუაფის ნიერ დიქსირებული გადმოცემების ვარიანტები. ვ. ბ. პუაფს გაუგონია ოსური გადმოცემა, რომლითაც ბაყათარ ოსს გაუტაცია ქართველი მეფის (ზოგი ვარიანტით ვახტანგის, ზოკით თეიმურაზის) დაი. ქართველ მეფეს განუზრახავს შურისძიება. თითქოს შერიგებისა და გატაკებულ დაზე დაქორწინების ნიშნით მოუწვევია ბაყათარი მცხეთაში. ბაყათარი დარწმუნებული ყოფილა, რომ ქართველი მეფე ზეინით შეხვდებოდა მას და მცირერიცხოვანი ამალით მოსულა მცხეთაში. არაგვის ნაპირას მას დახვედრია შეიარაღებული მეფე. მიახლოვებია თუ არა ბაყათარი ნაპირს, მეფეს ისრით გაუგმირავს იგი. გვამი არაგვს წაუღია. პუაფს ეს თქმულება საქართველოში, ქ. მცხეთაშიც გაუგონია. გამყოლ მედუქნეს მცხეთაში ნისთვის უჩვენებია ქვა, რომელზედაც თითქოს მეფე იდგა — ბაყათარის მოლოდინში ².

არსებობს აგრეთვე ოსური გადმოცემის ისეთი ვარიანტი, რომლითაც ბაყათარ ოსი შებმია თათრის ხანს. ამ ვარიანტით მდინარეზე გასვლისას თათრის ხანს მოუკლავს ბაყათარ ოსი ³. გადმოცემის თათრის ხანის პროტოტიპი ვახტანგ გორგასალია. გადმოცემის ჩანწერი ს. შულგინი აღნიშნულ ამბავს უკავშირებს გიორგი ბრწყინვალის ნიერ ოსთა ალაგმვის ამბებს. მისი აზრით გადმოცემის წყარო ოსურია ⁴. ასეთი მოსაზრება ჩვენთვის მიუღებელია. შესაძლებელია, გადმოცემა მსგავსად ნუზალის ეკლესიის წარწერად ცნობილი ლექსისა, აერთებდეს ორ ბაყათარს — „ქართლის ცხოვრებით“ ცნობილი V საუკუნის გოლიათსა და XIII-XIV საუკუნისა სახალხო გმირს. ყოველ შემთხვევაში მისი წყარო ქართულია, კერძოდ, გორგასლის შესახებ არსებული ზემოთ მოყვანილი ისტორიული ცნობა და თქმულებები, რომელთა მიხედვით ვახტანგმა მდინარის პირას შებმისას ღალატით მოკლა ბაყათარ ოსი.

¹ პ. უმიკაშვილი, ხალხ. სიტყვიერება, წ. 1, გვ. 563.

² В. П. П у а ф, М а т е р и а л ы д л я и с т о р и и о с е т и я, С б о р н и к с о с е д е н и й о н а в н . г о р ш а х . т . v , 1871 г . , с т р . 60.

³ С б о р н и к м а т е р и а л о в д л я и с т . ж е с т и . и и л . К а в к а з а , т . 27 , с т р . 42 — 44

⁴ ი ქ ვ ე , გვ . 46 — 48.

საფიქრებელია, თქმულების ოსური ვარიანტებიდან იყოს შემოსული ქართულ ვარიანტებში ვახტანგ გორგასლის ვერაგული მოქმედება. ყოველ შემთხვევაში ეს მოტივი ვახტანგისადმი არაკეთილად განწყობილ ტომში ან სოციალურ გარემოში უნდა იყოს შექმნილი. მასში იგრძნობა ტენდენცია ძლევამოსილი გმირის სახის დაჩრდილვისა, მაგრამ ამ მოტივის შემცველი ვარიანტები ისეა ჩვენამდე მოღწეული, რომ ააშკარაებენ პროგრესული იდეების გამარჯვებას ხალხურ შემოქმედებაში.

ვახტანგ გორგასლის მიერ ჩრდილო-კავკასიელთა ალაგმვაზეა შექმნილი ანაქრონიზმების შემცველი ზემოთ განხილული ნუხალისეკლესიის წარწერად ცნობილი ლექსიც. ამავე თემაზეა შექმნილი აგრეთვე „ვახტანგ მეფე ღმერთს უყვარდა“, თუმცა ადგილობრივი წარმოშობის ეს მეტად გაერცელებულა სიძლეა საერთაშორისო მოტივისაც შეიცავს.

შემოქმედებითი პროცესის თვალსაზრისით საყურადღებოა ზემოთ მოყვანილი, ისტორიულ ცნობებთან დაახლოებული თქმულების ვარიანტი, რომელიც მეორე დამოუკიდებელ თემაზე, გორგასლის ღალატით სიკვდილზე შექმნილ ნაწარმოებებთანაა დაკავშირებული. ამ ვარიანტით, ვახტანგ გორგასალი „ჯერ თოთხმეტი წლისა-ყოფილიყო, რომ ერთი ხელმწიფე შეჰბრძოლებოდა; მოდი, ხალხს-ნუ დაეხოცთ და მეფეებმა გამოვსინჯოთ ერთმანეთითო, — ეთქო-სხვათა ხელმწიფეს. სირცხვილი იყო ვაჟაკს უკან დაეხია, როცა-სათალაფნოდ ითხოვდენ და საქართველოს მეფეც გასულიყო; მხლებ-ლებს ეთქოთ მეფისათვის: ეგ გმირია, გამოცდილი და სახელგან-თქმული ფალავანითო. გაჯობებს, თუ მოტყუებით არ დაიმორჩილეო-მეფეს ჯერ არ ექნა, მაგრამ ბოლოს გაეტება თავისი სიტყვა და-როცა საბრძოლველად შეიდანზე გამოსულიყვნენ, დაეძახა სხვის-მეფისათვის: „ეგ რა ვაჟაკობაა, რომ მაგდენი მშველელი უკან მოგ-დევისო“ — „ბეჩავსაც უკან მიეხედნა და ამ დროს გორგასლანს შეილდისარი შიგ კისერში-კი ეკრა“¹. ამ ვარიანტის მთქმელმა აღარ იცის ბაყათარ ოსის სახელი და იგი „სხვათა ხელმწიფედ“ გამოუყვანია. ზემოთ მოყვანილ ვარიანტთან შედარებით ამ თქმუ-ლებაში, დროთა ვითარებაში სხვა მხრივაც გამკრთალებულია ის-ტორიკოსის ცნობების შესატყვისი ადგილები. ასე, მაგალითად, მთქმელმა არ იცის ჩრდილო-კავკასიელთა მიერ საქართველოს აოხ-რებისა და გორგასლის დის გატაცების ამბავი. ვახტანგ გორგას-

¹ „დროება“, 1885 წ., № 25.

ლის მტერთან შებმა მოწინააღმდეგეთა ღონის გასინჯვითაა დასა-
პუთებული. საერთოდ კი გორგასლის მიერ ჩრდილო-კავკასიელთა
ალაგვის ამსახველი თქმულების ვარიანტის კონტამინაციის წესით
სხვა თქმულებასთან დაკავშირება მთქმელის გარკვეული მორალისა
და ეთიკის მაჩვენებელია. მთქმელს დამოუკიდებელ თემაზე შექმ-
ნილი თქმულება ვახტანგის ლაღატი დალუპვის ასახსნელად გა-
მოუყენებია. ვახტანგ გორგასლის მოღვაწეობის დახასიათება ამ
თქმულების მიხედვით ასე იწყება: «თავისივე სიტყვა გაუტეხია და
იმიტომ ბოლო კარგა ვერ მოსვლია».

გვხვდება კონტამინაციის მეორე შემთხვევა. ამ ვარიანტით, ოსე-
ბის წინააღმდეგ ბრძოლის ამბავი კიდევ უფრო დაშორებულია
წერილობითი ძეგლების ცნობებს. ამ შემთხვევაშიც ოსების წინააღ-
მდეგ ბრძოლის ამბავი ვახტანგის ლაღატი დალუპვის მიზეზია,
მაგრამ იგი სიტყვის გატეხით არ არის მოტივირებული. ამ თქმუ-
ლებით, ვახტანგ გორგასალი ცხოვრობდა უჯარმის ციხეში «თა-
ვის ცოლითა და ყმებით მშვიდად და არხეინად, რადგანაც მტრე-
ბისა ისე აღარ ეფიქრებოდა. ისინი დამარცხებულნი ჰყვანდნენ.
მხოლოდ შორიდან კი შურით უყურებდნენ მის კეთილ ცხოვრებას
და ელოდებოდნენ მოხერხებულს შემთხვევას, რათა სამაგიერო
მოეწყათ წინანდლის მარცხისთვის. ერთი ოსის მთავარი, რომელ-
საც გული ძალიან ჰქონდა ნატკენი ვახტანგისაგან, მალმალე მო-
ვიდოდა ციხის ახლო-მახლოებში, უდარაჯებდა და ცდილობდა,
როგორმე მოეკლა ვახტანგი, მაგრამ ვერაფერს აწყობდა. პირიქით,
თითონ დიდის ზარალით ბრუნდებოდა შინ, ბევრს ეცადა, მაგრამ
ვერა გააწყო რა. პირისპირაც შეჰხვედრია, როცა ვახტანგს თავის
ციხეში წყალზედ მიჰყოლებია; ჩუმად ჩასაფრებულსაც უცდია ბედი,
მაგრამ ამიოდ. ბევრი ცდისა და ნადირობის შემდეგ გადასწყვიტა
წერხი ეხმარა და საწადელისათვის ისე მიეღწია. ეგრეც მოიქცა.
ის წინადვე კარგად იცნობდა ვახტანგის ცოლსა; ისინი მეზობელნი
მყვნენ და ერთმანეთიც უყვარდათ, მხოლოდ ერთმანეთს კი ვერ
გჳუთვნოდნენ, რადგან ძლიერმა მეფემ საქართველოსმა — ვახტან-
გმა წამოიყვანა ის თავის ცოლად. ეს იყო მიზეზი და საბუთი
მთავრისათვის, რომ შური ეძია, მეფის მოკვლა სდომებოდა და
საყვარლის მოტაცება. იმიტომ ძალით რომ ვერას გახდა, ეს ხერხი
იხმარა: ადგა, წისწერა თავის საყვარელ არსებას წერილი, რომელ-
შიაც, რასაკვირველია, ჯერ უცხადებდა სიყვარულს და მერე ატ-
ყობინებდა, რომ მას ჰსურს მისი გატაცება, მაგრამ ვერ მოუხერ-

ზებია, რადგანაც ვახტანგის ციხე შეუვალია. შემდეგ სთხოვდა
ესწავლებინა რამე ხერხი, რომ იმისი ქმარი გაჰოგესალმებინა სი-
ცოცხლისათვის და თითონ ქალი კი წაეყვანა თავისთან. ბოლოში
შოაწერა, რომ აქვე ახლოს ვარ და პასუხს მალე ველიო. დაკეცა-
ეს წერილი, შეაბა ისარს და გაისროლა ქალის ოთახის ფანჯრის-
კენ. ისარი მართლაც შეიჭრა ვახტანგის კოლის ოთახში. ქალმა
შეხედა, ისარს ქალაღდი აბია. შეხსნა, წაიკითხა, ჯერ კი შეყოყ-
მანდა, ქმრის გაცემა და ღალატი არ უნდოდა, მაგრამ ბოლოს
სიყვარულმა დასძლია...¹

ჩანს, ამ ნაწარმოების მთქმელს ბუნდოვანი წარმოდგენა ჰქონია
ისტორიულ წყაროებში დაცულ ცნობებზე და ისინი დაუკავშირე-
ბია უკვე ხანში შესულ საქართველოს მეფის ირანელების წინააღ-
მდეგ უკანასკნელ, საბედისწერო ბრძოლასთან. ამ ნაწარმოების
ოსის მთავარი, ზემოთ მოყვანილი თქმულებისა და ისტორიული
ცნობის ბაყათარ ოსია, საცილობელი ქალის პროტოტიპი იმავე
ძეგლების მირანდუხტია. ამგვარად, ეს ტექსტი, ერთ-ერთი ნათელი
მაგალითია დროთა ვითარებაში ხალხური ნაწარმოების გარკვეული
რეალური საფუძვლიდან დაშორებისა. ხალხურ ნაწარმოებში ერთ-
ხელ რეალისტურად შესული ისტორიული ცნობის ასე შეცვლა
ტექსტის კანონზომიერი განვითარების მაჩვენებელია.

აღნიშნულ თემასთან დაკავშირებით საინტერესოა ი. ყაზბეგის
მიერ ფიქსირებული ჩერქეზული ლეგენდა. ვახტანგ გორგასლის
სახელთან კონტრამინაციის წესით დაკავშირებული სურამის ციხის
ლეგენდის ფაბულა ტრადიციულია, მაგრამ ქართველი მეფის ლე-
კების წინააღმდეგ ბრძოლის მოტივი ქართულ ზეპირ და წერი-
ლობითს წყაროებში დაცულს ჩრდილოეთ კავკასიელთა ალაგაშის
ამბავს ეხმაურება².

ვახტანგ გორგასლის ციხის ნაწარმოებთა თემატიკიდან ყუ-
რადღებას იპყრობს ქართველი მეფის საბედისწერო ბრძოლა სამ-
შობლოს მტრების წინააღმდეგ. ამ თემაზე შექმნილ ნაწარმოებთა
საფუძველი V — VI საუკ. ქართლის ვითარებაშია. ამ თქმულებებში
მოხსენებულ ჩვენი ქვეყნის მტრებად სპარსელები უნდა ვიგულის-
ხმოთ. ცნობილია, რომ სახელოვანმა ქართლის მეფემ მთელი თა-
ვისი ძალ-ღონე და პოლიტიკური თუ სამხედრო უნარი ამიერ-კავ-

¹ „გორგასლანის ციხე“, „მოგზაური“, 1901 წ., № 3.

² Черкесские предания, „Московские ведомости“, 1856. № 40.

კასიის ქვეყნებიდან სპარსელების გაძევების სურვილის განხორციელებას მოახმარა¹. ამ ვითარების ამსახველი ნაწარმოებნი ადგილობრივი წარმოშობისაა. კახელი მოქმედის გადმოცემით ვახტანგ გორგასალი მაშინ დაიღუპა ლაღატით. როდესაც „დიდძალი ურჯულო დაეცა ჩვენს ქვეყანას“². ქართველი მოქმედი „დრძალ ურჯულოში“ უდაოდ სპარსთა მრავალრიცხოვან ჯარებს გულისხმობდა. ამ გადმოცემის მეორე, აგრეთვე კახური ვარიანტი, როგორც ვნასეთ, გორგასლის მტერი ისთა მათეარია³. მოქმელს, როგორც აღვნიშნეთ, გაუფრთხიანებია ორი მომენტი ვახტანგის ბრძოლებიდან: ერთი სიჭაბუკის ხანისა ჩრდილო კავკასიელებთან და მეორეც საბედისწერო ბრძოლა — სპარსელების წინააღმდეგ. გიორგიჯანიძის ზღაპრულ მოთხრობაში კი სპარსელების ნაცვლად თურქებია მოხსენებული⁴. ნაწარმოებნი ასეთი ტრანსფორმაცია გარკვეული ისტორიული მოვლენებითაა გააჩვენებული. ამ შემთხვევაში იგი გორგასლის შემდეგდროინდელი, თურქთა დაპყრობითი პოლიტიკის შედეგია.

აღსანიშნავია, რომ საბედისწერო ბრძოლის ადგილს, ივრის ხეობასა და უჯარმის მიდამოებს ხალხური სიტყვიერების ნიმუშები და ისტორიული წყაროები⁵, ერთგვარად მიუთითებენ. სხვა მხრივაც საგრძნობია ისტორიული ცნობებისა და ფოლკლორული ნიმუშების გენეტიკური კავშირი. ამ საკითხზე და საერთოდ დასახელებული ნაწარმოებების ცოცხალ ტრადიციაზე საგანგებოდ შევჩერდებით ტრადიციულ მოტივებთან დაკავშირებით, რადგანაც ისინი ასეთებს შეიცავენ.

საკმაოდ ვრცელ კახურ გადმოცემაში ყურადღებას იპყრობს ისტორიული საფუძვლის მქონე ერთი საგმირო ხასიათის მოტივის ისტორიკოსს აღნიშნული აქვს ირანელებთან ერთად ვახტანგ გორგასლის სახელოვანი ლაშქრობა ინდოეთში, ინდოეთის დახარკვა

¹ ნ. ბერძენიშვილი, ი. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია. საქართველოს ისტორია, გვ. 109.

² ხალხური გადმოცემა ვახტანგ გორგასლანზე, „დროება“, 1885 წ., № 25.

³ გორგასლანის ციხე, „მოგზაური“, 1901, № 3.

⁴ ს. კაკაბაძე, ფარსადან გიორგიჯანიძის ისტორია, საისტორიო მუშაუბე, II, თბ., 1925, გვ. 200 — 201.

⁵ ანასეული ქართლის ცხოვრება, გვ. 133; ს. კაკაბაძე, ფარსადან გიორგიჯანიძის ისტორია, საისტორიო მუშაუბე, II, გვ. 201.

და დღძალი ნადავლის წაპოლება ¹. კახურ გადმოცემაში ეს ამბავი ვახტანგ გორგასლის პირად ცხოვრებასთანაა დაკავშირებული. ამ გადმოცემით გორგასალი „ქართველი ჯარებით ინდოეთს წაბრძანებელიყო სადავლაოდ“. მაშინ იგი უჯარმის სასახლეში დატოვებულს უზნეო მეუღლეს გუონისდედაში გაუცვლია ².

ხალხური პოეზიის დამახასიათებელი სისადავით იძლევა გორგასლის გმირულ სახეს თრავგმენტული ხევსურული ლექსი:

პირდაპირ შამავხედვედი
ციხის გაღვენის პირსაო,
ნეფე ყოფილას გორგასლამ,
მშვილდ უჭეხებავ გმირსაო ³.

აკად. აკ. შანიძის შენიშვნით „თუ აქ მოხსენებული გორგასლამ მეხუთე საუკუნის გორგასალია (ანუ გორგასარი), მაშინ ეს ნაწყვეტი ერთი უძველესი ლექსის ნაშთად უნდა ჩავთვალოთ და იგი ქართული მეტრიკის ისტორიისათვის ძვირფასი მონაპოვარი იქნება“ ⁴. ჩვენის აზრით ამ ლექსით თავისუფლების მოტრფიალე ხევსურმა წარსულის ქართველს გადარჩენილ ციხის გაღვენთან დაკავშირებით სწორედ ვახტანგ გორგასლის მშვილდის ძალა შეაქო.

ვახტანგ გორგასლის ციკლის ნაწარმოებთა თემატიკაში აღსანიშნავია ქვეყნის მშენებლობაზე ზრუნვა. მხედველობაში გვაქვს გადმოცემა ვახტანგ გორგასლის მიერ თბილისის აშენებაზე. ამ გადმოცემის საფუძველი ისტორიული სინამდვილეა. ისტორიკოსის ცნობით, როდესაც ვახტანგს მოციქული მოუვიდა ირანთა მეფისაგან ბერძენთა წინააღმდეგ ბრძოლაში დასახმარებლად (რასაც შედეგად მოყვა ბრძოლა ირანელებთან), მაშინ „ვახტანგ მეფე აშენებნ ქალაქსა ტფილისისა, საფუძველი ოდენ დაედვა“ ⁵.

ბრძოლა ირანელებთან ვახტანგისთვის საბედისწერო გამოდგა, ქალაქის აშენება დაუმთავრებია მის ძეს დაჩის ⁶. ჭიმიას ნაამბობ კახურ გადმოცემაში ეს ისტორიული ფაქტი მოტივის სახითაა შესული. ამ გადმოცემით ვახტანგ გორგასალს „საყდრები ბევრი

¹ ანასეული ქართლის ცხოვრება, გვ. 127.

² „დროება“, 1885, № 25.

³ აკ. შანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 79.

⁴ იქვე, ვვ. 455.

⁵ ანასეული ქართლის ცხოვრება, გვ. 136.

⁶ იქვე, გვ. 141.

უშენებია, ქალაქიც იმას გაუქვითებია“¹. მთქველი აქ თბილისის გულისხმობს. საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში მცხოვრებნი დღესაც საქართველოს დედაქალაქს აღნიშნავენ სიტყვით ქალაქი². განსაკუთრებით საყურადღებოა გადმოცემა, რომლის ძირითადი საგანი ვახტანგის მიერ თბილისის აშენებაა. გორგასლის მოღვაწეობის დახასიათების მიზნით იგი მ. ჯანაშვილს თავის „საქართველოს ისტორიაში“ შექდეგი სახით შეუტანია: „ის ადვილი, სადაც ეხლა თბილისია მოშენებული, წინეთ იყო მოცუული დიდის უტეხარის ტყით. ამ ტყეში ერთხელ მოინადირა ვახტანგმა, ააფრინეს ხობობი, რომელსაც მეფემ გამოადევნა თავისი ქორი და მერე ათითონაც ცხენის ქენებით დაედევნა. შვიდნენ და ნახეს, რომ ქორი და ხობობი, ჩაცვივულან წყალში და მოხარშულან. მეფეს ძალიან მოეწონა ეს წყალი და მისი მიდამო. მალე დაიწყო აქ ქალაქის შენება, რომელსაც ამ თბალი წყლების გამო დაერქვა „თბილისი“³. გადმოცემა სისწორით იძლევა ქალაქის სახელწოდების ეტიმოლოგიას. ქალაქის საფუძვლის ჩაყრის მიზეზს ხალხი იმ გარემოებით ხსნის, რომ მეფეს მოსწონებია თბილი წყალი და მისი შიდადამო. თუ რა მიზეზით მოხდა ქალაქის საფუძვლის ჩაყრა, ამის შესახებ, როგორც აღნიშნა აკად. ს. ჯანაშიამ, ფაქტიური მასალა არ შენახულა. პოლიტიკური და სტრატეგიული მოსაზრებით „დიდი როლი უნდა ეთამაშნა ტფილისის მდებარეობასაც“⁴, გადმოცემის მიხედვით თბილი წყლის მიდამოების მოსწონება მეფის მიერ შესაძლებელია გულისხმობდეს სწორედ პოლიტიკურსა და სტრატეგიულს მოსაზრებას ქალაქის საფუძვლის ჩაყრისას.

დასასრულ, უნდა აღინიშნოს, რომ V — VI საუკ. საქართველოს ისტორიის ამბებთან დაკავშირებული ვახტანგ გორგასლის ციკლის ლექსების, გადმოცემებისა და თქმულებების თემატიკა ძირითადად საგმირო ამბებითაა განსაზღვრული. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ მათუქუნეთა გრძელი მანძილის გამოვლით ნაწარმოებებში ასახულ ისტორიულ ფაქტებს კონტამინაცია-ანაქრონიზმებისა და ზეპირ-

¹ „დროება“, 1885, № 25.

² ი. გ რ ი შ ა შ ვ ი ლ ი, ძველი ტფილისის ლიტერატურული ბოქემა, 1927 წაბელგამი, გვ. 9.

³ მ. ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, საქართველოს მოკლე ისტორია, თბ., 1884, გვ. 44.

⁴ სიმონ ჯ ა ნ ა შ ი ა, ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში, სახ. უნ-ტის გამომც., თბ., 1935 წ., გვ. 10.

სიტყვებზე-ს სხვა სპეციფიკური მოვლენების გამო კონკრეტულადაა დაკარგვიათ და ზოგადი სახე მიუღიათ.

ლექსები, გადმოცემები, თქმულებები და ლეგენდები დავით აღმაშენებელზე

დავით აღმაშენებლის ციკლის თემატიკა იმ სამხედრო ძლიერებითა და დიდი მშენებლობითაა განსაზღვრული, რომელიც დავითის დროის საქართველოში იყო.

გარეშე მტრებთან აღაგმვაა ძირითადი თემა დავით აღმაშენებლის მიერ ანისის აღებაზე¹ არსებული ღრმად პატრიოტული ლეგენდისა¹. ამ ლეგენდას, როგორც აღვნიშნეთ, მყარი ისტორიული საფუძველი აქვს.

მეორე ძირითადი თემა დავით აღმაშენებლის ციკლის ნაწარმოებთათვის არას ის დიდი მშენებლობა. ოპელიც დავითის მოღვაწეობას ახასიათებს. ამ ნხრივ საინტერესოა ავშანდაძის სიგლის სახელით ცნობილი XV საუკ. ძეგლში დაცული ლეგენდა გელათის აშენებაზე. ეს ადგილობრივი წარმოშობის ლეგენდა მთლიანად სახით არ არის შემონახული და ამიტომ არ იძლევა შემოქმედებითი პროცესის შესახებ მსჯელობის საშუალებას.

დავით აღმაშენებლის ომებს გარეშე მტრების წინააღმდეგ და მის დიდ სააღმაშენებლო მოღვაწეობას ასახავენ აგრეთვე ტრადიციული სიუჟეტის მქონე ფანტასტიკური ლეგენდები². მათ ცალკე შევხებით.

ხალხურად იყო მიჩნეული³ ეპიტაფია დავით აღმაშენებლისა, რომელშიც დახასიათებულია საქართველოს მეფის ძლევა მოსილენბა. მისი დღემდე ცნობილი, ყველაზე ძველი, სრული სახით დაცული ვარიანტი ასეთია:

¹ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, ნ. 1, დ. ბაქრაძის გამრკ., გვ. 182 — 183; ექ. თაყაიშვილი, საისტორიო მასაღანი, „ძველი საქართველო“ ტ. II, განყ. III, გვ. 62 — 63; ბუნების კარი, შედგენილი ი. გოგებაშვილისგან, თბ., 1885 წ., გვ. 368.

² ლეგენდა დავით აღმაშენებელზე, „კრებული“. 1897 წ. № 1 — დაცულია აგრეთვე ს. ჯანაშიას სახ. საქ. მუხ. ხელნაწ. განყ. II — 1994; დავით აღმაშენებელის ჯოჯი, კრებული“, 1893. № 7, განყ. III; თქმულება დავით აღმაშენებელზედ, ს. ჯანაშიას სახ. საქ. მუხ. ხელნაწ. განყ. II — 2026; დავით აღმაშენებლის ჯოჯი, რუსთაველის ინსტიტ. ფოლკლ. სექც. მას. № 13535.

³ დ. ჩუბინაშვილი, ქრესტომათია, II, 1863, გვ. 149; მ. ჯანაშვილი. ქართველთა მატარე, „მოამბე“, 1903 წ., № 4 და სხვები.

როს ნაპარმაგვეს მეფენი
წვიდნივე პურად დამესხნეს,
რუსნი (თურქნი), სპარსნი და არაბნი
სამხლევარსა იქით გამესხნეს.
თევზნი აშერთა წყალთაგან
იმერთა შიგან ჩამესხნეს,
და აწ ამისსა მოქმედსა
კელნი გულზედა დამესხნეს¹.

ეს ლექსი თამარ მეფის ეპიტაფიადაც იყო მიჩნეული². ზენ-
თის ცნობილია ამ ლექსის რვა ვარიანტი³. XIV საუკუნის პირ-
ველი ნახევრის ძეგლის, კელმწიფის კარის გარიგების
აღმოჩენამ ცხადყო, რომ მისი ავტორი დავით აღმაშენებლის თა-
ნამედროვე ცნობილი მწერალი არსენ იყალთოელია⁴. აღნიშნულ
ძეგლში, სამწუხაროდ, ლექსის მხოლოდ პირველი ორი სტრიქონია
დაცული, რომელიც საკმაოდ განსხვავდება სხვა ვარიანტებისაგან:

„ვინ ნაპარმაგვეს მეფენი
თორმეტნი პურად ჩავსახეს“.

შესაძლებელია, შემდეგი დროის ხელნაწერებსა და გამოცემებში
დაცული ვარიანტების სხვა სტრიქონებიც ასევე შეცვლილი სახით
არის ჩვენამდე მოღწეული. ეს გარემოება ამ ლექსს საინტერესოდ
ხდის ფოლკლორისტიკისათვისაც, თუმცა მისი ავტორი დღეს უკვე
ცნობილია. ასეთი ცვლილება ცოცხალი ხალხური ლექსის სისადა-
ვეს მოკლებული ნაწარმოებისა, მოწმობს მისი ხელნაწერის სახით
გარდა, ზეპირად გავრცელებასაც. შესაძლებელია, არსენ იყალთო-
ლის ნაწარმოები პირველად ოთხტაეპოჭანი კი არა, უფრო ვრცელი
იყო. ხალხური სიტყვიერების განვითარების გზების თვალსაზრისით

¹ თ. შორდანიძე, ჟრონიკები, II, გვ. 52.

² იქვე: „ცისკარი“, 1852 წ.

³ აღნიშნულს გარდა ს. ჯანაშვიას სახ. საქ. მეხ. ხელნაწ. განყ. S — 3668: ექ-
თაყაიშვილი, კელმწიფის კარის გარიგება, თბ., 1920 წ., გვ. 38; იქვე ვვ. 12;
საქართველოს ძველი თავგადასავალი.

⁴ ექ. თაყაიშვილი, კელმწიფის კარის გარიგება, გვ. 12. ეს ლექსი, მიუ-
ხედავად მისი ავტორის აღმოჩენისა, თამარ მეფის შესახებ არსებული ხალხური
სიტყვიერების კრებულში შეიტანა ს. ცაიშვილმა შეპლდგი შენიშვნით: „ამ თქმუ-
ლებას დავით აღმაშენებელსაც მიაწერენო. იხ. ს. ცაიშვილი, თამარ მეფე-
ნახლხრ სიტყვიერებაში, თბ., 1943, გვ. 76.

ნეტად საგულისხმოა ექ. თაყაიშვილის შენიშვნა აღნიშნული ლექსის მიმართ: „ქარის გარიგება გვამცნევს, რომ ლექსი ეკუთვნის არსენ იყალთოელს და ჩვენ ნება გვაქვს და საბუთი ამის მიხედვით ვიფიქროთ, რომ მრავალი დაკარგული ავტორების ნაწარმოები უნდა ჰქონდეს ხალხურ პოეზიას ნაწყვეტებად შენახული“¹. ეს საერთოდ მართებული მოსაზრება განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია დავით აღმაშენებელზე არსებული მეორე ლექსის მიმართ. მასში შესანიშნავადაა აწერილი საქართველოს მეფის მრავალმხრივი ღვაწლი ქვეყნის საკეთილდღეოდ. ამ ლექსის უფრო ვრცელი ვარიანტი ასეთია:

გიაზობ სიჟრიადესა
დავითის აღმაშენთასა,
მტკიცესა მკლავსა განმგესა,
წყობასა სპარახენთასა.
მაღლით განცდასა, ქუენასა
ლაღვათა აღნაგზენთასა.
და ქუელთა საქმეთა ურიცხუთა
გლახაკთად მინაფენთასა.
გითხრობ წმინდათა ადგილთა
ნიჭთა მათ მოსახსენთასა.
ვინა მიიღო საზომი
უთუალავთა მათ ძლუენთასა,
ნიდთა, გზათა და ზლუდეთა,
ზანაგათ, კვლავ ნაყენთასა,
და იყო დიდი სიმრავლე
განარკუთა, თქმულთა ბრძენთასა.
მკურნალთ კადოდის სულისა
და კორკთა შექმნელთა სენთასა,
შოწლედ სწყალობდის მოძღუართა
ათონით მონავლენთასა,
ათენსა სწვრთნიდის კაბუკთა,
იყალთოს მონასმენთასა,
და სთესდის მადლსა და სიბრძენსა,
სულმმთებდთა აღმაფრენასა².

ეს ოცდაოთხ სტრიქონიანი ლექსი მთქმელსა თუ ჩამწერს მართებულად ასე დაუსათაურებია: „ძველი ლექსი დავით აღმაშენებელ-

¹ ექ. თაყაიშვილი, კელმწიფას ქარის გარიგება, გვ. 38.

² ჩაწერილი ი. კ — ს მიერ. ნიკოლოზ დადიანის თქმით, „მოგზაური“, 1902 წ., № 1.

ზე“. ცნობილია ამ ლექსის მეხუთე, უფრო მოკლე 14 სტრიქონიანი ვარიანტი¹. იგი ლექსის ზეპირი ტრადიციის მაჩვენებელია. ლექსი აშკარად წიგნური წარმოშობისაა. იგი შეიცავს XI—XII საუკუნეების რეალიებს, გაქვავებულ სიტყვებსა და ფორმებს. როგორც აღნიშნულია ლიტერატურაში, ლექსში დაცულია ისეთი სიტყვები და ფორმები, რაც მხოლოდ XI—XII საუკ. ძეგლებში გვხვდება. მოსაზრება, რომ ლექსი XII საუკუნეშია შექმნილი, მართებულად შეიძლება მივიჩნიოთ. ჩვენი დიდი წინაპრის შესანიშნავი დახასიათება მოწმობს, რომ ლექსის ავტორი განათლებული პირია. ლექსი წყობითა და სტილით არსენ იყალთოელის ზემოთ მოყვანილი ეპიტაფიის მსგავსია. ყველა ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ ამ ლექსის ავტორი დავით აღმაშენებლის თანამედროვე ცნობილი მწერალი არსენ იყალთოელი უნდა იყოს. ლიტერატორების, ფოლკლორისტებისა და ისტორიკოსების კვლევამების შედეგად მოსალოდნელია ეს ჰიპოთეზა დებულებად იქცეს.

თემატიკის საგმირო ხასიათითა და ნაწარმოებთა რეალურ საფუძველთან დამოკიდებულებით, დავით აღმაშენებლის ციკლი არსებითად ისეთივეა, როგორც ვახტანგ გორგასლისა. მართალია ამ ორი ციკლის ნაწარმოებთა რეალურ საფუძველებს შორის ექვსი საუკუნე ძევს, მაგრამ XIX—XX საუკუნეთა მთქმელებისთვის დავით აღმაშენებლის ეპოქაც შორეული წარსულია. რვა-ცხრა საუკუნე ვრცელი ისტორიული მანძილია ზეპირსიტყვიერების განვითარებაში. იგი სავესებით საკმარისია ნაწარმოებში ასახულ კონკრეტულ ფაქტთა განზოგადობისათვის.

ლექსები, გადმოცემები, თქმულებები და ლეგენდები თამარ მეფის შესახებ

თამარ მეფის ციკლის ლექსები, გადმოცემები, თქმულებები და ლეგენდები, როგორც ერთხელ უკვე აღვნიშნეთ, „შთაგონებულია საქართველოს ბრწყინვალე ეპოქით, ხალხის თვითშეგნებითა და

¹ ჩაწერილი აღ. მიჩაქიშვილის მიერ, ს. ჯანაშიას სახ. საქ. მუხ. ხელნაწ. განყ. H — 1926, ან ფოლკლ. სექც. № 3281. თითქმის უკვლელად იმეორებს ამ ვარიანტს რამდენიმე წლის წინ ჯავახეთში, ს. სარაში ჩაწერილი ვარიანტი. იხ. ხალხ. პოეზია, ქუთაისი, 1934, გვ. 238.

ამედიო, პოლიტიკური ძლიერების, კულტურისა და მშვიდობიანი მშენებლობის იდეით¹. ამ ციკლის ნაწარმოებთა მრავალფეროვანი თემატიკა საქართველოს ისტორიის ბრწყინვალე ეპოქითაა განსახლებული. XII — XIII საუკუნეებში საქართველოს გამოსვლა მსოფლიო პოლიტიკის ასპარეზზე, ქართველი ხალხის გმირული ბრძოლები გარეშე მტრების წინააღმდეგ, თამარის მეფობისას დიდი მშენებლობა საქართველოში, თამარ მეფისა და შოთა რუსთაველის ერთიანობა, თამარის პიროვნება და მისი ცხოვრების დასასრული, თამარ მეფისა ციკლის ნაწარმოებთა აქტუალური თემატიკაა. აღნიშნულ თემებზე არსებულ ზოგ ნაწარმოებთა სიტუეტები ტრადიციულია. ისინი, როგორც ამას თავის ადგილას ვნახავთ, გარკვეულ ისტორიულ-ნაციონალურ ნიადაგზე დაკავშირებით თამარის სახელს. ამ ნაწარმოებთა დიდი ნაწილის სიტუეტები კი ტრადიციული მოტივების მიუხედავად, ადგილობრივი წარმოშობისაა. საქართველოს მსოფლიო პოლიტიკის ასპარეზზე გამოსვლის ამსახველია ნაწარმოებნი, რომელთა მიხედვით თამარი მსოფლიოს მპყრობელია; ან — მისი მოხარკეა ისპაანი, სტამბოლი, არზრუმი და სხვა ქალაქები; — რომელთა მიხედვითაც, მისი შიშით ძრწოდნენ თათრები, სპარსელები და სხვები. ჩვენ მითითებული გვაქვს ამ თემაზე შექმნილ ინგილოურ², მესხურ³ და სხვა კუთხის ნაწარმოებებზე⁴, მითითებული გვაქვს აგრეთვე ამავე თემაზე შექმნილ მეტად გავრცელებული ეპიტაფიის ხასიათის ლექსზე „თამარ დედოფალი ვიყავ“, რომელიც ადგილობრივი ხასიათისაა⁵. ამ ციკლის მრავალი ნაწარმოების წყაროა ქართველი ხალხის მრავალრიცხოვანი გმირული ბრძოლები თამარის მეფობისას (შამქორის ომი, ბოლოსტიკეს ომი, ბრძოლა არდენბილს, გალაშქრება ირანს და მრავალი სხვა). ამ ბრძოლების ამსახველია სვანური თქმულება გაძეგებული გიორგი რუსის მიერ

¹ ჟ. სიხარულიძე, თამარ მეფე ხალხურ შემოქმედებაში, გვ. 4.

² ფერია, დედოფალი საქართველოშია, „საქარაველოს კალენდანი“, 1890, 414 — 415.

³ ლეგენდა თამარ მეფეზე, „მოგზაური“, 1901 წ., № 8, 9.

⁴ ჟ. სიხარულიძე, თამარ მეფე ხალხურ შემოქმედებაში, გვ. 6 — 7.

⁵ იქვე. გვ. 7.

საქართველოში შემოყვანილი ჯარების დამარცხებაზე; ¹ ნესხური ვაჟმოცემა ყიზილბაშების დამარცხებაზე ² და მრავალი სხვა ³.

ამავე თემაზე არსებულ ადგილობრივი ხასიათის ნაწარმოებებიდან შემოქმედებითი პროცესისა თუ ტექსტის ევოლუციის თვალსაზრისით მეტად საინტერესოა ერთი ლეგენდა. ბოლოსტიკეს ომში ნუქარდინ სულთანზე ქართველების გაშარჯების ამბებთან დაკავშირებით ვახუშტის მოყვანილი აქვს მისი ვარიანტი: „ველად ესეცა თქმულ არს: მოყვანებული დიდებული სულტანისა წინაშე თამარისა დაეცა და იღვლარქნოდა, ვითარცა გველი და წუყუქმნალი; ამასთვის განიყვანეს გარე. რა იქნა წართლგონიერ, ჰკითხვიდნენ, რასათვის ჰყოფდა ვგრეთ: ხოლო იგი იტყოდა, „რომელი არს თავსა ზედა თამარისასა, მან ჰყო ძლევა ესე ჩვენ ზედა და აწცა შავშინდი მის მიერ“. ხოლო დროსა მას იყო მთავარ ანგელოსის მისილის სახე თავსა ზედა თამარისასა მკიდარე; ამით იუწყეს მისმიერობა და შესწირეს უმეტეს მადლობა ღმერთსა“ ⁴. არსებობს ამ ლეგენდის მეორე ვარიანტი, ფიქსირებული ერთი საუკუნის შემდეგ. იგი ზ. კიკინაძემ გამოაქვეყნა შემდეგი სახით: „თამარ მეფეს ოსმალებთან ომი ჰქონდა, ომში ქრისტიანებმა გაიმარჯვეს და სულთანი ტყვეთ ჩაუვარდათ, პერობილი თამარ მეფეს მიჰგვარეს, როცა პერობილი თამარ მეფის წინაშე წარსდგა და სახეზედ შეხედა, უცბათ შეკრთა, უკან დაიწია და ყვირილი დაიწყო: — მიშველეთ, მიშველეთ.“

იქ მყოფთ საჩქაროდ ჰკითხეს: — რა იყო, რა დაგემართა, რის შეგეშინდა.

— მე მისი შემეშინდა, რომ თამარ მეფის გვირგვინს გარს ერთი ხმლით ამოღებული კაცი უელის და იმ გაღესილ ხმალს სულ აქეთ-იქით ატრიალებს მტრის წინააღმდეგ ⁵.

როგორც ამ ორი ვარიანტის შედარებიდან ჩანს, ლეგენდაში ასახულ კონკრეტულ მოვლენას ერთი საუკუნის შემდეგ ზოგადი სახე მიუღია. XX საუკუნის დასაწყისში ფიქსირებული ვარიანტით ცნობილ ბოლოსტიკეს ომის ნაცვლად ზოგადად ოსმალებთან ბრძო-

¹ ფოლკლორის სექციის მასალა, № 8110.

² ფოლკ. სექციის მასალა, № 9036.

³ ქს. სიხარულიძე. თამარ მეფე ხალხურ შემოქმედებაში, გვ. 9 — 13.

⁴ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, I, აღნიშნ გამოც., გვ. 212.

⁵ ზ. კიკინაძე, თამარ მეფე ქართველ მაჰადიანთა ზეპირის ცნობებით, ნეოთხე ვამოცემა, თბილისი, 1911 წ., გვ. 38.

ლაა აღნიშნული. ტექსტის რეალური საფუძვლიდან თანდათანობით დაშორების მაჩვენებელია აგრეთვე ახალ ვარიანტში დიდებულიის როლში თვით სულთანის გამოყვანა.

ამ ორი ვარიანტის შედარებისას განსაკუთრებით აღსანიშნავია ერთი გარემოება. პირველ ვარიანტში მკვეთრად ჩანს მთქმელის ქრისტიანული იდეოლოგია. ქართველების ნუქარდინ სულთანზე გამარჯვება არა მხოლოდ აგრესორის, არამედ ქრისტიანების მიერ მაჰმადიანების დამარცხებას ნიშნავს. ამ ვარიანტით მთავარანგელოზის სახის ხილვისას მტერი აშკარად აღიარებს „მან ჰყო ძლევა ესე ჩვენ ზედაო“ და ამიტომაც მაჰმადიანებმა „იუწყეს მისმიერობა“. XX საუკუნის დასაწყისში ფიქსირებულ ვარიანტში კი მაჰმადიანი ქართველი მთქმელის მიერ შერბილებულია სარწმუნოებრივი ბრძოლის იდეა. ამით აიხსნება მთავარანგელოზის სახის შეცვლა ხმლიანი კაცის ზმანებით. ამის გამო, ამ ვარიანტით მტრების მიერ არც ქრისტიანთა „მისმიერობაა“ უწყებული. ამ ლეგენდის ვარიანტების შედარება ნათელ წარმოდგენას იძლევა არა მხოლოდ საისტორიო ნაწარმოებთა განვითარებაზე, არამედ საერთოდ ხალხური ნაწარმოების ცვალებადობაზე, მის გაახლებასა და მარად შემოქმედებით უნარიანობაზე.

აღნიშნულ თემაზე შექმნილი ადგილობრივი ხასიათის ნაწარმოებთაგან საისტორიო ნაწარმოებთა წარმოშობა-განვითარების თვალსაზრისით მეტად მნიშვნელოვანია აგრეთვე მეორე თქმულება. ამ თქმულებით, თამარმა შეუღლებაზე უარი უთხრა სპარსთა (ზოგი ვარიანტით არაბთა) უძლიერეს შაჰს, რომლის სკიპტრასაც მთელი მსოფლიო ემორჩილებოდა. მძვინვარე შაჰი მრავალრიცხოვანი სპარსელებით შემოიქრა საქართველოში. მტერმა ალყა შემოარტყა ციხეს, რომელშიაც თამარი იყო გამაგრებული. თავხედმა შაჰმა შეურაცხყოფის მიზნით ტიკით ღვინო გაუგზავნა ალყაშემორტყმულ ხაქართველოს მეფეს; ნიშნად იმისა, რომ არ განიცდიდა სასმისის ნაკლებობას. თამარმა შაჰს გაუგზავნა თევზი — ცოცხალი, და თანაც საშინლად ააღელვა იგი მოხდენილი პასუხით: „დიდი ხანია მეფეს არ უგემნია მისი საყვარელი კერძი. იქნებ ცოცხალმა გაუღვიძოს ტკბილი მოგონება სამშობლოზე და მოისურვოს ჩქარა გაბრუნება გირკანის მოქნილ ტალღებისაკენო“¹. ამგვარად, თამარმა გააფრთხილა აგრესორი, რომ დაეტოვებინა საქართველო.

¹ А. Х а х а н о в, Очерки, I, стр. 286 — 287.

ეს თქმულება თანაზრ მეთის ციკლში საკმაოდ გვიან, ყოველ შემთხვევაში XVIII საუკუნის შემდეგაა შესული. მისი წყაროა ვახუშტის მიერ მოთხრობილი, XV — XVI ს. საქართველოში სამეფო ხელისუფლების დასუსტებისა და ფეოდალების გაძლიერების დამახასიათებელი ერთი ეპიზოდი. კერძოდ, ბაგრატის მიერ მუხრანის ციხის აშენება და ამ ციხეზე ავ-გიორგის გარემოორტყმა. ვახუშტის მოთხრობით, „ავ-გიორგი მოვიდა სპითა თვისითა და მიადგა ციხესა მას შინა მყოფს ბაგრატს სამ თთუტ და შეამკირვა ფრიად ბაგრატ. მაშინ ავ-გიორგიმ წარუელინა ღვინო ლიტრითა ბაგრატს: „ხარ ძე მეთისა და არს უამი მრავალი, რომელსა არა გისვამს, აწ იკმეი“. ხოლო ბაგრატს ჰყვა ჰასა შინა ორაგული ცოცხალი, წარმოუგზავნა ავ-გიორგის იგი და ზოუთხრა: სამ თთუტ მყოფობ ქსანსა ზედა და არა გიგემებია, იგემე, რამეთუ ცოცხალი არს“. გააკვირდა ავ-გიორგი და ჰკონა საზრდოთა სიმრავლე, უკუნეცა“¹. ზემოთ მოყვანილ ხალხურ ნაწარმოებში ეს ამბები თამარ მეფის და სპარსეთის შაჰის სახელებთანაა დაკავშირებული. ამგვარი კონტრამინაციით მოქმედებს შეუქმნიათ თქმულება, რომელიც თამარ მეფის ეპოქაში სპარსთა ძალადობის ასახვით აშკარა ანაქრონიზმს შეიცავს. სინამდვილის განხორციელების თვალსაზრისით საქართველოს გარეშე მტრებთან ბრძოლის თემაზე შექმნილ თამარის ციკლის ნაწარმოებებში ამ თქმულებას ერთგვარი დისონანსი შეაქვს.

თამარ მეფის ხელმძღვანელობით ქართველი ხალხის ბრძოლას სამშობლოს მტრების წინააღმდეგ უკავშირდება აგრეთვე ადგილობრივი ხასიათის თქმულება, რომელიც იძლევა „ნაქოშარის“ ხალხურ ეტიმოლოგიას. ნაქოშარის სახელწოდებით ცნობილია კონუსისებური ბორცვები რიონის გასწვრივ, ქუთაისიდან შავ ზღვამდე. არქეოლოგთა მოსაზრებით ეს ბორცვები უძველეს დროში საქარავნო გზის მაჩვენებელი იყო კავკასიის უღელტეხილის გაყოფებით². ხალხს ამ უძველესი ბორცვების წარმოშობა ირანის ძლიერი შაჰის წინააღმდეგ თამარ მეფის ბრძოლასთან დაუკავშირებია. იმერული თქმულებით თამარ მეფეს თან ახლდა ქვეითი და ცხენოსანი ქალთა ლაშქარი. ერთხელ მას ომი გამოუცხადა ირანის ძლიერმა შაჰმა. თამარმა შეკრიბა ქალთა ლაშქარი და მტრის შესახვედრად გაემართა ზღვის მიმართულებით. წვიმიანი

¹ ვ ა ხ უ შ ტ ი, საქართველოს ცხოვრება, გვ. 26.

² А. Х а х а н о в, Очерки, I, стр. 257.

ამინდები იყო. მებრძოლი ქალები დასვენებისას იცილებდნენ მაღალ ქოშებზე მიკრულ ტალახს, რომელიც მათ სიარულს უშლიდა. ქალთა ლაშქარი ისე მრავალრიცხოვანი ყოფილა, რომ ქოშებიდან ჩამოცლილი ტალახით ბორცვები გაჩენილა. ამ ბორცვებს „ნაქოშარი“ ეწოდა¹.

ჩვენ აღნიშნული გვაქვს საქართველოს გარეშე მტრებთან ბრძოლებისა და თამარ მეფის ძლევამოსილების ამსახველი სხვა ნაწარმოებებიც: თამარ მეფისა და შაჰ-აბასის ბრძოლის ამსახველი ანაქრონიზმის შემცველი ინგლისური თქმულება²; გადმოცემა მურვან-ყრუს დამარცხებაზე³; საფერხულო სიმღერა „თამარ მეფე და ხონთქარი“ და სხვები⁴. ყველა ეს ნაწარმოები ადგილობრივი ხასიათისაა და ფსიქოლოგიურად გამართლებული კონტამინაციისა და ანაქრონიზმის მოვლენებით ქართული სინამდვილის განსახიერებას წარმოადგენს.

აღნიშნულ თემასთან დაკავშირებით ადგილობრივი ხასიათის ნაწარმოებებიდან ყურადღების ღირსია კონტამინაციის ერთი მაგალითი, ნიმუში სულ სხვადასხვა ხასიათის ზეპირ ნაწარმოებთა შეერთებისა. საისტორიო ნაწარმოებთა სოციალური ფუნქციის გათვალისწინებისას ჩვენ მოვიყვანეთ სვანური საფერხულო, რომელიც იძლევა ულამაზეს მეფე ქალის მებრძოლ სახეს. არსებობს ამ საფერხულოს ასეთი ვარიანტიც:

თამარ დედოფალო, თამარ,	
ულეჩაქოდ წასულო სამამამთილოში, თამარ,	
თამარ დედოფალო,	„
უბერანგოთ წასულო სამამამთილოში,	„
ქვედაკაბა არ (გაგყვა) სამამამთილოში,	„
კაბა არ (გაგყვა) სამამამთილოში,	„
ფესსაცმელებიც („ქალამნებიც“)	„
არ (გაგყვა) სამამამთილოში,	„
ცხენი არ გაგყვა სამამამთილოში,	„
უნაგირიც არ (გაგყვა) სამამამთილოში,	„
ალგირი არ (გაგყვა) სამამამთილოში.	„
ლეჩაქი გეხურა ყველაზე კარგი,	„
პერანგი გეცვა ყველაზე კარგი,	„

¹ А. Х а ж а н о в, Очеркн, გვ. 287 — 288.
² „საქართველოს კალენდარი“, 1890 წ., 414 — 415.
³ ფოლკლ. სექც. მას. № 9008.
⁴ ქს. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე, თამარ მეფე ხალხურ შემოქმედებაში; გვ. 12 — 15.

ქვედა კაბა გეცვა ყველაზე კარგი,   თამარ,
 კაბა გეცვა ყველაზე კარგი,
 ფეხსაცმელები გეცვა ყველაზე კარგი,
 ცხენი გყავდა ყველაზე კარგი,   " "
 უნაგირი გედგა, ოჲ, მოჰქედილი,   "
 ალვინი გედგა, ოჲ მოჰკრილი. თამარ !.

ამ ვარიანტში ისტორიული სინამდვილის თვალსაზრისით ერთ-
 გვარ გაუგებრობას იწვევს თამარ დედოფლის სამამთილოში წასვლა
 უქვედაკაბოთ, უკაბოთ, უფეხსაცმელოთ და სხვა. სამამთილოში
 ასე პატივყარილი წასვლის ამბავი ეკუთვნის სულ სხვა ნაწარმოებს,
 რომელიც მთქმელს ალბათ მისი ერთი ვარიანტის ადრესატის სა-
 ხელის თამარისა და მისი სამოსელის აღწერის გამო ასოციაციით
 თამარ დედოფლის შესახებ არსებულ საფერხულოსთან დაუკავში-
 რებია. ცნობილია სვანური საყოფაცხოვრებო ამბებური ფორმის
 სიმღერა:

— დედაისი, დედაისი, თამარ ჩემო,
 უნებურად წასულო კმარეულთას!
 — არა, არა, საბრალო დედავ,
 ნებით წავედი კმარეულთას.
 — დედაისი, დედაისი, თამარ ჩემო,
 უფრვათოთ წასულო კმარეულთას!
 — არა, არა, საბრალო დედავ,
 ცხრა ხარი ურვათად მოგვეცეს,
 — დედაისი, დედაისი, თამარ ჩემო,
 უფეხსაცმელოდ წასულო კმარეულთას!
 — არა, არა, საბრალო დედავ,
 ფეხსაცმელებად მეცვა ჩეკმები.
 — დედაისი, დედაისი, თამარ ჩემო,
 უპერანგოთ წასულო კმარეულთას!
 — არა, არა, საბრალო დედავ,
 პერანგი მეცვა წითელი.
 — დედაისი, დედაისი, თამარ ჩემო,
 უკაბოდ წასულო კმარეულთას!
 — არა, არა, საბრალო დედავ,
 კაბა მეცვა ატლასისა.
 — დედაისი, დედაისი, თამარ ჩემო,
 უღეჩაქოდ წასულო კმარეულთას!
 — უღეჩაქოდ კი არა, საბრალო დედავ,
 ლეჩაქი მეხურა აბრეშუმისა.

¹ ჩაწერა ვ. თ. თ. უ. რ. ი. ა. მ. იფარში კვსა პირველის თქმით 1 სექტ. 1926 წ. „სვანური პოეზია“, გვ. 5.

— დედაისი, დედაისი, თამარ ჩემო,
 კმარი გძულს ჩემს თამარს!
 — არა, არა, საბრალო დედავ,
 კმარი მყავდა სავეთის თავადი.
 — დედაისი, დედაისი, თამარ ჩემო,
 შენი გული მოხარშული კინკარი(ვითა).
 კმრის სიძულვილით.
 დედაისი, დედაისი, თამარ ჩემო,
 კმრის სიძულვილით მო, წყალში გადავარდი!
 — დედავ, დედავ, დამაცალე („დამანებე“)
 კმარეულთას (ყოფნა ¹ I.)

ამ სიმღერის თამარს არაფერი აქვს საერთო თამარ მეფესთან-საინტერესოა ამ სიმღერის მეორე ვარიანტიც, სადაც თამარი აღარ იხსენიება ². საეკვეო არ არის, რომ ზემოთ მოყვანილი საფერხულოს გაუგებარი მოტივი, თამარ მეფის შესახებ არსებული საფერხულოსა და ამ საყოფიერო სიმღერის კონტამინაციის შედეგია. ტექსტის ამგვარი განვითარებით საგრძობლად გამკრთლებულია ის ისტორიული სინამდვილე, რომელიც თამარის საფერხულოს პირველი წყაროა.

ადგილობრივი ხასიათისაა ამ ციკლის ნაწარმოებთა დიდი ნაწილი, რომლებშიც თავისებურად ასახულია ის დიდი მშენებლობა, რაც თამარის დროს საქართველოში იყო ³. ბევრი მათგანი ამა თუ იმ ნაგებობისა ან გეოგრაფიულ სახელწოდებათა ხალხურ ეტიმოლოგიას იძლევა. საინტერესოა ვარძიის აშენებასთან დაკავშირებული ნაწარმოებები ⁴. ერთი მესხეთში ჩაწერილი თქმულება სათაურით „აქ ვარ ძია“ მონასტრის სახელწოდების ხალხურ ეტიმოლოგიას იძლევა: „ერთხელ თამარი როცა პატარა გოგო იყო, ბიძამისმა წამოიყვანა და მიიყვანა დღევანდელი ვარძიის ალაგას. იქვე გაუშვა თამარი კლდეებთან. თითონ კი ნადირობდა. როცა ნადირობიდან დაბრუნდა, ნახა, რომ თამარი იქ აღარ იყო, თურმე ასულიყო და კლდეებში თამაშობდა. ბიძას შეეშინდა, ხვარსად გადავარდაო და დაიწყო ძახილი: „გოგო თამარ სადა ხარო“. თურმე

¹ ჩაწერა მ. გუჯეჯიანმა ხალდეში ბეკა გასვიანის თქმით 13 აგვისტოს 1936 წ., იქვე გვ. 175. ..

² იქვე, გვ. 161.

³ ქს. სიხარულიძე, თამარ მეფე ხალხურ შემოქმედებაში, გვ. 16 — 23.

⁴ იქვე, გვ. 17 — 18.

თამარმა გაიგონა ბიძის ხმა და უპასუხა: „აქ ვარ ძიაო“. მერე როცა თამარი ხენწიფე გახდა და იმ კლდეში საყდარი გააკეთა, ეს სახელი დაარქვაო“¹.

ადგილობრივი ხასიათი აქვს მშენებლობასთან დაკავშირებულ, გავრცელებულ ფანტასტიკურ ლეგენდას გორის ციხისა თუ გორის-ჯვარის აშენებაზე. ამ ლეგენდით, გორისჯვარი თუ გორისციხე თამარმა მისთვის თავგანწირული ჭაბუკის ხსოვნის პატივისცემის ნიშნად ააგო (ზოგი ვარიანტით გააჩინა). ლეგენდის ერთი ვარიანტი, ჩაწერილი იოსებ დავითაშვილის მიერ, „გორისჯვარის“ ასეთ ეტიმოლოგიას იძლევა. თამარის ქორის გამოსაყვანად ადიდებულ მტკვარში შეტურებული ჭაბუკი მეფის სურვილის თანახმად დაიხრა. თამარს შეეშინა, ჭაბუკს ისეთი რამ არ ეთხოვა ჯილდოთ, რის გაცემაც არ შეიძლებოდა. ამიტომ ისურვა მისი დახრჩობა. შემდეგ თამარს დაენანა ჭაბუკი და ბრძანება გასცა: „— გადით, ის კაცი იქ დამარხეთ, სადაც ქორი იყო და ჯვარი დაადგით, რომ იმ ადგილს მივაგნოთ; მე მსურს ზედ ეკლესია დავადგა და თქვენც იცოდეთ იმ ეკლესიას „ქორის ჯვარი“ ერქმევაო. მართლაც იქ ეკლესია ააგო, რომელსაც ეხლა „ქორის ჯვარს“ ეძახიანო“².

აღნიშნულ თემასთან დაკავშირებით, გეოგრაფიული სახელწოდების ხალხური ეტიმოლოგიის თვალსაზრისით საინტერესოა აგრეთვე გადმოცემა ალვანზე³.

მშენებლობის თემაზე არსებული ადგილობრივი ხასიათის ნაწარმოებებია გამოყენებული თამარის სამისიონერო მოღვაწეობის აწერისას იოანე ბატონიშვილის „ისტორია ქართლისაში“. მრავალრიცხოვან ნაწარმოებთა მიხედვით საქართველოს სხვადასხვა კუთხის ძველ ნაგებობათა, ქალაქების, სოფლებისა და სხვების თამარის სახელთან დაკავშირება, როგორც აღვნიშნეთ, „გამართლებულია ისტორიით და თამარის დროს განვითარებული დიდი მშენებლობის სინამდვილით“⁴.

¹ ფოლკლ. სექც. მას. № 13 530.

² ს. ჯანაშიას სახ. საქ. სახ. მუზეუმის ხელნაწერების განყ. II — 1991.

³ ქს. ს ი ზ ა რ უ ლ ი ძ ე, თამარ მეფე ხალხურ შემოქმედებაში, გვ. 21.

⁴ ი. ქ ვ ი, გვ. 23.

საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ადგილობრივი ხასიათის ნაწარმოებები, რომელნიც საქართველოს „ოქროს ხანის“ ორი დიდი პიროვნებეს — თამარ მეფისა და შოთა რუსთაველის ურთიერთობას ასახავს, ჩვენ ამ ციკლში შევიტანეთ. შეიძლება ქართულ საისტორიო ნაწარმოებთა განყოფილებაში დამოუკიდებელ ციკლადაც გამოიყოს ქართული პოეზიის უმაღლესი მწვერვალის — შოთა რუსთაველის სახელთან დაკავშირებული ნაწარმოებები. ჩვენ თუ მაინც თამარ მეფის ციკლს ვუერთებთ მას, მხედველობაში გვაქვს ის გარემოება, რომ ამ ნაწარმოებთა დიდი ნაწილი შოთას პიროვნებასა და შემოქმედებას მკიდროდ აკავშირებს საამაყო ქართველქალთან. დიადი ეპოქის ორი დიდი ადამიანი — თამარ მეფე და შოთა რუსთაველი ამ ნაწარმოებთა განუყრელი საგნებია. მათი ურთიერთობა ლექსებში, გადმოცემებსა და თქმულებებში ისტორიული და ფანტასტიკური ამბების ჩვეულებრივი შერევითაა მოცემული. არსებობს თქმულებები, რომელთა მიხედვით ფართო განათლების მქონე შოთა რუსთაველი სამეფო კარზე მსახურობდა. მესხური თქმულებით, თამარ მეფემ სამსახურში მიიწვია ათინაში აღზრდილი შოთა¹; მეორე თქმულებით, შოთა, თამარის კარზე მყოფთა შორის, ყველაზე მეტად განათლებული პირი იყო²; მესამე გადმოცემით, შოთა რუსთაველი თამარის ვეზირი იყო³. ზეპირსიტყვიერების ასეთ ცნობას ზოგი ისტორიკოსიც ეთანხმება. მოსე ჯანაშვილის მოსაზრებით, თამარ მეფის მახლობელი კარის კაცი შოთა, რუსთავის ერისთავი და მოლარე ან მეჭურჭლეთუხუცესი იყო⁴. გადმოცემებით, თქმულებებითა და ლეგენდებით შოთა რუსთაველი თამარ მეფეზე იყო გამიჯნურებული. ზოგი ვარიანტით თამარიც თანაუგრძნობდა მას⁵.

საგულისხმოა, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაშიც არსებობს მოსაზრება შოთას თამარისადმი ასეთ დამოკიდებულებაზე. ასეთი

¹ ფოლკლ. სექც. მას. № 12998.

² იქვე, № 13008.

³ იქვე, № 13049.

⁴ „ტრიბუნა“, 1923 წ., № 449.

⁵ ფოლკლ. სექც. მას. № 12997, 12999, 13001, 13005, 13049, 13057.

იხ. ქს. სიზარულძე, თამარ მეფე ხალხურ შემოქმედებაში, გვ. 31 — 33.

მოსაზრება აკად. ნიკო მარსაც აქვს გამოთქმული¹; ნ. გულაყის სიტყვებითაც „რუსთაველი დიდებული მეფისადმი ღრმა გრძნობით იყო გამსჭვალული². აღნიშნულ ხალხურ ნაწარმოებთა მიმართ მართებულია აკად. კორნელი კეკელიძის მოსაზრება: „ასეთია ეს პოეტური ლეგენდები, რომელთა რიცხვს დღესაც კი ავსებს ხალხი, და არა მარტო ხალხი, არამედ ზოგიერთი მკვლევარი „მეცნიერული“ ბიოგრაფიის სახით³.

არსებობს გადმოცემები, რომლებითაც შოთა რუსთაველის უკვდავი ქმნილების ცალკეული სტროფების შექმნა თამარისა და შოთას ურთიერთობითაა ახსნილი⁴. ხალხურ ნაწარმოებში თამარისა და შოთას ურთიერთობა ყოველთვის ტრფობის საფუძველზე არ არის მოცემული. ერთი თქმულებით, დაობლებული დაძმა — თამარი და შოთა — ერთად აშენებენ ვარძიას⁵. უკანასკნელ წლებში ჩაწერილ მესხურ ლექსშიც ერთადაა მოცემული ერთი ეპოქის ამ ორი შესანიშნავი ადამიანის ღვაწლის დახასიათება⁶.

თამარისა და შოთას ურთიერთობაზე შექმნილ ნაწარმოებებიდან ყურადღებას იპყრობს კიდევ ერთი გადმოცემა, რომლითაც გაერკვლებული; ეპიტაფიის ხასიათის ლექსის შექმნა მათი ახლო ურთიერთობითაა ახსნილი. ამ გადმოცემით თამარმა ეს ლექსი მაშინ წარმოთქვა, როდესაც რუსთაველმა სთხოვა „როგორც დედოფალს რაიმე დაეტოვებია ძვირფასი საუნჯე“⁷.

თამარ მეფისა და შოთა რუსთაველის ურთიერთობაზე შექმნილ ნაწარმოებთა მიმართ ვამეორებთ ჩვენს მიერ ერთხელ გამოთქმულ მოსაზრებას: „ქართველმა ხალხმა ზეპირად იცოდა „ვეფხისტყაოს-“

---

¹ И. Я. Марр, Древнегрузинские одалисцы, (Тексты и разыскания. Кн. IV, стр. 58).

² И. Гуляк, О Барсовой коже Рустанася — Сборник мат. для опис. мест. пл. Кавказа, т. IV, стр. 134.

³ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, 1941 წ., გვ. 123 — 124.

⁴ ფოლკ. სექც. მას. №№ 13010, 13041, 13045.

იხ. ქს. სიხარულიძე, თამარ მეფე ხალხურ შემოქმედებაში, გვ. 33 — 34.

⁵ ფოლკ. სექც. მას. № 13528.

⁶ ფოლკლ. სექც. მას. № 11440; ქს. სიხარულიძე, თამარ მეფე ხალხურ შემოქმედებაში, გვ. 34.

⁷ მიხ. ჩიქოვანი, ხალხური ვეფხისტყაოსანი.

სანი“. იცოდა ისიც, რომ დიდებული მგოსანი დიდი თამარის თანამედროვე იყო და სრულიად ბუნებრივად დაუკავშირა ერთი-მეორეს ბრწყინვალე ეპოქის ორი დიდი წარმომადგენელი“¹.

ლექსებში, გადმოცემებში, თქმულებებსა და ლეგენდებში საინტერესოადაა ასახული თამარ მეფის ნათელი პიროვნება — სათნოება, გულუხვობა, შრომის მოყვარეობა და სხვა. ამ ნაწარმოებთა მეტი წილი ადგილობრივი ხასიათისაა. ისინი გენეტიურ კავშირშია თამარის თანამედროვე ისტორიკოსის ცნობებთან და ერთგვარად ეხმაურებიან შავთელისა და ჩახრუხაძის პოეზიას².

ადგილობრივი ხასიათისაა უაღრესად პატრიოტული ნაწარმოებები თამარ მეფის გარდაცვალებასა და დაკრძალვის ადგილზე³.

თამარ მეფის ნათელი პიროვნებისა და მისი ცხოვრების დასასრულის ამსახველ ნაწარმოებებში ყურადღებას იპყრობს ლიტერატურული გზით წარმოშობილი ლექსი. იგი მეტად საინტერესოა საისტორიო ნაწარმოებთა განვითარების ერთი გზის და მისი ლიტერატურული წყაროს გასათვალისწინებლად. მხედველობაში გვაქვს იოსებ დავითაშვილის გახალხურებული ლექსის „საქართველოს დედოფალის“ ვარიანტები. იოსებ დავითაშვილის ლექსის ავტოგრაფი დაცულია ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერებში (H—1994). იგი დართული აქვს გადმოცემებისა და ძველებური ამბების მიხედვით დიდუბის ეკლესიის შესახებ დაწერილ ფელეტონს. ამ ფელეტონში ი. დავითაშვილი დიდუბის ეკლესიის შესახებ შენიშნავს: „იმის აშენებასაც ყველასგან დაუვიწყარს თამარ დედოფალს მიაწერს ჩვენი ხალხი და ზოგიერთი ჩვენი მეისტორიენიც. ამბობენ, რომ თამარ დედოფლის მეორე ქმართან — დავით სოსლანთან ქორწილი ამ ეკლესიაში იყო; და ამისთვის მომყავს ეს მცირე ლექსი“.

საგულისხმოა საქ. მუზეუმის იმავე ხელნაწერებში დაცული, რომელიც რედაქციის შენიშვნა დასახელებულ ლექსისადმი: „ეს ლექსი ბ-ნი ი. დავითაშვილისა (აწ განსვენებულის) ზოგიერთ ქართულ გამოცემებში იბეჭდება დღესაც, როგორც ხალხური. აი,

¹ ქს. სიხარულიძე, თამარ მეფე ხალხურ შემოქმედებაში, გვ. 34 — 35

² იქვე, გვ. 23 — 30.

³ იქვე, გვ. 35 — 37.

რამდენად შესწავლილია ჩვენში მწერლობა და საერო სიტყვიერება. რედ².

ზეპირი ტრადიციის შედეგად ტექსტის ტრანსფორმაციის გასათვალისწინებლად მოგვყავს ი. დავითაშვილის ლექსი:

საქართველოს დედოფალი,
დედა ქართლისა — თამა რი,
სიმშვენიერთ მოსილი,
ამომავალი მზის დარი,
დაეით სოსლანის მუღლღე,
რომელს უმშვენა მან მხარი
დიდუბეში იქორწინა,
სადაც რომ საყდარა არი.
ნადიმობა გაუმართა,
მოიწვია თავის ჯარი;
ასი სული ცხვარი დაქლა
და ორასი ნიშა ხარი;
ლურჯი სუფრა გაუშალა,
თითქმის იყო ასი მხარი;
ქერივ-ობლებსა უწყალობა
ოქრო, ვერცხლი დიდი ძალი.
სიბრძნით, სიუხვით ქებული,
დილის ცისკარი, სად არი?
ის მნათობი — ქვეყნიერი.
ბევდარიც ვერ ვპოვეთ სად არი! ¹

ამ ლექსის ხალხურ ვარიანტებს საკმაოდ ფართოდ გავრცელება აქვს. ჩვენთვის ცნობილია მისი ცხრა ვარიანტი, ჩაწერილი როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში ². მათ შორის ზოგი დავითაშვილის ლექსისა და გავრცელებული ეპიტაფიის ხასიათის ლექსის კონტამინაციის ნიმუშია. ამათგან დავითაშვილის ლექსი ყველაზე ვრცლად სვანურ ვარიანტშია დაცული:

საქართველოს დედოფალი
სიმშვენიერთ ამოვნილი,
ამომავალ მზის დართა,

¹ ი. დავითაშვილი, ლექსები, სახელგამი, თბ., 1927 წ., გვ. 212.

² სვანური პოეზია, გვ. 362; „ივერია“, 1890 წ., № 119. ს. ჯანაშიას სახ. საქ. საზ. მუხ. ხელნაწ. განუ. II — 2126; ფოლკლ. სექც. მას. №№ 5717. 5957 7905, 18293, 21656.

დავით სისონის პეუღლღ,
 რომელმაც უშვენა მხარა-
 დიდ უბანში იქორწილა,
 სადაც რო ეკლესიებია;
 ნადიმობა გადინადა,
 თავის ჯარები შეიწვია.
 ასი სული ცხვარი დაკლა
 და ორასი ნიშა ხარი,
 ლურჯი სუფრა გადუშალა,
 თითქმის იყო ასი მხარი;
 ქერივ-ობლებსა უწყალობა
 ოქრო, ვერცხლი დიდი ძალი.
 სიბრძნით, სცუხვით და — ქებული,
 დილის ცისკარის სადარი.
 მნათობებსა ქვეყნებსა
 მკედარი ვერ პოვებს, სად არი.
 „შე ვიყავ თამარ დედოფალი,
 სახელი დიდი გავიგდე,
 ზღვაში ჩავყარე სამნებრი,
 ხმელეთი შიგნი ჩავიგდე,
 ქაჯებს დავარქვი ნიჯარი.
 ისპანს ხარჯი ავიღე...
 ამდენი ქველის მომქმედმა, რო მოვეკვი,
 ცხრა ადლი ტილო წავიღე !

სვანი მთქმელის მიერ ეპიტაფიის ხასიათის ტრადიციული ნა-
 წარმოები გამოყენებულია დავითაშვილის ლექსის დასასრულის.
 გავრცელების მიზნით. თვით დავითაშვილის ლექსიც, რომელსაც
 ამ კონტამინაციის ნიმუშში წამყვანი როლი აქვს, ნაწილობრივ
 შეცვლილია. სო ს ლ ა ნ ის ნაცვლად ს ი ს ო ნ ი ა ნათქვამი; დ ი დ უ-
 ბ ე შ ი ნაცვლად — დ ი დ უ ბ ა ნ შ ი და სხვა. შემოქმედებითი პრო-
 ცესის თვალსაზრისით საინტერესოა დავითაშვილის სტრიქონის „დი-
 ლის ცისკარი, სად არი“-ს ასე შეცვლა: „დილის ცისკარის სადარი“.

რატულ ვარიანტში, რომელიც აგრეთვე კონტამინაციის ნიმუ-
 შია, ი. დავითაშვილის 20 სტრიქონიდან ექვსია შესული და ისიც
 შეცვლილი სახით:

შე ვარ მეუფ დედოფალი
 საქართველოს დედა ქალი,
 დავით სოსლანის მეუღლე,
 დიდუბეში ვიქორწინე.

¹ სვანური პოეზია, გვ. 362.

ასი პული ცხვარი დაკვალ
და ორასი ნიშა ზარი.
იქვე მოუქნიე ხმალი,
ქაჯეთის ციხე ავიღე,
ზღვაში ჩავყარე სამნები,
ხმელეთი ხელათ მოვიგდე,
ქაჯეთს დავადე იჯარა,
ისპაანს ხარჯი ავიღე.
ამდენი საკმის მომქმედმა
ცხრა ადლი ტილო წავიღეო ¹.

ამ ვარიანტში დავითაშვილის ლექსის გახალხურებული სტრიქონები შესავალის შთაბეჭდილებას ტოვებს. წამყვანი როლი ეპიტაფიის ხასიათის ტრადიციულ ხალხურ ლექსს აქვს. ამით აიხსნება რაჰველი მთქმელის მიერ დავითაშვილის სტრიქონების პირველ პირში გადატანა.

კონტამინაციის ნიმუშებიდან ყველაზე მოკლე კახური ვარიანტია:

საქართველოს დედოფალი
დედა ქართლისა თამარი,
სიმშვენიერით იშოვნა
ამომავალი მხის თვალი.
თამარ დედოფალი ვიყავ,
სახელი დიდი გვიკადე,
ზღვაში მიჯნები ჩავყარე,
ხმელეთი გვერდზე მოიგდე ².

ლექსის განვითარება ამ შემთხვევაში არ არის ბუნებრივი. აწლიტერატურული და ხალხური ნაწარმოებები თითქოს მექანიკურადაა შეერთებული და არ ტოვებს ისეთი ბუნებრივი კონტამინაციის შთაბეჭდილებას, როგორც სვანური და რაჭული ვარიანტები. ჩანს, მთქმელს ჯერ კიდევ ვერ შეუდუღებია სათანადოდ ორი დამოუკიდებელი ნაწარმოები. ასეთი სუსტი კონტამინაცია საინტერესოა ხალხური ნაწარმოების განვითარების გასათვალისწინებლად. კახური ვარიანტი მნიშვნელოვანია ტექსტის ევოლუციის თვალსაზრისით. საინტერესოა მასში დავითაშვილის სტრიქონების შეცვლა:

„...სიმშვენიერით მოსილი
ამომავალი მხის დარი...“

¹ ჩაწერილი ქვ. რაჭაში 1914 წ. იოელ მაიაურაძის მიერ. ს. ჯანაშიას ს.ხ. საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. განყ. H — 2026.

² ჩაწერილი ყვარლის რაიონში, ს. ალპატში 1943 წ. ქეფევან ლორთქიფანიძის მიერ. ხელნაწერი მოგვაწოდა ჩამწერმა. ქ. ს.

„... სიპწენიერით იშოვნა
ამომავალი მხის თვალი...“.

ეს მოვლენა სიტყვებისა და ფრაზის მექანიკური შეცვლა კი არ არის, არამედ — ახალი შემოქმედებითი პროცესი.

ი. დავითაშვილის ლექსის იმ ვარიანტებში, რომელნიც კონტამინაციის ნიშნებს არ წარმოადგენენ, მეტწილად არაფერია ნათქვამი თამარ მეფის გარდაცვალებასა და დაკრძალვის ადგილზე. ისინი საქართველოს დედოფლის ქორწინებასა და ღვაწლს გადმოგვცემენ¹.

ი. დავითაშვილის ლექსის ხალხური ვარიანტების მნიშვნელობა დიდია არა მარტო საისტორიო ნაწარმოებთა წარმოშობისა და განვითარების გზების შესასწავლად, არამედ — საერთოდ ზეპირსიტყვიერების არაჩვეულებრივი დინამიურობის გასათვალისწინებლად. ეს ვარიანტები ნათელი მაგალითებია ზეპირ ნაწარმოებებში ტრადიციულისა და ინდივიდუალურის ოსტატურად შერწყმისა.

განხილული მასალებით არ განისაზღვრება თამარ მეფის ციკლის ადგილობრივი ხასიათის ნაწარმოებები. შეიძლება მაგალითების გაზრდა, მაგრამ აღნიშნულითაც ნათელი უნდა იყოს ჭაკითხი ამ ციკლის ერთი ჯგუფის ნაწარმოებთა წარმოშობისა და განვითარების გზისა.

ამ ციკლში ყველაზე მეტი რაოდენობითაა შესული მითიური და წარმართული ხასიათის ნაწარმოებები. მათ პერსონაჟებს შემდეგ შეენაცვლა ისტორიული თამარი. ამიტომაც, რომ მისი მხატვრული სახე უამრავი მსოფლიო პარალელების მქონეა, მაგრამ ისინი საისტორიო ნაწარმოებთა განვითარების მეორე გზას გვიჩვენებენ, რაზედაც თავის ადგილას იქნება საუბარი.

შ ა ლ ვ ა . ა ხ ა ლ ც ი ხ ე ლ ი ს ც ი კ ლ ი . შალვა ახალციხელის ციკლის ნაწარმოებთა თემატიკაზე აქ აღარ შეეჩერდებით. საისტორიო ნაწარმოებთა სოციალური ფუნქციის გათვალისწინებისას განვიხილეთ ისინი მათი ადრესატის ვინაობის დადგენის მიზნით. შალვა ახალციხელის თურქების წინააღმდეგ ბრძოლის ამსახველი ყველა ნაწარმოები ადგილობრივი ხასიათისაა. მათთვისაც, როგორც ვნახეთ, დამახასიათებელია კონტამინაციისა და ანაქრონიზმის მოვლენები.

¹ ფოლკლ. სტუტ. მას. №№ 18293, 21656 და სხვ.

შაჰ-აბასის ციკლის ნაწარმოებნი. ადგილობრივი ხასიათისაა შაჰ-აბასის ციკლის ჩვენამდე მოღწეული ყველა ნაწარმოები. მათი თემატიკა განსაზღვრულია მწარე სინანდლით. შაჰ-აბას პირველისა და შაჰ-აბას მეორის ჯარების საქართველოში შემოსვლითა და კახელი მოსახლეობის აწიოკებით. მეტად საინტერესოა პოტტოს მიერ ფიქსირებული ლეგენდა, რომელიც შაჰ-აბასის დაბადებასთანაა დაკავშირებული. ამ ლეგენდიო, საქართველოს დაუძინებელი მტრის დაბადება ხალხს ბუნების სტიქიამ ამცნო. უმნიშვნელო, მეტად მცირე მიწისძვრა კახეთში მეთექვსმეტე საუკუნის დასასრულს, რომელიც თელავშიც კი არ ყოფილა საგრძნობი, ხალხის ფანტაზიას გაუძლიერებია და შაჰ-აბას პირველის დაბადებასთან დაუკავშირებია.

ამ თქმულებით, მშვიდსა და წყნარ საღამოს, მონადირეებითა და მცველებით გარშემორტყმული კახეთის მეფე წმინდა გიორგის მონასტრის ახლოს მიდიოდა. ზურნა აყრუებდა მთებსა და ტყეებს; აზარფეშა გადადიოდა ხელიდან ხელში. მონასტრიდან გამოსულ მოხუცთა საღამს არავინ არ აქცევდა ყურადღებას. უცბად გაისმა საშინელი გუგუნე, მიწა შეიძრა და ასწლოვანი შენობები მონასტრისა ხმაურით დაინგრა. მეფის ამაღლა შეძრწუნდა. მეფე და მისი მხლებლები მძიმედ დაშავდნენ. შემოფოთებული ხალხი გაეშურა მეფის შესახვედრად, მაგრამ მთიდან მოვარდნილმა ქარიშხალმა და თელავის ცაზე ჩამოწოლილმა შავმა ღრუბლებმა ისინი ისევ სახლებისკენ დააბრუნა. ამ დროს გაისმა მრისხანე, მამხილებელი ხმა-სალოსისა: „თავადნო, ნაცვალნო და ხალხო! თქვენ თვალწინ მიწასთან გასწორდა ქრისტიანთა დიდებული ტაძარი. საუკუნეთა ქარიშხალს გაუძლო მისმა შუბლმა და ახლა კი, მშვიდი დღის მიწურულში, წყნარ საღამო ეამს დაემხო იგი. ქეშმარიტად, ეს არის ნიშანი ჩვენზე მოვლენილი უბედურებისა. ჩვენმა უსამართლობამ ტაძართა სიმალეს გადააქარბა. სწორედ ამ წუთში, ერანში დაიბადა ქურუმი, რომელიც მოვა ჩვენი თავისუფლების დასათრგუნად. მისი გზა ჩვენი სისხლით წითლად შეიღებება. იტირეთ ქართველებო! — შაჰ-აბასი დაიბადა“¹.

ამავე ციკლის მეორე ნაწარმოები შაჰ-აბას პირველის მიერ კახეთის აოხრებასთანაა დაკავშირებული. მასში ასახულია ქართველი ხალხის ძლიერი პროტესტი დამპყრობელი უხეში ძალისადმი. ჩვენთვის ცნობილია ამ ლეგენდის ლიტერატურულად დამუშავე-

¹ Потто, Кавказская война, т. I, вып. I, стр. 245 — 246.

პული ვარიანტები. ამ შემთხვევაში მას ვიხილავთ მ. ჯანაშვილის დაწერილი მოთხრობის მიხედვით. ამ ლევენდით, ქართველ მოსახლეობას ავიწროებს თელავის ახლოს დაბანაკებული, შაჰ-აბასის მიერ კახეთის მმართველად დანიშნული ალავერდი-ხან, ყიზილბაშთა ცხენოსანი ჯარის ხელმძღვანელი. ლევენდაში მოხსენებულია სახელოვანი ქართველი გმირები — ქართლელი შიო და მისი მეუღლე: კახელი ქალი, ულამაზესი ხორეშანა. საქართველოს მეფემ ერანში შაჰ-აბასთან ელჩად გაგზავნა შიო საჩუქრებით. ზვიადმა შაჰმა შეურაცხყო ქართველი მამულიშვილი. მიიჩნევა საქართველოს მეფის გაგზავნილი ვაშლი, შუბი ჩასცა მიწას, ჩააბნია შიგ ვაშლის თესვები და მოციქულს ამაყად უთხრა: „სალამი მოახსენე შენს მეფეს! და უთხარი, რომ მანამ ამ კურკებით წალკოტი არ გაშენდება და მე იმ წალკოტის ხეხილის ნაყოფს არ ვიგემებ, მანამ თქვენი ქვეყნიდან არ გამოვალ; იქ მძინავს უფრო მშვიდად, ვიდრე აქ — სპარსეთში“. შაჰის თავხედობით აღელვებულმა მამულიშვილმა გადაწყვიტა შეეწირა მამულისათვის პირადი ბედნიერება, სიყვარული — ახლად შეუღლებული ხორეშანა. მან აიძულა კლდესავით მტკიცე კახელი ქალი, მშვენიერი ხორეშანა დაახლოვებოდა ალავერდი-ხანს შაჰის წინააღმდეგ ბრძოლაში გამოყენების მიზნით. ხორეშანამ შეასრულა დავალება, ალავერდი-ხანს ჩამოართვა შაჰისადმი ღალატის ფიცო. ალავერდი-ხანმა განიზრახა ფიცის გატეხა. როდესაც მცხეთიდან ქართველი ჯარი გამოვიდა, მან შაჰის საშველად იწყო მზადება. ხორეშანამ გადაწყვიტა, მოლაღატე მძინარე ხანისათვის თავი მოეკვეთა. ხორეშანას ესიზმრა ქალარა მოხუცი, რომელმაც აკურთხა იგი და თანაც დაარიგა: — „შუტევე შენს განძრახულობას, შენ, უკეთესო ასულო ივერიისავ, ნუ მოჰკლავ ალავერდი-ხანს, რამეთუ იგი მოწოდებულ არს მოსახდენელად დიდის საქმისა: მისი სიცოცხლე იხსნის სამშობლოს, მისი სიკვდილი აღადგენს ნგრეულ-ნაოხარ სავანეს, რომელსაც მე დავსტირი მრავალსა ჟამსა. შენს მძიმესა და დიდს მსხვერპლს გააბრწყინებს კურთხევა ეკლესიისა“. მოჩვენებამ დაარიგა ხორეშანა, მოეთხოვა ხანისთვის ნანადირევის ხორცი. ხანი სანადიროდ გაემართა წმინდა გიორგის სავანისაკენ. კაკაბს მიუტია მიმინო. კაკაბი მლოცავი მწირის კალთას შეეფარა. ხანმა უბრძანა მწირს გამოეთხოვო კაკაბი. მწირმა არ მიაქცია ყურადღება ხანის მუქარას. მრისხანე ხანმა ხანჯალი მოუქნია მწირს; ხანჯალი მოხვდა თეთრ წვერს, ხანი შეიმუსრა და ცხენიდან გადმოვარდა. ხელი, რომელშიც ხან-

ჯალი ეჭირა, შეახმა. თეთრწვერა მოხუცმა განკურნა ხანი იმ პირო-
ბით, რომ მის ხელს ამსახურებდა საქართველოს. ამის შემდეგ
ალავერდი-ხანმა თავისი ლაშქარი შაჰის წინააღმდეგ აამხედრა და
მუსრი გაავლო ყიზილბაშებს. ბრძოლაში დაიღუპა შიო. იგი
დაიჭირა სამხედრო ტანსაცმლითა და იარაღით შეჭურვილმა ხო-
რეშანამ. დაქრილი ალავერდი კი მოინათლა და დაქორწინდა ხო-
რეშანაზე¹.

ლეგენდის მიხედვით კახელებმა დიდი მსხვერპლის გაღებით
გაიმარჯვეს ყიზილბაშებზე. ასეთი შინაარსი ლეგენდისა თითქოს
არ შეესაბამება ისტორიულ სინამდვილეს. სინამდვილეში შაჰ-აბასმა
შესძლო მისი ხელისუფლების განმტკიცება საქართველოში, მაგრამ
მან ვერ შესძლო ქართველებში ჩაეკლა ლტოლვეა თავისუფლებისა
და დამოუკიდებლობისადმი. მან ააოხრა კახეთი, მაგრამ მისი გავ-
ლენის ხანა მთებში გასიზნულ მანულიშვილთა მრავალი აჯანყები-
თაა ცნობილი. მან ბევრი ქართველი მოაშორა მშობლიურ კუთხეს
და ერანში გადასახლა, მაგრამ ვერ ჩაკლა მათში მარად მომქმედი,
გებრძოლი სული. ხალხს არ უნდოდა ეცნო დამპყრობელთა ძალა-
უფლება. ქართველ მანულიშვილთა ასეთი სულისკვეთება დაედო სა-
ფუძვლად ლეგენდას. ამიტომაც მისი მიხედვით, სამშობლოს უდი-
დესი სიყვარულით შთაგონებულმა ქართველმა გებრძოლებმა დაა-
მარცხეს მტერი. ამ სულისკვეთებას თუ გავითვალისწინებთ, ლეგენ-
დის შინაარსი ისტორიული სინამდვილის პოეტური განსახიერებაა.

ვახუშტის მიერ დაცული ამავე ციკლის გადმოცემის თემატ
ქართველი ხალხის პროტესტია შაჰ-აბას მეორის დამპყრობელი
პოლიტიკის წინააღმდეგ².

შაჰ-აბასის ციკლის ჩვენთვის ცნობილ ნაწარმოებთა ტექსტები
საგრძობლად შეკვეცილი და რედაქტირებულია. ამის გამო მკვლე-
ვარს საშუალება არ ეძლევა მათი ევოლუციის გათვალისწინებისა.
შემოქმედებითი პროცესის თვალსაზრისით, ისინი მაინც საინტე-
რესონი არიან, როგორც სინამდვილის მხატვრულად განსახიერების
ნიმუშები.

¹ „ივერია“, 1887 წ., № 91; Порто, Кавк. воина, т. I, стр. 255 — 261; ეს
ლეგენდა მ. ჯანაშვილის მოთხრობის მიხედვით გალექსა დ. ნინოწმინდელმა.
ამავე ლეგენდი მიხედვით არის დაწერილი შიო არაგვისპირელის პიესა „შიო
თავადი“.

² ვახუშტის, საქართველოს ცხოვრება, აღნიშნ. გამოცემა, გვ. 52.

შაჰ-აბას პირველისა და შაჰ-აბას მეორის დაპყრობითი პოლიტიკის წინააღმდეგ ქართველი ხალხის ბრძოლის ამსახველია აგრეთვე ის ანაქრონიზმების შემცველი ლეგენდები, რომელნიც თამარ მეფის ციკლის ნაწარმოებებთან დაკავშირებით აღენიშნეთ.

ადგილობრივი ხასიათისაა მთლიანად ბახტრიონის ციკლის ნაწარმოებები. ეს ციკლი თემატიკურად არ არის ისე მრავალფეროვანი, როგორც მაგალითად ვახტანგ გორგასლის, დავით აღმაშენებლის, თამარ მეფისა და სხვა ციკლის ნაწარმოებნი. ეს ბუნებრივიცაა. ამ ციკლის ნაწარმოებნი მხოლოდ ერთ კონკრეტულ ისტორიულ მოვლენას ასახავენ, მაშინ როდესაც დასახელებული ციკლები ვრცელს ისტორიულ მასშტაბთან არიან დაკავშირებული და მრავალგვარი საყურადღებო მოვლენის მხატვრულ ასახვას წარმოადგენენ. ბახტრიონის ციკლის ნაწარმოებთა ერთადერთი ძირითადი თემა ბახტრიონის აღებაა.

შაჰ-აბას პირველის მიერ ერთხელ სისხლისგან დაცლილ კახეთს არა ნაკლებ დაუძინებელ მტრად მოეგონა შაჰ-აბას მეორემან საშინლად ააოხრა ეს მშვენიერი კუთხე და თავისუფლების მოტრფიალე ხალხის დამონების მიზნით დაიწყო შიგ თურქმენთათრების ჩამოსახლება. თავისი პოლიტიკის განმტკიცების უზრუნველსაყოფად ააშენებინა ბახტრიონისა და ალავერდის ციხე-სიმაგრეები. კახეთში ჩამოსახლებულ ელებს ენება მოჰქონდათ არა მარტო კახელებისათვის, არამედ თუშ-ფშავ-ხევსურებისთვისაც. ამიტომ იყო, რომ სპარსეთის პოლიტიკის წინააღმდეგ აჯანყების ორგანიზატორებს: არაგვის ერისთავ ზაალს, ქსნის ერისთავ შალვას და მის ძმას ელიზბარს და ბიძინა ჩოლოყაშვილს მიემხრნენ თუშ-ფშავ-ხევსურნიც. აჯანყებულთა მიზანი და მათი მოქმედების შედეგიც მოხდენილად განსაზღვრა აკად. ნიკო ბერძენიშვილმა: „ეს აჯანყება ორ მთავარ მიზანს ისახავდა: კახეთის გაწმენდას ჩამოსახლებული თურქმენებისაგან და ქვეყნის განთავისუფლებას სპარსელთა ბატონობისაგან. პირველი მიზანი უახლოესი იყო. აქ აჯანყების ყველა მონაწილე, თავადი თუ გლეხი, მთიელი თუ ბარელი, თანაბრად დაინტერესებული იყო და შეურიგებელი ბრძოლის აუცილებლობა სრულ გამარჯვებამდე ყველასათვის უდავო იყო. მეორე მიზანი უფრო შორეული იყო და აჯანყებულთა ფეოდალურ ნაწილში მის შესახებ ერთსულოვნობაც არ არსებობდა“¹. აჯანყებულებმა

¹ ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, აღნიშნული გამოც., გვ. 350.

აიღეს მტრის სიმაგრეები — ბახტრიონი და ალავერდი, გააქციეს კახეთის მმართველად დანიშნული სელიმ-ხანი და ამოწყვეტეს მრავალრიცხოვანი თათრები. აჯანყებულებს შაჰ-აბას მეორისაგან წამება ხვდათ წილად, რის მიზეზიც უდავოდ საბოლოო მიზნის სიშორე იყო. ბახტრიონისა და ალავერდის ციხეების აღება ქართველი ხალხის სამშობლოსათვის ბრძოლების ისტორიის ერთი ბრწყინვალე ფურცელია. ხალხის მესხიერებას ამ გმირულ ეპიზოდზე შემოუნახავს ისეთი ცნობები, რაც საისტორიო წყაროებში არ მოიპოვება. ამ გმირული ეპიზოდის ამსახველი ნაწარმოებები მიუხედავად მათი საერთო ძირითადი თემისა, შინაარსეულად ერთფეროვანი არ არის. ამ ციკლის ნაწარმოებთა პირდაპირი საგნებია: მტრის გეგმა კახეთის აოხრებასა და შიგ ელების ჩასახლებაზე; საქართველოს ამ მშვენიერი კუთხის აოხრება მტრის მიერ; კახელებისა და თუშ-ფშავ-ხევსურების მზადება დამპყრობლებზე თავდასხმისათვის; თათრების ამოწყვეტა ქართველი მებრძოლებისაგან და უხეში ძალის მიერ აჯანყების მეთაურთა დასჯა. ყველა ამასთან დაკავშირებით ზეპირსიტყვიერებაში მოხსენებულა ბრძოლის მონაწილე გმირები, რომელთა სახელებიც ისტორიაში არ გვხვდება. ასეთებია: თუშები — ზეზვა გაფრინდაული — ფუნჩაიშვილი, საღირიშვილი, შველა შველაიძე; ხევსურები — ხონარეული და ნადირა; ფშაველი — გოგოლაური.

მრავალ ვარიანტად არსებულ ლექსში ასეა გადმოცემული ზვიადი მტრის გეგმა საქართველოს ერთი მშვენიერი კუთხის გაჩანაგებისა:

ბახტრიონს სხედან თათრები,
სიტყვას ამბობენ ძნელაო:
ახმეტას გავსკრით ვენახსა,
შიგ დავასახლებთ ელსაო¹.

მშობლიური კუთხის მტრისგან აოხრებას გულისტკივილით აღნიშნავს კახელი მთქმელი:

... საწყლად სანახავი არის,
მკედარზე აწყვია მკედარია².

ანავე ლექსის მიხედვით ეს გარემოება არის მიზეზი მტრის წინააღმდეგ მთის ხალხთა აჯანყებისა:

¹ ხალხური სიტყვიერება, წ. I, ექ. თაყაიშვილის რედაქტ., გვ. 60.

² ფოლკლ. სექციის მას. № 18 173.

ყველანი ამას ამბობენ,
კახეთი გასაჰირშია,
ჩვენ უნდა დავებმართო მას
ცეცხლმოდებულსა კირშია.
კახელნი ვერ გაიხარვენ
ურჯულო თათრის ხელშია,
ისინიც ჩვენებრ არიან,
ჩვენ ძმებ არიან ცეცხლშია 1.

თუშური გადმოცემით, მთის ხალხთა აჯანყების უშუალო მიზეზი თათრებისგან თუში მონადირეების შეურაცხყოფა იყო. გადმოცემის ეს მოტივიც სინამდვილის ანარეკლია. იგი კახეთში ჩასახლებული ელების მიერ მთის ხალხის შევიწროებას ასახავს. ამ თქმულებით თათრების საქციელი მონადირეებისადმი თუშებს მთელი თემის შეურაცხყოფად მიუღიათ. მათ აუშხედრებიათ ფშავ-ხევსურებიც, გაუგზავნიათ ელჩები კახეთის მეფესთან და შეუდგენიათ მტერზე თავდასხმის გეგმა. აჯანყებულები ნაქერალას მთაზე შეკრებილან. ცხენები უკულმა დაუქედიათ მტრის დარაჯებისათვის გზის აბნევის მიზნით 2.

ლექსებშიც ასევეა აღნიშნული ქართველი მებრძოლების შეკრების ადგილი და მტრისათვის გზის არევა:

... ჯერ შუალაჲ არ ქნილა,
ნაქერალს გროვდებიანო 3;
... უკულმ დავქედოთ ცხენები,
დავაშალვინოთ კვალიო 4.

პოეზიაში ასახულია შურისძიებით ანთებული ქართველი მებრძოლების მუქარა ბახტრიონის ციხისთავად დანიშნულ სულთან არდალანელისადმი:

— გარეთ გამოდი სულთანო,
თუშნი გისხედან კარხედა,
თუ ნებით შენ არ გამოხვალ,
გამოგიყვანენ ძალხედა 5;
ბახტრიონს სულთნის ციხეო,
ცაჰდის აგიშვეს ალია;

1 ფოლკლ. სექციის მას. № 18173.

2 ხალხური სიტყვიერება, ნ. I, ექ. თაყაიშვილის რედ., გვ. 61 — 63.

3 იქვე, გვ. 60

4 იქვე, გვ. 61.

5 იქვე.

კარხედ გამოდი სულთანო,
ჩვენ დიდი გემართებს ვალოა;
ამ თეჰიანმა თუშებმა
არ შეგარჩინეთ ჯავრია...¹

ასევეა ასახული მებრძოლების მზადება თავდასხმისათვის და
ენტრისადმი მუქარა ფშაურ ლექსშიც².

ხალხური ლექსების მიხედვით ქართველი მებრძოლების დიდი
იმედი მტერზე თავდასხმის მზადებისას თუშთა ბელადი — ზეზვა
გაფრინდაული და მისი ლურჯა ყოფილა:

— ზეზვე შენ გაფრინდაულო,
ლურჯასა გიქებდიანო.

ქახელი მთქმელი სიყვარულით იხსენიებს თათრების წინააღ-
მდეგ ამხედრებულ თუშთა ბელადს:

მათი სარდალი ზეზვაი,
აბჯარი ჰშენის ტანხედა³.

ფშაურ პოეზიაში სათანადოდ არის ასახული უდრეკი ფუნჩაი-
წვილის მზადება თანამებრძოლთა იმედის გასამართლებლად — მშო-
ბლიური კუთხის განსათავისუფლებლად: ●

ქახეთში ფუნჩაიწვილი
აკეთებს შუბის წვერსაო,
თბილის წყლით ფაფარს გადაჰბანს,
ლიტრა ჰერს აკმევს ცხენსაო.
— დავემწყემსები სულთანსა,
როგორც მიმინო მწყერსაო,
თოფს დაეკრავ, ხმალსაც შემოვკრავ,
დღეს დავაყენებ ცხელსაო,
თავსაც იქ დავდებ კალარსა.
ადგილს არ მივცემ ჩვენსაო⁴.

მთის სახალხო პოეტები გმირის პირობით აგვიწერენ მეორე
თუში მებრძოლის მამაცობას მტერზე თავდასხმისას:

მეტი ვარ საღირიწვილი,
ნუ მხედავთ ტაჯავერზედა,
გადავალ, გადავფრინდები
ბახტრიონს გალავანზედა,

¹ ნ. ხიზანიანი შვილი, ზეზვა და ბახტრიონის ციხე, ეპიგრაფიული ნაწი-
რები, გვ. 124.

² დ. ხიზანიანი შვილი, ფშაური ლექსები, გვ 56.

³ ფოლკლ. სექც. № 18 173.

⁴ დ. ხიზანიანი შვილი, ფშაური ლექსები, გვ. 4.

ათ თუ ვერ მოვკალ ხმალდახმალ,
გამცვალეთ თათრის ქალხედა ¹.

ხალხური ლექსების მიხედვით მესამე თუშ გმირს შველა შვე-
ლაიძესაც მონაწილეობა მიუღია მტერზე თავდასხმის მზადებაში ².

ზოგი ვარიანტით გმირულ პირობას საღირიშვილი კი არა,
შველა შველაიძე იძლევა:

— შველაშა შველაიძემა
პანკის გატეხა წყალიო.

საგათენებლოდ დაეცა
ბახტრიონ გალავანხეო,

— თუ შეიდ არ მოვკლა ხმალდახმალ,
გამცვალეთ თათრის ქალხეო ³.

ასეთივე კონტამინაციის ნიმუშია აგრეთვე ფშაური ლექსი, რომ-
ლითაც მტერზე თავდასხმის წინ გოგოლაური იძლევა ბახტრიონის:
გალავანზე პირველად გადასვლის პირობას. ასეთ პირობას ზემოთ
აღნიშნული ლექსით საღირიშვილიც იძლევა:

— ბიკი ვარ გოგოლაური,
რას მყურობ ტალავერხედა,
წინ-წინ მე გადავფრინდები
ბახტრიონს გალავანხედა;
ხმლითა ვცემ თათრის ბელადსა,
ზედ მივალ ფალავანხედა ⁴.

ბახტრიონის ციხეში პირველად შესვლა თუშური გადმოცემითა
ზეზვას მიეწერება.

მტერზე თავდასხმის მზადების ამსახველ ლექსებში იხსენიება
აგრეთვე ხევსური ხოშურაული. ხევსურული ლექსით იგი მტრი-
სადმი შურისძიებითაა ანთებული. ამ ლექსის მიხედვით, როდესაც
საომრად გამზადებულ ლაშქარს თუშთა ბელადმა გაფრინდაულმა
მიმართა: „კევსურნი ნუ მოდიანო“, შეურაცხყოფილმა ხოშურა-
ულმა უპასუხა:

— დაბრუნეა არ მწადიანო,
გხანი მეც ვიცი, კევსურნო,
საც თუშებ ლაშქრობდიანო;

¹ აკ. შ ა ნ ი ძ ე, ხალხური პოეზია, გვ. 326.

² ფოლკლ. სექც. № 3 172.

³ ი კ ე ე, № 3 174.

⁴ ვაჟა-ფშაველა, თხზულ. ტ. III, გვ. 454.

დ. ხ ი ხ ა ნ ი შ ვ ი ლ ი, ფშ. ლექსები, გვ. 55.

მუქარა იყვას, ზეზვაო,
საც კარავს იცემდიანო ¹.

აღნიშნული თუშური გადმოცემით, აჯანყებულმა თუშ-ფშავ-ხევსურებმა ამოწყვეტეს თათრები. მათი ხელმძღვანელი ზეზვა იყო. მან ბახტრიონის მიუვალ ციხეზე ასასვლელად გააკეთა პალოები და ისინი ჩაილაგა ჩოხის კალთაში. შემდეგ, როდესაც ბახტრიონის ციხესთან მივიდნენ, ციხის კედლებში ჩაასო პალოები და ავიდა ზედ. ვადახტა, დაბოცა დარაჯები, და გააღო ციხის კარები. ციხეში შესულ თუშ-ფშავ-ხევსურთა ლაშქარს იქამდის უქლექთია თათრები, ვიდრე დახოცილების გროვაში ერთი თათრის გვამი არ აყირავებულა. ალვანის მინდორს, სადაც თუშ-ფშავ-ხევსურებმა თათრები ამოწყვეტეს, „გაწყვეტილა“ ეწოდება ².

პოეზიაშიც სათანადოდაა ანახული თათრების ამოწყვეტა და კახეთის განთავისუფლება ჩამოსახლებული ელებისაგან:

აღთეს და ჩაღთეს თათრები,
წითლად ჩადიოდ წყალიო;
ალვანში ციხეს აგებენ
ხოჯა თათრისა ძვლისაო.
ლიბოდ უგდებენ გალოსა
ნაწერეთის ფრანკულისიო. .
დაგაგდებინეს ალვანი,
თუშთ არის საკუთარიო ³.

აჯანყებულთა გამარჯვების ამსახველ ლექსებში სათანადოდაა აღნიშნული დასახელებული გმირების უშუალო მონაწილეობა თათრების გაუღეტაში. კახური ლექსის მიხედვით ზეზვა გაფრინდაული აოხრებული კახეთის ნახვით საშინლად აღშფოთებულა და გააფთარებით მივარდნილა მტერზე:

... რა ესა ნაზა ზეზვამა,
თათარს მივარდა ცხენითა,
ხმალი ჰკრა, თავი მოჰკვეთა,
დღე დაუღამა ბნელითა. ⁴

ფშავურ პოეზიაში სახელოვანი მებრძოლის პირითვეა გადმოცემული მისი არაჩვეულებრივი სიმამაცე და გმირობა ალვანის ველზე:

¹ აკ. შანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 9.

² ხალხური სიტყვიერება, ექ. თავის რედ., წ. I, გვ. 61 — 63.

³ იქვე, გვ. 61.

⁴ ფოლკლ. სექც... № 18 173.

ხმალს ზევრავს გაფრინდაული,
— თორმეტი მოკვალ ამითა;
დიდი ალვანის მინდორი
ავაგვს თათრის ძვალითა;
მგელსა დავცვითვ კბილები,
ტურას ლოყები ჭამითა ¹.

ბახტრიონისა და ალავერდის აღებაში ზეზვა გაფრინდაულის ხელმძღვანელი როლის აღმნიშვნელია ერთი მეტად საყურადღებო გადმოცემა. ამ გადმოცემით, ციხეების აღებისათვის მეფეს განუზრახავს მთიელების დასაჩუქრება მიწებით. თუშებს უთხოვიათ იმოდენა ფართობი, რასაც მათი ბელადის ცხენი ერთხელ შემოურბენდა. ზეზვას ცხენს დიდი მანძილი შემოურბენია, მაგრამ დაღლილი იქვე მომკვდარა. ცხენი დიდი პატივისცემით დაუსაფლავებიათ. კახეთში — ალვანსა და ალავერდს შორის ბოლო დრომდე აჩვენებენ „ზეზვაის ცხენის საფლავს“, რომელიც სალოცავად ითვლებოდა. მთის ხალხი — თუშ-ფშავ-ხევსურები იქ ისე არ გაივლიდნენ, რომ ცხენიდან არ ჩამომხტარიყვნენ და ცხენისა და მისი სახელოვანი მხედრის შესანდობარი არ შეევსათ. ეს ჩვეულება მაჩვენებელია საქართველოში უძველესი დროიდან არსებული გმირის კულტისა.

ერთი ფშაური ლექსით ზეზვას გმირობას ალტაცებაში მოუყვანია მისი თანამებრძოლი ხევსური — ხოშარეული:

იტყოდა ხოშარეული:
— ორი თუ ჯობდეს ზეზვასა,
გამაგდებინეთ მკლავია;
ზეზვაი გაფრინდაული
კაი ვაჟაკი არია... ²

ვაჟა-ფშაველამ ბახტრიონის აღების სახელოვანი გმირების ჩამოთვლისას სწორედ ამ ხოშარეულზე თქვა:

... ნეოთხე ხოშარეული
არწივი მხარ-კვერიანი ³.

ხალხური ლექსის მიხედვით ბახტრიონის ბრძოლაში მას ხმალი გატეხია:

¹ დ. ხიზანიშვილი, ფშაური ლექსები, გვ. 54.

² ვაჟა-ფშაველა, თხზ. ტ. III, გვ. 200.

³ იქვე, გვ. 202.

კმალ ხოშარაულს გაუტყდა,
კვესურნ სხვას გამეცელიანო ¹.

ხვესურულ ლექსში ბრძოლის მომენტის აწერისას საგანგებოდ აღნიშნული აგრეთვე ნადირას მამაცობა:

... ნადირას კმლის ნატეხნი
კარაუის ბოლოს სკრიანო.

ხვესურ მოლექსეს იგი თუშ-ფშავ-ხვესურთა შვერთებული ლაშქრის წინამძღოლის, თუშების განთქმული ბელადის ზეზვას მეტოქედაც კი გამოუყვანია:

— ტუჟილად იკლავ ზეზვო,
სახელზედ თუშო თავსაო:
კვესურმ ნადირამ გაჯობა.
ნეიფზე ამტვრევს კმალსაო ².

ამ ლექსში იგრძნობა ერთგვარი კუთხური ტენდენცია, რაც ამ ციკლის სხვა ნაწარმოებშიც არის. პატრიოტი მთქმელები ცდილობენ ბრძოლის აწერისას თავიანთი კუთხის გამირებს მიაწერონ უპირატესობა და უფრო სახელიანი გამოიყვანონ. ფშაველი პოეტი ასე აწერს ბახტრიონის აღებას:

ფშაველნი, უკვენ ხვესურნი,
ბახტრიონს გადადიანო:
დალიეს თათრის ლაშქარი,
თავებს უკვენა ჰყრიანო.
მეორე დილა გათენდა.
თუშებიც ჩამოდიანო, —
სად ეყარენია. თუშებო,
სადიაცენო — თნიანო! ³

საყურადღებოა ვაჟა-ფშაველას შენიშვნა ასეთი ტენდენციის შემცველ ამ ციკლის ლექსების წარმოშობასა და ხასიათზე: „ეს ლექსები ფშავეშია გაგონილი და, როგორც კილო ამტკიცებს, ფშაურ ნიადაგზეა აღმოცენებული და ადვილად შესაძლებელია ფშაველებს

¹ აკ. შანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 328. „ხალხური ლექსისეს ნოტივი ვაჟა-ფშაველას გამოყენებული აქვს „ბახტრიონში“.

„... გულ-ჩიქნას ხოშარეულსა
შუა გადუტყდა ხმალია“. ვაჟა ფშაველა, ტ. III, გვ. 200.

² აკ. შანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 323.

³ დ. ხიხანიშვილი, ფშაური ლექსები, გვ. 53.

თავი თუშებზე და ხევსურებზე სახელოვნად ჰყვანდეს დასურათებული¹.

ხევსური პოეტი კი ბრძოლის აწერისას უგულვებელყოფს ფშაველებისა და თუშების გმირობას და მტრის დამარცხებაში პირველობას თავის კუთხის გმირებს ნიაწერს:

მშავლებ ჯღან ბელიანები
კევსურთ მეგუდეთ ხყვანდიანო.
ბახტრიონს სულთქმის² ციხე დგას,
კევსურებ კარავს კრიანო.
ნადირაის კმლის ნამტვრევი
კარავის კარში ხყრიანო.
გაიქცა თათრის ელები,
თუშებ მემრ მოვიდიანო,
დიაც-ყმაწვილის კალოსა
ცხენებით ლეწევდიანო³.

თუშური ლექსი „ბახტრიონის აღება თუშთაგან“, როგორც ეს მისი სათაურიდანაც ჩანს, მხოლოდ თუშებს მიაწერს მტრის დამარცხებას⁴. ასეთი ტენდენციის შედეგია ზემოთ აღნიშნული კონტამინაციის მოვლენები — რომ ერთი და იგივე მოქმედება — ბახტრიონის ციხეში პირველად შესვლა, სხვადასხვა ლექსით, სხვადასხვა კუთხის გმირებს მიეწერება. ასეთ კუთხურ ტენდენციას გარკვეული როლი აქვს ბახტრიონის ბრძოლის თემაზე შექმნილ ნაწარმოებთა განვითარებაში. მაგრამ ვერ ვიტყვით, რომ იგი საერთოდ დამახასიათებელი იყოს ამ ციკლისათვის. ბახტრიონის ციკლის ნაწარმოებთა უმეტესობა ასახავს მთის ხალხის შეერთებული ძალით მოქმედებას საერთო მტრის წინააღმდეგ. ასე, მაგალითად, მეორე ხევსური პოეტი დიდი სიყვარულით იხსენიებს თუშთა ბელადს გაფრინდაულს:

კირამც მავხპარავ ხეხვასა,
გაფრინდაულის შვილსაო.
საც ომში დაეტანების,
მარცხენ-მარჯვენა კრისაო.

¹ ვაჟა-ფშაველა, თხზულ. ტ. III. გვ. 455.

² ლექსის პირველ ვარიანტში უნდა ყოფილიყო „სულთონის“, ქ. ს.

³ აკ. შანიძე, ხალხ, პოეზია, გვ. 9.

⁴ ხალხ. სიტყვიერება, ე. თ.-ს რედაქ., ნ. I, გვ. 60 — 61.

სადაც არ სტანავ ზეზვაი,
ლაშქარი ცედად დისაო ¹.

კახურ ლექსში ხაზგასმულია მთის ხალხის ერთსულოვნად გა-
ლაშქრება მტრის წინააღმდეგ ².

საერთო მტრის წინააღმდეგ მთისა და ბარის ხალხის შეერთე-
ბული ძალით გამოსვლა აღნიშნა ვაჟამ „ბახტრიონის“ ფოლკლო-
რულ წყაროებთან დაკავშირებით: „ჩემთვის მარტო ის ფაქტი კვა-
როდა, რომ მთის ხალხი, სხვადასხვა თემები, რომელნიც ხანდახან
ერთმანეთსაც კი ჰლაშქრავდნენ, არ ინდობდნენ, ამ ჟამად შეერთ-
დნენ, ერთსულოვნობა გამოიჩინეს და ძმურად მიეშველნენ ბარს
გაპიჯრების დღეს“. ვაჟამ მოხდენილად შენიშნა, რომ მთის ხალხმა
ერთსულოვანი მოქმედებით საერთო მტრის წინააღმდეგ განახორ-
ციელა მუდარა გავრცელებული ხალხური ლექსისა:

თქმნო, ფშაველნო. ხვესურნო,
ლაშქარი გავაზიაროთ;
ერაზნეთს მხარი უპიროთ,
მტერი კი დავაზიანოთ ³.

ბახტრიონის ციკლის ნაწარმოებებში ყურადღებას იპყრობს
მრავალ ვარიანტად გავრცელებული ლექსი მტრების წიერ ზეზვა
გაფრინდაულის მოტყუებით შეპყრობაზე, მისი ერთი საინტერესო
ვარიანტი ჩაწერილია აკ. შანიძის მიერ ⁴. ლექსში ისტორიული
სინამდვილის ასახვის თვალსაზრისით მეტად საგულისხმოა ივანე
ბუქურაულის კომენტარი, მის მიერ ჩაწერილი თუშური ვარიანტი-
სადმი: „როგორც ამ ლექსიდანა სჩანს, თუშების გმირი, ლაშქრის
წინამძღოლი — ზეზვა გაფრინდაული მოტყუებით დაუპყრიათ სპარ-
სელებს და ჩამოუყვანიათ ძუღლებილ ცხენით ტფილისში. ეკვს გა-
რეშეა, რომ ამასაც ის ბედი ეწეოდა, რა ბედიც ეწია ქსნის ერის-
თაეებს შალვას და ელიზბარს და ბიძინა ჩოლოყაშვილს, ე. ი. წა-
მება. თუმცა ქართული მატრიანე არას მოგვითხრობს ამაზე, მაგრამ
ეს გასაკვირველი არ არის, რადგანაც ქართველი მემატრიანენი,
როგორც საზოგადოდ სხვა ხალხისა, მხოლოდ მეფეებზე და თავად-

¹ აკ. შანიძე ხალხ. პოეზია, გვ. 327.

² ფოლკ. სექც. მას. № 18 173.

³ ვ. ე-ფ შაველა, ტ. III, გვ. 455.

⁴ აკ. შანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 328 — 329.

აზნაურობაზე სწერდნენ, დანარჩენებს ყურადღებას იშვიათად აქცევდნენ¹.

ბახტრიონის ციკლის ნაწარმოებებში, როგორც ამას საგნობრივი განხილვა ადასტურებს, საკმაოდ რელიეფურად ჩანს მათი შექმნის პირველი წყარო. ამ ციკლისთვის, როგორც ვნახეთ, უცხო არ არის ზეპირსიტყვიერების ისეთი მოვლენები, რაც დროთა ვითარებაში ამკრთალებს ნაწარმოების რეალურ საფუძველს. მასში გვხვდება კონტამინაციის შემთხვევები, მაგრამ ანაქრონიზმისა და ტრადიციული სიუჟეტებისა და მოტივების ეპიური დამუშავების მოვლენები მისთვის დამახასიათებელი არ არის. ეს გარემოება მას ასხვავებს ვახტანგ გორგასლის, დავით აღმაშენებლის, თამარ მეფისა და სხვა უფრო ფართო გავრცელების არის მქონე ციკლებსაგან. ნაწარმოებთა განვითარების ასეთ თავისებურებას ჩვენ ამ ციკლის რეალური საფუძველის ხნოვანობითა და მისი შედარებით ვიწრო ლოკალიზაციით ვხსნით.

ზურაბ ერისთავის ციკლი. საისტორიო ნაწარმოებთა წარმოშობისა და განვითარების გზების გასათვალისწინებლად მეტად მნიშვნელოვანია ზურაბ ერისთავის ციკლის ადგილობრივი ხასიათის ნაწარმოებებიც. მთის მშრომელებში დღემდე დაუფიქსარია სახელი ზურაბისა, იმ ნუგზარ ერისთავის შვილისა, რომელმაც დაიმორჩილა თავისუფლების მოტრფიალე მთიულეთი. ისტორიკოსის სიტყვებით მას „მთიულნი ერჩნენ მცირედ“. ხალხმა კი მისი სახელი ასე შემოინახა: „ნუგზარ ერისთავის დროსაო, სისხლის წვიმების დროსაო“. მტარვალობით შვილიც არ ჩამოუვარდებოდა მამას- ზურაბმა მიიღო ერისთავობა. ბაზალეთიდან გააძევა საკუთარი ძმა ბაადური და მთიულეთი და ხევი თავის სათარეშოდ გაიხადა². ამის შემდეგ ზურაბს დაუწყია ფშავ-ხევსურეთში ლაშქრობა მათი დახარკვის მიზნით. მთის შვილებმა ქედი არ მოუხარეს გაუმაძღარ ერისთავს და გაჩაღდა სისხლისმღვრელი ბრძოლა. მეტად საინტერესო ისტორიულ ფონზე, გამძაფრებულ კლასობრივ ბრძოლაზე შექმნილი მთის მდიდარი ხალხური სიტყვიერება, რომელიც ზურაბ ერისთავის ციკლში შედის. საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ნაწარმოებები იძლევიან ნათელ წარმოდგენას იმ დიდ წინააღმდეგობაზე, რაც მთის მშრომელებმა ზურაბის მუხანათურ პოლიტიკას

¹ ხალხური სიტყვიერება, ექ. თაყაიშვილის რედ. ნ. I, გვ. 64.

² П. Иоселиани, Описание гор. Душети, Тбилиси, 1860 г., стр. 37.

გაუწიეს. ამ ციკლის ნაწარმოებებს დიდი ისტორიული ღირებულება აქვს. მათში ზედმიწევნითაა გადმოცემული მთელთა თავგანწირული ბრძოლები თავისუფლებისათვის. დასახელებულია ის ადგილები, სადაც მათ მოუხდათ შეტაკება სისხლის მსმელი ერისთავის რაზმებთან. ისტორიაში არ არის აღნიშნული ხალხურ ნაწარმოებებში მოხსენებული სახელები ამ ბრძოლების მონაწილე გვირგვინისა. რა თქმა უნდა, ისტორიულ სინამდვილის ასახვისას არც ეს ციკლია დაზღვეული ძველ ნაწარმოებთა გაახლებისა თუ შემდეგ შექმნილთა კონტამინაციისა და ანაქრონიზმის მოვლენებისაგან.

გიორგი სააკაძის თანამედროვე ზურაბ ერისთავი განთქმული მხედართმთავარი იყო, რაც აღნიშნულია ხალხურ პოეზიაში:

ზურაბისთანა ბატონი
ვინღა გამოვა ხმლიანი,
განჯა შირანა ამტვრივა,
დღესაც კი სახელი არი ¹.

ეს შესანიშნავი სარდალი მთქმელის სიტყვებით:

იპაანამდი გაითქვა,
ყვენთან გაიხარდაო... ²

სამწუხაროდ, ზურაბ ერისთავმა თავისი ვაჟეაცობა მშობლიური ხალხის სავალალოდ გამოიყენა და ეს გარემოება ნათლად აისახა ხალხურ სიტყვიერებაში. მწარე სინამდვილით — ზურაბ ერისთავის მიერ მთის იშრომელთა აწიოკებითაა განსაზღვრული ამ ციკლის ნაწარმოებთა თემატიკა. მისი ერთ ერთი ძირითადი თემა ზურაბის ხევსურეთში გალაშქრებაა. ამ თემაზეა შექმნილი ლექსები: „ზურაბის გალაშქრება ხევსურეთზე“, „ზურაბ ჩამოჯდა რომეის გორს“, „წერონი“, „უტი“, „ლალატით დახოცა ხევსურებისა“ და სხვები. როდესაც ზურაბი პირველად ხევსურეთს დასცემია, დიდი ბრძოლა გაჩაღებულა ფშავეისა და ხევსურეთის არაგვის შესართავთან ³. ორწყალის-ომში ზურაბის ლაშქარი სასტიკად დაუმარცხებიათ ფშავ-ხევსურებს. ლექსის მიხედვით:

ერისთვის ახნაურებაა
ყორნებ პწყლით ეხიდებისა ⁴.

¹ კ უ მი კ ა შ ვ ი ლ ი, ხალხ. სიტყვიერება, გვ. 88.

² ი კ ქ ვ ე, გვ. 89.

³ ნ. ხ ი ზ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, ისტორიული კვალი სახალხო პოეზიაში, ეთნოგრაფიული ნაწერები, გვ. 131.

⁴ აკ. შ ა ნ ი ძ ე, ხალხური პოეზია, გვ. 3.

ხალხურ პოეზიაში მოხსენებულია ამ ბრძოლის მონაწილენი. ასეთები ყოფილან ლიქოკელი გმირები სომეხა და მინდოდა. ამავე ბრძოლაში თავი უსახელებით იანვარ წოწკორაულსა და ელიზბარ ფოცხვერიშვილს. მთქმელი იხსენიებს ბრძოლაში დაღუპულებსაც:

... იოფას დაუბარებავ:
„ჩემი ნულარ აჭვ ლოღინი.
მე. დ სარუმს, მაგის ხუეესა,
ორწყალში გვიფვას ლოგინი“¹.

იგივე ბრძოლა ასახულია სხვა ლექსებშიც, როგორცაა, მაგალითად, „ომი აკუშოს“² და სხვები.

ერთი ლექსიდან ჩანს, რომ სისხლის მსმელი ერისთავი მრავალრიცხოვანი ლაშქრით დასხმია თავს ხევსურებს, მაგრამ ფშავე-ხევსურეთის გმირებს სასტიკად დაუმარცხებიათ მოძალადე მტერი. ლექსში იხსენიება ზურაბის წინააღმდეგ მებრძოლი გმირები³.

ეს ლექსი მრავალ ვარიანტად არის ცნობილი. ზოგი მათგანი ნოდრაობისა და გარკვეული ეპოქის მოთხოვნილების შედეგად საკმაოდ ტრანსფორმირებულია. ისტორიულ სინამდვილესთან დაკავშირებული ნაწარმოების ვარიაციისა და საერთოდ ზეპირსიტყვიერი ნიმუშების მოძრაობისა და ცვალებადობის თვალსაზრისით საყურადღებოა შემდეგი ვარიანტი:

დუჟეთ იყრება ლაშქარი,
არ სწედების წვიმის ცვარია,
ცხენთა არ ვყვის საძოვრად
თრიალეთური მთანია,
მხედართ არ ვყვას სასმელად
ბახალეთური ტბანია.
საკვესურეთოდ დაიძრა,
არ ერგებიან გზანია.
გაიგა კვესურთ შვილებმა,
მაშინ გალესეს კმაჯია,
გადაწყეს ტყვია-წამალნი,
თოფს გამუკვალეს ტალია,
შეუკრეს ჟინვანის კიდი,
არ დაანებეს გზანია.

¹ აკ. ნანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 3.

² იქვე, გვ. 2.

³ იქვე, გვ. 1 — 2.

ლამით თუ გასკრეს რჯსებმა,
გამოდის სისხლის წყალია.
დილას ასტეხეს სროლაი,
თოფებს გადასდის ალიო,
გაშაგრდით, კვესურთ შვილებო,
მოგივათ ფშაელის ჯარიო.
მესამე დილას მოვიდა
ფშავით არწივის ჯარიო.
წინ უდგას ბეკურაული,
შაჭყვირნებს, როგორც კარიო:
„ჩვენ ვერ გავივით ხანხედა,
კვესურნო, თქვენი ბრალიო“.
„ეხლა თქვენ იცით, ფშაელებო“.
ბრძანებს ლაშარის ჯეარო.

ამ ვარიანტს მეტად საგულისხმო შენიშვნა გაუკეთა აკად-
აკაკი შანიძემ: „როგორც ვხედავთ, აქ მხოლოდ დასაწყისი უდგება
სხვა ვარიანტებს, თორემ ბოლოში სულ სხვაა რაღაც. T-ს (ამ
ნიშნით აკ. შანიძეს აღნიშნული აქვს ტუქსიშვილი ვ., ქ. ს.)
ეს ლექსი ხევესურულებში აქვს შეტანილი, მაგრამ ჩანს კი, რომ
ლექსის მეორე ნაწილი (თუ იგი მართლაც ზურაბის ლაშქრობას
ეხება და არა სხვა რამეს, როგორც ამას რუსების ხსენება გვაფიქ-
რებინებს მე-8 ტაეპში), ფშაურია წარმოშობით, რადგანაც ფშაური
თვალსაზრისია შიგ გატარებული“¹.

ხევესურეთში შესული ზურაბის ლაშქრის წინააღმდეგ ბრძო-
ლაში მრავალმა გმირმა ისახელა თავი. ეს გმირები მთის
პოეზიის საგნად იქცნენ. ამის საუკეთესო ნიმუშია სიმღერა ქიჩ-
ბარაულზე².

საგმირო პოეზიის საგნად ქცეულა აგრეთვე ზურაბის წინააღ-
მდეგ მებრძოლი ქრელა ნადირიშვილიც³.

ზურაბის წინააღმდეგ მებრძოლთა შორის ხევესურულ პოეზიაში
დიდი სიყვარულით არის მოხსენებული მამუკა ქალუნდაური. თქმუ-
ლებით მას ერთბაშად მოუკლავს მტრის ლაშქრიდან 12 კაცი. მე-
თორმეტის გვამი აყირავებულა და ამის გამო შეუჩერებია
მტრის ჟღერა. ხალხურ სიტყვიერებაში ამ გმირის სახე მითიური.

¹ აკ. შანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 302.

² იქვე, გვ. 4.

³ იქვე, გვ. 4—5.

ელფერიითაა მოცემული¹. ხალხს მამუკა ღეთის კაცად მიუჩნევია და ანის გამო მისი საფლავიც სალოცავად გაუხდია².

ლექსებიდან და თქმულებებიდან ჩანს, რომ ზურაბმა თავის მრავალრიცხოვანი ლაშქრით ვერ შესძლო თავისუფლებისმოყვარე ხევსურების დამორჩილება. ამ გარემოების ამსახველ ნაწარმოებებიდან ყურადღებას იპყრობს მოკლე ოთხსტრიქონიანი ლექსი, რომლის ერთი ხევსურული ვარიანტი ასეთია:

ხევსურეთშია, ზურაბო,
ვერ იქამ ერისთობასა,
გაგიწვრილდების კისერი,
ვერ შესძლებ ქვეითობასა³.

ამ ლექსის მრავალ ვარიანტიდან, როგორც აქ. შანიძემ აღნიშნა, ზურაბი მხოლოდ მოყვანილ ტექსტში იხსენიება. მისი ერთი მთიულური ვარიანტი ასეთია:

მთიულეთია, ბატონო,
ვერ გააძღებ ქვეითობასო;
გაგიწვრილდება კისერი,
ვერ იქამ ერისთობასო⁴.

კალნის-წვერასა (ა. კობაიძე) და ს. მაკალათიას მოსაზრებით ლექსი შექმნილია ზურაბ ერისთავის შთამომავალ ჯიმშერ ერისთავზე, რომელმაც მთიულ-მოხვევებთან ბრძოლაში მარცხი განიცადა⁵. თითქმის ასეთ მოსაზრებას იზიარებს აქ. შანიძეც⁶. თუ ეს ასეა, მაშინ ეს ლექსი, რომელიც სრულიად კანონზომიერად შესულა ზურაბ ერისთავის ციკლში და განხდარა ნათელი ამსახველი გარკვეული გარემოებისა, განსაკუთრებით საინტერესოა საისტორიო ნაწარმოებთა წარმოშობა-განვითარების თვალსაზრისით.

ზურაბ ერისთავის ციკლის ნაწარმოებებიდან აღნიშნულ თემასთან დაკავშირებით საგულისხმოა ლექსი „ლაღალათით დაკოცა კვესურებისა“. ზურაბს ძალით რომ ვერ დაუმორჩილებია ხევსურები,

¹ წელიწდეული, გვ. 158 — 159.

² ნ. ხიზანაშვილი, ისტორიული კვალი სახალხო პოეზიისა, ეთნოგრაფიული ნაწერები, გვ. 134.

³ აქ. შანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 1.

⁴ იქვე, გვ. 298.

⁵ „ივერია“, 1902 № 124; ს. მაკალათია, მთიულეთი, თბ., 1930, გვ. 29 — 30.

⁶ აქ. შანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 298.

ვერაგული ხერხისთვის მიუმართავს, რისთვისაც იგი ხალხის წყევლის საგნად ქცეულა:

სევდამც მაგზვდების, ზურაბო,
დაგლეედამს სისბლის წყალია,
თრუსოს აწიენ კევსურნი,
კელით არჩიენ ყმანია;
გაატეზინე დოღეთი:
„ფარა მალაღეთ, ცხვარია“.
თრუსოს მასხენ მაშვრალნი,
დანდობით გასქერ თავია ¹.
რად არ სწორ-და-სწორ გააწვევენ
კევსურნი — დ. შენნი ყვანია.
თითოს კი დაჯიკანქვედეს
ფერს ქვეშ ნაწურთანი ყვანია ².

ლექსში „ლალათით დაკოცა კევსურებისა“ იხსენიება ვერაგულად მოკლული მშაველა ჯინქარაული, სამნა მკედელი და ღერენა ტაბალუკისძე. ცოცხალი გადარჩენილა ალღდი ალექსაური. მას ნოუკლავს ზურაბის პირის მეღვინე ³. ეს ლექსი მრავალ ვარიანტად არსებობს. ყველა მათგანი საინტერესოა ხალხური სიტყვიერების ცოცხალი ტრადიციის თვალსაზრისით. მოგვყავს ერთი, მეტად მოკლე ფშაური ვარიანტი:

ზურაბმ აიფრო ქვეყანა,
ბევრა ვაჟს უტირა დედანი;
ბევრისა კარი დაჯარა,
ბევრისა ისევ მღე არი:
ბევრისა დედა ატირა,
ბევრისა ცოლი თმინი ⁴.

ზურაბ ერისთავის სახელთან დაკავშირებით ამ ვარიანტის მხოლოდ პირველი ორი სტრიქონია შექმნილი. ოთხი ბოლო სტრიქონი ნაწილია სრულიად დამოუკიდებელი, სიკვდილზე ხალხის შეხედულების ამსახველი გავრცელებული ლექსისა „სიკვდილმ თქვა ზღვა-ზღვა წამოვალ“ ⁵. ეს ერთ-ერთი მეტად მოხდენილი კონტანი-

¹ აკ. შანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 7 — 8.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 6 — 7.

⁴ იქვე, გვ. 319.

⁵ ხალხ. პოეზია, ქუთაისი, 1934, გვ. 269.

ნაციის ნიმუშია, რომლითაც ხალხს ზურაბ ერისთავი სიკვდილთან გაუიგივებია და ამით ზედმიწევნით აუსახავს მისი მუხანათობა.

ზურაბის ხევსურეთში გალაშქრებაზე მრავალი ლექსი და თქმულებაა შექმნილი. ბაბო ლიქოკელის გადმოცემით „ზურაბს რატი-შიელს სამჯერ დაულაშქრავ კევსურეთი მეშვიდ-მეშვიდეს წელს და ვერ გაუტეხავ კევსურეთი“¹. აკ. შანიძის საფუძვლიანი შენიშვნით „რა წლებში ხდებოდა ეს ლაშქრობანი, არ ვიცით. არც ის ვიცით, თუ რამდენად მართალია, რომ ინტერვალი ომებს შორის შვიდ-შვიდი წელი იყო. ცხადი კია, რომ ხევსურების აწიოკება ზურაბის მიერ რამოდენიმეჯერ მომხდარა 1620 წლის ახლო. ზურაბის მოკვლა სიმამრის მიერ, რომელზედაც მოგვითხრობს „სიმ-ლერე“ № 20, 1629 წელს მოხდაო“². აღნიშნულ თემაზე შექმნილ ნაწარმოებთა მეტი წილი წარმოშობით ხევსურული უნდა იყოს, თუმცა მათი ვარიანტები, როგორც თავის ადგილას ვნახავთ, საქართველოს მთის სხვა კუთხეებშიც გვხვდება. ამ ნაწარმოებთა ხევსურული ვარიანტები უფრო მთლიანი ნაწარმოების შთაბეჭდილებას ტოვებენ, ზუსტად ასახელებენ ბრძოლების ადგილებს, მებრძოლ გმირებს და სხვა დეტალებს. საინტერესოა ამ მხრივ აკ. შანიძის შენიშვნა ხევსურული ლექსის ერთი თუშური ვარიანტისადმი: „ეს გახლავს თუშური ვარიანტი. როგორც ვხედავთ, მშვენივრად გამართული ხევსურული ლექსი თუშეთში გადასვლისას (რომ არაფერი ვთქვათ საკუთარი სახელების შესახებ) ტეხნიკური მხრითაც ძალიან დაზიანებულია“³. ეს შენიშვნა მეტად საგულისხმოა საერთოდ საისტორიო ნაწარმოებთა ადგილობრივი ხასიათის გასათვალისწინებლად.

ზურაბ ერისთავის მიერ ხევსურების აწიოკებასთანაა დაკავშირებული მთიულური საგვარეულო გადმოცემა „გუდამაყარში წიკ-ლაურები და ბექაურები“. ამ გადმოცემით „ზურაბმა რომ შეაწუხა ხევსურები თავისი ჯარით, მაშინ გადმოვარდა ორი ძმანი ამ ხეობაზე, ერთს ერქვა სახელად ბექა, ერთს — წიკვა. წიკვა უფრო ძლიერი იყო ბექაზე ღონით და ბექაკი უღონო. ბექას ჯავრი მოსდიოდა თავის ძმაზე და ყოველთვის მტრობდა. ერთხელ ხატში ყოფნის დროს მოუვიდათ ჩხუბი და შემდეგ ასე გადასწყვიტეს:

¹ აკ. შანიძე, ხალხ. პოეზია, გვ. 298.

² იქვე, გვ. 298 — 299.

³ იქვე, გვ. 303.

„გაგვეთოთ ძალლი შუაზე და ევორდეთ ერთმანეთსო“. გაჰკვეთეს ძალლი და სთქვეს: „ერთმანეთის ქალიმც გერგებია“. ამ ორი კაციისაგან წარმოიშვა ეს ორი გვარი ¹.

ზურაბ ერისთავი ფშავსაც უტევდა. ეს გარემოებაც ასახულია ხალხურ პოეზიაში. ამ მხრივ განსაკუთრებით დამახასიათებელია ხეცსურული ლექსი:

ზურაბს ჯაგრი კლავს ორისა:
კვესურეთისა, ფშავისა.
კვესურეთ კორმეშავისა,
კორმეშავ კლდისა შავისა,
შიგ მდგომლის მარტიანისა,
კვალ-სისწლიანის ვაჯისა ².

ამ ლექსის ფშაურ ვარიანტში მოყვანილ ტექსტთან შედარებით ხეცსურული თვალსაზრისი გამკრთალებულია:

ზურაბს ჯაგრი კლავს ორისა:
ზენ მთისა, ქვეჲოდ ბარისა,
კვესურეთს კორმეშავისა,
ფშავში ლაშარის ჯგარისა,
თიანეთს კავკავადისა,
გაუმადლარის ღორისა ³.

ეს ვარიანტი საგულისხმოა აგრეთვე კონტამინაციის მოვლენებითაც, რაზედაც პირველად აკ. შანიძემ მიუთითა. მისი უკანასკნელი სტრიქონები წარმოშობით ისეთ ნაწარმოებს ეკუთვნის, რომელიც არც შედის ამ ციკლში. მისი ერთი, ხეცსურეთში ჩაწერილი ვარიანტი, რომელიც აკ. შანიძის მოსაზრებით იქაური არც უნდა იყოს, ასეთია:

თურმან ორ ფაფარანელი,
კითხვა ვერ ვიცი გვარისა,
კორკი დაფწვი და მალარო,
უინვან ჯაგრი მაქვ ორისა,
თიანეთ კავკავადისა,
გაუმადლარის ღორისა ⁴.

¹ ჩაწერილი ელ. ვირსალაძის მიერ მთიულეთში, გუდამაყრის თემში, ს. ჩოხში მიხა ჩოხელის თქმით, 12 აგვისტო, 1934 წ.

² აკ. შანიძე, ხალხ. პოეზია, გვ. 5.

³ დ. ხიზანიშვილი, ფშაური ლექსები, „ივერია“, 1897, № 142. გადმობეჭდილია აკ. შანიძის მიერ, ხალხური პოეზია, გვ. 314.

⁴ აკ. შანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 262. იხ. იქვე, შენიშვნები, გვ. 492.

მართებულად აღნიშნა ნ. ხიზანაშვილმა, რომ ზურაბ ერისთავის მიერ ფშაველთა შევიწროებას ასახავს ლეგენდა და მასთან დაკავშირებული ლექსი ბერძენულზე. ამ ლეგენდითა და ლექსით ერისთავმა უწმინდური ცხოველის საშუალებით შეურაცხყო წმინდა ხე¹. ლეგენდა წმინდა ხეზე, რომელზედაც თითქოს მიბმული იყო ზეციდან ჩამოსული ოქროს შიბი, ჩვენ XVII საუკუნეში ან შემდეგ ხანაში შექმნილად არ მიგვაჩნია. იგი გაცილებით უფრო ადრე უნდა იყოს შექმნილი. XVII საუკუნეში ან შემდეგ მთის მშრომელებს მასთან დაუკავშირებიათ ზურაბ ერისთავის სახელი და ამგვარად გამოუხატავთ მისდამი დიდი სიძულვილი.

ამ ციკლის ნაწარმოებთა ერთ-ერთი ძირითადი თემა ზურაბის მოკვლის ამბავია. ისტორიული წყაროებით ცნობილია, რომ გაძლიერებული ერისთავი მისმა სიმამრმა თეიმურაზ ნეფემ საფურცლეს მოაკვლევინა². ნ. ხიზანაშვილს განხილული აქვს ამ ამბის ამსახველი ლექსები³. ზურაბის საფურცლეს მიწვევა სიმამრის მიერ მოტყუებით, ქეიფი და მძინარის მოკვლა ელუმ თოლუმიშვილის, საგინაშვილის, ბარამ ბატონისა და სხვების მიერ დაწვრილებით არის გადმოცემული ლექსში „ზურაბის მოკვლა“⁴.

ზურაბის მკვლელობაში თეიმურაზ მეფის ინიციატივას აღნიშნავს აგრეთვე მეორე ლექსის ხევისურული ვარიანტი:

ზურაბო ერისთავის შვილო,
შეიღსამე წელსაც ხარ სნეული,
მეშვიდეს წელსაც მოხკვდები
სიმამრის კელ-მორეული⁵.

ამ ლექსის ფშაური ვარიანტით ზურაბის მკვლელობის ინიციატორა ფშაველებს ეკუთვნით:

ზურაბო ერისთავის შვილო,
შეიღსამე წელსა ხარ სნეული,

¹ ნ. ხიზანაშვილი, ისტორიული კვალი სახალხო პოეზიისა, ეთნოგრაფიული ნაწარმები, გვ. 135 — 136.

² ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, გვ. 69; ნ. ბერძენიშვილი, ი. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, აღწ. გამოც. გვ. 346.

³ ნ. ხიზანაშვილი, ისტორიული კვალი სახალხო პოეზიაში, ეთნოგრაფიული ნაწარმები, გვ. 137 — 140.

⁴ აკ. შანიძე, ხალხ. პ., გვ. 8, 320 — 322.

⁵ იქვე, გვ. 9.

გულსამც მოკვებდების ისარი,
ფშავლების გამოსრეული ო.

ფშაურ პოეზიაში უყურადღებოდ არც ის გარემოებაა დატოვე-
პული, რომ თეიმურაზმა ზურაბის ქვრივი იმერეთის მეფეს ალექ-
სანდრეს მიათხოვა:

თემურაზ ჩაეუბნების
იმერეთ მეფის შვილსაო:
„თუ ზურაბს მახკლავ, ქალს მოგცემ,
მონა არ დაგეყმს ცხვირსაო“¹.

მეორე ლექსში ისმის ზურაბის ქვრივის ჩივილი იმერეთში გათ-
ხოვების გამო:

იმერეთს რად გამათხოვე,
თეჰურაზ, ჩემო მამაო;
კამა მომწყინდა ღომისა,
ვაჰმე, კახურო ყანაო².

ზურაბ ერისთვის ციკლი მეტად მნიშვნელოვანია ხალხური ტექს-
ტების ევოლუციის გასათვალისწინებლად. მასში ნათლად ჩანს საინ-
ტორიო ნაწარმოებთა წარმოშობა-განვითარების პირობები და
ნათი ვარიაციის უნარი. ამ ციკლში გვხვდება ძველ ნაწარმოებთა
გაახლებისა და შეძლეგ შექმნილთა ზურაბის სახელთან დაკავშირე-
ნის მაგალითები. ვახტანგ გორგასლის, დავით აღმაშენებლისა და
თამარ მეფის ციკლების ნაწარმოებებისაგან განსხვავებით, ზურაბის
სახელთან დაკავშირებულ ლექსებს, გადმოცემებსა და თქმულებებს
ახასიათებს მოვლენათა კონკრეტიზაცია და პერსონაჟების სიმრავლე.
მეტწილად ნაწარმოებში რამდენიმე გმირის მოქმედება არის ასა-
ხული. ამ ციკლის ნაწარმოებთა რეალური საფუძველი არც ისე
შორეულ წარსულშია. ამით აიხსნება მისი თავისებურებაც. მოქმე-
ლებს ჯერ კიდევ ვერ მოუხსწრიათ მოვლენის განზოგადება. ასეთი
თავისებურების მიზეზი ამ ციკლის შედარებით ვიწრო ლოკალიზა-
ბაც არის.

¹ აკ. შ ა ნ ი ძ ე, ხალხ. პ., გვ. 323.

² ი ქ ე ე, გვ. 9.

³ ნ. ხ ი ზ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, ეთნოგრაფიული ნაწერები, გვ. 140.

განსაკუთრებული თემატიკური მრავალფეროვნებით ხასიათდება ერეკლე მეორის ციკლი.

მომძლავრებული ლეკიანობა XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში, ერეკლეს მრავალრიცხოვანი ბრძოლები შინაურ და გარეშე მტრებთან, საქართველოს გაერთიანების მიზნით, რეაქციონერ თავადთა წინააღმდეგობა, ბატონყმობის გამწვავება, გლეხების პროტესტი აყრა-გაქცევით, ერეკლეს ზრუნვა მშრომელი ხალხისათვის, მორიგე ლაშქარის დაწესება, სავარეო ორიენტაციის საკითხი, ერეკლეს გარდაცვალება, ბატონიშვილების ცილობა სამეფო ტახტზე, საქართველოს რუსეთთან შეერთება, ერეკლეს ნათელი პიროვნება და სხ, ამ ციკლის ნაწარმოებთა აქტუალური თემებია.

ლექსებსა და გადმოცემებში რეალისტურადაა ასახული ლეკთა მარბიელი რაზმებისაგან ქართველი მოსახლეობის აწიოკება-გაძარცვა, ტყვედ წაყვანა, გაყიდვა და სხვა. ქურდულ თავდასხმებს გარდახალხურ სიტყვიერებაში ასახულია ის დიდი ლაშქრობანი, რომელთა შედეგიც იყო: 1746 წ. ქართველების მიერ ლეკთა მარბიელი რაზმების დამარცხება, თრუსოს დაწვა და გათავხედებული ოსების აღაგმვა; 1751 წელს ომი ქარ-ბელაქნისა და შაქი-შირვანის ხანის წინააღმდეგ; 1754—1756 წლებში ომი მქადიჯუბარს და ყვარლის აღება; 1785 წელს ხუნძახის ბატონის ომარ-ხანის მიერ კახეთის დარბევა¹.

1746 წლის ომი საგანია ხევსურული ლექსებისა: „ჯარს ეძახს ბატონიშვილი“, „თრუსოს ჩავიდეს კევსურნი“ და „ერეკლე ბატონიშვილი ას ოთისგან დავლათიანი“. ხევსურული სიმღერები განსაკუთრებით საინტერესოა ომის მონაწილე, ისტორიის მიერ უგულვებელყოფილი სახალხო გმირების ხსენებათა და პოეტური დახასიათებით².

1751 წელს შაქი-შირვანის ხანის აჯი-ჩალაბის თვალთმაქცობის შედეგად ლეკებისა და შაქი-შირვანის შეერთებულმა ჯარებმა პირველი დამარცხება განაცდევინეს თეიმურაზისა და ერეკლეს ჯარებს. ამ ისტორიული ფაქტის ამსახველი უნდა იყოს გაერცვლებული

¹ კს. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე, ქართველი ხალხის ბრძოლა სამშობლოსათვის ერეკლე მეორის ხელმძღვანელობით, გვ. 25—28.

² ი კ ე ვ, გვ. 11—15.

ლექსი დათუნა გოშტაშვილსა თუ ბოშტაშვილზე, როველიც ჩვენ კრწანისის ოპის ამახველად მივიჩნიეთ¹. ამ ლექსის ერთი ვარიანტი ჩამწერის ცნობით, როდესაც ბრძოლაში მეფეს ცხენი მოუკლეს, პირველად თავი გაუწირავს დათუნა ქვეპირიშვილს და მიუტრიავეია ცხენი. ეს ცხენი მეფეს ალაზანში დახარობია და მეორედ მისთვის ცხენი დათუნა ბოშტაშვილს (მაჩანელს) მიუგვრია. ჩამწერის აზრით, ლექსი შექმნილია ქვეპირიშვილზე, რომელიც თავგანწირვისათვის დაუსაჩუქრებია დედოფალს. მისივე ცნობით ამ ბრძოლაში თავი გაუწირავს გამოჩენილ მცურავს, რომელსაც მეფე გაზოყუყანია ალაზანიდან². ვარიანტების უმრავლესობაში ბოშტაშვილი თუ გოშტაშვილი იხსენიება³. შესაძლებელია, ხალხმა ორი ერთი და იმავე სახელწოდების გმირი ერთგვარი თავგანწირვისათვის პოეტურ შემოქმედებაში გააერთიანა. ასეა თუ ისე, ლექსის საფუძველი კონკრეტული ისტორიული მოვლენაა.

1752 წელს ანატ-ხანზე გამარჯვებულმა ქართველებმა შური იძიეს აჯი-ჩალაბზე. ერეკლე მეორემ დაქირავებული ჩრდილო-კავკასიელებით—ჩერქეზებითა და სხვებით დაამარცხა თვალთმაქცი ნტერი. ამან უნდა იყოს ნათქვამი:

გამობანდა კახი მეფე,
თან გამოჰყვა დიდი ჯარი,
სულ ოსი და სულ ჩარგასი,
დარაზმული რახპის ჯარი,
ჯერ კი იხმარეს თოჯები,
მამრე ამოიღეს ხმალი⁴.

მკადისჯვრის ომისა და ყვარლის აღების ამსახველი ლექსები ძირითადად სწორად იძლევიან ისტორიული მოვლენის ინტერპრეტაციას. ხუნძახის მულობელის ნურსალ-ბეგის დამარცხება ქართველების მიერ არის თემა ლექსებისა: „ხუნძახმა ცხენსა მიჰმართა“⁵ და

¹ ქს. სიხარულიძე, ქართველი ხალხის ბრძოლა სამშობლოსათვის: ერეკლე მეორის ხელმძღვანელობით, გვ. 46.

² „ივერია“, 1890, № 255.

³ ხალხური სიტყვიერება, ექ. თაყაიშვილის რედ., ნ. 1, გვ. 112; ფოლკლ. სექც. მას 2849 და სხვ.

⁴ პ. უმიკაშვილი, ხალხ. სიტყვიერება, გვ. 106.

⁵ „ხალხური სიტყვიერება“, ნ. 1, ექ. თაყაიშვილის რედ., გვ. 180; ფოლკლ. სექციის რიგ. კატ., № 28 45.

„ნიკომა სთქვა სარდალი ვარ“¹. უკანასკნელ ლექსში ასახულია მქადისჯვრის ომის მონაწილე, ისტორიაში ცნობილი ბებერი ქალის გმირობა².

ლექთა მარბიელი რაზმების ქურდული თავდასხმები მრავალი ლექსისა და გადმოცემის საგანი გამხდარა. ისინი ასახავენ ერეკლეს, ნიღი ვაჟი ლევახისა და სხვა ქვეყნის გამოჩენილი ერთგული რაინდებისა და სახალხო გმირების მოქმედებას. ლეიანობის წინააღმდეგ ბრძოლის ეპიზოდია დაცული გელა ნათელაშვილის შესახებ არსებულ გადმოცემაში³. გელა ნათელაშვილი ბაზალეთელი გლეხი ყოფილა. მისი, როგორც მებრძოლის, სახელი განთქმული ყოფილა არა მარტო საქართველოში, არამედ ლეკებსა და ირანელებშიც. იგი მეფის ერთგული ყოფილა. მას ყოლია საკუთარი რაზმი და საჭირო შემთხვევაში იცავდა ქვეყანას მტრისაგან, იხსნიდა გატაცებულ ტყვეებსა და სხვა. ერთხელ, როდესაც ქართლს შემოსევია ლეკის ჯარია, ერეკლეს უცნობებია მისთვის და ისიც თავისი მებრძოლებით დაბანაკებულა მცხეთის ზემოთ ს. ნატახტრის გვერდზე. ჩტერს ზუალამისას მძინარე რაზმისათვის ალყა შემოურტყანს. გელა ამ დროს მოკლულ ირემს ატყავებდა. უშიშარი და მოხერხებული გელა არ შემდრკალა და მრისხანეთ შეუყვირია: „—ვინა ხარო, აბა, აქ მოდიო, სულ ამ ღორის ხორციოთ მოგთხუპნითო“. ლეკებს ირემი ღორი ჭკონებითა და უკუქცეულან. მეორე დილით გელას თავისი მებრძოლებით მუსრი გაუვლია მტრისთვის და ტყვეებითა და ნადავლით მეფეს წარსდგომია. მას გაუთავისუფლებია დიღმის მინდორზე ლეკებისგან დატყვევებული მცხვარეები. მასვე უბრძოლია მანგლისნი ცოთარეშე ლეკების წინააღმდეგ, სადაც მძიჲედ დაქრილა. ამ სახალხო გმირზე ლექსიც დარჩენილა, რომლის თემაც აგრეთვე ლეკების წინააღმდეგ ბრძოლებია⁴.

ლექთა მარბიელი რაზმების წინააღმდეგ ბრძოლაა ასახული გადმოცემაში ტურა ქაიხოსროზე. ქაიხოსრო ვაჩნაძე ერეკლეს თანამებრძოლი ყოფილა. ტურა მისთვის მტრებს შეურქმევეათ, რადგანაც მათ რაზმში იგი მოხერხებულად დაძვრებოდა. გადმოცემათ, ლეკის

¹ „ხალხური სიტყვა“, ნ. 1, ექ. თაყაიშვილას რედ., გვ. 181.

² ნურსალ-ბეგზე არსებული ლექსების შესახებ იხ ქს. სუხარულიძე, ქართველი ხალხის ბრძოლა სამშობლოსათვის ერეკლე მეორის ხელმძღვანელობით, გვ. 25 — 28

³ ხ. მთაწმინდელი, გელა ნათელაშვილი ერთგული რაინდი მეფე ერეკლესი, „დროება“, 1878, № 169; ან ს. ჯანაშიას სახ. საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. განც. II — 1953.

⁴ იქვე.

ქალები ნტირალ ბავშვებს მისი სახელით აშინებდნენ და აჩუმებდნენ: „დაჩუმდი შეილო, თორემ ტურა ქაიხოსრო მოვაო“¹.

ლექთა თარეშა და ერეკლეს თანამებრძოლი გმირების თავგანწირვაზე მოავეითბრობენ ლექსები და გადმოცემები გმირ ქალებზე — მიაა წყნეთელზე, თინა წავკისელსა და თამრო ვაშლოვანელზე². გადზოცენით, მიაა წყნეთელს — მათე ყაჩაღს — თვით ერეკლე მეფე დაუხსნია შტრის თავდასხმისაგან. თანრო ვაშლოვანელის რახმს დაუძარცხებია მოთარეშე ლექები, რაც ასე გაუღექსავეს ხალხს:

ლექები სულ გადაერეკეთ
მთვარიანი ღამითაო,
უკან თამრო გამოუდგა
ჯანგიანი ხშალითაო,
ჩვენცა თამროსა გავყვეით,
გვიყვირდა სულ თავადაო,
ლექები სულ გადაერეკეთ,
ვარბენინეთ სხვა გზითაო.

დაღესტნელებისა და ჭარ-ბელაქნელი ლექების თავდასხმა საქარ-ოველოზე და მათი უკუქცევა ერეკლეს მიერ არის თემა მესხური ლექსისა „დაღისტანი შეიყარა“³.

სახალხო გმირების მიერ ლექთა მარბიელი რაზმებისგან ქვეყნის დაცვა და გატაცებული ქალების დახსნა გადმოცემულია თუშურ ლექსში „წაროს იყრება თუშები“. გმირ დილოიძეს ასე მიმართავენ მისი თანამებრძოლები:

ჩავიდეთ ჭარ-ბელაქანში,
შეხვეროთ ლეკის შვილები“.

ლექსის მიხედვით დილოიძის რაზმები

„დღე-ღამე ყარაულობენ,
ლექებს უსხედან გზაზედა“.

ისინი თავს დაესხნენ მოთარეშე ლექებს, გაანთავისუფლეს მოტაცებული ქართველი ქალები და მეფეს მოახსენეს:

¹ ს. შერკვილაძე, ტურა ქაიხოსრო. „დროება“, 1885, № 35; ან ს. ჯანაშიას სახ. საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. განყ. II—1991.

² დიმ. ჯანაშვილი. ისტორიული სურათები, „ივერია“, 1882 № 12; ალ. გარსევანიშვილი, გმირი ქალი მათე ყაჩაღად წოდებული. „საქართველო“ 9:15 წ. № 102, 103, 104.

³ ხალხ. სიტყვიერება, წ. I, ექ. თაყაიშვილის რედ. გვ. 423.

მეფე ერეკლემ, მოვასხით
ქალები თქვენი მხრისაო,
დავაყრვეინეთ ლეკებსა,
როგორც ჩიტები ქორსაო¹.

ლეკთა თარეშის წინააღმდეგ ბრძოლა მკვეთრად და ასახული ლექსში „ნუცალის ჯარი“. ლექსის მიხედვით, ამ ბრძოლაში ლეკთა ბელადი ნუცალი მოუკლავს გმირს ანდერაზ საღირიშვილს².

ცნობილია, რომ ქვეყნის მშვიდობიანობის უზრუნველსაყოფად, განსაკუთრებით ლეკთა ქურდული თავდასხმების მოსასპობად, ერეკლემ მორიგე ლაშქარი დააწესა. ამ ლაშქარს ლევან ბატონიშვილი ხელმძღვანელობდა. სამხედრო ნიჭითა და სიმამაცით დაჯილდოებული, გმირი მამის ღირსეული შვილი მორიგე ლაშქრით შიშის ზარსა სცემდა საქართველოში მოთარეშე ლეკებს. 1781 წელს ბატონიშვილის უდროო სიკვდილმა ხელი შეუწყო მორიგე ლაშქრის დაშლას, რასაც ისედაც ძირს უახრიდნენ მეფის ხელისუფლების მოწინააღმდეგე რეაქციონერი თავადები. ქართველ ხალხს აღფრთოვანებული ლექსი უთქვამს ლევან ბატონიშვილზე:

ხმალი სჭრის ბაგრატივნისა,
ნეფისა ირაკლისაო;
ნეტავი გამაცნობინა,
ლევანს უქებენ შვილსაო;
აჯობა თავის მამასა,
სანამ იცვლიდა კბილსაო.
ურჯულო გამოამტვრია,
როგორც ნაპირი ტყისაო,
თუ ლევან იქით მიბრუნდა,
საქმე სჭირს დაღისტნისაო³.

ხალხურ პოეზიას სათანადოდ აუსახავს ის დიდი გულისტკივილი, რაც ქართველმა ხალხმა ლევან ბატონიშვილის უდროო დაკარგვით განიცადა. ახალგაზრდა ბატონიშვილის დაკარგვა ერეკლე მეფის ერთგერთმა მოწინააღმდეგემ ასე შეაფასა: „მოხუცებისა ეამსა მეფეს ირაკლისსა ერთი ფარდა აქვნდა საქართველოს, რომელიცა ოთხ კეძოვე იგურდივ იფარებდა და აწ დიღი შექმნი მოეშალა ირაკლი

¹ „ძველი საქართველო“, ტ. 1, განყ. 5, გვ. 43—45.

² პ. უმიკაშვილი. ხალხ. სიტყვ., გვ. 112—113.¹

³ ფოლკლ. სექც. კატ. № 2843.

მეფესაო¹. ხალხურ პოეზიაშიც ასახულია ლევანის დაკარგვით შექმნილი განწყობილება საქართველოს მტრებისა:

„ლევანს აყროდა აბჯარი,
გარს შემოსცლოდა თემია“...
...„ქარში ლევმა გაიგონა,
ცხენ გადაჯსო ხელია,
ოთხავ ფენს ნალი მიაკრა,
ლურსმანს უხარა წვერია:
„წაჯიდეთ არაგვიანში,
რალა ლევანი მშლელაა,
დეშეთ თარეში გაუშოთ,
ტყვე წამოვასხათ ბევრია.
ნაოხა გავარბენოთ,
დიღმის მინდორი გძელია“².

ერეკლეს ფრთებქვეშ ამოფარებული ქართველი ხალხი არ ვარდებოდა სასოწარკვეთილებაში. მისი ჯანსაღი სულისკენებდა ვაჟკაცურად ისმის პოეზიაში:

ვინ მახხენა ლეკებსა
სიკვდილი ლევანისაო.
მამკვდარა ზორცის ბატონი,
ბძანება იქნა ღთისაო.
მტერი ვერ გაულადდება
—ერეკლე ცხენსავ ხისაო³.

ლევან ბატონიშვილის ხელმძღვანელობით მორიგე ლაშქრის მიერ ლეკთა თარეშის ალაკმეა არის თეჰა ლექსებისა: „შენი ჭირიმე ლევანო“, „ბატონიშვილი ლევანო“, „ლევან ბატონიშვილი“ (პირველად ღმერთი ვახსენოთ) და სხვა.⁴

საქართველოში ლეკიანობის მომძლავრებას ასახავს გადმოცემა „ავარიელ ომარ-ხანისაგან დარბევა ახტალის მადნისა“⁵. ამ ნაწარმოებში სწორადაა გადმოცემული ომარ-ხანის მრავალრიცხოვანი ჯარების გამოვლა ყარაიაშა, ბორჩალის ციხის აღება, დებედას ხეობის ავლა, ახტალის აღება და მადნების აოხრება. გადმოცემა მოგ-

¹ ქართლის ცხოვრება. II—გვ. 498.

² პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, გვ. 114.

³ აკ. შანიძე, ხალხური პოეზია. გვ. 26.

⁴ იხ. სიხარულიძე, ქართველი ხალხის ბრძოლა სამშობლოსათვის ერეკლე მეორის ხელმძღვანელობით, გვ. 39—42.

⁵ ს. ჯანაშიას სახ. საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. განყ. II—2002

ვითხოვს ალიხან არკუთაშვილზე, რომელსაც მტრის გზის შეკერის მიზნით მეფისთვის მოუთხოვია სამოცი თუში. გადმოცემულია აგრეთვე ლექების ნიგერ 70 ტყვის გარეკვა და ახალციხეში გაყრდნა.

* * *

საქართველოს გაერთიანების მიზნით ერეკლე მეორე ებრძოდა სათავადოების სისტემას. მეფის ხელისუფლების გაძლიერება ფეოდალების უფლებებს ზღუდავდა. თავადები მეფეს ეცილებოდნენ საქართველოს სხვადასხვა კუთხისა და სათავადოების მართვაში. ფეოდალების მოძრაობამ გარკვეული რეაქციული ხაზით მიიღო. თავიანთი მიზნების მისაღწევად რეაქციონერი თავადები მშობლიურ კუთხეს უცხო ტომების სათარეშოდ ხდიდნენ. 1744 წელს ერეკლე მეორემ ცნობილ ფეოდალს გივი ამილახვარს ქსნის საერისთავო წაართვა. გაბოროტებული ამილახვარი მეფეს ლეკ-ოსმალთა ჯარებით შეებრძოლა. ქართლში შემოსეულ ლეკ-ოსმალთა წინააღმდეგ ქართველებს ფიცხელი ომი მოუხდათ¹. ეს ბრძოლები ხალხური პოეზიის თემად ქცეულა. ხევში, ს. გარბანში ჩაწერილი ლექსი რეაქციონერი თავადების წინააღმდეგ აჯანყებას უნდა ასახავდეს. ლექსი მეფის მიერ არაჯველების საომრად ნიშნევით იწყება და ამილახვრისადმი საყვედურით მთავრდება:

„ჩენი ფრანგული ამოწვდა,
ამილახორის ბრალი“².

ლექსი განსაკუთრებით საგულისხმოა ისტორიის მიერ უგულვებელყოფილი, ერეკლეს თანამებრძოლის მამუკა ლუღუშაურის ხსენებით. 1744 წ. ფიცხელი ომი ქართველებისა ლეკ-ოსმალთა წინააღმდეგ თემაა ლექსებისა: „ეს გივი ამილახვარი მტრისაგან შეგვეშალაო“, „ერეკლეს შემოუთვლია“, „ერეკლე ბატონიშვილი“, „უსუფ ფაშამ უთხრა მამას“, „ავარდა ბატონიშვილი“³. დასახელებულ ლექსებში ძირითადად სწორადაა გადმოცემული ისტორიული სინამდვილე: გივი ამილახვრის მიერ სამშობლოში უცხო ტომების მარბიელი რაზმების შემოყვანა; ქართველთა მედგარი წინააღმდეგობა; დამარ-

¹ „ქართლის ცხოვრება“, II, გვ. 363—368.

² ჩაწერილი 1938 წ. ვახტ. ლეგიაძის მიერ. დაცულია ფოლკლ. სექტ. მასალ. № 17116.

³ ქს. სიხარულიძე, ქართველი ხალხის ბრძოლა სამშობლოსათვის, გვ. 6—11.

ცხებული მტრის მიერ ცხინვალის დაწვა; ქაბუჯი წყნის პირადი მამაცობა საგურამოსთან და უსუფ-ფაშას გაიძვერობა „კახთ ბატონის“ წინააღმდეგ. გაბსაკუთრებით საგულისხმოა გავრცელებული ლექსი „აგარდა ბატონიწვილი“. მასში მოხსენებულია ომის მონაწილე ხევსური გმირები¹.

რეაქციონერ ქართველ თავადაა შორის იყო ქართლის ტახტის პრეტენდენტი, ვახტანგ VI-ის ძმისწული, ანტონ კათალიკოსის გააძვამადიანებული ძმა აბდულა-ბეგი. სამეფო ტახტის ხელში ჩაგდების სურვილით ანთებული აბდულა-ბეგი 1748 წ. აშკარად წინააღმდეგა ერეკლე მეორის გამაერთიანებელ პოლიტიკას. რეაქციონერი თავადების მიერ სამეფო კანდიდატად აღიარებულმა, სანშობლოში შეზოიყვანა ავღანისტანის, დაღისტინისა და თათრის ჯარები. ერეკლე მეფემ სასტიკად დაამარცხა ტახტის მოქიშპე². ეს მოვლენა სათანადოდ არის ასახული ხალხურ პოეზიაშიც. ამაზეა შექმნილი გავრცელებული სატირული ლექსები: „ბამბულა (ან აბდულა) შეიკაზმა“ და „აბდულის ყარაულები“³. საგულისხმოა პირველი ლექსის ახალი მესხური ვარიანტი. იგი ნიშნულია დროთა ვითარებაში საისტორიო ლექსში ასახული მოვლენის დავიწყებისა. მისი მთქმელი არც აბდულა-ბეგს იცნობს და არც იმ კონკრეტულ მოვლენას, რაზედაც შექმნილია ლექსი. მას ტრადიციული ლექსის აბდულა-ბეგი აბულაძედ შეუცვლია და იგი ერეკლეს თანამებრძოლად გამოუყვანია. დროთა ვითარებაში ტრადიციული ლექსი შინაარსეულად ასე შეცვლილა:

აბულაძე შეიკაზმა
ჯაკვითა და ჯინჯილითა
და საომრად ჯარი მიჰყავს
ნალარა და წინწილითა.
მეფე ერეკლემ გაიგო,
გ-დაბრუნდა სიცილითა.
—მე წენ, მეფეო. მოგიკვლე,
ვერ გაგზეტო სირბილითა,
შენი თეჟა და ნაბადი
ძლიეს მოგქონდეს ჩანჩალითა.
დაჰკრა მტერსა აბულაძემ,
ერთი დარჩა კინკილითა.

¹ აკ. შ ა ნ ი ძ ე, ხალხური პოეზია, გვ. 17 და 357.

² „ქართლ. ცხ.“, II, გვ. 401.

³ ქ. ს ი ბ ა რ ლ ი ძ ე, ქართველი ხალხის ბრძოლა სამშობლოსათვის. გვ-

მეფე ერეკლე ჯუერაზა,
 თავს ვერ იკურს სიცილითა,
 აბულაჟე მიუბრუნდა
 ენა ტყბილი სინსილითა.
 — მოდი, მეფეე, პური ვკამოთ
 კოჭითა და პილალოთა,
 — რალა პური მეკითხება,
 ფერდი მტკივა სირბილითა.
 მართლა დასხდნენ საქეიფოდ,
 კახურსა სჰენ ჰინკილითა,
 იზღერეს და იგალობეს
 ხუპრობა და სიცილითა ¹.

ერეკლე მეფის ბრძოლა რეაქციონერი თავადების წინააღმდეგ სხვადასხვა გვარ ხასიათს ლებულობდა იმის მიხედვით, თუ როგორი იყო ჭკვეუნის პოლარიტური მდგომარეობა. 60-იან წლებში, როდესაც ერეკლე დაუმეგობრდა ქერიმ-ხანს, მათ დაკარგეს იმედი გარედან დახმარებისა და შეთქმულება-ტერორის მიმართეს. 1765 წ. მეფის წინააღმდეგ შეთქმული თავადები გასცა სამშვილდეღმა გლებმა და-თუნა ფეიქრიშვილმა. შეთქმულები გაასამართლა დარბაზის სხდო-მამ. შეთქმულების მეთაურები დასაჯეს. ეს ფაქტი ქცეულა საგნად ლექსისა „მეფე ერეკლეს მოლაღატენი“. ამ ლექსითა შეთქმულებმა ერეთს ფეიქარსა წიგნი ხელთ მისცეს,—ეს ჩავვიტანე ქარუმ-ხანამ-დინ“. შეთქმულებმა მოიწვიეს ქერიმ-ხანი, რომ მეფის ოჯახი „ამო-წყვიტონ“ შეილით თავამდინ“. მაგრამ ფეიქარმა გასცა შეთქმუ-ლები:

„ის ფეიქარი უკან დაბრუნდა,
 დამით მოვიდა მეფის კარამდინ;
 „ჩემო ხემწიფეე, თავს გაუფრთხილდი,
 უკან დაგიდგნენ ყოვლნი თავადნი“.

მეფე აცნობებს ამის შესახებ კახელებს და შეთქმულებს სჯიან:

... „ის თავადები სულ მოაგროვეს,
 როგორც კალოზეჲ პურსა არნადით,
 თავს დააყენეს თვალის მთხრელები,
 მას მიაღვენეს უკან ჯალათი“.

ამის შემდეგ გადმოცემულია თავთაქიშვილის, ამილახერისა და ამილახერის შვილის დასჯა და დედოფლის მიერ ფეიქრისა და მისი

¹ ჩაწერილი 1937 წ. ს. ბარალეთში ბასილ გოვოლაძისაგან გ. გოვოლაძის მიერ. დაცულია ფოლკლ. სექც. № 13572.

ცოლის დასაჩუქრება¹. ლექსი თითქმის ზუტად გადმოგვცემს ისტორიულ სინამდვილეს. ბალხურ შემოქმედებაში სხვადასხვა შეხედულებათა ბრძოლის თვალსაზრისით საინტერესოა ამავე მოვლენაზე შექმნილი, მთქმელების განწყობილების თვალსაზრისით ერეკლეს ციკლში დისონანსის შემტანი ლექსი „ბაქარიანთა დაღევა“. ლექსი ერეკლეს მიმართ მტრულად განწყობილ რეაქციონერთა ბანაკშია შექმნილი. რეაქციონერ თავადებს სამეფო ტახტის შემკვიდრებად რუსეთში მყოფი ბაქარის ძმა და შვილები მიაჩნდათ. შეთქმულებასაც მათ სასარგებლოდ აწყობდნენ. შეთქმულების ხელმძღვანელი ვახტანგ მეფის უკანონო შვილი პაატა იყო. დასახელებულ ლექსში აღნიშნულია ბაქარიანთა ფიზიკური დასჯა².

* *

ერეკლე მეორის ციკლში საკმარისი რაოდენობითაა ლექსები და გადმოცემები სოციალურ უკუღმართობაზე. შინაურ და გარეშე მტრებთან ბრძოლების პირობებში განწევავდა ბატონყმური ურთიერთობა. თავადებმა ყოველგვარი უფლებები აპყარეს გლეხებს. არაიდამიანურ პირობებში ჩავარდნილი გლეხები თავიანთ პროტესტს სოციალური უკუღმართობის წინააღმდეგ გააბრაგება-გაქცევით გამოხატავდნენ. ამ გარემოებამ კიდევ უფრო შეამცირა ლეკიანობისაგან ისედაც განადგურებული ნუშახელი და ჭვეყანა ეკონომიურად დასცა. ერეკლე მეორე ჩაერია გამწვავებულ ურთიერთობაში და გამოსცა საგლეხო კანონი. ამ კანონით ბატონს ეკრძალებოდა გლეხთა ოჯახის წევრების ცალ-ცალკე გაყიდვა. გარდა ამისა, გლეხების გააბრაგება-გაქცევის პასუხისმგებელი ბატონი იყო. ასეთი კანონი ერეკლე მეორეს მშრომელი ხალხის თვალში მათ მოსარჩლედ ხდიდა. არსებობს ამ მდგომარეობის ანსახველი ლექსები და გადმოცემები. მათში დაცულია სახელები სახალხო გმირებისა, რომლებიც ებრძოდნენ სოციალურ უკუღმართობას. ბატონებისგან მშრომელი ხალხის შევიწროების ნათელი სურათებია მოცემული გადმოცემებსა და ლექსებში მათა წყნეთელზე. ახალგაზრდა მათასთვის ნამუსი აუხდია ბატონს. ამის გამო ქალის მამას ტყეში თავი დაუხრჩვია, დედა კი შიმშილით მოპყვდარა. შურისძიებით ანთებულ მათას გადაუცვამს მამაკაცურად, შეურქმევია მათე და ერეკლე მეფის კარზე დაუწყია.

¹ პ. უმიკაშვილი, ხალხ. სიტყვ. გვ. 103.

² იქვე, გვ. 102.

სამსახური. მას ბევრჯერ უსახელებია თავი სიმამაცით ლეკების მარბიელი რაზნების წინააღმდეგ ბრძოლაში. ლილოს ქვემოთ დაუხოცია ყინილბაშები, რომელთაც მიყავდათ ბატონისაგან გაყიდული 12 ქალ-ვაჟი. მოუყვანია ისინი ერეკლე მეფესთან. საინტერესოა დიალოგი მეფესა და გმირ ქალს შორის: „მეფეო! ნება მიბოძეთ რამოდენიმე საჩივარი მოგახსენაოთ, რომელნიც მე გულზე მაწვანან ჯავრად“. სთქვიო, მიუგია მეფე ერეკლეს. „დიდებულო მეფეო! ნეტავი როლის შეაშრებათ გლეხებს თქალზე ცრემლები, ნეტავი როლის გადმოხედავს იპათ ღმერთი და დაიხსნის ტანჯვისაგან.

— როგორ? რაზე ამბობ ნაგას, შეილო? ჭკითხა კვლავ მეფე?

— რალა რაზე, შენი ჭირიზე. გლეხობა განადგურდა და გაწყალდა; ბოროტმოქმედთა კაცთაგან აობრდა სოფლები. ბატონებმა დაჰყიდეს ღთელი სოფლის გლეხობა; ვინც გადაარჩა, მათ კიდევ გუთანში, ურემში და კალოში სულს აძრობენ. ერთი დედაკაცი წეუბამთ კალონი და ის უბედური უღელში მოჰკვდარა. მოგახსენებთ რა ამას, მეფეო, გთხოვთ, მოვალე ხართ, მოსპოთ ასეთი ავკაცობა და ბოროტმოქმედება.

— ბატონებზე საჩივარი მართალია ბევრი ისმის, და ამგვარი საქმეები საქართველოს დამლუპველია, მაგრამ თუ მე ჩემის თვალთ არა ვნახე, აბა, ვის რა და როგორ გადავახდევინო. მე ამგვარი საქმეები მხოლოდ სიტყვით ნესმის და საქმით კა ვერასა ვხედავ.

— დიდებულო ბატონო! საქმითაც აი ერთი მე გახლავართ, მე გულდამწვარი, დაჩაგრული და მშობელთა მოკლებული. მეორე, შენი ჭირიზე, გუშინ თქვენთან მოვიდნენ გლეხები საჩივლელად, რომ ამა და ამ ავაზაკმა კაცმა შვილები დაგვიყიდაო; მე თქვენამდე არ მოვუშვი ისინი, შეეჯიქი ცხენზე, გავიყოლე ამხანაგები და წავართვი სპარსელებს გაყიდული გოგო-ბიჭები და აი ამათაც ახლა წარპოვადგენ წინაშე თქვენსა. აი ესეც, შენი ჭირიზე, დამტკიცება“. ამავგადმოცემით ერეკლე მეფე ძალიან გაჯავრებულა და გამწყალა. მეორე დღეს მიუწვევია სასახლეში მღვდელ-მთავრები და შეუჩვენებიათ ავნი კაცნი ჯვართა და სახარებით¹. გადმოცემით, მაიას ხშირად უმბელია მეფესთან ბატონთა ბოროტმოქმედება. ამიტომ მათ განუზრახავთ მისი თავიდან მოშორება. ერთხელ, მკვლელობის მიზნით ჩასაფრებიათ გზაზე, მაგრამ მაიას ისინი დაუხოცავს. ბოლოს მაინც ინტრიგებით მოუშორებიათ თავიდან. დაურწმუნე-

¹ დიმიტრი ჯანაშვილი, ისტორიული სურათები, „ივერია“, 1882, № 12.

ზიათ იგი, თითქოს მეფეს ჰქონდა განზრახული მისი სიკვდილი. უღმრთო მამა თრიალეთისაჲს გავარდნილა ყაჩაღად და დაბინავებულა ტყეში. იმ ადგილს „მაიას საბუღარი“ შერქმევია. გადმოცემით, ის უსაფრდებოდა გზაში ხალხის მავგრელოთ და ხოცდა. დაუწყიათ მისი დევნა. მამა იძულებული ყოფილა გაქცეულიყო სომხეთისაჲს. მას, ვაჟურად გადაცემულს, ამის შემდეგაც ბევრჯერ უსახელებია თავი მტრების წინააღმდეგ ბრძოლებში. ბოლოს იგი ირანელებთან ბრძოლაში დაღუპულა. მაიას თავგადასავლის შესახებ არსებობს ლექსები.

ლექსებში ასახულია აგრეთვე მაიას პოეტის ბატონყმობის წინააღმდეგ და ერეკლეს გამოსარჩლება მშრომელებისადმი¹.

სოციალური უკუღმართობა ასახულია მაიას შესახებ არსებულ ლექსებში, როგორცაა: „მათე-მაიას ქირიმე“, „უწნეო პირთა ენამა“, „ადრე მოუკვდა მას დედა“ და სხვები².

ასეთსავე თემაზეა შექმნილი გადმოცემები და ლექსები აჰავე ეპოქის გმირი ქალის თამრო ვაშლოვანელის შესახებ. გადმოცემების მიხედვით დაობლებული ვაშლოვანელი გლეხის ქალი ბატონს გაუყლია. მამაც ქალს თავი დაუხსნია. იგი თავის სოფელს იცავდა მტრებისაგან და ამგვარად დაუმსახურებია ფალანგის სახელწოდება. ის ყოფილა ბატონებისაგან აკლებული გლეხების მოსარჩლე. მსგავსად მაია წყნეთელისა, მისთვისაც მოუწყვიათ ინტრიგები თავად-აზნაურებს. დაუწყიათ დევნა, მტკვარში ჩაუგდიათ და დაუღუპავთ. ყვავ-კაქკაქისაგან დაძიძგნილი მისი ცხედარი მეცხვარეს უპოვნია. ხალხს თავისი მოამაგე პატივით დაუტრიალავს თრიალეთის ეკლესიაში. თამრო ვაშლოვანელზეც დარჩენილა ლექსები³.

ბატონყმური ურთიერთობის გაშწინებას, ყმების გაყიდვასა და ერეკლე მეორის გამოსარჩლებას გლეხებისადმი ასახავენ აგრეთვე გადმოცემები და ლექსები გლეხის ქალის თინა წავკისელის შესახებ. გადმოცემითა მიხედვით თინა წავკისელიც მამაცი, მოხერხებული და მშრომელების მოსარჩლე ყოფილა. მას მოუკლავს შეურაცხყოფელი ბატონი, დაუხსნია ირანელებზე გაყიდული ტყვეები და არა ერთხელ უსახელებია თავი გარეშე მტერთან ბრძოლებშიც. ბოლოს ტყვედ ჩავარდნილა ალა-მაჰმად-ხანის წინააღმდეგ ბრძოლაში. გამო-

¹ „სამშობლო“, 1915 წ., № 102.

² იქვე.

³ დი. ჯანაშვილი, ისტორიული სურათები, „ივერია“, 1881, № 12,

პარგია მტერს, მაგრამ ბოლნისის გზაზე მოუკლავთ. გადმოცემით ერეკლე მეფეს საყვარელი სახალხო გმირი დაუსაფლავებინებია ქმრის ახლოს, ბოლნისის სიონის გვერდით. საფლავის ქვებზე ამოუკრევიანებიან კოლ-ქმარის სახე გვირგვინებით¹. მის შესახებ არსებობს ლექსებიც.

გადმოცემები მაია წუნეთელზე, თამრო ვაშლოვანელსა და თინა წავკისელზე თემატიკურად საინტერესოა არა მხოლოდ ისტორიული მოვლენის ნათლად ასახვის თვალსაზრისით, არამედ სოციალური უკულმართობისა და ქვეყნის მტრების წინააღმდეგ მებრძოლი შესანიშნავი სახალხო გმირი ქალების სახელთა უკვდავყოფით.

ბატონყმური ურთიერთობის ასახვის თვალსაზრისით საინტერესოა გადმოცემა—„ტურა-ქაიხოსრო“. ქაიხოსრო ვაჩნაძის მეუღლეს უთაკილია, რომ წირვაზე მის წინ გლეხი მარტიშვილის ცოლი იდგა და უბძანებია: „—ჩამოგეცალე, შენი ადგილი იცოდე, ვერა მხედავ, ვინ გიდგვიარ უკანო?“

—ჩამოგეცალო, რა შენი ყმის ცოლი ვარო! უპასუხნია მისთვის მარტიშვილის რძალს“. ქაიხოსროს ცოლს ქმართან დაუბეზღებია გლეხის ქალი. ვაჩნაძეს ამის შემდეგ მარტიშვილები ყმებად გაუხდია².

ერეკლე მეორის საგლეხო კანონის ასახვის თვალსაზრისით საგულისხმოა ზ. ბილანიშვილის მიერ კახეთში ჩაწერილი ფრაგმენტული ლექსი—ზაალ თუმანიშვილის მიერ მწყემსების ექსპლოატაციაზე:

შენ, ზაალ თუმანიშვილო,
გაზრდილო მეფის კარზედა,
მებალახოდა ვინ მოგცა
იმ ხეშო ქართლის ცხვარზედა?
უსამართლობა იხმარე:
ორ-ორს იღებდი რვაზედა.
მოვიდნენ, ბატონს შესჩივლეს
თუმანიშვილის თავზედა:
უსამართლობა იხმარა,
ორ-ორს იღებდი რვაზედა.
ბატონმა მეხმლეს უბძანა:
—ხმალი გალესე წამზედა.
დაჯდა, გალესა ფრანგული,
ცერი აუსო ფხაზედა.

¹ დიმი. ჯანაშვილი, ისტორიული სურათები, „ივერია“, 1981, № 12, გვ. 82—84.

² „დროება“, 1885 წ., № 35.

—წადით და იქ მოიხმარეთ
თუმანიშვილის თავხედა
ინისი თავი დაჰკიდეთ
იმავ მეცხვარის კარხედა¹.

* * *

ქართული ხალხური სიტყვიერებისა და კერძოდ ერეკლე მეორის ციკლის აქტუალურ თემად ქცეულა ქართველების სასახელო გამარჯვება 1752 წელს, თავრიზის მფლობელის ახატ-ხანის მრავალრიცხოვანი ჯარების წინააღმდეგ ბრძოლაში. ქართველ მოქმედებს ალტაცებით გადმოუციათ ერეკლე მეორის პირადი სიმამაცისა და დიდი საქხედრო ნიჭის გადამწყვეტი როლი ამ ბრძოლაში. ლექსებში: „ახატ ხან წამომდგარიყო“, „ალაშენა ერევანი“, „ისე ადიდდა ახატ-ხან“, „გურჯო ერეკლევ, რად მამდევ“, და სხვ. ეროვნული სიამაყის გრძნობითაა ასახული სინამდვილე, მათში რეალისტურადაა გადმოცემული ავღან-ყიზილბაშების მრავალრიცხოვანი ჯარების ქურდული თავდასხმა საქართველოზე, ერეკლეს მედგარი წინააღმდეგობა მცირერიცხოვანი ჯარით, მტრის გეგმა ქართლ-კახეთის მეფის კოცხლად შეპყრობისა, ზოგიერთი შეშინებელი მხედრის უკანდახევის სურვილი, ერეკლეს შთამავრებელი მიმართვა მებრძოლები-სადმი, ქართველების გამხნეება და მტრის სამარცხვინო ზარცხი². ეროვნული სიამაყის გრძნობით ნათქვამი ლექსები ამ სასახელო გამარჯვებაზე ქართველებს გაუტანიათ სამშობლოს გარეთაც. ამის ნიმუშია გასული საუკუნის 80—90 წლ. ქ. ყიზლარში (ჩრდ. კავკასია) გადასახლებული ქართველისაგან ჩაწერილი ახატ-ხანის დამარცხებაზე შექმნილი ლექსის ვარიანტი³.

* * *

ხალხის მეხსიერებას დაუტაცეს სამშობლოსათვის ქართველთა ბრძოლის საუკეთესო საგმირო ეპიზოდს, 1770 წლის ცნობილი ასპინძის ომის მომენტები. ხალხურ ნაწარმოებებში საინტერესოდ არის გადმოცემული ამ ომის მიზეზი, ხასიათი და შედეგი. მოქმედები რეალისტურად აშუქებენ ისტორიულ სინამდვილეს: ეკატერინე მეორის მიერ რუსის ჯარის გამოგზავნას გენერალ ტოტლე-

¹ ხალხ. სიტყვ., წ. 1, ექ. თაქაიშვილის რედ., გვ. 111—112.

² ქს. სიხარულიძე, ქართველი ხალხის ბრძოლა სამშობ., გვ. 19—25.

³ „ყიზლარი“, „ივერია“, 1888, № 131.

ბენის მეზაურობით თურქ-ლექთა ჯარებისაგან საქართველოს გაწმენდის მიზნით; აწყურის ციხესთან რუს-ქართველთა შებმა მტერთან; მტრის მაშველი რაზმების მოსვლის შედეგად ტოტლებენის უეცარ გაბრუნებას; ქართული ჯარის განსაცდელში ჩაყარვას; ერეკლე მეორის ბრწყინვალე სტრატეგიული უნარით მრავალრიცხოვანი მტრის დამარცხებასა და დაზარალებას¹. ასპინძის ომთანა დაკავშირებული საინტერესო გადმოცემა— „ძალლიკა ხიმიკაურის ხმალი“. ამ გადმოცემის სხვადასხვა დროსა და სხვადასხვა კუთხეში ჩაწერილი ვარიანტები ისტორიული პირების მოქმედებას სხვადასხვაგვარად ხსნიან და აშუქებენ. ვაჟას მიერ ჩაწერილი ვარიანტით ხიმიკაურის ხმალი ერეკლეს მოეწონა და აიძულა პატრონი დაეთმო მისთვის²; ზეჰო-ალვანური ვარიანტით კი—ასპინძის ომის მეორე გმირი დილოიძე მოითხოვს ხიმიკაურის ხმალს³. ვაჟასეული ვარიანტით ხმლის ჩამორთმევით შეურაცხყოფილი ხიმიკაური ბოლომდე გამწყრალია მეფეზე და ბრძოლებში აღარ მონაწილეობს; მეორე ვარიანტით მეფე ახერხებს შეურაცხყოფილი გმირის გულის მოგებას და ის მტრის რაზმს კვლავ მუსრს ავლებს. რაც შეეხება მეორე ვარიანტით ხიმიკაურისა და დილოიძის დაკავშირებას, ეს ბუნებრივია, რადგანაც ორივე ასპინძის გმირია.

თუშური გადმოცემითაც მეფე ერეკლემ ასპინძის ომში გმირობისათვის წალკის ხეობით დილოიძის დასაჩუქრება მოინდომა. დილოიძემ უარი განაცხადა და მოითხოვა ხევსურის ხმალი. მეფემ თხოვნა აუსრულა. გადმოცემაში არ არის აღნიშნული ხევსურის სახელი⁴.

ერთერთი რეალური საფუძველი ერეკლე მეორის ციკლის ლექსებისა და გადმოცემებისათვის არის კრწანისის ომი. ქართულ ხალხურ სი ჭყვიერებაში საკმაოდ ნათლადაა გადმოცემული ალა მაჰმად ხანის მრავალრიცხოვანი ჯარების საქართველოზე წამოსვლა; შუშის ციხესთან

---

¹ ქს. ს ი ზ ა რ უ ლ ი ძ ე , ქართველი ხალხის ბრძოლა სამშობლოსათვის, გვ. 28—39.

² ვ ა ჯ ა ს შ ა ვ ე ლ ა , ორი ამბავი მეფე ერეკლეზე მთაში დარჩენილი, „ივერია“, 1902, № 196.

³ ჩაწერილი ზეჰო-ალვანში 1937 წ. ხელნაწერი ინახება თელავის მუზეუმში. პირი გადაგვაღებანა თელავის მუზეუმის ყოფილმა დირექტორმა, ტექსტის ჩაწერბა, აწ განსვენებულმა ალექსანდრე მამულაიშვილმა.

⁴ ივ. ბ უ ქ ე რ ა ა უ ლ ი , თუშების თქმულებანი მეფე ერეკლე მეორის შესახებ, „ივერია“ 1893, № 119.

ზვიადი ხანის მარცხი, თბილისისაკენ დამჯრა და ქართველების თავ-
განწირული ბრძოლა კრწანისის ველზე. ლექსებში („ყვენი რომ
წინ წამოდგა“, „ალა-მაჰმად-ხან“, „ქალაქის არევა“ და სხვა) გუ-
ლისტივილითაა აღნიშნული მტრის მიერ თბილისის აღება, დარ-
ბევა და ტყვეების გარეკვა. ამ ისტორიულ მოვლენასთანაა დაკავში-
რებული პორტოს მიერ ჩაწერილი ლეგენდა ქართველი ქალის სალო-
ნეს შესახებ¹. კრწანისის ომის ეპიზოდები ასახულია ზემოთ აღნიშ-
ნულ ლექსებსა და გადმოცემებში მათა წყნეთელსა და თინა წავკი-
სელზე. ამ გმირი ქალების მღელვარე სიცოცხლე ალა-მაჰმად-ხანის
ჯარების საქართველოში შემოსევამ დაასრულა. გადმოცემებით მათე
უაჩაღად ცნობილ მათა წყნეთელს თავგანწირვით უბრძოლია კრწა-
ნისის ომში, ტყვედ ჩაყარდნისა, გამოპარულა, მაგრამ ერეცნის
ახლოს მტრებს ისევ დაუტყვევებიათ და მოუკლავთ. კრწანისის ომში
მათას დატყვევებასა და სიკვდილზე ლექსიც დარჩენილა².

თინა წავკისელიც ტყვედ ჩაყარდნისა ალა-მაჰმად-ხანის ჯარს, გა-
მოკცეულა, მაგრამ ბოლნისის მხარეს მოუკლავთ³.

ალა-მაჰმად-ხანის საქართველოში ლაშქრობაზე არსებობს აგრეთ-
ვე გადამუშავებული გადმოცემები⁴. მათში აღწერილია დაუჯან-
ღედოფლის ინტრიგები; ყიზილბაშების მიერ თბილისის დაწვა,
მოსახლეობის აწიოკება და ტყვეების გარეკვა. მოთხრობილია 1797
წ. ალა-მაჰმად-ხანის ისევ ნზადება საქართველოზე მეორედ თავდას-
ხმისათვის და მისი მოკლა ტყვედ წაყვანილი, გათათრებული სა-
დიხას მიერ. ამ უაღრესად რეალისტური ხასიათის გადმოცემებში
არის შემთხვევები ისტორიული მოვლენების არასწორი ინტერპრე-
ტაციისა. ასე, მაგალითად, იმერელთა მონაწილეობა კრწანისის ომში
არასწორადაა გადმოცემული. ცნობილია, რომ თანახმად 1790
წელს დადებული „ივერიელთა მეფისა და მთავართაგან დამტკიცე-
ბული“ ხელშეკრულებისა კრწანისის ომში 3000 მეომართ მონაწი-
ლეობდა სოლომონ მეორე. მტრის გამარჯვების შემდეგ, როდესაც
ერეკლე მეორე მთიულეთში წავიდა, იგი თავისი ჯარით იმერეთში
გადავიდა⁵. გადმოცემით, რომელშიც აშკარა ანტიიმერული გან-

¹ ქს. სიხარულიძე, ქართველი ხალხის ბრძოლა სამშობლოსათვის, მკ. 42-47.

² „სამშობლო“, 1915 წ., № 104.

³ „ივერია“, 1882, № 12, გვ. 84.

⁴ ისტორიული მოთხრობანი, ს. ჯანაშიას სახ. საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. განყ. H-2002.

⁵ ნ. ბერძენიშვილი, ი. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, საქარ-
თველოს ისტორია, გვ. 412-413.

წყობილება ჩანს, ალა-მაჰმად-ხანის თბილისში შემოსევისას იმერლები ერეკლე მეორის მთიულეთში წასვლამდე გაიქცნენ. სოლომონ მეორის მონაწილეობა კრწანისის ომში იმერლებისადმი დიდი სიძულვილითაა აღწერილი. გადმოცემით, „ერეკლე მეფემ რომ ნახა არსაიდგან ამას შემწეობა არ მიეცა, რაც თფილისში ცხენოსანი ჯარი მოგროვდებოდა, თავთავისი ჯარის ამაღა და თუ თფილისის მცხოვრებთაგან შექარა ორას კაცამდის და წინ მიეგება“¹.

გამპრიახი მეფის ხასიათს არ შეესაბამება გადმოცემის ერთი ეპიზოდი, რომელიც დამარცხებული ერეკლეს მთიულეთში წასვლასთანაა დაკავშირებული: „მეფე ერეკლე ადგა და გაიქცა, თან გაჰყვა ორმოცამდის კაცი. მტკვარში რომ გავიდა კუქიასთან, მაშინ მოაგონდა, რომ თავის ძელი ქეშმარიტის ნაწილი დაეიწყებია, შინ დარჩონილა და თქვა, რომ მე უნდა უკან დავბრუნდე, წავიდე ჩემი ძელი ქეშმარიტის ნაწილი მოვიტანოო. მაგრამ თანამყოფთა კაცთადაუშალეს და არ გაუშვეს, რომ თვითონ დაბრუნდეს. ამათ უთხრეს, ჩვენ წავალთო, მოგიტანთო. ორი თავადიშვილები დაბრუნდნენ... ერეკლემ ასწავლა ადგილი, თუ სადა ძეგს ნაწილი. წავიდნენ და მოიტანეს“².

კრწანისის ომია თემა ბეს. გაბურის საინტერესო გადმოცემისა „ძველებური ამბავი მეფე ერეკლის დროს, როსაც ერეკლემ კევსურნი დაიბარნა საომრად“. მასში ასახულია ალა-მაჰმად-ხანის მარბიელი რაზმების გაწყვეტა არაგვზე 300 ხევსურისაგან, რომელნიც ერეკლეს მოწოდებაზე წამოსულიყვნენ თბილისისაკენ³. გადმოცემის სიუჟეტის განვითარება საინტერესოა როგორც ისტორიული მოვლენის ინტერპრეტაციის თვალსაზრისით, ისე საერთოდ ეპოსის ბუნების შესასწავლად. გადმოცემა ანაქრონიზმებს შეიცავს, რაც აღნიშნულია აკ. შანაძის მიერ: „ერთი და იგივე პირობი (კირჩლა ბაბუჩაული, ბერდია მამუკაური და ხოშურაული) ზურაბ ერისთავის დროსაც არიან დასახელებულნი ავტორის მიერ (158 გვ.) და ერეკლე მეფის დროსაც არიან მოხსენებულნი ლექსში (162 გვ.)“⁴. აკ. შანიძეს აღნიშნული აქვს ისიც, რომ გადმოცემაში, კრწანისის ომთან დაკავშირებულია ბახტრიონის ომზე შექმნილი ლექსი:

¹ ს. ჯანაშიას სახ. საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. განყ. H—2002.

² იქვე.

³ „წელიწადეული“, გვ. 161—164.

⁴ იქვე, გვ. 333.

ახლა სადა ხართ, თეშებო,
კვესურნ რო კარაუთ სჭრიანო,
ნადირაის კმლის ნატეხნი
კარაუის ზოძთან ხყრიანო.
კმალ ზომურაულს გაუტყდა,
კვესურნ სხვას გამუცვლიანო !.

ბეს. გაბურის ვადმოცემაში კრწანისის ომთანაა დაკავშირებული :ზაბტრიონის აღების მონაწილე სახელოვანი გმირები: ზეზვა გაფრინ-
დაული და ხეესური ნადირა. ნიქიერ მთქმელს XVI და XVII საუ-
კუნის გმირები გაუცოცხლებია და XVIII საუკუნის ისტორიულ
მოვლენასთან მოხდენილად დაუკავშირებია.

აღმოსაყლეთ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში მრავალ ვარიან-
ტადაა გავრცელებული ლექსები ერეკლეს გარდაცვალებაზე „ვერ
გაიგეთა, ქართველნო“ და „ღმერთო, რა დიდი ბრალია“. ქართველი
ხალხის დიდი მოამაგე, გაჰკრიახი პოლიტიკოსი, მსოფლიოში განთ-
ქმული სტრატეგი და გმირი ნეფე გარდაიცვალა მაშინ, როდესაც
ქვეყანა აფორიაქებული იყო რეაქციონერი თავადებისა და ლეკების
წიერ. ხალხის აუნაზღაურებელი დანაკლისი ასახულია გოდებაში:

„ღმერთო, რა დიდი ბრალია,
აოვეა ქალაქისაო,
ნეფის ერგვლის სიკვდილი,
დაქვევა ხმელეთისაო“.

მისი დაკარგვით გაქოწვეული გულისტკივილი ხალხმა ღრმა
გრძნობით განთბარი ლექსით გამოხატა. ეს ლექსი მოწინავე ქარ-
თული საზოგადოების ნამდვილი გლოვა იყო:

ვერ გაიგეთა, ქართველნო,
შაგვხნათ რკინია კარიო,
აღარ გყავს მუჟე ვოუვლე,
არც იმის საომარიო.
დამფგარა ბირადები.
აღარ ქექს ზაობახანო:
მცხეთას დგას თეთრი საყდარი,
ჯვარდზეუ ჩაღდის მტკვარიო,
იქა დვა ოქროს ქეჭაი,
შოგ ნათობს კვლევტარიო.
იქვე დგას ოქროს კუბოი,

გაპოახული ჯვარიო.
კუაოში ჩაუწვენავის
ბაგრატიუნისა გვარიო...¹

მაშინდელი ქართველი საზოგადოების პროგრესული ნაწილს-
სულისკვეთებაა ამავე ლექსის ვარიანტის მახედვით მეფის ანდერძში:

მანაშდე ნიყავ, ცხენს ვიჯექ,
მივსძრენ და მოვსძრენ ზღვანია,
ახლა თქვენ გაგიწირეთ
ფხასისხლიანი ხმალია:
შეინახოდით, შვილებო,
ქალაქია შეიდანია:
ერთმანეთს ნუ უღალატებთ,
მტერმა არ გაზაროთ თვალია².

* * *

მამის ანდერძი შვილებმა ვერ გაამართლეს, სამეფო ტახტზე კი...
ლოპის შედეგად ქვეყანა გარეშე მტრების სათარეშოდ აქცეეს...
ხალხმა კიდევ ლტოლვილი მწვავედ იგრძნო მოამაგე მეფის დაკარგვა...
აწიოკებული ქართველი მოსახლეობის გოდება ისპის მთიულეთ-
ლექსში:

ვაჰმე ჩვენს ძველსა დევ გმირებს
და დიდ ბატონსა ერეკლესი
რატომ არ მოვკვდი მეც მაშინ,
როცა ერეკლე გაგვშორდა,
მთიულში, თუშ-ფშავ-ხევსურნი,
როცა მას ცრემლით აძკობდა³.

ერეკლეს დაკარგვის შემდეგ შევიწროებული მშრომელი ხალხის-
სულისკვეთებაა მოცემული მრავალ ვარიანტად გავრცელებულ ლექს-
ში, რომლის მოხეური ვარიანტი ასეთია:

მეფის ერეკლის დროჩიგა
შორს მოვაძოვნი ძროხანი,
დავწვი და ისე მეძინის,
ზედ წავიხურნი ჩოხანი,
ახლა ისეთ დროს ჩავარდი,
მენატრებიან დოსანი⁴.

¹ „ქვალი“, 1893 წ., № 23.

² „ქრებული“, 1872 წ., № 8.

³ „მოგზაური“, 1901, № 11.

⁴ პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, გვ. 106.

გავრცელებულია ლექსები და გადმოცემები 1800 წ. ნიახურას ომზე. ეს ლექსები ასახავენ ერეკლეს გარდაცვალების შემდეგ ბატონიშვილების ქიწკობას სამეფო ტახტისათვის, ალექსანდრე ბატონიშვილის მიერ ომარ-ხანის მეთაურობით საქართველოში ლეკის ჯარის შემოყვანასა და რუს-ქართველთა ზეობის მიერ მათ დამარცხებას¹. გადმოცემებისა და ლექსების ზოგ ვარიანტში ნიახურას ომის ამბავი უშუალოდ ერეკლეს გარდაცვალებასთანაა დაკავშირებული. ორი ამბავის ასეთი კონტამინაცია ბუნებრივია. სამეფო ტახტისათვის მოქიშპე ბატონიშვილების მიერ გარეშე მტრების შეპყვანა საქართველოში ქართველი ხალხის ნოამაგე მეფის დაკარგვის შედეგი იყო. არსებობს ბატონიშვილების სამეფო ტახტზე ცილობის ამსახველი გადმოცემისა და თორღვას შესახებ გავრცელებული ლეგენდის კონტამინაციის ნიმუში. ამ ვარიანტით „ერეკლეს როსაც თათარი შემოსევევ, როსაც მოკჭდა, მერე შვილები გამეყადნეს ერთიმეორეს მეფობას. ის ერთს გიორგი ერქვინა და ის გამაიქც კვესურეთი. ის შაჯდა აქლენზე, ვაპექცა თათარს თბილისშიით. იქიდ-ნ გამოქცეული აქლენი დაჰდგარა, საკანაჟის კვეს გადავიდ ის. ერთ წელიწადს გაჩერდ სოფელ მიცუჩი. სოფელ მიცუჩი დაღვ ერთ წელი. იქ იყვ ციხეჩი,—სიმაგრეჩი. იმას ვინც ხყვანდ პოვერი ერთი დედაკაცი იყო და ორი ქალი ხყვანდ იმას. ის პურს ქალებს აზიდვიებდ ბატონსთან. ეხლა მასწონდ დღდას ბატონიშვილ გიორგი, ქალებს თუ ეუბნებოდ:—პურს რომ მიართოთაჲ, არ შემოვიცქერთაჲვ თქვენაჲ, რომ თქვენზე გული დაშჩესაჲ?

უფროსნ ქალმ უთხრ, რომ არას შამაჲციქერსაჲ. მეორემ ქალმ უთხრ, რომაჲ, მე რომ მივართომაჲ პურსაჲ, შამაჲციქერსაო და პირჩი მეცინებაჲ. მემრ უთქომის დედას ქალისად:—მაშინ იმასთან ისრე დაჲჯდიდივ, დასტრიალდივ. ისრე დაჲჯდიდივ, რო შიშველ დაგინახასაჲ. მისც ი ქალმ, მიილ პური და დამჯდარ ისე, რო თვლით უცქერდ ი ბატონიშვილ იმას. მემრ ისე შეუცდენაჲ ბატონიშვილ გიორგი ქალს. დაორსულებულას იმისაგან ი ქალი. მემრ გაზაფხულზე გამშრალ თოვლი და წამასულ გიორგი ისეჲ. იქ ქალს გაზჩენივ ვაჲი. იმას დახქვინებივ სახელ თორღვაი“. შემდეგ გადმოცემულია თორღვას შეუღარებელი ვაჲაკობა, ფშავლების დაბეგვრა და სხვა, ძმობილი ფშაველისაგან ჯადოსნური მცურავი ჯაჲვის ჩუტება, აბანოს აღმოჩენა, ჯაჲვის გაპარვა და ფშაველებისაგან მისი მოკვლა². სხვა თქმულებებით

¹ პ. უ მ ი კ ა შ ვ ი ლ ი, ხალხური სიტყვიერება, გვ. 117—121.

² ჩაწერილი 60 წლის თითია წიკლაურის თქმით ს. როშკას 13 აგვისტოს, 1944 წ. ჩვენა მიერ.

თორღვა ალექსანდრე ბატონიშვილის ან კონსტანტინე ბაგრატიონის ნაბიჭვარი იყო¹.

საქართველოს რუსეთთან შეერთება თანამედროვე კახელი მთქმელის მიერ თათრების შემოსევასთანაა დაკავშირებული. თქმულებით ეროვლე მეფე შავნაბადას ყოფილა, როცა მტერი შემოსევა ქალაქს. მეფეს უშიშვლია ხვალი, მაგრამ ნაზარ-ვეზირებს ურჩევიათ თავი დაენებებია ბრძოლისათვის, რადგანაც მტერი მრავალრიცხოვანი ყოფილა. ჰეფე „მაშინ წავიდა რუსეთს, გადასცა ასი წლით საქარ-ოვლო“².

თემატიკურად ასეთ სურათს იძლევა კონკრეტულ ნოვლებთან დაკავშირებით შექმნილი ადვალობრივი ხასიათის ერეკლე მეორის ციკლის მრავალრიცხოვანი ნაწარმოებები. მათთვის არ არის უცხო პირველ საფუძვლიდან დაშორების მაგალითები — კონტაშინაციის, ანაქრონიზებისა თუ ტექსტის ევოლუციის სხვაგვარი, ზეპირსიტყვიერების შენოქმედებითი პროცესის მაჩვენებელი ნოვლები. შედარებით ძველ ციკლებთან ამ ციკლის ნაწარმოებებში ასახულ მოვლენებს შენარჩუნებული აქვთ კონკრეტულობა. საქართველოს ისტორია ერთი მეტად საინტერესო ეპოქა ამ ნაწარმოებთა მიხედვით განსახიერებულია არა მარტო ერეკლე მეორის, არამედ — მრავალგნირთა მოქმედებით.

სოლომონ პირველის ციკლი

სოლომონ პირველის ციკლის ლექსებისა და გადმოცემების თემატიკა XVIII საუკუნის დასავლეთ საქართველოს ვითარებითაა განსახიერებული. XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში სათავადოების სისტემის ბატონობა და ოსმალთა გაძლიერება იმერეთში, სოლომონ პირველის გმეფება და მისი ბრძოლა. მტკიცე სამეფო ხელისუფლების შექმნის, დასავლეთ საქართველოს გაერთიანებისა და ოსმალთა ბატონობის მოსპობისათვის, სოლომონის პირადი ცხოვრება და სხვ., ამ ციკლის ნაწარმოებთა ძირითადი თემებია.

სათავადოების სისტემისა და ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლის ანსახველია აქაკი წერეთლის მიერ გადმოცემული „წჳინდა გიორგის რაზმი“, რომელიც მისი სიტყვებით წეიცავს, „როგორც

¹ ავ. შანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 347—352.

² ჩაწერილი ვანო ავურაშვილის თქმით 13 აგვისტოს 1943 წელს სოფ საბუენი (ყვარლის რ) ქეთევან ლოართიფანიძის მიერ.

წერილობით, ისე ზეპირგადმოწამებულ ამავესავე. ამ გადმოცემის მიხედვით ახალგაზრდა ბატონიშვილების, სოლომონისა და არჩილის რაზმის შეუნელებელი ბრძოლებით საგრძნობლად აილაგმნენ ალექსანდრე მეფის დროს თავაშეებული ფეოდალები და დამპყრობელი თურქები¹. ლექსება: „რაჯაბა“², „რეჯება და არჩილ გიგი“³ და „რაჯაბ ბელადი“⁴ ასახავენ ქართველების მიერ ოსმალების დამარცხებას. უკანასკნელი ლექსი ასახავს აგრეთვე სოლომონ პირველისა და ერეკლე მეორის სამხედრო კავშირს და შეერთებული ძალებით მოქმედებას საერთო მტრის წინააღმდეგ. დასავლეთ საქართველოს მდგომარეობა სოლომონ პირველის მეფობისას დაწერილებითაა მოთხრობილი მაშინდელი ამბების უშუალო მოწმისა და მხილველის მკალობელი კანდელაკის გადმოცემაში. ეს გადმოცემა ძვირფასი მასალაა ეპოსის განვითარების გასათვალისწინებლად. მით უმეტეს რომ მოიპოვება მისი უფრო გვიან ჩაწერილი ვარიანტები.

თანამედროვის მონათხრობ ვრცელ გადმოცემაში დაწვრილებითაა აწერილი რაქა-ინერეთის მაშინდელი ვითარება ახალგაზრდა სოლომონის სამეფო ტახტზე ასვლიდან ურჩი რაქის ერისთავის როსტომის დასჯამდე და მეფის ძმის იოსების საკათალიკოსო კათედრიდან ჩამოსვლამდე. გადმოცემულია გაძლიერებული ფეოდალების ლეიან აბაშიძის, როსტომ ერისთავისა და მათი მომხრეების შეუნელებელი ინტრიგები მეფის წინააღმდეგ;—მათი კავშირი საქართველოს გარეშე მტრებთან მეფის ხელისუფლების დასუსტების მიზნით და სხვა; დაწვრილებითაა აღწერილი სოლომონ მეფის მიერ წვრილი ფეოდალების თანდათანობითი შენოკრება, ოსმალების დამარცხება ხრესილის ოქში, მეფის ხელისუფლებას გაძლიერება და როსტომ ერისთავისა და მისი შვილების გატყუება სანადიროდ, თვალების დათხრა და სხვა; დახასიათებულია სოლომონ პირველის საგარეო და საშინაო პოლიტიკა, სამეფო კარის ცხოვრება და მაშინდელი წეს-ჩვევები; ზუსტადაა დასახელებული გეოგრაფიული ადგილები და მოქმედი პირები⁵.

¹ „აკაკის კრებული“, 1898 წ., № IX.

² ჩაწერილი ზემო რაქაში 1745 წელს ეთერი არჯევანიძის მიერ არჩილ შილაშვილის თქმით.

³ სალფორი სიტყვიერება, წ. I, გვ. თავაიშვილის რედ., გვ. 6—7.

⁴ ი. კ. ვე. გვ. 414—415.

სოლომონ პირველი დიდი, „აკაკის კრებული“, 1898 წ., № IX.

თანამედროვის მიერ ნაამბობი ამ ვრცელი გადმოცემის შედარება შეზღვევს ხანებში ფაქსირებულ ნაწარმოებებთან ნათელ წარმოდგენას იძლევა ისტორიული საფუძვლის მქონე ნაწარმოების დროთა ვითარებაში ცვლახე. შემდეგი დროის მთქმელებისაგან ჩაწერილი ვარიანტები კანდელაკის გადმოცემასთან შედარებით ფრაგმენტებს წარმოადგენენ. ისეთი შთაბეჭდილებაა, თითქოს დროთა ვითარებაში ვრცელი გადმოცემის ცალკეული ეპიზოდები დამოუკიდებელ ნაწარმოებებად იქცნენ და ზოგ შემთხვევაში საგრძობი ტრანსფორმაციაც განიცადეს. ასეთებია: ახალმოპოვებული, რაქაში ჩაწერილ გადმოცემის ორი ვარიანტი „როსტომ ერისთავი და სოლომონ პირველი“¹. თ. შავშავაძის მიერ შეკრებილი „ზეპირთქმულებანი — იმერეთის მეფის სოლომონ დიდის დროიდან“, რომელიც შეიცავს ხრესილისა და რუხის ომების ამბებს² და სხვები. ზეპირი ნაწარმოები თაობიდან თაობაზე გადასვლისას ყოველთვის არ მოკლდება. ზეპირსიტყვიერებაში საწინააღმდეგო მოკლეხანსთანაც გვაქვს საქმე, როდესაც უბრალო მარტივი ამბისაგან ვრცელი თქმულება, ლეგენდა ან სხვა ჟანრის ნაწარმოები იქმნება. დასახელებული ნაწარმოებები ისტორიულ მოვლენათა თანამედროვის და უშუალო მხილველის ვრცლად ნაამბობის შეკვეცილსა და ტრანსფორმირებულ ვარიანტებს წარმოადგენენ. ამიტომ მათ შედარებით განხილვას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს საერთოდ ეპოსის განვითარების შესასწავლად, კერძოდ იშის გასათვალისწინებლად, თუ რა გადადის თაობიდან თაობაზე, როგორ გადადის, რა მკრთალება და იკარგება და სხვა.

კანდელაკის გადმოცემით ოსმალების წინააღმდეგ საბრძოლველად მხადებისას სოლომონ პირველი მოსალაპარაკებლად მივიდარაქის ერისთავ როსტომთან. „როსტომი იმ დროს საღალატოდ ემზადებოდა: უნდოდა, რომ ლევან აბაშიძესთან ერთად თათრებს მიხმარებოდა და, რასაკვირველია, მეფის მიბრძანება სასიამოვნოდ არ დაუტყდა. იმ დამეს სასტუმროში მიიღო, თითონ არ ნახა მეფე, ბოდინი მოითხოვა: ავთ ვარო. ვახშამი დიან საკადრისი მოუშადა: სხვათა შორის ირეპიც დაუტკა და ქამის გათავებამდის, როგორც მეფის სადღეგრძელოზე, აგრეთვე ისეც დროგამოშვებით ზარბაზნის ისროდენ ციხიდან. ორივე კარებზე ოსმალური წესით ორმოც-ორ-

¹ ჩაწერილი ეთერი არჯევანიძის მიერ 1945 წ. საბა შერკვილაძის თქმით.

² „ძველი საქართველო“, II, განყ. 4. გვ. 36—46.

მოცი კაცი სულ ხელჯობიანები იღვენ უიარალოთ და ქმის გათავების შემდეგ შეიარაღებულნი—გათენებამდის. დილას, მეფის პირის დაბანის შემდეგ, გავიდა როსტომ მეფის სანახავად განზრახ მოურიდლათ და თავხედათ: ახალუხზე ტოლომო წაქოსნმული, წითელი ჯამფარის ნიფხვით და ქოშებით. მტემ ეს არათრად შეიმჩნია: „როგორც გიქირდეს, ისე გიღირდესო“ — თქვა თავის გუნებაში და ჩვეულებრივი მოკითხვის შემდეგ საქმეზე დაუწყო ლაპარაკი და თხოვა, რომ თავისი რაქველებით ხრესილზე მისულიყო და მოხმარებოდა“. კანდელაკს მოთხრობილი აქვს რაქვის ერისთავის მიერ სოლომონ მეფისადმი ოსმალეების წინააღმდეგ ბრძოლაში დახმარების პირობისა და შემდეგ ლალარის შესახებ. საკმაოდ ვრცლად არის აწერილი ხრესილის ბრძოლა, სოლომონ პირველის გმირობა ამ ბრძოლაში და გამარჯვება. ამის შემდეგ გადმოცემულია მეფის ხელისუფლების თანდათან გაძლიერება.

ახალ ჩაწერილი რაქული ვარიანტი სოლომონ მეფის როსტომ ერისთავთან მისვლით იწყება. ამ ამბის გადმოცემისას, ყურადღება რაქვის ერისთავის ქედმაღლური საქციელისადმი გამახვილებული: „როსტომ ერისთავს მოუვიდა სტუმრად მეფე სოლომონი: უპატივცემლობით გამოხედა მეფეს ქოშებისა და საცვლის ანარა. მეფემ იუკადრისა, როგორ თუ ქოშებით გამოძედაო. მაშინ რა გაეწყობოდა, ვერათფერი ვერა ჰკადრა, რადგან დახმარება სჭირდებოდა ოსმალეების გასადევნათ, მაგრამ ერისთავი არ დაეხმარა“.

თანამედროვის ვრცელი გადმოცემით ოსმალეების დანარცხების შემდეგ გაძლიერებულ სოლომონ მეფეს ეწვია რაქვის ერისთავი წვილებით. მეფემ სტუმრები გარეგანი თავაზიანობით მიიღო. ცბიერმა ერისთავმა მეფეს თხოვნა წარუდგინა: „რადგანაც სიშორისა გამო თქვენთან ხშირად ხლება, სამსახური და ერთგულების გამოჩენა არ შემძლია, გთხოვთ თქვენ მიიღოთ ჩენი ყოველივე სამკვიდრო: ბარაკონში ციხე და სასახლე, ამბროლაურში კოშკები და სასახლე, სევას ციხე და სასახლე, ონში ციხე, სასახლე და თვით პატარა ქალაქიც. ამასთანავე ყოველი ჩემი რაქვის სამფლობელო აზნაურ-გლეხებით და სამაგიერო აქ მახლობლად სადმე მიბოძოთო“. მეფე დათანხმდა და საპასუხოდ გაუგზავნა სიგელი, რომლის მიხედვითაც უბოძა ვეზირობა და ციხე-სოფლები იმერეთში. რაქვი კი ერისთავის მოთხოვნით გაგზავნა მეციხოვნეები ბასილა და კვირიკა იპანძეები. ერისთავმა მეფეს გზიდანვე ბარათი გაუგზავნა:

„წენა მოვლ და შევაკოვ შენსა ტანა ზობასა, შენი უდასტურობა კ არღევს ბატონ-ყმობასა“. რაჟიდან ერისთავმა მეციხოვნეებად გამოგზავნილ იამანიძეებს სოლომონ მეფესთან თავხედური ბარათი გაუგზავნა:

„ესე ასე არ იქნების. ბასილა და კვირიკაო!
ცაბეს მართმევს, მინდორს მაძღვს, დაჯდუ უნდა ვირიკაო!
წადით. უთხარით თქვენს მეფეს: მე გახლავარ დიდი როსტომი
მე ერთგული გიხებელი, მიპირობდი ლალატს რატომ?
სიტყვით გითვლი, წიგნსაცა გწერ. ხელი აილე რაჭაზედ!
მიხვდი, რომ აღარ გმორჩილებ, სწორი გიდგები ძალაზედ!
რაჭის ბევარას ავიღებ. არ გერიდები ამაზედ.
უბაწროთ ვირი დამაბით დამტყვეულ ჩელტის ბაგაზედ?
თუ ნიპირობ ამოწყვეტას, აწ მობოძნდი, რალას ყოვნი?
ციხე მიდგას მალალ კლდებზე და ხედ მოკვრით ბარაკონი,
ხიჯის კარში მკველები მყავა და კომეები სამაჯრონი.
ჩემი იცო. ქვეც წაგართვი კედარო და რაჭა-ონი.
ჩემი წინაპარი იყო ერისთავი კახაბერი,
თამარ მეფის მამობილსა ყმანი ჰყავდა ორი ბევრი.
მე ვ.რ მისი ტომისაგან, ვერ მატარებ. ტყვილა მღერი,
ვემოჩნლო, არ გახლავარ ჭაჯაია შენი გერი“.

აინს შემდეგ კანდელაკს გადმოცემული აქვს დარბაზობა, დიდებულთა თათბირი და მეფის გადაწყვეტილება ერისთავების ამოწყვეტის შესახებ. დაწვრილებით მოთხოვნილია დიდებულების თხოვნით, ხელსაყრელი მომენტის მოლოდინში მეფის გადაწყვეტილების შეჩერება და რამდენიმე წლის შემდეგ კათალიკოსის საშუალებით ქუთაისში ერისთავის მიტყუება.

აბალი რაქული ვარიანტით როსტომი თავისი სურვილით კი არ მივიდა გაძლიერებული მეფის კარზე, არამედ მეფემ შურისძიების მიზნით მიიტყუა იგი და წინადადება მისცა დაეთმო რაჭის ციხე. აქ ვრცელი გადმოცემის ორი მომენტი, პირველ შემთხვევაში ერისთავის ნებაყოფლობითა და შემდეგ კი მიტყუებით ნისვლა სამეფო კარზე, გაერთიანებულია. ამ ვარიანტითაც მეფემ ერისთავთან ერთად რაჭაში გაგზავნა კაცები ციხის გასაღების მისაღებად და საპასუხოდ მიიღო თავხედური ბარათი ლექსად. ძველი ვარიანტის ვრცელი ლექსიდან აბალ ვარიანტში ნხოლოდ დასაწყისი ორი სტრიქონია დაცული, სადაც მეციხოვნე იამანიძის სახელი ბასილა მაზიად არის შევსებული. ეს ამბები აბალი ვარიანტის შემთხვევით ამონაწერს უზუალოდ მიხედვს შემდეგი სახით: „სოლომონმა გადასწყვიტა მისი (იგულისხმება როსტომ ერისთავი. ქ. ს.) დასჯა და მოიტყუა

ქუთაისს. როსტომი აქეითა და ბოლოს განუქადა: „მინდას ციხე მომეციო, აფხანაკები ვიყოთო: მე კი იმერეთს გიზიარებო“.

როსტომმა უთხრა: — გამატანე კაცი და გამოგიგზავნი კლარტესო.

შემოვიდა როსტომი იქიდან წამოსული ნაქერალაზე და დაჯდა და წიგნი დასწერა სოლომონ პირველის სახელზე:

არა, არა არ იქნება მახია და კვირიკაო.

ციხეს მარაშვეთ, მინდორს მადღვეთ, ჯნდა დავედო ვირიკაო?

ამ მოტყუების შემდეგ სოლომონი ძალზე გაბრაზდა და გადასწყვიტა დაესაჯა როსტომი თავის შეილებიანათ და მისი ძმის იოსებ მეორის ეპისკოპოსის დახმარებით.

ძველი გადმოცემით, მეფემ კათალიკოსი დაარწმუნა, თითქოს ერისთავთან შერიგება სურდა. კათალიკოსმა თავის მხრით ეკლესიაში ბარძიძე ფიცით დაარწმუნა ერისთავი მეფის მშვიდობიან განწყობილებაში. მიუხედავად ამისა, ერისთავი შეილებით გაიტყუა სანადიროდ, თითონ წყალგალმა გავიდა, მენაფეებმა განზრახ გადაბრუნეს ნავი და დააყოვნეს როსტომ ერისთავისა და მისი შეილების გაყვანა. შემდეგ მიართვეს ცხენები, წაიყვანეს იაშვილისას, სადაც მეფე იმყოფებოდა და თვალების დათხრით დასაჯეს. როსტომის ერთი შეილი, ძღვევამოსილი ვაჟკაცი გიორგი მოკლეს კიდევაც. საერისთაო კი მთლიანად აიკლეს. რაჭველ მთემელს ვრცელი გადმოცემის ეს მომენტები მეტად მოკლედ აქვს გადმოცემული: „სოლომონმა მოიტყუა (როსტომი. ქ. ს.) ქუთაისს ორ წყალშუა, ნაფებით შეიყვანა, ვითომ სათეფზაოდ და ჯარის საშუალებით უველას თვალები დათხრა, როსტომსაც და მის რვა შვილსაც. ხიდიკარის ციხეები კი ზოგი დაანგრია“. ასე მთავრდება ახალი ვარიანტი. ძველი გადმოცემის დასასრული — კათალიკოსის ტრაგიკული ბედი ბარძიძე ფიცის გატეხის გამო და სხვა მომენტები მასში სრულებით არ არის.

ტექსტის ასე შეცვლა ორი საუკუნის მანძილზე საეგზეთო კანონზომიერი მოვლენაა. ბუნებრივია, რომ რაჭულ ვარიანტში ვრცელი გადმოცემის მხოლოდ ის ეპიზოდებია დაცული, რომელიც უშუალოდ იქაური ერისთავის როსტომის სახელთანაა დაკავშირებული.

გადმოცემის მეორე რაჭულ ვარიანტშიც, რომელიც იმავე მთქმელისგანაა ჩაწერილი, მხოლოდ როსტომ ერისთავის განდიდებისა და მეფისადმი ურჩობის ამბებია მოთხრობილი. ამ გადმოცემის მიხედვით „როსტომ ერისთავმა თავის თავი გამოაცხადა მეფეთ. სინამ-

დვილემო იგი იყო იპერეთის მოურავათ. მაშინ სოლოჰონი შეეკითხა წესელებს: „ვის სცნობთ მეფეთ, მე თუ როსტომსო“. მაშინ ხალხმა უპასუხა: „არა, ბატონო, მეფე თქვენ ბრძანდებით და როსტომ ერისთავი კი თქვენი მოურავი არისო“ და სხვა ¹.

აღნიშნული გადმოცემების როგორც ძველს, ისე ახალ ვარიანტებს შინაარსეულად არ ეთანხმება იმავე რაქაში ჩაწერილი ლექსი:

ერისთავს ცხენსა უჭებენ,
კვიცია სამი წლისაო.
ზედ შეჯდა როსტომ ერისთავ,
ღერჯამი ზღვისა პირსაო,
წილზე არტყია ქარქაში,
წითელი ზურმუხტისაო,
შიგაც ისრები უწყვია.
ნარჩევი გველის ფრთისაო (ფხისაო).
ხეე ჩამოვიდა ლაშქარი,
ოსი და ჩერქეზისაო,
ბიკის დაქვეა სიათამ,
როსტომი დასცა ძირსაო.
როსტომის ქალო ბარბარე.
ტოროლავ ქიკვიკისაო,
მოგვიღეს შენი როსტომი,
რად არ ჩამოხვალ ძირსაო,
მუთრუმში ჰპოვა სიმრავლე,
გაუშვა ვარჩი ძირსაო ².

ეს ლექსიც ერთ-ერთი ნიმუშია ზეპირი ნაწარმოების მისი რეალური საფუძვლიდან დაშორებისა. აღნიშნული გადმოცემის ძველი და ახალი ვარიანტებით როსტომ ერისთავი ქვეყნის ორგულობისათვის მეფემ თვალების დათხრით დასაჯა; საერისთაო კი ააკლეს ბინა. ძველი ვარიანტით ერისთავის ცოლიც აწამეს. ამ ლექსის მიხედვით კი ერისთავი ოს-ჩერქეზთა სიათამ დასცა, რის შესახებაც მის მიუღწეველს აცნობეს.

ძველი ვრცელი გადმოცემის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ეპიზოდი, როგორც აღვნიშნეთ, ხრესილის ოპია. ამ ოპში ქართველებს დამპყრობელი ოსმალების წინააღმდეგ ბრძოლაში ბრწყინვალე გამარჯ-

---

¹ ჩაწერილი 1945 წ. ზემო რაქაში ეთერი არჯევანიძის მიერ საბა მერკვილაძის თქმით.

² ჩაწერილი ეთერი არჯევანიძის მიერ ზემო რაქაში 1945 წელს არჩილ მილაშვილის თქმით.

ვება ერგოთ¹. ხრესილის ომია თევა აგრეთვე თ. მაგმადის მონტა-
ფირებული გადმოცემისა². მიუხედავად იმისა, რომ ორივე ვარიან-
ტში ხრესილის ბრძოლა სინამდვილის დიდი პრეტენზიით მეტად
ოვალისტურადაა გადმოცემული, მათ შორის მაინც საგრძნობია
განსხვავება. ასე, მაგალითად, თ. მაგმადის მონტაფი ხრესილის ბრძო-
ლის ერთ ეპიზოდს, კერძოდ სამშობლოს მოლაღატე ლევან აბაში-
ძის სიკვდილსა და მტრის მარცხს სხვა გარემოში და სხვაგვარად
გადმოგვეცემს, ვიდრე აკაკის მიერ გამოქვეყნებული თანამედროვის
ერცელი მოთხრობა. ზეპირა ნაწარმოების სპეციფიკის მაჩვენებელია
ის გარემოება, რომ ერთი ვარიანტიც სამშობლოს მოლაღატე ლევან
აბაშიძის მეკლელი მესხეთელი გლეხი გეგელა თევდორაძეა, მეორე-
თი კი — ხეზე მყოფი მებრძოლი ოკრიბელი ბრეგვიძე.

რეალისტურად არის მოთხრობილი იმავე თ. მაგმადის გადმოცე-
მაში რუხის ბრძოლის ამბავიც.

არსებობს XIX საუკუნის დასასრულს ჩაწერილი კანდელაკის
ერცელ გადმოცემაში შეტანილი ლექსის ერთი მომენტის შესატყვისი
გადმოცემა. კანდელაკის ლექსის ნიხედვით, როსტომ ერისთავმა და-
ცინვით მოიხსენია მეფის დაქორწინება ქაჯაიას ქვრივზე. გადმოცე-
მას მიხედვით „იმერეთის მეფემ, დიდმა სოლომონმა, ქაჯაიას ნა-
ქვრივალის ცოლათ შერთვა მოიწადინა. დიდკაცობამ იუკადრისა:
„ჩვენ აზნაურის ნაცოლარს ვერ გავიდგოფლებთო“ და სხვა. მეუვე
მაინც დაქორწინდა ქვრივზე“.

უნდა აღინიშნოს, რომ ანაქრონიზმის მოვლენები ამ ციკლის ნა-
წარმოებებში თითქმის არ გვხვდება, რითაც ისინი განსხვავდებიან
სხვა ციკლის ნაწარმოებებისაგან. არც კონტამინაციის მოვლენებია
მათთვის დამახასიათებელი. ჩვენთვის ცნობილ მასალებში კონტამი-
ნაციის ორიოდ შემთხვევა გვაქვს. აქედან ერთი ახალ ჩაწერილი
ლექსის ნიმუშია. მასში ასეთი მოვლენა მთქმელის რეპერტუარის
ბრაველფეროვნებით აიხსნება. ამ ლექსის მიხედვით, სოლომონ მე-
ფემ მის კარზე მისულ, მამაზე გამწყრალ ივანე ერისთავის შვილს
ასე მიმართა:

ყმაწვილო, რამ მოგიყვანა,
ვიხე წამოხვალ ნწყრალადა,
ირემო, მთაზე გახრდილო,
რამ ჩამოგადლო ბარადა.

¹ სოლომონ პირველი დიდი, „აკაკის კრებული“, 1898, IX.

² ხრესილის ომი, „ძველი საქართველო“, II, განყ. 4.

³ „აკ. კრებული“, 1897 წ., № 3, განყ. II.

ამავე ლექსის მიხედვით, ხალხური ავთანდილის ანდერძი ღალატი მოწამლულ ერისთავის შველს ეკუთვნის:

ამყარეთ თოფ-იარაღი,
ლედელს მიეც საწირავათა,
თინათინ იაგო კაცს მიეც,
მე მჯობდე, თვალად-ტანადა,
ის ჩემი ციხე-ჭალაქი
თან გაატანეთ მხვითათა¹.

სოლომონ პირველის ციკლის შედარებით მცირერიცხოვანი ნაწარმოებები, როგორც ვხედავთ, საკმაო შუქს ფენენ საისტორიო ნაწარმოებთა განვითარების საკითხს.

თანამედროვის მიერ მოთხრობილი ვრცელი გადმოცემის შემდეგი ხანის ჩანაწერებთან შედარებით ირკვევა, რომ ორი საუკუნის მანძილზე თაობიდან თაობაზე მეტწილად საგნირო-პატრიოტული ამბები გადმოსულა. ასეთებია: სოლომონ პირველის ხელშეწვევით ქართველი ხალხის ბრწყინვალე გამარჯვებანი დამპყრობელ ოსმალებზე ხრესილისა და რუხის ბრძოლებში; სოლომონ პირველის ბრძოლა სთავადოების სისტემის წინააღმდეგ; — განსაკუთრებით როსტომ ერისთავის ალაგმვა. რაც შეეხება საყოფიერო დეტალებს, არ შეიძლება ითქვას, რომ ისინი დაეიწყებას მისცემოდნენ, მაგრამ საგმირო ამბებთან შედარებით მაინც მკრთალად აოიან წარმოდგენილი.

სოლომონ მეორის ციკლი

საისტორიო ნაწარმოებთა წარმოშობა-განვითარების გასათვალისწინებლად მნიშვნელოვანია სოლომონ მეორის ციკლიც, რომელიც აგრეთვე შედარებით მცირერიცხოვანი ნაწარმოებებითაა წარმოდგენილი. ამ ნაწარმოებთა თემებია: სოლომონ მეორის გამეფება²; თავადთა თავაშეებულება, სოლომონ მეორის სახლთუხუცესის ზურაბ წერეთლის შეუნელებელი ინტრიგები, რამაც იმსხვერპლა სოლომონ

¹ ჩაწერილი ეთერი არჯვანიძის მიერ ზემო რაჭაში, ს. წესში 1945 წ. არჩილ მილაშვილის თქმით.

² „აკაკის კრებული, 1897 წ., № 3, განვ. II.

ლეონიძე¹; ბრძოლა სამეფო ხელისუფლების განმტკიცებისათვის²; რუსის ჯარების შემოსელა საქართველოში³ და სხვა.

საისტორიო გადმოცემის პირველ სახეზე წარმოდგენას იძლევა სოლომონ მეორისა და სოლომონ მსაჯულის ურთიერთობისა და ზურაბ წერეთლის მეფესთან დამოკიდებულების ამსახველი ნაწარმოებები. ამ გადმოცემებში, რომლებიც თანამედროვეთა მიერ არის მოთხრობილი, დაწერილებითაა აწერილი ისტორიული და ფსევდონისტორიული ფაქტები. ეს ფაქტები თავისებურადაა განვითარებული შემდეგი ხანის მთქმელების შემოქმედებაში. სოლომონ პირველის ციკლის ნაწარმოებთა განვითარების საკითხთან დაკავშირებით ჩვენ აღნიშნეთ თანამედროვის მიერ მოთხრობილი ამბის შემდეგი დროის მთქმელებისაგან შეკვეცის მაგალითები. იქვე აღნიშნეთ, რომ ზეპირსიტყვიერებას საწინააღმდეგო მოვლენაც ახასიათებს. თანამედროვის მიერ მოთხრობილი ფაქტი წინდეგი ხანის მთქმელების მიერ ვრცლად არის გადმოცემული ლექსებში როგორცაა: „შაქარა კიკნაძე“⁴ და „ხახულმა ჯარი აწვია“⁵. თანამედროვის მონათხრობი გადმოცემით, სოლომონ მეორემ ლეონიძე რუსეთის იმპერატორთან გაგზავნა ელჩად. სოლომონ მსაჯული პირველად დიდი პატივისცემით მიიღო რუსეთის იმპერატორმა, მაგრამ შემდეგ სოლომონ მეორის სახლთუხუცესის ზურაბ წერეთლის ინტრიგის წედევად იგი გულცივად უკან გამოისტუმრა. წინდეგ ელჩად გაიგზავნა ზურაბ წერეთელი, რასაც წედევად მოყვა რუსის ჯარის შემოსელა საქართველოში⁶. თანამედროვის გადმონაცემ ამბავთან, იმერეთში რუსის ჯარის შემოსელასთანაა დაკავშირებული ბრძოლაში დაღუპულ გმირზე ნათქვამი XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ჩაწერილი ლექსი:

რუსის ჯარი რო მევიდა,
ჩამეიპარა ვანსაო,
ზურაბ დაირა დოჟკრა,
დავით ბაქრაძის კარსაო.

¹ ც. არქ., № 335, გვ. 10, ფ. 114.

² „კვალი“, 1896 წ., № 24.

³ „შაქარა კიკნაძე“, ხალხ. სიტყვ. ექ. თაყაიშვილის რედ., წ. 1, გვ. 8—9, „ხახულმა ჯარი აწვია“, პ. უნიკაშვილი, ხალხური სიტყვ., გვ. 124—125.

⁴ ხალხ. სიტყ., ექ. თაყაიშვილის რედ., წ. 1, გვ. 8—9.

⁵ პ. უნიკაშვილი, ხალხ. სიტყვ., გვ. 124—125.

⁶ საქ. ცენტრ. არქ. № 355, გვ. 10, ფ. 114.

დავით ბაქრაძის ცოლ-შვილი
იქ შეუყენეს მთასაო.
მას ხოსია უკან მიდევს,
მიაკუნებს მერანსაო;
მას შაქარა უკან მიდევს,
მიაპრიალებს ხმალსაო
შაქარ კიკნაძე მოგვიკლეს,
სუყველას ჯობდა ძმასაო... და სხვა¹.

აღსანიშნავია, რომ უფრო გვიან ჩაწერილ ამ ლექსის ვარიანტებში რუსის ჯარის შემოსვლის გამოძწევე მიზეზები აღარ არის გადმოცემული.

სოლომონ მეორის ციკლის ნაწარმოებებს მსგავსად სოლომონ პირველის ციკლის ნაწარმოებებისა არ ახასიათებთ კონტამინაციისა და ანაქრონიზმის მოვლენები. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა მოყვანილ ლექსში შაქარა კიკნაძესთან ერთად ხოსიას ხსენება. იგი სოლომონ პირველის თანამებრძოლი ვაჟაკი ხოსია მაქავარიანი უნდა იყოს², რომელიც შეიძლება სოლომონ მეორის თანამედროვეც ყოფილიყო. ასე რომ, მისი ხსენება აღნიშნულ ლექსში ანაქრონიზმი არ არის. ამ მხრივ გამონაკლისს წარმოადგენს 1944 წ. იმერეთში ჩაწერილი გადმოცემა, რომელიც იძლევა გვარის—წერეთლისა და გეოგრაფიულ სახელწოდების—საჩხერეს ხალხურ ეტიმოლოგიას. იგი თვალსაჩინო ნიმუშია დროთა ვითარებაში ზეპირი ნაწარმოების რეალური საფუძელიდან დაშორებისა. ამ გადმოცემით ზურაბ და გრიგოლ წერეთლები იმერეთის მეფის ქალიშვილს ლექის შთამომავალისაგან შესძენია. „მეფის მემკვიდრეებად ისინი დარჩენილან და გამხდარან მეფის უახლოესი ნათესავები, აქედან მისდის სახლთუხუცესობა. რუსების შემოსვლისას არეულობა მომხდარა იმერეთში. რაქაში ყოფილა იაშვილი, ამას მოუწოდებია მეფობა. როსტომ ერისთავი ქვემო რაქაში ყოფილა, მიხტომებია იაშვილს, დაუჭერია შვიდივე ძმები და ეკლესიაში დაუმწყვრევია და თვალები დოუთხრია. ერისთავი წამოსულა შემდეგ რაქიდან და ზვადბური წაურთმევია გრიგოლისათვის და ზურაბისათვის. გრიგოლს და ზურაბს უთქვია, რაღა ჩენი ვაჟაკობა და წასულან რუსეთში საჩივლელად. მისულან რუსთა მეფესთან, შეუთვლიათ: იმე-

¹ ხალხ. სიტყვ., ექ. თაყაიშვილის რედ., ნ. 1, გვ. 8—9.

² იხ. ლექსები: „საბაბიო შეშინდა“, პ. უმიკაშვილი, ხალხ. სიტყვ., გვ. 115; „რუჯება და არჩილ გივი“, ხალხ. სიტყვ. ნ. 1, ექ. თაყაიშვილის რედ., გვ. 6—7 და სხვა და გადმოცემა „წმინდა გიორგის რაზმი“, „აკაკის კრებ.“ № IX, 1898 წ.

რეთიდან ვართო და თუ მიგვიღებთო. მეფეს მიუღიათ. მოუხსენებიათ მეფისთვის, რომ „საქართველოში ისეთი ამბავია, რომ ძალღო პატრონს ვერა სცნობსო. მომეცი ჯარი, წავიყვან საქართველოში. არც ერთ ვერისკაცს არ მოგიკლავ და საქართველოს ჩაგაბარებო“. მეფეს უბრძანებია: „წერეთელმა ხელის მოწერაც რომ არ იცოდეს, ეპისკოპოსობას მივცემო“. ჯარი წამოუყვანიათ დარიალის ხეობით, კახეთი, თბილისი, გაუმავრებიათ რიკოთის მთა (სურამის მთები), მაკრამ ვერ გამკლავებიან და წამოსულან. ამის მომსწრე ყოფილა და თითონაც პირადათ მიუღია მონაწილეობა როსტომ ზურაბისძე წერეთელს. შემოსულან იმერეთში. გრიგოლი წამოსულა ერთ მხარეზე. ზურაბი წასულა რაჭაში. დაუქერიათ როსტომ ერისთავი და დაუთხრიათ თვალები. აუღიათ აფხაზეთამდე, შემდეგ წასულან პეტერბურგში და მოუხსენებიათ: „საქართველო ჩაგაბარეთო“. თითონ თურმე იქერდენ ურჩებს, ამოშენებულო ქონიათ ეკეტერი მდინარის ქვეშ, იქ მიიყვანდნენ ურჩებს და ცხენიანა კაციანა იქ ავღებდენ“. შენდეგ მოთხრობილია რუსეთის მეფის მიერ საქართველოს თავადაზნაურობის თბილისში შეკრება, სახლთუხუცესის შეილისშვილის ნესტორ წერეთლის რუსეთში წასვლა, ჩინის მიღება, მოხუცობის ჟამს საჩხერეში დასახლება და სხვა¹. მიუხედავად იმისა, რომ მთქმელს სინამდვილის დიდი პრეტენზიით აქვს მოთხრობილი ამბები და მათი მომსწრენიც კი ყავს დასახელებული, გადმოცემა მაინც კონტამინაციისა და ანაქრონიზმის მოვლენებითაა საყვე. მასში შეერთებულია სოლომონ პირველის ციკლისა და სოლომონ მეორის ციკლის თანამედროვეთა მიერ მონათხრობი ამბები. ამის შედეგია აგრეთვე სოლომონ პირველისა და სოლომონ მეორის თანამედროვეთა გადმოცემის მოქმედი პირების როლების შეცვლა, როგორცაა ზურაბ წერეთლის მიერ როსტომ ერისთავისათვის თვალების დათხრა და სხვები.

ასეთია განხილულ მასალების მიხედვით საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა განვითარების ერთი გზა. ზეპირი ნაწარმოები თანდათან შორდება თავის პირველ საფუძველს და სხვადასხვა ეპოქაში, სხვადასხვა სოციალურ გარემოში მრავალი მთქმელის ცოდნისა და შემოქმედებითი უნარიანობის გამომხატველი ხდება. ზეპირი ტრადიციის შედეგად ნაწარმოებში ასახული გრანდიოზული მოვლენე-

¹ ჩაწერილი ჰქვითვან წერეთლის მიერ გრიგოლ დავითისძე წერეთლის თქმით 16/11—1944 წელს იმერეთში, ს. ლახვანდარში (ორჯონიძის რ.).

ბიჯ კი კარგავენ კონკრეტულობას და ზოკად სახეს ლებულობენ. ხშირ შემთხვევაში ახალ-ახალი შემოქმედებითი პროცესის შედეგად ერთხელ რეალისტურად აწერილი ფაქტები ფანტასტიკის გამკვირვალე სამოსელში ეხვევიან. ამ მხრივ, როგორც ვნახეთ, ძველსა და ახალ ციკლებს შორის განსხვავებაა. ძველ ციკლებში განზოგადოებული ფაქტები ერთი გმირის მოქმედებასთანაა დაკავშირებული, ახლებში კი კონკრეტული მოვლენები სხვადასხვა პირთა მოქმედებითაა განსახიერებული.

2. ტრადიციული სიუჟეტებისა და მოტივების ეპიური დამუშავება

ქართულ ხალხურ საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა მდიდარ და მრავალფეროვან ფონდში იშვიათი არ არის ადრევე შექმნილი ტრადიციული სიუჟეტებისა და მოტივების ეპიური დამუშავების შემთხვევები. ამის გამო ბევრი საისტორიო ნაწარმოები ფანტასტიკურია და ხშირად მითოსის კვალსაც ატარებს; მასში განსახიერებული ისტორიული პირი კი ზებუნებრივად ჩანს. ასეთი მოვლენები საისტორიო ნაწარმოებთა განვითარებაში ხალხური სიტყვიერების ცოცხალი ტრადიციის დიდი შემოქმედებითი ძალის მაჩვენებელია.

ტრადიციული სიუჟეტებისა და მოტივების ეპიური დამუშავების მხრივ საისტორიო ჟანრებიდან აღსანიშნავია ლეგენდები და თქმულებები. ზოგ შემთხვევაში ასეთი მოვლენები ლექსებსა და გადნოცემებშიც გვხვდება. საისტორიო ნაწარმოებთა ეს ჟანრები ამ მხრივ ზღაპრების მსგავსია. განსხვავება იმაშია, რომ ზღაპრებში ასეთი შემოქმედებითი პროცესი უფრო ხშირია. სამაგიეროდ საისტორიო ნაწარმოებში იგი უფრო აშკარად ჩანს. ორივე შემთხვევაში ტრადიციული სიუჟეტისა და მოტივის ეპიური დამუშავებისას ნაწარმოებში კოლორიტული ხდება. კერძოდ, საისტორიო ნაწარმოები კი ეხმაურება ისტორიულ მოვლენებსა და ფაქტებს. მთქმელები ტრადიციულ სიუჟეტებსა და მოტივებს იყენებენ ისტორიული მოვლენებისა და პირების განსახიერების საშუალებად. ეს მოვლენა ხალხურ სიტყვიერებაში ტრადიციული ნაწარმოების ერთგვარი გაახლებაა, მისი ახალი შემოქმედებითი პროცესის მაჩვენებელია. ასეთ ნაწარმოებებს ხშირად გააჩნიათ მსოფლიო პარალელები და ანალოგიები.

შარქისიტულ—ლენინურმა მეცნიერებამ საბოლოოდ უარყო სესხების თეორიის პრინციპები. ამ თეორიის ძირითადი ნაკლია ეროვნული კულტურის უგულვებელყოფა და ნაწარმოების სოციალური გარემოსაგან, მისი ისტორიულ-ნაციონალური ნიადაგიდან მოწყვეტა, მისი შესწავლისას—ერთგვარი სქემატიზმის შესხება შემოქმედებითი გადამუშავების გარეშე არ ხდება. შემოტანილი სიუჟეტის ნაციონალურ ნაწარმოებად ქცევას ყოველთვის სოციალური სარჩული აქვს. ხალხური შემოქმედების განვითარების ეს მომენტი ხაზგასმით აღნიშნა პ. ლაფარგმა: „Сюжет порой может быть запесен извне, но он принимается только в том случае, когда соответствует духу и обычаям тех, кто его усныовляет“¹. აკად. ნ. შარის თეორიით სიუჟეტთა და მოტივთა მსგავსება საზოგადოებრივ-ისტორიული მოვლენაა. ნიკ. შარის სკოლის ასეთი კონცეფცია სიუჟეტთა მსგავსების შესახებ, როგორც ეს აღნიშნა პროფ. მ. კ. აზადოვსკიმ², კარგად აქვს ფორმულირებული ბ. ვ. კაზანსკის თავის ნაშრომში „ტრისტან და იზოლდას“ შესახებ: „Сюжет возникает, как явление идеологической надстройки, и его оформление необходимо подчиняется требованию и совершается в категориях общественной идеологии, в формах общественной мысли, обусловленных данной социально-исторической эпохой и средой. Материал, из которого он строится, т. е. темы и мотивы, не произвольно и не механически заимствуются, а подчиняясь той же закономерности творчества и тем же идеологическим требованиям и предпосылкам, которые обуславливают, больше того, образуют основную концепцию сюжета“³.

ამ შემთხვევაში მიზნად არ ვისახავთ ქართული ფოლკლორის საისტორიო განყოფილებაში არსებული ტრადიციული სიუჟეტებისა და მოტივების გენეზისის საკითხების კვლევას. ასეთი სიუჟეტებისა

¹ Поль Лафарг, Свадебные песни и обряды, Очерки по истории культуры, стр. 55.

² М. К. Азадовский, Об одном сюжетном совпадении. Ак. Н. СССР, XLV Ак. Н. Я. Марру, изд. АН. СССР, М. Л., 1935, стр. 588.

³ В. В. Казанский, Античные аспекты сюжета Тристана и Изольды. Тристан и Изольда, Труды Инст. языка и мышления, II, 1932 стр. 120.

და მოტივების აღნიშვნისას ხაზს ვუსვამთ იმ გარემოებას, რომ ზოგ შემთხვევაში ისტორიული მოვლენის განსახიერების საშუალებად გამოყენებულია ამ მოვლენაზე უფრო ძველი სიუჟეტი ან მოტივი. მათი აღნიშვნითა და ცალკე გამოყოფით შუქი ეფინება საისტორიო ნაწარმოებთა განვითარების ერთ მომენტს. ქართულ ხალხურ საისტორიო ნაწარმოებთა განვითარების გზების გასათვალისწინებლად ჩვენ მათ საზოგადოებრივ-ისტორიულ-ნაციონალურ ნიადაგს ვაჩვენებთ. საისტორიო ნაწარმოებების მიმართ მეტწილად ზერხდება გარკვევა იმისა, თუ გარკვეულ სოციალურ გარემოში ძველი, ტრადიციული სიუჟეტი ან მოტივი რატომ იქცა ისტორიული სინაქდვილის პოეტური განსახიერების საშუალებად. ასეთ შემთხვევებში ორგვარ მოვლენასთან გვაქვს საქმე: ერთი, როდესაც ისტორიული ფაქტის განსახიერების მიზნით მთქმელი იყენებს ტრადიციულ სიუჟეტს და მასში ახალი მოტივები შეაქვს; მეორე, როდესაც იმავე მიზნით მთქმელს შედარებით ახალი წარმოშობის სიუჟეტში შეაქვს ტრადიციული მოტივი. საისტორიო ნაწარმოებთა განვითარებაში შემოქმედებითი პროცესის თვალსაზრისით ორივე მოვლენასთანაბარი ღირებულება აქვს. ამიტომ მათ ერთად ვიხილავთ. პირველ შემთხვევაში ტრადიციული სიუჟეტის სოციალური თუ ნაციონალური საფუძვლის აღნიშვნისას, შემოქმედებითი პროცესის გათვალისწინების მიზნით ზოგჯერ ვჩერდებით ქართულსა და უცხო ტრადიციულ არასაისტორიო და საისტორიო ნაწარმოებთა საერთო და განსხვავებულ ეპიზოდებზე. მეორე შემთხვევაში კი ამავე მიზნით მეტწილად ტრადიციული მოტივის მხოლოდ საზოგადოებრივ-ისტორიულ საფუძველს ვუჩვენებთ.

ტრადიციული სიუჟეტებისა და მოტივების ეპიური დამუშავების თვალსაზრისით საისტორიო ნაწარმოებთა ყველა ციკლი ერთგვარო არ არის. ზოგ მათგანში ძლიერია შემოქმედებითი პროცესის ასეთი მომენტი; ზოგში—ნაკლები; ზოგში კი სრულებით არ არის იგი. ამ შემთხვევაში ძირითადი მსაზღვრელი ფაქტორი ცალკეულ ციკლთარეალური საფუძველი, ან ამ საფუძვლის დრო და მასშტაბია. რაც მეტად დაშორებულია შემოქმედისაგან თუ მთქმელისაგან ისტორიული სინამდვილე, ან კიდევ რაც უფრო გრანდიოზულია ეს სინამდვილე, მით უფრო ძლიერია ნაწარმოებში მისი პოეტიზაცია. ეს გარემოება საზღვრავს მეტწილად ციკლის ჟანრობრივ თავისებურებასაც.

ზორეულ ეპოქათა ამსახველი ციკლები, რომელთაც ძველს ვუწოდებთ, მდიდარია ტრადიციული სიუჟეტებითა და მოტივებით. რაც უფრო გვიან ეპოქაშია ციკლის რეალური საფუძველი, რისთვისაც მას ახალს ვუწოდებთ, იმდენად სინამდვილის ნაკლებ პოეტიზაციასთან გვაქვს საქმე. ასე, მაგალითად, თამარ მეფის ციკლი მდიდარია ტრადიციული სიუჟეტებითა და მოტივებით. საქართველოს ძლიერების ხანის ხელმძღვანელის სახელს დაკავშირებია მითოლოგიაში ცნობილ ღვთაებათა ძღვევამოსილების, სიბრძნისა და სიწმინდის ამსახველი მოტივები. საკმარისი ოდენობით გვხვდება ასეთი სიუჟეტები და მოტივები ვახტანგ გორგასლისა და დავით აღმაშენებლის ციკლებში.

ერეკლე მეორის ციკლის რეალისტური ხასიათის ნაწარმოებებში ნაკლებად, მაგრამ მაინც გვხვდება მითიური მოტივების ეპიური დამუშავების შემთხვევები.

ტრადიციული სიუჟეტი არც ზურაბ ერისთავის ციკლისთვისაც უცხოა. რაც შეეხება შალვა ახალციხელის, ბახტრიონის აღებისა და შაჰ-აბასის ციკლების ნაწარმოებებს მათთვის ჰიპოტოზოლები უფრო დამახასიათებელია, ვიდრე ტრადიციული მოტივები.

სოლომონ პირველისა და სოლომონ მეორის ციკლებისათვისაც არ არის დამახასიათებელი ტრადიციული სიუჟეტები და მოტივები. უძველესი სიუჟეტებისა და მოტივების გაახლება, მათი გადამუშავება ისტორიულ-ნაციონალურ ნიადაგზე ხდება. ასეთი პროცესი სოციალური გარემოთი არის განსაზღვრული. თვით ერთსა და იმავე ხალხშიც კი ერთი და იგივე სიუჟეტის ან მოტივის გაახლება სხვადასხვაგვარია. ამ შემთხვევაში სხვაობას, სოციალურ გარემოს გარდაქვეყნის კუთხეთა თავისებურებანიც საზღვრავენ. ხშირად კი მსაზღვრელი მთქმელის პოეტური მანერაც არის. ერთი მთქმელი გარკვეულ სიუჟეტს ან მოტივს თავის კუთხის ელფერს აძლევს; სხვა კუთხის იმავე სოციალური ფენის წარმომადგენელი მეორე მთქმელი ამავე სიუჟეტსა თუ მოტივს სხვაგვარად აფორმებს. ამაშია ხალხური ნაწარმოების ცოცხალი ტრადიცია, შემოქმედებითი ძალა. იგი საზოგადოებრივისტორიულ-ნაციონალურ და ხშირად კუთხურ ნიადაგზე უნდა აიხსნას. ფაქტიური მასალები ცხადყოფენ, რომ ქართველმა მთქმელებმა უბრალოდ კი არ გაიმეორეს უძველესი სიუჟეტები და მოტივები, არამედ ისინი აქციეს ისტორიული სინამდვილის პოეტური განსახიერების საშუალებებად. ხშირ შემთხვევაში ამგვარ სიუჟეტებსა და მოტივებს უაღრესად კუთხური ელფერიც აქვს მიღებული. ყველა ეს

გარემოება გვავალდებს საისტორიო ნაწარმოებთა ტრადიციული სიუჟეტებისა და მოტივების არა მხოლოდ აღნიშვნას, არამედ მათი ისტორიული ფონის გათვალისწინებას. სათანადო მასალების არსებობის შემთხვევებში გათვალისწინებული უნდა იქნეს მოქმელთა შემოქმედების სოციალურ-ნაციონალური და კუთხური ნიშნები.

ერთი და იგივე ტრადიციული სიუჟეტი თუ მოტივი ხშირ შემთხვევაში სხვადასხვა ეპოქის ისტორიულ პირობებთან არის დაკავშირებული. რაკი ჩვენ ამ სიუჟეტებისა თუ მოტივების საზოგადოებრივ-ისტორიულ ნიადაგს ვუჩვენებთ, ამის გამო მათი ეპიური დამუშავების შემთხვევები განხილულია არა ციკლობრივად, არამედ—ცალკეულ სიუჟეტთა და მოტივთა მიხედვით.

* * *

ქართულ ხალხურ საგმირო-საისტორიო სიმღერაში გვხვდება დიდი ეროვნული გმირის ზეცასთან კავშირის ხასიათის მოტივი.

ეროვნული გმირის ზეცასთან კავშირის მოტივი ცნობილია ბიბლიური თქმულებითაც. ამ თქმულებით ებრაელი ხალხის დიდი ეროვნული გმირი და კანონმდებელი მოსე მალალი მთების საშუალებით უკავშირდებოდა ღმერთს. ამგვარად მიიღო მან კანონი თავისი ხალხისთვის¹.

მსგავსი მოტივი დაკავშირებული ბოროტ სულთან ცნობილია უძველეს თალმედურ თქმულებაშიც. თალმედური თქმულებით დემონთა მეფე ასმოდეი ყოველ დღე მალდებოდა ზეცაში, სწავლობდა იქაურ სკოლაში, შემდეგ ეშვებოდა ძირს და ამქვეყნიურ სკოლაშიც სწავლობდა.

ქართულ სინამდვილეში ამ მოტივს მკვიდრი საზოგადოებრივ-ისტორიულ-ნაციონალური ნიადაგი აქვს. ქართველ ხალხს თავის საყვარელ ძღვევამოსილ გმირზე შეუქმნია სიმღერა „ვახტანგ მეფე ღმერთს უყვარდა, ციდან ჩამოესმა რეკა“. ამ სიმღერის სხვადასხვაგვარი სოციალური ფუნქცია, როგორც ეს თავის ადგილას აღვნიშნეთ, მისი ოველური საფუძვლითაა გამართლებული. ამ სიმღერის საფუძვლად მისი ერთი ვარიანტის ჩამწერმა მართებულად მიიჩნია ქართველი ხალხის ძველი რწმენა ზებუნებრივ გმირთა შესახებ. წმინდა გმირებს

¹ Д. Фрезер, Фольклор в ветхом завете, Пер. с англ. М. Л., 1931, стр. 253.

ძველი რწმენის მიხედვით ციური ზარების რეკა ესმით. მთავარი ის არის, რომ ამ სიმღერით მადლიერმა ხალხმა ვახტანგ გორგასლის ძღვეამოსილება ასახა. ძველი რწმენაც ამ ძღვეამოსილებას უკავშირდება. აღსანიშნავია, რომ კახელმა მთქმელმა კიმიამ ეს სიმღერა მზღვნილად ჩაურთო თქმულებაში. ამით მან თავის მსმენელებს უფრო სრულკმნილად წარმოუდგინა დიდი წინაპრის სახე.

ვახტანგ გორგასალზე შექმნილი ამ სიმღერის პირველი ოთხი სტრიქონი, როგორც აღვნიშნეთ, ციკლიზაციის წესით დაუკავშირდა თამარ მეფის სახელს. ამით ხალხმა, როგორც ეს მართებულად აღნიშნა აკაკი წერეთელმა, ზედმიწევნით ასახა ძღვეამოსილება, სიდიადე და სიფაქიზე საყვარელი მეფე ქალისა¹. აქვე უნდა აღინიშნოს ის გარემოებაც, რომ თამარ მეფე სიცოცხლეშივე იყო ღმერთის მოკავშირედ წარმოდგენილი. თამარ მეფე მისი თანამედროვე ისტორიკოსის მოთხრობით ღმერთის მოციქული იყო. ძლიერმა ღვთისმოყვარეობამ მისცა მას უნარი ესმინა ზეცური ხმა². ისტორიკოსის მოთხრობითვე თამარი ღმერთს სიზმრის საშუალებით უკავშირდებოდა³. თამარის წინაშე ღმერთი სასწაულებს ახდენდა⁴. იმავე ისტორიკოსის ცნობით თამარ მეფე ღმერთს უყვარდა. მას ღვთისაგან ჰქონდა-მინიჭებული პატივი. იგი ღმერთის კარნახით მოქმედებდა⁵. თამარ მეფე მის სხვა თანამედროვეთა მიერაც ღმერთის სწორად იყო მიჩნეული. მანდატურთუხუცესი და ამირსპასალარი კიაბერი მას „ღვთის სწორს“ უწოდებს⁶; ასევე იხსენიებს მას ანტონ ჭყონდიდელი 1204 წ. გუჯარში⁷; ზეციურად და წმინდანად არის დახატული თამარ მეფე მის თანამედროვეთა მიერ შექმნილ პოეზიაშიც. შეათელი მას ასე მიმართავს:

ბანაკად საღმრთოთ
ერ—სახეპუროდ
ხარ ღვთის-მეტყველთა
მათ ჭურვილთაგან⁸:

¹ აკაკი, ზეპირსიტყვაობის გამო, „კრებული“, 1897, № 1.

² ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, კ. კველიძის რედაქციითა და გამოკვლევით, საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამოც. გვ. 113.

³ იქვე, გვ. 114.

⁴ იქვე, გვ. 115.

⁵ იქვე, გვ. 123.

⁶ ვახუშტი, საქართვ. ისტ., გვ. 217.

⁷ Пурцохадзе, Церков. гудж., стр. 96—97.

⁸ აბდულმესია, Тексты и размышления, IV. გვ. —ლუ—

...წმინდათ შემწყობრე,
მათთან მოსაგრე,
ზეცისა ძალთა
ხარ მოდასეცა¹;
...ნეტარ ხარ ყოვლად
წმიდათ და ცხოვლად².

ჩახრუხაძემ მას უწოდა „სიმალლით ცებრი“ და „ჯვართა(ც) ღმერთთან მიმომთმინარი“³. თუ ასე დაახასიათეს თამარ მეფე მის-
მა თანამედროვეებმა, ბუნებრივია, რომ მომდევნო საუკუნეების
მთქმელებმა მისი სახე მითიური ელფერიტ შემოსეს. ისტორიკოსის
მოთხრობა შეიძლება მივიჩნიოთ საფუძვლად იმ ფანტასტიკური ლე-
გენდისა, რომლითაც თამარმა ააშენა ვარძიის მონასტერი. ამ ლე-
გენდის მიხედვით, როდესაც თამარ მეფეს დაუწყია მონასტრის შე-
ნება „ლამე იარალი გაპარულა და იმ კლდეში, ახლანდელ ვარძიაში-
უპოვნიათ. მეორეთ კადევ მოუტანია ის იარალი; დაუწყვია იქ, მაგ-
რამ ღამით კიდევ გაპარულა. დილით მისულან და უნახავთ, იარალი
კიდევ ვარძიაშია. მაშინ უთქვამს, რომ ეს ღვთის საქმეა და ამის
შემდეგ იქ გაუკეთებია მალაროები“⁴.

ხალხის ფანტაზია დიდად არ აკარბებს ისტორიკოსის მოთხრო-
ბას ეფერატის ტაძართან დაკავშირებულ ლეგენდის მიხედვით. ამ
ლეგენდით თამარ მეფეს სასწაულებრივმა შუქმა ანიშნა ეკლესიის
აშენების ადგილი⁵.

ისტორიკოსის მოთხრობას ეხმაურება ფშაური პოეზიაც. ერთი
ლექსის მიხედვით თამარ მეფე სიზმრით დაუკავშირდა ზეცას:

თამარს ენახა დედოფალს
სიზმარი ნამყოფს ფშავშია,
ცა განზულიყო და გუნდი
ანგელოზების ცაშია⁶.

თამარის თანამედროვეთა შეხედულებას იმეორებენ ხალხური
მომღერლები უკანასკნელ ხანებში ჩაწერილი, ლაშარობას შესრუ-
ლებულ საფერხულო სიმღერის მიხედვით:

¹ Тексты и разыскания, IV გვ. —ლი—

² იქვე, გვ. — პდ. —

³ იქვე, გვ. — პდ. —

⁴ ფოკლ. სექც. მას. № 13007.

⁵ „ივერია“, 1895, № 146.

⁶ ჩაწერილი ვაჯა-ფშაველას მიერ, ს. ჯანაშიას სახ.საკ. სახ. მუხ. ხელნაწ
განყ. S—5317.

... პირველად ღმერთი ვაკსენოთ,
ეგ უფრო დიდებულია.
მეპრ თამარ ნეფე ვაკსენოთ,
ეგ ღმერთთან წილდებულია¹.

აღნიშნული გარემოებანი მკვიდრი საფუძველია ვახტანგ გორგასალზე შექმნილი სიმღერის ციკლიზაციის წესით თამარის სახელთან ამგვარად დაკავშირებისათვის:

თამარ მეფე ღმერთს უყვარდა,
ციდან ჩაშოესმა რეკა,
იალბუხზე ფეხი შესდგა,
დიდმა მთებმა იწყეს დრეკა.

ამგვარად, ქართული სიმღერის ტრადიციული მოტივი ორივე შემთხვევაში, როგორც ვახტანგ გორგასლის, ისე თამარ მეფის სახელთან დაკავშირებით, ქართული სინამდვილის პოეტურად ამსახველია.

* * *

ქართული სიმღერის აღნიშნულ მოტივთან დაკავშირებით საყურადღებოა აგრეთვე ქართულ საისტორიო ნაწარმოებებში ასახული გმირთა უკვდავების რწმენა. ასეთი რწმენის საფუძველზეა გამოყენებული მსოფლიო ეპოსში ცნობილი გმირთა უკვდავებისა და მათი ზეცასთან კავშირის მოტივი.

შატა პათხა ბრაჰმანას მიხედვით კეთილი ადამიანები ცოურ არსებებად გარდიქნებიან²; აფრიკული თქმულებით თსუი-გოაბა რამდენიმეჯერ მოკვდა და გაცოცხლდა³; პროვანსული ლეგენდით ხალხს არ სჯეროდა ნეაპოლის მეფე ქალის—მშვენიერი ჯიოვანას სიკვდილი⁴. ინგუშური ეპოსის მიხედვით ნართი ბატეგ-შერდტგა კვდებოდა და ისევ ცოცხლდებოდა, ე. ი. მიემგზავრებოდა იმ ქვეყნად და ბრუნდებოდა ამ ქვეყნად⁵; სერბული ეპოსის მიხედვით ძღვევამოსილი გმირი მარკო კრალევიჩი არ მომკვდარა. მას გამო-

¹ ენიმიკის მოამბე, XI, გვ. 131.

² Э. Д а н г, Мифология, Перевод под. ред. Харузиных, Москва, 1901, стр. 168.

³ იქვე, გვ. 104.

⁴ „Кавказ“, 1898, № 6, 7.

⁵ Д а л г а т, Страницка из Сев.—Кавказск. богатырского эпоса, „Этнографическое обозрение“, кн. IV, стр. 36.

ქვაბულში სძინავს. მისი ხმალი კედელზე ჰკიდია; ცხენიც გამოქვაბულთან არის. ის ისეე მოვა სერბიის დასახსნელად¹.

გმირთა უკვდავების მოტივი წარმართული სოფლმხედველობიდან მოდის. ეს მოტივი ცნობილია ბაბილონურ ღვთაებათა იშტარისა და თამუზის და სხვათა შესახებ არსებულ ლეგენდებში. ი. გმირების მხატვრული სახის პროტოტიპაც, რომელთაც ეს მოტივი დაკავშირებია, მომაკვდავი და ისევე აღდგენის უნარის მქონე ღვთაება შეიძლება იყოს.

მსოფლიო ეპოსის ეს ტრადიციული მოტივი ქართულ სინამდვილეში თამარ მეფის, ერეკლე მეორისა და სხვა გმირების სახელებთანაა დაკავშირებული. ამ მოტივსაც გარკვეული საზოგადოებრივ-ისტორიულ-ნაციონალური საფუძველი აქვს. ისტორიკოსის სიტყვებით თამარ მეფის ნეშტი „წარიყვანეს სამკვდრებელსა მათსა გელათს და დამარხეს საპარხოაჲ ჰატიოსანსა“². გელათში თამარ მეფის საფლავი არ არის აღმოჩენილი. იქ გათხრაც კი აწარმოეს საფლავის აღმოჩენის მიზნით, მაგრამ უშედეგოდ. შესაძლებელია, ისტორიკოსის ცნობა არც იყოს სწორი, ან კიდევ—გარკვეული მოსაზრებით თამარის ნეშტი შემდეგ არის სხვა ადგილას გადატანილი. ხალხისთვის ადრინდენვე არ უნდა ყოფილიყო ცნობილი დიდებული ქალის ნეშტის ადგილსამყოფელი. ამის გამო ჩვენ ერთგვარი რეალური საფუძვლის მქონედ მიგვაჩნია ის ლეგენდები და თქმულებანი, რომელნიც თამარ მეფის გარდაცვალებისა და მისი საფლავის ადგილის შესახებ არის შექმნილი. ჩვენ. აღვნიშნეთ სვანეთში³, მესხეთ-ჯავახეთში⁴, ოსეთში⁵ და სხვაგან გავრცელებული თქმულებები და ლეგენდები, რომელთა მიხედვით თამარ მეფე ზეცას ავიდა, რათა საჭირო შემთხვევაში მხსნელად მოვლენოდა საქართველოს; ან კიდევ რომელთა მიხედვითაც თამარის ნეშტის ადგილსამყოფელს საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში აჩვენებენ⁶. ამ თქმულებებსა და ლეგენდებში ტრა-

¹ Сербский эпос, აღნიშნ. გამოც., გვ. 78.

² ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, აღნიშნ. გამოც., გვ. 140.

³ სვანური პოეზია, აღნიშნ. გამოც., გვ. 313; ფოლკლ. სექტ. მას. № 8110.

⁴ „მოგზაური“ 1902, № 7, 8; „ძვ. საქართვე.“, II, განყ. 4, გვ. 48—49; ის. ჯანაშიას სახ. საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. განყ. H—2004.

⁵ Сб. мат. для общ. местн. п. п. Кавказа, т. 27, განყ. 111, გვ. 40—42; ის. ჯანაშიას სახ. საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. განყ. H—2002.

⁶ ქს. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე, თამარ მეფე ხალხურ შემოქმედებაში, აღნიშნ. გამოც., გვ. 35—37.

დიციული მოტივი თავისებურადაა გადამუშავებული. ქართველ მოქმედებს იგი ღრმა პატრიოტული დანიშნულებით გამოუყენებიათ. ჩვენ აღვნიშნეთ ის გარემოება, რომ ზეცაში ამალგებით, გაუჩინარებითა და საფლავის დამალვით ქართველი მოქმედები თამარ მეფეს უპირისპირებენ დამპყრობლებს¹. ტრადიციული მოტივის შემცველი ქართული თქმულებებისა და ლეგენდების კუთხური ტენდენცია მოქმედთა პატრიოტული გრძნობებით აიხსნება. მოქმედები თითქოს ეჯიბრებიან ერთიმეორეს თამარის საფლავის თავიანთ კუთხეში ჩვენებით. ამ მხრივ საყურადღებოა სვანური თქმულების ერთი ახალ-მოპოვებული ვარიანტი. ამ თქმულებით თამარ მეფე სვანეთში, უშგულშია დასაფლავებული. 100 წლის მოხუცს სოზარ გულბანს ღრმად სწამს ამ თქმულების სინანდელი. მისი სიტყვებით „თამარ მეფე ცხადია, რომ სვანეთში მარხია. ეს გათავებული ანგარიშია. რამდენი ამაზე ყოფილა ლაპარაკი. მას სვანეთში, უშგულში ჰქონია სადგომი“. სოზარმა თქმულება ასე დაამთავრა: „თამარის საფლავზე უშგულში ბევრი ნაძვებია და ვერავინ ვერ გაიგო. ეს კი ცხადია, რომ იქ მარხია. უბნობენ, რომ მას ბარგი ჰქონდა ბევრი, სად არის არ იციან. მე ვარ წასული იმაზე. თავრობა ეძებდა, ევება სადმე არისო დაწერილი წიგნში, ეკლესიაში, მარა ვერაფერი ვერ ვაიგე“².

არსებობს ქართული თქმულებებისა და ლეგენდების ანალოგიური სერბული სიმღერა. ამ სიმღერის მიხედვით მარკო კრალევიჩის საფლავს ნიშანი არ გაუკეთეს, რათა მის მტრებს არ ეპოვათ იგი³.

ამ სიპლერის მეორე ვარიანტით მარკო ხილანდარსკის მონასტერშია დასაფლავებული. ასეთი სიმღერის შექმნის მიზეზი ნ. კრავცოვმა ასე ახსნა: „Это было результатом монастырской переработки песни о смерти Марка.“

Хиландарский монастырь, естественно, был заинтересован и паломниках как источнике дохода и в князьях как больших вкладчиках. Монахи хотели как можно более интересно рассказать о своем монастыре и простому народу и князьям. Для этого они используют все сказания и легенды, которые только могут быть прикреплены к их монастырю, они пишут летописи, жития,

¹ ქს. სიხარულიძე, თამარ მეფე ხალხ. შემოქმედებაში, გვ. 36.

² ჩაწერილი ზემო სვანეთში, იფარში ჩვენ მიერ 25 აგვისტოს 1945 წ. სოზარ გულბანის თქმით.

³ Сербский эпос, აღნიშნ. გამოც, გვ. 420.

დოპლნიუთ, სოქნიუთ იხ, იპი სოზიადი პ ლეგენდი ო პოგრებენი
მარკა ვ იხ მონასტრე. ეთო ბყო ოდნოი პ დოსოპრემეტელ-
ნოსთეი მონასტრია, ეთო პრპვლელკო ბოგომოლქე¹.

ქართველი მთქმელები მიერ თამარ მეფის საფლავის თავიანთ
კუთხის მონასტრებსა, სალოცავეებსა თუ სხვა ადგილებში მითითება,
არ იყო გამოწვეული შემოსავლის გადიდების სურვილით. მესხი,
სვანი, ოსი თუ სხვა კუთხის მთქმელების მიერ სახელოვანი ქართ-
ველი ქალის დაკრძალვის ადგილის თავიანთ კუთხეში ჩვენების სო-
ციალური სარჩული, როგორც აღვნიშნეთ, ღრმა პატრიოტული
გრძნობა არის.

გმირთა უკვდავების მოტივის თამარ მეფის სახელთან დაკავში-
რების საფუძველი უდავოდ მისი საფლავის დაკარგვაც იქნებოდა.
ამას გარდა საგულისხმოა ზემოთ აღნიშნული გარემოებაც, რომ
თამარ მეფე სიცოცხლეშივე ჰყავდათ მის თანამედროვეებს ღმერთის
მოკავშირედ წარმოდგენილი. ყოველივე ამის გამო, ქართველი მთქმე-
ლებისათვის ხელსაყრელი იქნებოდა დიდებული ქალის შოღვაწეო-
ბისა და ცხოვრების დასასრულის გადმოცემისას ტრადიციული ხალ-
ხური შემოქმედების სალაროდან შესაფერიისი მოტივის გამოყენება.

ხალხის წარმოდგენით არა მხოლოდ ვახტანგ გორგასალი და
თამარ მეფე არიან დაკავშირებული ღმერთთან, არამედ—ერეკლე
მეორეც. ერეკლე მეორის სახე ფოლკლორში გაცილებით უფრო რეა-
ლისტურია, ვიდრე თამარ მეფისა. ეს სავსებით კანონზომიერი მოვ-
ლენაა. ერეკლეს ცხოვრებასა და მოღვაწეობასთან დაკავშირებული
ნაწარმოებთა ციკლი, როგორც აღვნიშნეთ, თამარის ციკლთან შე-
დარებით ახალია. მიუხედავად ამისა, არც ამ ახალი ციკლის ნაწარ-
მოებებისათვის არის უცხო ქართველი ხალხის დიდი წინაპრის მი-
თიურად წარმოდგენა.

თედო რაჭიკაშვილის ცნობით, ხალხის რწმენით ერეკლე მეორის
ძელებს მირონი ჩამოსდის, რაც მისი ღვთაებრიობის მაჩვენებელია.

კანონზომიერების გარეშე არ არის ის მოვლენა, რომ ტრადი-
ციული მოტივი, რომელიც მეტად დამახასიათებელია თამარის ციკ-
ლის ნაწარმოებებისათვის, ერეკლეს სახელსაც დაკავშირებია. თედო
რაჭიკაშვილის ცნობითვე „ხალხსა სწამს, მეფე ერეკლე და თამარ
მეფე ცოცხლები არიან ღმერთთან და როცა გაუჭირდება საქართ-
ველოს, მოეშველებიანო“².

¹ Сербский эпос, гл. 79.

² აკ. შანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 365.

გმირის უკვდავებისა და ღმერთთან კავშირის რწმენის საფუძველზე გამოყენებული ტრადიციული მოტივი ერეკლეს გარდაცვალებაზე შექმნილ ლექსში:

... ერეკლეს სიკვდილ ვინა სთქვა,
გაუზმეს ვნის ტარია,
არ მოკვდა, ღმერთთან წავიდა,
ძმა არის განაყარია¹.

მითოლოგიაში ცნობილი მოტივებიდან ქართულ საისტორიო თქმულებებში გვხვდება ძლევამოსილი გმირის დაღუპვა სხეულის გარკვეულ ადგილას კრილობის მიყენებით. ქართული მითოლოგიით ამირანი ისე არ მოკვდებოდა, თუ ნეკა თითს არ მოიპკრიდა².

ბერძნული მითოლოგიით აქილევის სუსტი ადგილი იყო ტერფი, რითაც მის დედას ფეტიდას ექირა იგი, უკვდავეოფის მიზნით წყალში თუ ცეცხლში რომ გაათარა; გერმანული ეპოსის მიხედვით ნიდერლანდელი გმირის ზიგფრიდის მოკვლა მხოლოდ მხარზე კრილობის მიყენებით შეიძლებოდა. წყლის სასმელად დახრილს ჰავენმა მას სწორედ ჯვრით აღნიშნულ ამ ადგილას ჩასცა ლახვარი³.

საისტორიო ნაწარმოებებში ეს მოტივი ვახტანგ გორგასლისა და მის მოწინააღმდეგე ბაყათარ ოსის სახელთანაა დაკავშირებული.

ზემოთ მოყვანილ ძველ წერილობითს ძეგლებში დაცული ცნობით ვახტანგ გორგასალი სპარსელებთან ბრძოლაში დაღუპა შინაურმა მტერმა, რომელმაც იცოდა მისი ჯაქვის პერანგის ილღიაში ვაცვეთის შესახებ. ზეპირსიტყვიერებაში ბოლო დრომდე ცოცხალია ასეთი მოტივის შემცველი თქმულებები. კახელი ჰიმნის თქმულებით „დიდძალი ურჯულო დაეცა ჩვენს ქვეყანას. სანგორის მცნდორი სუ დააბნელეს და მიაღვნენ უჯარმას. გორგასლანი კი მაგრა დაუხვდა იმათ: დღისით მუსრს ადენდა და ღამე ამ გორაზედ ციხე-დარბაზში ბრუნდებოდა. დედოფალმა პირობა შეკრა ურჯულოთ მეფესთან: ოღონდ შემირთე ცოლადაო და ჩემ ქმარს მოგაკვლევინებთო. ღამე იმის რაშს მარჩილს ვაკმევეო და დილით იორში რომ შემოვო, წყალს ძან დაუწყებს სმასა, მეფე ლაგამს ზევით მოზიდავს, გაღმიდან ჩასაფრებულებმა ილღიაში სტყორცნეთ ისარი და მოკვდებაო. ეს შეთქმულება დე-

¹ ხალხური პოეზია, 1934, გვ. 270.

² ქართული ხალხური ეპოსი, სოლ. ყუბანეიშვილის რედ., საბლიტგამი, თბ., 1940, გვ. 63.

³ თქმულება ნიბელუნგებზე, თარგმანი კ. კიკინაძისა, თბ., 1935 წ., გვ. 239.

დოფალმა შეასრულა და მეორე დღეს ისრით ილღიაში დაქრილი მეფე მისვენენს ციხე-დარბაზში. უიმისოდ ვერ მოჰკლავდენ, რადგან თავით ფეხთამდის აშჯარში იჯდა. ორი დღის უკან მოკვდა ეს გათქპული მეფე ქვეყნის სატირლად¹. მეორე კახელი მთქმელიც დედოფლის ღალატით ხსნის უძლეველი გმირის დაღუპვას გარეშე მტერთან ბრძოლაში. მისი თქმულებით, მუხანათმა დედოფალმა წინასწარ აცნობა მტერს: „ესროლე ისარი ილღიაში, იქ თუ დასჭრი და მოჰკლავ, თორემ სხვაგან არსად იარაღის მისადგომი ადგილი არა აქვსო“. ამ თქმულებით სხვაგვარად მისი ძლიერა შეუძლებელი იყო, რადგანაც ის მუდამ შეიარაღებული იყო და ჯაკვ-ჯავშანში გამოწყობილი, ასე, რომ ერთი ბეწო ადგილიც არა ჰქონდა ტანზედ, რომელიც რკინით დაფარული არა ჰქონიყო, გარდა ილღიებისა. ეს ერთადერთი ადგილი იყო, სადაც შეიძლებოდა მისი დაკრა².

მითოლოგიაში ცნობილი მოტივის შემცველი ეს ქართული თქმულებები არ არიან მოკლებული ისტორიულ საფუძველს. ცნობილია, რომ ვახტანგ გორგასალი ირანელებთან ბრძოლაში მიღებული ჭრილობით გარდაიცვალა³. XII და XIII საუკ. ლიტერატურულ ძეგლებში დაცული ცნობა, რომელიც ჩვენ ზეპირსიტყვიერებიდან მომდინარედ მივიჩნიეთ, აღნიშნავს ირანელებთან ბრძოლაში შინაურ-ღალატით ვახტანგ გორგასლის სიკვდილს. ხალხური თქმულებების ისტორიულ-ნაციონალური საფუძვლის გასარკვევად საგულისხმოა სიმონ ჯანაშიას მოსაზრება ლიტერატურულ ძეგლში დაცული ცნობის შესახებ. ამ მოსაზრებით ვახტანგ გორგასლის შინაური ღალატით სიკვდილი შედეგი იყო ძლიერი და ხელისუფლებისმოყვარე ქართლის მეფისადმი წარჩინებულთა ოპოზიციისა. ცნობაში მოხსენებული „მონა-ყოფილი“ და მისი მოქმედება სიმონ ჯანაშიას განსაკუთრებული ყურადღების საგანია. მისი მეტად საგულისხმო მოსაზრებით ვახტანგის მოწინააღმდეგე წარჩინებულთა წრე მწვავე ბრძოლაში იყენებდა მონათა მოძრაობას, რასაც ადგილი უნდა ჰქონოდა მაშინდელ ქართლში⁴. აღნიშნულ ხალხურ თქმულებებში არაფერია ნათქვამი იმ რთულ სოციალურ-პოლიტიკურ ვითარებაზე, რომლის შედეგიც

¹ „დროება“, 1885, № 25.

² „მოგზაური“, 1901, III.

³ ანასეული ქართლის ცხოვრება, აღნიშნ. გამოც., გვ. 50.

⁴ სიმონ ჯანაშია, საქართველო ადრინდელი ფეოდალიზმის გზაზე, თბ. სახ. უნ-ტის გამოცე., 1937, გვ. 144—147.

სახელოვანი მეფის დაღუპვა იყო. საუკუნეთა მანძილზე ხალხს დავიწყებია გმირის შინაური მოღალატის ვინაობა და ასეთად მეფესთან ყველაზე მახლობელი პირი დედოფალი მიუჩნევია.

უფრო მყარი ისტორიული საფუძვლის თვალსაზრისით საგულისხმოა ფ. გორგჯანიძის ზღაპრული მოთხრობა. ამ მოთხრობით ვახტანგ გორგასლის მოღალატე მისი მეაბჯრეა. სწორედ ის შეიძლება რომელიც უფრო წარმომადგენელი მონათა სტიქიური მოძრაობისა, რაც სიმონ ჯანაშიას მოსახრებით მეფის მოწინააღმდეგე წარჩინებულთა წრის ბრძოლის ერთ-ერთი იარაღი იყო. V—VI საუკ. ქართლის სოციალურ-პოლიტიკური ვითარების გათვალისწინება ცხადყოფს, რომ ქართველი მთქმელების მიერ თქმულების სიუჟეტის განსავითარებლად ტრადიციული მოტივის გამოყენება თხრობის გაადვილების უბრალო საშუალება არ არის. ამ მოტივს ვახტანგ გორგასალთან დაკავშირებით ისე მტკიცე საზოგადოებრივ-ნაციონალური საფუძველი აქვს, რომ შესაძლებელია იგი მისი მითოლოგიური პარალელებისაგან დამოუკიდებლად იყოს შექმნილი. ვახტანგ გორგასლის ციკლის ერთი თქმულების მიხედვით ეს მოტივი ბაყაძაროსთანაა დაკავშირებული. ამ თქმულებით ბაყათარის მოკვლა მართლაც ილღიაში დაჭრით შეიძლებოდა. ვახტანგ გორგასალმა თავისი დისაგან გაიგო მტრის სხეულის სუსტი ადგილი და დაამარცხა იგი¹. მოტივის ასეთი გამოყენება ჩვენთვის საინტერესოა არა ისტორიული სინამდვილის ინტერპრეტაციის თვალსაზრისით, არამედ ხალხური სიტყვიერების განვითარების გზის გასათვალისწინებლად. ეს არის ახალი შემოქმედებითი პროცესი. ასეთი კანონზომიერი კონტამინაციით მთქმელმა გორგასალს დაუპირისპირა ძველამოსილი გმირი და დაამარცხებინა იგი.

შემოქმედებითი პროცესის თვალსაზრისით საინტერესოა კონტამინაციის წესით ერეკლე მეორის სახელთან დაკავშირებული თქმულების ერთი ახალმოპოვებული ვარიანტი. ამ ვარიანტის მიხედვით ერეკლე მეორე უძლეველი იყო, რადგანაც ფოლადის სამოსელი ეცვა. მეფის შინაური ღალატით დაღუპვა მასში ასე არის გადმოცემული: „ცოლმა ერეკლე მეფის რაშს სამი მარილის ქვა შეაქამა, თითო სამ ფუტს აიწონიდა. როცა ერეკლე ომში გავიდა, რაში ძალიან მოწყურებული იყო და წყალს დაეწაფა. ამ დროს ერეკლე მეფეს თავს დაეხვნენ და მოკლეს“². ამ ახალი ვარიანტის ნთქმელი აღარ იყ-

¹ „მოგზაური“, 1902, IX, X.

² ჩაწერილი იყალთოში 1938 წ., ფოლკლ. სექც. მასალ. № 18322.

ნებს ტრადიციულ მოტივს. მას საკმარისად მიაჩნია ის გარემოება, რომ მტერი მრავალრიცხოვანი იყო და შოულოდნელად დაესხა თავს მეფეს. ეს გარემოება ეპოსის ქრობა კი არ არის, არამედ ახალი შემოქმედებითი პროცესის მაჩვენებელია.

* * *

ქართულ ფოლკლორში ცნობილია ტრადიციული სიუჟეტა ჯადოსნური ძალის დამორჩილებისა და მშენებლობაში გამოყენების შესახებ. ქართული ზღაპრის მიხედვით ტბასთან მოტყუებით მიყვანილი ალები ღვინით დაათვრეს, დაიმორჩილეს და შემდეგ მშენებლობაში გამოიყენეს. სულხან-საბა ორბელიანის არაკის „ქაჯთა შემპყრობელის“ მიხედვით აღამიანმა ღვინით მიიტყუა ქაჯები და დასაძინებელი წამლის საშუალებით დაიჭირა¹. ქართულ ზღაპრებში არაიშვიათია აგრეთვე ჯაჭვის, ლაგმისა თუ ავშრის საშუალებით რაშად გადაქცევის მოტივი. ქართლური ზღაპრის მიხედვით ჯადოსნური ლაგმის საშუალებით ვაჟი აქციეს რაშად²; მეორე ვარიანტით ავშრის საშუალებით ეშმაკმა ვაჟი აქცია რაშად³. აღნიშნული სიუჟეტისა და მოტივის ტრადიციულობის მაჩვენებელია აგრეთვე მისი ანალოგიები მსოფლიო ფოლკლორშიც. თალმუდის მიხედვით სოლომონი აშენებდა იერუსალიმის ტაძარს. საამშენებლო ქვები ლითონის გაჟოყუნებლად უნდა დამზადებულიყო. რაბინებმა ურჩიეს შამირის მოპოვება. შამირის მოპოვების საშუალება იცოდა დემონთა მეფემ ასმოდემ. სოლომონმა ბენაიას დაავალა მისი დაქერა. ასმოდემის ქის ახლოს ბენაიამ ამოთხარა ორმო და შიგ ღვინო ჩაასხა, თვითონ კი ხეზე ავიდა და უთვალთვალებდა დემონთა მეფეს. მოწყურებული ასმოდემი ღვინოს დაეწაფა, დაითრო და დაიძინა. ბენაია ჩამოვიდა ხიდან და სოლომონის ჯაჭვით დაიჭირა იგი. სოლომონმა ტაძრის აგებისას გამოიყენა ასმოდემის ცოდნა. შენობის აგების შემდეგ სოლომონს სურდა გაეგო დემონთა მეფის ძალა. ასმოდემი მოტყუებით აახსნევინა გრძნეული ჯაჭვი და ჩაულაპა იგი.

თალმუდური თქმულების ფაბულა ცნობილია ირანულ მითოლოგიაშიც. ირანული მითოლოგიით ბნელი ძალების სასტიკი მტერი თაჰმურასი დევებს აგებინებს შენობებს. მან ლაგამი ამოსდო

¹ სულხან-საბა ორბელიანი, სიბრძნე სიცრუისა, გ. ლეონიძის წინასიტყვაობითა და ს. იორდანიშვილის რედაქ., 1933 წ., გვ. 161—162.

² თედო რაზიქაშვილი, ხალხური ზღაპრები, ტ. I, გვ. 90.

³ იქვე, 96—97.

თვით არიმანსაც, დაიმორჩილა იგი და ოცდაათი წლის განმავლობაში მასზე მჯდომი გარს უვლიდა სამყაროს¹.

ძველ აღთქმათა აპოკრიფების—*Testamentum Salomonis* მიხედვით ტაძრის აგებაში სოლომონს ხელს უშლიდა ორნიასი. იგი ყოველთვის მზის ჩასვლისას სტაცებდა საკეებისა და ხელუასის ნახევარს მშენებლობის ზედამხედველს. ამავე დროს მარჯვენა ხელის ცერიდან წოვდა სისხლს და აუძღურებდა მას. სოლომონმა ღმერთს თხოვა შველა. ღმერთმა გამოუტზავნა ბეჭედი მიხეილ მთავარანგელოზის ხელით. ამ ბეჭდით მშენებლობის ზედამხედველმა მეფის მსახურმა დაიპირა ორნიასი. სოლომონმა მას დაამტკრევირა ტაძრის საშენი ქვები².

რუსული საეკლესიო ლეგენდების მიხედვით ცნობილია აგრეთვე ეშმაკზე მჯდომი იოანე ნოვგოროდელი³.

ჩვენთვის განსაკუთრებით საგულისხმოა ის გარემოება, რომ ეს ტრადიციული სიუჟეტი, რომელიც ცნობილია როგორც ქართულს, ისე სხვა ხალხის ეპოსშიც დიდი ეროვნული გმირების—დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის სახელებთან არის დაკავშირებული.

დავით აღმაშენებლის ციკლის ერთი ლეგენდის მესხური ვარიანტით „დავით აღმაშენებელი იყო ძალიან მოწყალე და ღვთისმოყვარე. იმას უყვარდა ეკლესიების შენება და ძალიან ხალისიანადაც ასრულებდა ამ საქმეს. ერთი ომის გათავების შემდეგ მოისურვა დავითმა აეგო დიდებული გელათის მონასტერი. მისი სურვილი, რასაკვირველია, სისრულეში უნდა მოსულიყო. მუშები დაიბარეს და დაიწყეს შენება.

წყევლმა ეშმაკმა მოინდომა ხელი შეეშალა მისთვის ამ წმინდა ღვთის სასიამოვნო საქმეში. კედლები რამდენჯერ ააშორეს ბალავერს, იმდენჯერ ანგრევდა ი წყეული ღამლამობით. დღეს, ხვალ, დღეს, ხვალ და არ იქნა, კედლები ბალავერს ვერ ააშორეს. მეფე, რასაკვირველია, მიხვდა, რომ მისი ხელის მცარავი ეშმაკი იყო და გადასწყვიტა, როგორც უნდა დაჯდომოდა, ეშმაკი ხელთ ეგდო. იმან აიღო ჯამი, აავსო წყლით და დადგა ბალავერის მახლობლად; თითონ კი კუთხეში მიიმალა და დაუწყო დარაჯი. როგორც კარგად დაბნელდა, სად იყო, სად არა, გაჩნდა ი წყეული და გულმოდგინეთ

¹ Fr. Spiegel, *Die traditionelle Literatur der Parsen*, Wien, 1860, p. 158—159.

² Fleck, *Anecdota maximam partem Sacra*, Leipzig, 1831, p. 111—140.

³ Гогулькинъ, *История русской деревни*, т. I, стр. 354, 600 и др.

შეუდგა თავის საქმეს. ამ დროს იმან შენიშნა წყლიანი ჯამი და ზედ მივიდა. უცებ საფარიდამ გამოხტა დავითი და ხელები სტაცა. ეშმაკი ჯორათ იქცა, მაგრამ გულადი მეფე მაინც არ შეშინდა; იმან ამოსდო ჯორს პირში ლაგამი და სწრაფად მოახტა ზედ.

ამ დღის შემდეგ ის ამ ჯორს არ იშორებდა. ამის შემდეგ აღვილათ მოათავა გელათის მონასტერიც. აგრეთვე ვარძია და სხვები.

გელათის მონასტრის აგებაზე მეფე დავითს დიდი შრომა გაუწევია. წყალწითელიდან თავის ხელით ამოუტანია ორი უზარმაზარო ქვა. ეს ქვები მეტათ დიდებია. ისინი არიან დატანებული სამხრეთ-დასავლეთის ყურეში. ერთ მათგანზე დღემდისაც არის, ვითომ დავითის მიერ გაკეთებული მზის საათი. დარუბანდიდან ჩამოუტანია დიდი უშველებელი კარები და მონასტრის გალავანზე დაუქიდა.

ეს ეშმაკ-ჯორი — კი ისევ ემსახურებოდა დავითს. დადიოდა ის აქეთ-იქით იმ ჯორით. გაქირვების დროს, ცუდ გზებზე, როცა მათ-რახი მოხთებოდა ხოლმე, ისეთი სიმწარით ადგამდა ჯორი ფეხს, რომ ყველგან კვალს აჩენდა. დღესაც იმერეთში უჩვენებენ ერთ კლდეზე ნიშანს, რომელსაც „ჯორის კვალს“ ანუ „ეშმაკის ნაფეხურს“ ეძახიან. ის ორი ვეება ქვა და დარუბანდის კარებიც თურმე იმ ჯორით მოიტანა დავითმა უკან შემოკრული. დავითიც ამ ჯორს თავის ხელით უვლიდა. დაყავდა წყლის დასალევათ და საძოვრათ, რადგანაც სხვას არ ენდობოდა „ეშმაკია, მოატყუებს და გაექცევაო“.

ერთხელ მეფეს მოუცლელიობის გამო არ შეეძლო თითონ წაეყვანა წყალზე ეშმაკ-ჯორი. დაუძახა მეჯინიბეს და უბრძანა ჯორი წყალზე წაეყვანა. ამასთანავე უთხრა: „არამც და არამც აღვირი არ წაპყარო“.

მეჯინიბემ მიიყვანა ეშმაკ-ჯორი წყალზე. ჯორმა დასუნა წყალს, თავი ისევ მალლა აილო და მოყვა საშინლად ფრთხვენას და წიხლებს ისროდა. მეჯინიბემ იფიქრა: საწყალს იქნება აღვირი უშლისო და წაპყარა. ეშმაკ-ჯორმა სიხარულით დაიფთხვინა, წყაროში ჩახტა და გაუჩინარდა¹.

ამ ლეგენდის მეორე მესხური ვარიანტით დავით აღმაშენებელმა ერთად დაიწყო სამი ეკლესიის აშენება. მან ბადით დაიკირა ტაძრის მნგრეველი ეშმაკი და რკინის ლაგმის საშუალებით ჯორად აქცია. მეფე შეჯდა ზედ და აზიდვინა სამივე ტაძრის ასაშენებელი ქვები².

¹ ლეგენდა დავით აღმაშენებელზე, „ქრებული“, 1897, № 1.

² ჩაწერილი ს. ბარაღეთში 1937 წ.; ფოლკლ. სექც. მას. № 13535.

შესამე ვარიანტითაც ბადით დაიჭირა დავით აღმაშენებელმა ეშმაკი, აქცია ჯორად და ააშენებინა გელათის, მარტვილისა და სუჯუნის ეკლესიები. ეშმაკ-ჯორმა მოატყუა დიაკონი, აახსნევინა ლაგამი და გაუჩინარდა¹.

რაჭული ვარიანტით მეფემ დაიმორჩილა საარაკო ცხოველი, რომელიც მის ჯოგში იყო. დამორჩილებული რაშით იგი მოგზაურობდა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში და აშენებდა ეკლესიებს. ბოლოს რაშმა მოატყუა მეფის ნათლისღედა, აახსნევინა ლაგამი და გაუჩინარდა².

ახლად მოპოვებული იმერული ვარიანტით დავით აღმაშენებელმა დაიჭირა ეშმაკი, რომელიც დღისით აგებული გელათის კედლებს ღამით ანგრევდა. მეფემ ჯვარით შეაშინა იგი და ჯორად აქცია-მთქმელის ცნობით გელათის ახლოს ელისქედში თითქოს ახლაც არის ამ ჯორის კვალი. ამ ვარიანტითაც ჯორმა მოატყუა მეფის მსახური, ისევე ეშმაკად იქცა. ჩაძვრა წყაროში და წაბიღწა იგი. დავით აღმაშენებელმა გაქცეული ეშმაკი ჯვარის საშუალებით ჩაკეტა და ძალა დაუკარგა; ამის შემდეგ გელათის გვირაბში წყარო მუდამ ანკარა არის³.

ქართული ლეგენდის ვარიანტებს აღნიშნულ მსოფლიო პარალელებთან გააჩნიათ როგორც საერთო, ისე განსხვავებული მოტივები.

ქართული ლეგენდის აღნიშნული ვარიანტები დავით აღმაშენებლის მიერ გელათის მონასტრისა და საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ეკლესიების აშენებაზე მოგვითხრობენ. ამ ვარიანტების მთავარი წყარო მიუხედავად მათი ტრადიციული ჩონჩხისა ისტორიული სინაშდეილეა. ისტორიკოსის ცნობით, როდესაც დავით აღმაშენებელმა „დაიპყრა ერეთი და კახეთი“, დაიწყო გელათის მონასტრის აშენება და იგი აქცია ათინად⁴.

ლეგენდის ზემოთ მოყვანილი მესხური ვარიანტითაც „ერთი ომის ვათავების შემდეგ მოისურვა დავითმა აეგო დიდებული გელათის მონასტერი“.

მტრებისაგან აოხრებული ქვეყნის აღდგენაში დავით აღმაშენებლის დიდი ლეწლის ფანტასტიკურად გადმოცემისას საისტორიო

¹ დავით აღმაშენებლის ჯორი, „ქრებული“, 1838, 7.

² ს. ჯანაშიას სახ. საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. განყ. II—2026.

³ ჩაწერილი დომენტი თომაშვილის მიერ ს. გელათის მცხოვრებ გიორგი ჯანაგუაძისაგან 1945 წ.

⁴ ანასეული ქართლ. ცხოვრ., გვ. 278—209.

ნაწარმოებთა მთქმელებს გამოუყენებიათ ადრევე არსებული ტრადიციული სიუჟეტი.

ეს საერთაშორისო ხასიათის ჩონჩხი, როგორც ვნახეთ, ქართულ სინამდვილეში ისტორიულ პირთან დაკავშირებით ორიგინალურადაა გაფორმებული. იგი ახლოს არის თალმუდურ თქმულებასთან, მაგრამ ამ თქმულებაზე არ არის დამოკიდებული, ქართული ლეგენდის ვარიანტები შეიცავენ თალმუდურისთვის უცხო, მაგრამ ძველ აღქმათა აპოკრიფებით ცნობილ მოტივებსაც. ასე, მაგალითად, ქართული ლეგენდის ვარიანტებით დავით აღმაშენებელს მშენებლობაში ხელს უშლიდნენ ეშმაკები. ისინი დღით ნაგებ კედლებს ღამით ანგრევდნენ. ძველ აღთქმათა აპოკრიფის მიხედვითაც ორნიასი მზის ჩასვლისას აუძლოვებდამშენებლობის ზედამხედველს და ამგვარად აბრკოლებდა ტაძრის აგებას. ეს მოტივი, რომელიც უცხოა თალმუდური და ირანული მითოლოგიისათვის, დავით აღმაშენებლის ღვაწლის დახასიათებისას შესაფერისი აღმოჩენილა ქართველი მთქმელებისათვის. ქრისტიანული რელიგიის აღმსარებელ მთქმელებს მეფის დიდი ამაგი მშენებლობაში მისი ღვთისმოყვარეობით აუხსნიათ. დამახასიათებელია ამ მხრივ ზემოთ მოყვანილი ლეგენდის დასაწყისი. ახალმოპოვებული იმერული ვარიანტითაც დავითმა ეშმაკს ჯვარის საწულავებით სძლია.

მეფის ჯადოსნური ჯორით მოგზაურობის მოტივს პარალელი რუსულ საეკლესიო ლეგენდებში ეძებნება.

მავნე ძალის დაჭერის მოტივის გაფორმებით ქართული საისტორიო ლეგენდის ვარიანტები ქართულ ზღაპარსა და თალმუდურ თქმულებას უახლოვდებიან. ქართული ლეგენდის მიხედვით ჩასაფრებულმა მეფემ დაიჭირა წინასწარ ჯამით დადგმულ წყალს დაწაფებული ეშმაკი. ქართული ზღაპრისა და თალმუდური თქმულებითაც წინასწარ დასხმული ღვინით დაათვრეს მავნე ძალა და ამგვარად დაიჭირეს. ქართული საისტორიო ლეგენდების თავისებურება თალმუდურთან შედარებით იმაშია, რომ უშუალოდ დავითმა შეიპყრო მავნე ძალა. ამ მოტივით ლეგენდა ქართულ ზღაპარს უახლოვდება თალმუდური თქმულებით სოლომონმა სხვას დააეალა ამ ძნელი საქმის შესრულება. ძველი აღთქმის აპოკრიფების მიხედვითაც სოლომონმა უშუალოდ ვერ სძლია ორნიასი. იგი დაიჭირა მშენებლობის ზედამხედველმა. აღნიშნული ქართული ზღაპრის მოტივის თავისებუ-

რად გაფორმებით ქართველმა მთქმელებმა შექმნეს დავით აღმაშენებლის გამპკრიახი და გმირული სახე.

ტრადიციული სიუჟეტის ქართულსა და თალწუდურ პარალელებში საერთოა მშენებლობაში გამოყენებული მანე ძალის თავის დაღწევა მისი მფლობელისაგან. ამ შემთხვევაშიც ეს საერთო მოტივი სხვადასხვა გვარად არის გაფორმებული. თალწუდური თქმულებით ასმოდემ მოატყუა სოლომონი, აახსნეინა ჯაქვი და ჩაყლაპა იგი.

ქართველ მთქმელებს დიდი ეროვნული გმირი ეშმაკის მოტყუების სავნად არ გაუხდიათ: ტრადიციულ მოტივს სხვაგვარად არც ექნებოდა ისტორიული ნიადაგი. ბარალეთელ მთქმელს ბასილ გოგოლაძეს საერთოდ არც უცნია საჭიროდ ამ მოტივის გამოყენება¹; საქარელი მთქმელის ვარიანტით დავით აღმაშენებელი სხვას არც ანღობდა ეშმაკ-ჯორს. მისი მოუცლელობის დროს მოატყუა ჯორმა მეჯინიბე, აახსნეინა ლაგამი და გაუჩინარდა². უცნობი მთქმელის ვარიანტით ეშმაკმა დიაკონი მოატყუა³; რაქული ვარიანტით ეშმაკ-რაშმა მეფის ნათლისდედა მოატყუა და გაუჩინარდა, როცა დავითმა გაიგო რაშის დაქარგვა, მივიდა იმ ადგილს, სადაც რაში დაიღუპა და უთხრა: „წასულხარ და გამიშვიხარ, არ წამსვლიხარ უხედარიო“⁴. განსაკუთრებით დამახასიათებელია გელათელი მთქმელის ვარიანტი. ამ ვარიანტითაც ჯორმა მეფის მსახური მოატყუა, აახსნეინა ლაგამი, ისევ ეშმაკად იქცა, ჩაძვრა წყაროში და წაბილწა იგი. „დავითს ძალიან ეწყინა ეს აშბავი, მარა წამალიც მალე მოუძებნა: წყაროს თავზე ჯვარი დაასვენა, ეშმაკი შით ჩიეკეტა და ძალა დაქარგა, წყალიც დეიწმინდა“⁵. ამგვარად ქართულ საისტორიო ლეგენდაში ეს მოტივიც გამოყენებულია გამპკრიახი და ძღვევამოსილი გმირის სახის შესაქმნელად.

მშენებლობაში ჯადოსნური ძალის გამოყენების მოტივი საერთოა ყველა ხალხის შემოქმედებაში. იგი ყველგან გაფორმებულია ეროვნულ თავისებურებათა მიხედვით. ქართული ლეგენდის ვარიანტებით დავით აღმაშენებელმა გელათი ააშენა. მსოფლიო პარალელების უპრავლესობით სოლომონი იერუსალიმის მაშენებელია; ირანულით—თაჰმურასი დეეებს აგებინებდა შენობებს; ქართულ ლეგენ-

¹ ფოლკლ. სექც. მას. № 13535.

² „კრებული“, 1897, 1.

³ „კრებული“, 1898, 7.

⁴ ს. ჯანაშიას სახ. საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. განყ. II—2026.

⁵ ჩ. წყერილი დომენტი თამაშვილის მიერ 1945 წ.

დას, როგორც აღვნიშნეთ, მტკიცე რეალური საფუძველი აქვს. ზოგი ვარიანტით დავითმა ვარძიაც ააშენა, ზოგით კი—მარტვილისა და სუჯუნის ეკლესიებიც. ეს ფსიქოლოგიურად გამართლებული ანაქრონიზმებია.

აღნიშნულ ტრადიციულ სიუჟეტზე აგებული თამარ მეფის ციკლის ნაწარმოებები უფრო დაშორებულია მის მსოფლიო პარალელებს, ვიდრე დავით აღმაშენებლის შესახებ არსებული ლეგენდის ვარიანტები. თუმცა თამარ მეფის სააღმშენებლო მოღვაწეობის ამსახველ ნაწარმოებებში არის მსოფლიო მითოლოგიით ცნობილი ისეთი მოტივებიც, რომელნიც უცხოა დავით აღმაშენებლის ციკლისთვის.

დავით აღმაშენებლის ციკლით ცნობილი, ლაგმის საშუალებით რაშად ქცეული ჯადოსნური ძალის მშენებლობაში გამოყენებისა და მსახურთა მოტყუების მოტივები დაკავშირებულია თამარ მეფის სახელთანაც. ერთი ლეგენდის მიხედვით თამარ მეფეს ღვთისაგან ნაქურთხი ლაგმით წყველი ყავდა რაშად ქცეული, მასზე მჯდომი დაქროდა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში და აშენებდა ეკლესიამონასტრებსა და ციხეებს¹. ტრადიციულ მოტივებს ამ შემთხვევაშიც ქრისტიანული ელფერი აქვს. მეორე ლეგენდის მიხედვით დატყვევებულ შუქურ-ვარსკვლავს თამარ მეფე სადავის საშუალებით აქცევდა ცხენად. «შუქურ-ვარსკვლავი, როცა ცხენათ იყო გადაქცეული, პირიდან აღვირს არ წამოაპყრიდნენ ხოლმე, თორემ მაშინვე გაქრებოდა სადმე. ერთხელ ცხენათ ქცეული შუქურ-ვარსკვლავი თამარის გამდელმა წყალზე ჩაიყვანა. ცხენმა უთხრა, რომ აბა აღვირით წყალი როგორ უნდა დავლიო, წამომყარე აღვირი, რომ წყალი დავლიო. თამარის გამდელმა ცხენს აღვირი წამოაყარა და შუქურ-ვარსკვლავი იმ წუთსვე გაქრა². დაპყრობილი ჯადოსნური ძალის გაუჩინარების ეპიზოდი ამ შემთხვევაში მშენებლობასთან კი არ არის დაკავშირებული, არამედ სხვა მოტივთან, რასაც ქვემოთ შევხებით.

საისტორიო ნაწარმოებთა განვითარების გზების გასათვალისწინებლად, კერძოდ, ისტორიულ პირობებთან დაკავშირებით ტრადიციული მოტივის გაახლების თვალსაზრისით საინტერესოა ერთი ოსური ლეგენდა. ამ ლეგენდაში თამარ მეფის მოგზაურობა და შენობების აგება ასეა მოცემული: «გამოფრინდა თამარი ციხიდან, წამოვიდა

¹ ძველი საქართველო, II, განვ. 4. გ. 49—50.

² ფოლკლ. სექც. მას. № 13477.

და ბრუტსაბძელაზე მოვიდა. ინატრა და სასახლე და საყდარი აშენდა“¹. ოს მთქმელს ტრადიციული მოტივის ამგვარი გაახლებიზ კიდევ მეტი ფანტასტიკური ელფერი მიუცია სახელოვანი ქალისთვის. მისი წარმოდგენით თამარ მეფეს ისეთი უნარი ჰქონდა, რომ მოგზაურობასა და მშენებლობაში არ სჭირდებოდა არავითარი რეალური თუ ჯადოსნური ძალის დახმარება. იგი თითონ იყო ჯადოქარი, გაფრინდებოდა, სადაც კი მოისურვებდა, და გააჩენდა სასახლესა და საყდარს. ოს მთქმელს ტრადიციული მოტივისთვის საგრძნობი კუთხური ელფერი მიუცია. მისი ლეგენდით თამარ მეფე ბრუტსაბძელას მიფრინდა და იქ გააჩინა შენობები.

საალმშენებლო მოღვაწეობის ამსახველი ლეგენდების მიხედვით თამარ მეფეს ფრინველებიც ემორჩილებოდნენ. თამარ მეფის პოეტური სახის პროტოტიპები ამ შემთხვევაშიც მითოლოგიაშია. ქართული ზღაპრების მიხედვით ფრინველები—ფასკუნჯი, არწივი, მერცხალი და სხვ. კეთილი გმირების ქომავები არიან. მსოფლიო მითოლოგიით ცხოველები და ფრინველები ღმერთების ატრიბუტები არიან: პალადას თან ახლავს ბუ; აპოლონს—თავი; პრიაპს—ბატი; ჰერას—გუგული². თამარ მეფის სახის ერთგვარი ანალოგიაა ამ შემთხვევაში აგრეთვე თალმუდური თქმულებებისა და მუსლიმანური ლეგენდების გრძნეული ზოლომონი. ამ თქმულებებისა და ლეგენდების მიხედვით ძლევა მოსილსა და ბრძენ სოლომონს, მფლობელს ციური და მიწიერი სამყაროსი, მსახურებენ ფრინველები და მხეცები. კარგ გუნებაზე მყოფი სოლომონი იწვევს მათ და სულებსა და მოჩვენებებთან ერთად, საკუთარი ძალაუფლების აღსანიშნავად, აცეკვებს მის წინაშე.

ბორჩალოში ჩასახლებული ქართლელი მთქმელის ლეგენდით თამარ მეფეს „ემორჩილებოდნენ წეროები, მერცხლები და სხვა ფრინველები და მისის ბრძანებით მოჰქონდათ: მერცხალს ქვიშა და წეროს ქვა და იმისთანა მიუვალ მთა-კლდეზედ აშენებდა ეკლესიებს, მონასტრებს და ციხეებს“³. ქართლელი მთქმელი ამ შემთხვევაში უცვლელად არ იმეორებს ტრადიციულ მოტივს. პირადი სიამოვნებით გატაცებული ღინიანი სოლომონისაგან განსხვავებით, ძლევა მოსილი და ამავე დროს კეთილი და სათნო ქართველი ქალი ცხოველებისა და ფრინველების მორჩილებას კეთილშობილი მიზნებით, მისი ქვეყნის სამაახურისთვის იყენებდა.

¹ „კრებული“, 1898, I.

² Л. а п г. Мифология, აღნიშნ. გამოც. გვ. 18.

³ ძვ. საქართვე., II, განყ. 4, გვ. 49—50.

ტრადიციული მოტივის ისტორიულ პირთან დაკავშირების თვალსაზრისით საინტერესოა აგრეთვე მესხური ლეგენდა. ამ ლეგენდით თამარმა უწამლა ფრთამოტეხილ წეროს. მადლიერმა წერომ მას ჯადოსნური ჩხირები მოუტანა. ჩხირებისაგან ოქრო-ვერცხლი ჩნდებოდა. „ბევრი ოქრო-ვერცხლი რო გააჩინა თამარმა, დედოფლათ დაჯდა და იწყო საყდრების შენება მთელს საქართველოში“¹.

აღნიშნული ტრადიციული სიუჟეტი და მოტივები დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის სახელებთან დაკავშირებით ქართული მთქმელების მიერ მკვიდრ საზოგადოებრივ-ისტორიულ ნიადაგზეა გაახლებული. დავით აღმაშენებელმა შესძლო შემკვიდრეობით მიღებული გარეშე და შინაური მტრებისაგან აოხრებული და დაქუცმაცებული საქართველოს აღდგენა. მან პოლიტიკურად, ეკონომიურად და კულტურულად გააძლიერა საქართველო და ამგვარად საფუძველი დაუდო „ოქროს ხანას“. შემდეგ კი „ოქროს ხანის“ ღირსეულმა წარმომადგენელმა თამარ მეფემ დიდი აზაგი დასდო მშენებლობას. ეს გარემოებანი მნიშვნელოვანი ფაქტორებია დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის ციკლის ნაწარმოებთა წარმოშობა-განვითარებაში. ტრადიციული მოტივების შემცველი აღნიშნული ქართული ნაწარმოებებიც ამ ისტორიული სინამდვილის ლეგენდის ჟანრით ასახვის ნიმუშებია. რაც შეეხება ცხოველებისა და ფრინველების მორჩილების ტრადიციული მოტივის თამარ მეფის სახელთან დაკავშირებას, ამის საფუძველი აღნიშნული გარემოების გარდა ისტორიკოსის მოხრობაშიც არის. ისტორიკოსის ცნობით თამარ მეფეს „ვითარ სატრფო და ანდამატებრივი მიმზიდველობა აქუს მკეცთა გულეზისა“... „ოდესმე შარვანშას ლომის ბოკუერი გამოეგზავნა, მათ გაეზარდეს და ესდენ დიდი და საზარელი შეიქმნა, რომელ არცა ველური, არცა შინაგაზრდილი არცავის უნახავს მისი მსგავსი, არცა სმენია არაკად. რაჟამს დარბაზს მოიყვანიან, ესრეთ აქუნდა სიხარული, სურვილი და სიყუარული თამარ ღმრთივ განათლებულისა, რომელ მრჩობლთა ჯაქუთა, გინა შეცვალებამან კაცთა კიდებისამან, ვერ დაიკირის, ვირე თავი უბეთა არა ჩაუდგის, და ლოშნიდის, ვითარცა ძუელი ოდესმე მოწამეთა მეტაფრასები მოგვითხრობს. და ოდეს დაიკირიან და დამაგრდიან, წყაროჲს მსგავსნი ცრემლნი გარდამოსთხიენის თუალთაგან, რომელნი დაალტობდეს მიწასა ამას ამას ესევეთარსა მძლეველობასა მტერთა და მკეცთასა, წინააღმ-

¹ ს. ჯანაშიას სახ. საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. განყ. H—№ 2004.

დგომთა და ურჩთა დამზობასა, შინათა და გარეთასა, გაკდა შიში და ზარი და სახელი ოთხბუნებათა და ოთხ-კუთხებათა სოფლისა ანგელოზობისა, აღმოსავლეთით დასავლეთამდე, ჩრდილოეთით სამხრამდე“¹. ცხოველების თამარ მეფისადმი ასეთი სიყვარულის შესახებ თანამედროვე პირის მონათხრობი დიდი საბაბი უნდა ყოფილიყო აღნიშნული ტრადიციული მოტივის დიდებული ქალის სახელთან დაკავშირებისა და ამგვარად მისი მითოური სახის შექმნისათვის.

* * *

ქართულსა და მსოფლიო ეპოსში ცნობილ ტრადიციულ მოტივს შეიცავს დავით აღმაშენებლის მიერ გარეშე მტერთა ალაგმვის ამსახველი გადმოცემა „დარუბანდის კარები დავით აღმაშენებლისაგან მოტანილი გელათში“. ამ გადმოცემით დავით აღმაშენებელმა ლეკები დაამარცხა. საქართველოს მეფემ შური იძია მტრების მთავარზე, რომელმაც ლეკების მიერ გაძარცულ ქართველს ასე დასცინა: „რას მიზამს დავითი? დარუბანდის კარები არ ჩამომიხსნასო“. გადმოცემით დავითმა ქვეშევრდომებს „მიაყვანინა ათასი ცხენი, ათასივე მათი წინამძღოლი, გააკეთებინა ორიათასი კილობანი და თითოში ჩასვა თითო შეიარაღებული ქართველი. ცხენების წინამძღოლები გამოაწყო ვაქრულად. ყველა ამაებს წინ გაუძღვარა მოჭივიანი ნაქარი და გაისტუმრა დარუბანდში. თითონ კი უკან წაჰყვა. როცა დარუბანდს მიუახლოვდნენ, დავითმა გაგზავნა კაცი ლეკისუფროსთან, საქონელი მომაქვს გასასყიდათა და ქალაქის კარები გააღეო. ლეკებს გაუხარდათ, უფრო მეტს საქონელს ვიშოვითო და გააღეს კარები. დაღამდა. შუალამისას დავითმა გაახსენებინა კილობნები და ამოაშვებინა იქიდან შეიარაღებული კაცები. ფეხზე იდგა სამიათასი გულადი მეომარი. ამათ აიღეს დარუბანდი. წაართვეს ქალაქის კლიტები ლეკთა მთავარს და ნაღველით დაბრუნდნენ შინ“². ანალოგიური მოტივი გვხვდება ქართულ ხალხურ როსტომიანშიც. როსტომმა ტომრებში ჩასვა თორმეტი ქაბუკი, აკიდა ჯორებს და ისე შეიყვანა ნართის ქალაქში ბეჟანის დასახსნელად³. ეს მოტივიცნობილია ბერძნული ეპოსითაც. ჰომეროსის მიერ შემონახული გად:

¹ ისტორიანი და ახმაინი შარავანდედთანი. აღნ. გამოც., გვ. 100—101.

² ფოლკლორის სექციის მასალ. № 18689.

³ ქართული ხალხური ეპოსი. სოლ. ყუბანეიწვილის რედაქციით, თბილისი, 1940 წ., გვ. 78.

მოცემით ქალაქ ტროას აღების შესახებ ენეიმ უზარმაზარ ხის ცხენში ჩასვა ოდისევსი და სხვა გულოვანი მეომარნი. ბერძნების მიერ ბანაკში დატოვებული ცხენი ტროელებმა ქალაქში შეიყვანეს ღწერთებისადმი სამსხვერპლოდ. დამალული გმირები ღამით გამოვიდნენ ცხენიდან, მათ შეუერთდა მახლობლად ჩასაფრებული ჯარი და აიღეს ქალაქი.

ტრადიციული მოტივის შემცველ დავით აღმაშენებლის ციკლის გადმოცემას მყარი ისტორიული საფუძველი აქვს. ამ გადმოცემით „დავითმა ჩამოახსნევინა რკინის კარები, რომელიც დარუბანდში შესავალ გზას იცავდა, შეუბა შიგ ლეკები და ისე ჩამოიტანა გელათში. ერთი ამ კართავანი ღღესაც მოწმობს დავითის სიღიადეს“¹. ტრადიციული სიუჟეტის მქონე მეორე ლეგენდითაც დავით აღმაშენებელმა დარუბანდიდან ჩამოიტანა რკინის კარები². გადმოცემაცა და ლეგენდაც ერთგვარ გენეტიკურ კავშირშია ისტორიულ ცნობებთან. „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, დავით აღმაშენებელი „წაშოვიდა შარვანს, აღიღო გულისტანი“... „აღიღო ქალაქი დმანისი და აპრილსა დაესხნეს შაბურანს, დარუბანდელსა, და მოსწყუიდეს ქურდნი, ლეკნი და ყივჩაღნი დარუბანდელისანი“... „წარემართა შარვანს, და აიღო ქალაქი შამახია და ციხე ბირიტი, სრულად ყოველი შარვანი და დაუტევნა ციხეთა და ქალაქთა შინა ლაშქარნი დიდნი“³.

დავით აღმაშენებლისაგან დარუბანდელი მთავრის დამარცხება შოთხრობილი ჰქონია არაბ ისტორიკოსს იბნ ალასირსაც⁴. რაც შეეხება დარუბანდიდან რკინის კარების წამოღებას, ვახუშტის აღწერილობითაც გელათის ეკლესიას „ჰკიდავს ზღუდის კარი ბქესა მისსა, რკინისა, აღმაშენებლის მოტანილი დარუბანდიდან“⁵. რკინის კარები, რომელიც ღღესაც ინახება გელათში, მასზე არსებული წარწერის მიხედვით მოტანილია ქ. განძიდან დავით აღმაშენებლის ძის—ღემეტრე პირველის შერ 1138—1139 წ.⁶ თ. უორდანიას ცნო-

¹ ფოლკლ. სექც. მას. № 13689.

² „კრებული“, 1897, № 1.

³ ანასეული ქართლის ცხოვრება, გვ. 219—220.

⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ., II, გვ 525.

⁵ ვახუშტი, საქართველოს გეოგრაფია, აღნიშნ. გამოც, გვ. 151.

⁶ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. წ. II., თბ., 1914 წ., გვ. 545—546; თ. უორდანია, ქრონიკები, 1, გვ. 248.

ბით, არსებულია გადმოცემა, რომლის მიხედვითაც დავით აღმაშენებლის მიერ დარუბანდიდან ჩამოტანილი უმძიმესი რკინის კარები „მასალად უქცევიათ და გელათის მონასტრის გასაახლებლად გამოუყენებიათ“¹. „ქართლის ცხოვრების“ ცნობები, დავით აღმაშენებლის „ანდერძი“ (რომლითაც მას „ახლად მოუგია მამული ნიკოფსილამ დარუბანდის ზღვამდე“). და ეს გადმოცემა საბუთს აძლევს თ. ჟორდანიას, რომ დაასკვნას „გელათში ორი რკინის კარი ყოფილა დაცული“. ჩვენი კვლევის სურათში ეს საკითხი არ შედის. ჩვენთვის საინტერესოა მოყვანილი ისტორიული ცნობებისა და ხალხური გადმოცემების გენეტიკური კავშირი, რაც უკანასკნელის ადგილობრივ წარმოშობას ადასტურებს². შემოქმედებითი პროცესის თვალსაზრისით საყურადღებოა ამ გადმოცემის დასასრულიც: დამარცხებული „ლეკების მთავარს მეფე ლომობიერად მოეპყრო, დანაშაული აპატია, დაქერილი ჰყავდა და გაუშვა. მაშინ განაავისუფლებულმა უთხრა მეფეს: რადგან ამდენი სიკეთე მიყავ, ეს მაღლიც ზედ დასძინე, ერთი ხარის ტყავის სიფართე ადგილი მიბოძე დასასახლებლადო. დავითმა უბოძა. ლეკთა მთავარმა მოატანინა ხარის ტყავი, დასკრა იგი წვრილ-წვრილ თასმებათ, გადააბა ერთიმეორეზე და ამ სახით თასმა იმ სიგრძეზე შეიქნა, რომ მთელ დარუბანდს გარს შემოუარა.

დავითმა ვერაფერი ვეღარ თქვა და დარუბანდი ისევ ლეკებს დარჩათ“³. მტრის მიმართ ასეთი ლომობიერება და გულუბრყვილობა არ შეეფერება საქართველოს „ოქროს ხანის“ ფუძემდებლის ხასიათს, მაგრამ ხალხის აზვარ ფანტაზიას მაინც აქვს ერთგვარი საფუძველი. ამით თავისებურად ახსნილი და გამართლებულია მაშინდელი საქართველოს მიჯნის გადაულახველობა ძლიეროსილი მეფის მიერ.

მთელი რიგი მოტივები გადმოცემისა (ვაჰრის გაძარცვა, ლეკთა მთავრის უდიერი მოპყრობა ქართველისადმი, დარუბანდის კარებში ლეკების შებმა და სხვა) რაც არ გვხვდება ისტორიულ წყაროებში, ფოლკლორული შემოქმედების ჩვეულებრივი მოვლენებია.

* * *

ქართულ ხალხურ საისტორიო ციკლებში გვხვდება ტრადიციული-სიუჟეტო ქალწულის სასწაულებრივად განაყოფიერებისა და მიტოვებული ბავშვის მოტივებიო.

¹ თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, 1, გვ. 248.

² ადგილობრივი წარმოშობისაა დარუბანდის კარების ჩამოტანის მოტივი: დასახლებულ ისტორიულ ლეგენდაშიც.

³ ფოლკლ. სექც. მას. № 18689.

პირველი მოტივი ხშირ შემთხვევაში მზის ტოტემთან არის დაკავშირებული. მზე გავრცელებული ტოტემია მცირე კულტურის მქონე მოდემებში¹. ინდური ეპოსისათვის დამახასიათებელია სამეფო დინასტიის წარმოშობა მზისა და მთვარისაგან²; მაჰაბჰარატას მიხედვით მეფის ქალიშვილს კუნტას ანუ პრიტხას მზისაგან შეეძინა ვაჟი „მშვენიერი“³.

მსოფლიო მითოლოგიაში სასწაულებრივად განაყოფიერების მოტივი ყოველთვის მზესთან არ არის დაკავშირებული. „ვიკრამინარიტრას“ მეორე მოთხრობის მიხედვით წმინდა ლამამ მისკა საკმელი დედოფალს „მომზიბვლელ-მშვენიერს“. მისმა ქალწულმა მსახურმა შეკამა საკმლის ნარჩენები და განაყოფიერდა; აფრიკული თქმულებით ქალწული მცენარეს შეეხო და ამგვარად გაჩნდა ღვთაება გეითრი-ეიბები⁴; ამერიკული თქმულებით ქალწულმა ჩაყლაპა ზღვის წყალი თუ კენკი და შვა ღმერთ-გმირი ელი⁵; რომაული ლეგენდით ქალწულ რეას ღვთაება მარსისაგან შეეძინა რომული და რემი⁶; ქრისტიანული მითოლოგიით იესო ქრისტე უბიწო მარიამს შეეძინა⁷. ტოტემიზმის კვალის მატარებელი, გმირის სასწაულებრივად წარმოშობის მოტივი ცნობილია ქართულ მითოლოგიაშიც. იგი დამახასიათებელია ქართული ჯადოსნური ზღაპრებისათვის⁸.

სასწაულებრივად განაყოფიერების ტრადიციული მოტივი დაკავშირებულია თამარ მეფის სახელთან. ხალხის წარმოდგენით თამარ შეფე წმინდანი და მარადიული ქალწული იყო. ოსური თქმულებით თამარ მეფე ფანჯარაში შემოკრილი მზის სხივისაგან განაყოფიერდა. მისი ვაჟი—მზის შვილი—გამეფდა საქართველოში⁹; მეორე თქმულე-

¹ Ланг, Мифология, აღნიშნ. გამოც. გვ. 179.

² იქვე, გვ. 172.

Д. Фрезер, Фольклор в ветхом завете, გვ. 255.

³ Ланг, Мифология, აღნიშნ. გამოც., გვ. 103.

⁴ იქვე, გვ. 110.

⁵ Д. Фрезер, Фольклор в ветхом завете, გვ. 254.

⁶ А. Древяс, Миф о Христе, I, стр. 78—97.

⁷ იხ. ზღაპარი ივანე ციკრიასა, თ. რახიკაშვილი, ხალ. ზღაპრები, ტ. I, გვ. 53; დათვაკაკა, ქართული ხალხური ზღაპრები, მიხ. ჩიქოვანის რედ. და წინასიტყვაობით, გვ. 85; დათვიაშვილი, იქვე, გვ. 88 და მრ. სხვა.

⁸ В. Милер, Остатки мифологии, III.

პით ქალწული თამარი ზეგარდმო ან უცნაური ძალით განაყოფიერდა. ამგვარად გაჩნდა ლაშა გიორგი¹.

უძველესი მოტივის თამარ მეფის სახელთან ამგვარად დაკავშირება სავსებით კანონზომიერი მოვლენაა ხალხური შემოქმედების განვითარებაში. ამ შემთხვევაში ტრადიციულ მოტივს საკმაოდ მკვიდრი ისტორიულ-ნაციონალური ნიჟარა აქვს. საგულისხმოა ის გარემოება, რომ ქრისტიანულმა ეკლესიამ თამარ მეფე წმინდანად აღიარა. ამის გამო, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, მისი კულტი საქართველოს ზოგ კუთხეში ბოლო დრომდე იყო შერჩენილი წარმართული და ქრისტიანული კულტურის ჩვეულებრივი შერევით. თუშ-ფშავ-ხევსურებმა ისტორიული მეფე სალოკავ „პირიმზედ“ აქციეს. საქართველოს მთაში გაღმერთებული დედოფალი მარადიულ ქალწულად და მკურნალად მიიჩნიეს. ვაჟა-ფშაველას ცნობით თამარ დედოფლის დღეობაში აკრძალული იყო წაწლობა, ჩხუბი და სხვა, რადგან „თამარ-დედოფალი წმინდა და მშვიდი იყო“².

ასეთი რწმენა ჰქონდა საფუძველად თამარ მეფის სახელთან დაკავშირებით უძველესი მოტივის გაახლებას. არ შეიძლება დავეთანხმოთ ალ. ვესელოვსკის, თითქოს მზის სხივით განაყოფიერების მოტივი მუქანიკურად იყოს შესული თამარ მეფის პოეტურ სახეში³. ეს მოტივი თავისებურად ავითარებს ხალხის წარმოდგენით გაღმერთებული ქალის პოეტურ სახეს. საისტორიო ნაწარმოებთა მთქმელების მიერ ამ მოტივის გამოყენების საბაბი, როგორც ერთხელ აღვნიშნეთ, თამარის მემკვიდრის სახელწოდებაც (ლაშა-ბრწყინვალე) იქნებოდა⁴.

აღნიშნულ გარემოებათა გარდა ტრადიციული მოტივის თამარ მეფის სახელთან დაკავშირების საფუძველი ისტორიკოსის ცნობებშიც არის. ამ ცნობებით, როდესაც „შეიპარნეს შებქარნენი“ და თამარს საქმროდ გიორგი რუსი შეურჩიეს, თამარმა „ყოვლად უწყაღინელმან ქორწინებისამან, იაჯა კსნაჲ ქმროსნობისაგან. ხოლო არა შომშვებელმან დედოფალმან (რუსულან) და სპათა აიძულეს ქმნად“⁵. მეორედ, როდესაც თამარს საქმროდ დავით სოსლანი შეურჩიეს და

¹ „დროება“, 1878, № 73. დაცულია აგრეთვე ს. ჯანაშიას სახ. საქ. სახ. მეზ. ხელნაწ. განყ. II—2002.

² ს. ჯანაშიას სახ. საქ. სახ. მეზ. ხელნაწ. განყ. S—5317.

³ А. Н. Веселовский. Перица Тамара в народной легенде и у Л. Ашкхонтова, „Кавказ“, 1893, № 6.

⁴ ქს. სიხარულიძე, თამარ მეფე ხალხურ შემოქმედებაში, გვ. 28.

⁵ ისტორიანი და ახჰანი შარაჲანდედოანი, აღნიშნ. გამოცემა, გვ. 79—80.

დიდებოლებმა და ვეზირებმა დაითანხმეს იგი გათხოვებაზე, უთქვამს: „მოწამე არს ჩუენდა ღმერთი, აროდეს ყოფილა გული ჩემი მოწადინე ქმროსნობისაჲ, არცა პირველ, არცა აწუ“¹. ისტორიკოსის ამგვარი ცნობები ხალხისთვის ერთგვარი საბაბი იქნებოდა დიდებული ქალის წმინდანად წარმოდგენისთვის. ამგვარად ქალწულის სასწაულებრივად განაყოფიერების ტრადიციული მოტივი საესებოთ კანონზომიერადაა გამოყენებული თამარ მეფის პოეტური სახის შესაქმნელად.

შემოქმედებითი პროცესის თვალსაზრისით საგულისხმოა ის გარემოება, რომ ქართულ სინამდვილეში ტრადიციულ მოტივს დროთა ვითარებაში დაკარგვია მითიური ელფერი და რეალისტური ხასიათი მიუღია. არსებობს ლეგენდის ისეთი ვარიანტები, რომლებითაც თამარ მეფის მემკვიდრის დაბადება რეალისტურად არის მოტივირებული. ეს ვარიანტები ისტორიკოსის ცნობებთანაა ახლოს. მათი მიხედვით თამარ მეფეს დიდებულებისა თუ ხალხის თხოვნით ან ძალდატანებით შეეძინა მემკვიდრე. ამ მოტივის შემცველი ლეგენდა ფართოდაა გავრცელებული მისი მრავალი ვარიანტით. თამარ მეფე უმემკვიდრეოდ რომ არ დარჩენილიყო, დაბანგეს და მამაკაცი შეაპარეს. ვუჟას მიერ ჩაწერილ ფშაურ ვარიანტში არ არის აღნიშნული მემკვიდრის მამის ვინაობა: „ღედოფალი დაათერეს „ბანგით“ და მიუგზავნეს ჩუჲად კაცი“²; ახალმოპოვებული ხევსურული ვარიანტითაც დაბანგული თამარის განაყოფიერება „ერთ კაცს ერგა“³; ოსური ვარიანტით საგანგებოდ შეარჩიეს მემკვიდრის მამა: „მოიგონეს შემდეგი: დაათრონ ბანგით და ძილში მიუგზავნონ რომელიმე ჰაბუკი, ერთი საუკეთესოთაგანი, რომ მას შეეძინოს ბავშვი, რომელიც შემდეგ იქნება მათი მეფე“⁴, კახური ვარიანტით ვეზირს დაავალეს, დაბანგულ მეფეს მიპარებოდა⁵; იმერული ვარიანტით ზანგი შეაპარეს მძინარე დედოფალს⁶. ისტორიკოსის ცნობას ყველაზე მეტად

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, გვ. 89.

² ს. ჯანაშიას სახ.საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. განყ. 5—5317.

³ ჩაწერილი ჩვენ მიერ 1944 წ. არხოტში კირჩხა წიკლაურის თქმით.

⁴ Сб. мат. для общ. местн. и пл. Кавказа. т. 27, განყ. 3. გვ. 40.

⁵ ჩაწერილი ქეთევან ლორთქიფანიძის მიერ 1943 წ. ს. საბუეში ალექსი მუ-საშვილის თქმით.

⁶ „კვალი“, 1893, № 37.

უახლოვდება სვანური ვარიანტი, რომლის მიხედვითაც თამარ მეფემ შეიწყნარა ხალხის თხოვნა, გათხოვდა და შეეძინა მემკვიდრე¹.

თამარ მეფის სახელთან დაკავშირებულ ტრადიციულ ლეგენდაში განაყოფიერების მოტივი ერთგვარი წინასწარი პირობაა მეორე ტრადიციულ მოტივის გამოყენებისა და თავისებურად განვითარებისათვის. მიტოვებული ბავშვის მოტივის თამარ მეფის სახელთან დაკავშირების ასახსნელად საგულისხმოა ის გარემოება, რომ გავრცელებული ლეგენდის ვარიანტების უმრავლესობით მამაკაცებს ეშინიათ თამართან კავშირის დაქერა. ისინი იძულებით ხდებიან მემკვიდრის მამად. ხევსურული ვარიანტით „თამარ ნეთე რო იყ, ქმარ არ უნდოდ, შეილ არ უნდოდ. ვეზირთ თქვეს იმისად, რო ეს მოკედებისო, მემარ ვინ უნდა იყვას ნეთეივ, თუაჲ აზის ნაშობ არაეინ გვექნაჲ ნეთედაჲ, ისიჲ ჩვენ კელს არ მოგვემსაო. სხვის შეილ ჩვენ კელს არ მოგვემსაჲ, მაგის მუცლისა უნდა იყვასაჲ. მემარ კენქ ჩაყარეს, რასაც ი ვეზირ იტყოდ, თუ უარს იტყოდ ი კაცი, ვისაც კენქი მიერგებოდ, უნდა მაშინ მეეკლ ისი. ერთ კაცს ერგა. რა ქნას, იმას მეტჯან არ აქე, თან კელენ, თან კენქ ერგა. იმ დროს თამარ ნეთე დაბანგეს. იმან არაფერი აღარ გაიგ, ქაქანი ახლა რაც პირობაი აქე, იმ კაცმა უნდა აასრულას საქმეი, უნდა დაწვას თამარ ნეთესთან. მავი გონსა, გაიგ თავის თავისა, ეს რა ამბავიაჲ ჩემს თავესაო.

ვეზირთ უთხრეს რომაო, სრუ დაგვეკოცენ ჩვენ ნაქნარიჲ ეეგიო“². თამარმა გაბურებული შანთით დასაჯა ქალწულობის დაკარგვის მიზეზი²; ასევე დასაჯა მომავალი მემკვიდრის მამა ლეგენდის ფშაური ვარიანტითაც³. სასტიკი სასჯელის შიშით უნდა აიხსნას ზემოთ აღნიშნული იმერული ვარიანტის მიხედვით მძინარე დედოფალთან „ზანგი-შავი კაცის“ ქურდულად მიგზავნა.

ლეგენდის ვარიანტების უმრავლესობით თამარ მეფემ ისირცხვილა ცდუნება. მან თავისი პირმო, შედეგი ქალწულობისა და სიწმინდის დაკარგვისა, გადააგდო. მიტოვებულ ბავშვს ირემმა აწოვა ძღუე. შემდეგ მონადირეებმა იპოვეს იგი და მეფეს მიგვარეს. ეს მოტივი უშუალოდ მოსდევს სასწაულებრივად განაყოფიერების ამბავს სხვა ხალხის ეპოსის მიხედვითაც. ნაპაბპარატას მიხედვით მეფის

¹ ჩაწერილი ჩვენ მიერ სვანეთში, მესტიაში 1945 წ. ანტონ ხერგიანის თქმით.

² ჩაწერილი ჩვენ მიერ არხოტში, ს. ამლაში 1944 წ. კირილა წიკლაურის თქმით.

³ ს. ჯანაშიას სახ. საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. განყ. S—5317.

ქალიშვილს კუნტას ანუ პრიტხას შერცხვა ცუდუნებისა და თავისი პირპშო, მზის ვაჟი „მშვენიერი“ მდინარეს მიაბარა. ბავშვი უშვილო ცოლქპარმა აღზარდა¹; რომელი თქმულებით რეამ მიატოვა მარსის შვილები—რომელი და რემი. რომში კაპიტოლის მუზეუმში ბოლო დრომდე შენახული ყოფილა ქანდაკება ძუ მგლისა, რომელიც ძუძუს აწოვებს ორ ბავშვს. ქანდაკების საფუძველი აღნიშნული თქმულებაა რომელისა და რემის შესახებ. რეას მიერ მიტოვებული ბავშვები ძუ მკელმა გაზარდა².

ჯ. ფრეზერის მოსაზრებით ეს მოტივი მეტწილად სამეფო დინასტიასთანაა დაკავშირებული³. მას ჩამოთვლილი აქვს მატოვებული ბავშვის მოტივის შემცველი სხვა თქმულებებიც. ასეთია ბიბლიური თქმულება, რომლის მიხედვითაც ეგვიპტის ფარაონის ბრძანების თანახმად დედამ მდინარის პირას დატოვა ებრაელი ხალხის მომავალი კანონმდებელი მოსე⁴; ასეთია აგრეთვე ბაბილონის პირველი სემიტი მეფის სარგონ დიდის ქანდაკების წარწერა. ამ წარწერის მიხედვით იგი ბავშვობისას მდინარეში გადაუგდიათ⁵. ამათ გარდა აღსანიშნავია ვიკრამიჩარიტრას მეორე მოთხრობა. იგი აღნიშნული მოტივითაც ანალოგიურია თამარ მეფის ცოლის ლეგენდისა. ამ მოთხრობის მიხედვით საკმლის ნარჩენებით განაყოფიერებულმა დედოფალ უძისკულენტეს ქალწულმა მსახურმა მგლის სოროში დატოვა ბავშვი. მიტოვებული ბავშვი მგლებმა გაზარდეს; იმავე ვიკრამიჩარიტრას მიხედვით ტყეში მიტოვებული მეფისწული სასწაულებრივად აღიზარდა. ინდური ეპოსითვე ბრაჰმანის ქალიშვილის მიერ ტყეში მიტოვებული ბავშვი ძუ ტურაჰ აღზარდა⁶; ბერძნული მითოლოგიით ქალღმერთ კიბელამ ლერწმით დაფარული მდინარის პირას იპოვნა ფრიგიელთა მომავალი ღვთაება ატიისი⁷; „შაჰნამეს“ მიხედვით ახალდაბადებული ზაალი შამბნარში ჰიავდეს. იგი ფასკუნჯმა გამოზარდა.

¹ Д. Фрезер, Фольклор в ветхом завете, გვ. 253.

² იქვე, გვ. 254.

³ იქვე, გვ. 253.

⁴ იქვე, გვ. 2:3.

⁵ იქვე, გვ. 255.

⁶ Chr. Lassen, Indische Alterthumskunde, II, S. 880—8:0.

⁷ Д. Фрезер, Золотая ветвь, III, стр. 62—71.

ეს მეტად გავრცელებული მოტივი ცნობილია უძველეს ქართულ მითოლოგიაში. ამირანიანის სვანური ვარიანტით ღმერთქალის და-ლის შვილი ამირანი აკენით დატოვეს იაჰანის წყაროსთან¹; ქართუ-ლი ჯადოსნური ზღაპრის „ირმისას“ მიხედვით მწუხარებით რძეგა-მშრალმა ლარიბმა ქვრივმა ვერ შესძლო შვილის რჩენა, „აილო და ბავშვი ერთ კოკლ ირემს მიაბარა და სთხოვა:—შენ გაზარდო. ბავშვი მიეჩვია ირემს, ტყეში თან დასდევდა და როცა მოუნდებოდა, ძუძუს სწოვდა“².

საისტორიო ნაწარმოებებში ეს მოტივი, როგორც აღვნიშნეთ, უშუალოდ მოსდევს სასწაულებრივად განაყოფიერების მოტივს. სა-გმირო ეპოსის ხასიათს თუ გავითვალისწინებთ, ეს საესვებით კანონ-ზომიერი მოვლენაა. საგმირო ეპოსის მიხედვით არამც თუ დიდი ეროვნული გმირების, არამედ თემის გმირების დაბადება, აღზრდაცა და გარდაცვალებაც კი მითითურადაა წარმოდგენილი. ქართულ სინამ-დვილეში ამის მრავალი მაგალითი გვაქვს. რაც შეეხება მითოვე-ბული ბავშვის მოტივს, ქართულ საისტორიო ნაწარმოებთა მთქმე-ლების მიერ იგი საკმაოდ ადრე უნდა იყოს გამოყენებული. ვახუშტი მას იცნობს, როგორც ბაგრატიონთა გვარის შესახებ გავრცელებული თქმულების მოტივს. გამოჩენილი გეოგრაფი და ისტორიკოსი ვახუშ-ტი ამ თქმულებას გარკვეული ბიოგრაფიული მომენტების გამო გუარამ მანთალის სახელს უკავშირებს³. ვახუშტისთვის, როგორც ეს ზემოთაც აღვნიშნეთ, არ უნდა ყოფილიყო ცნობილი ამ მოტივის თამარ მეფის სახელთან კავშირი. საფიქრებელია, უფრო გვიან, სასწაულებ-რივად განაყოფიერების ტრადიციული მოტივის ისტორიულ საფუძ-ველზე მოხდა მისი დაკავშირება თამარის სახელთან. ამიტომ ვახუშტის ცნობას ამ თქმულების შესახებ განსაკუთრებული ნიშნენლობა აქვს ტრადიციული მოტივების ეპიური დამუშავებისა და, კერძოდ, საისტო-რიო ნაწარმოებთა განვითარების გზების გასათვალისწინებლად. საის-ტორიო ნაწარმოებთა მთქმელების შემოქმედებაში არც ამ შემთხვევაში გვაქვს საქმე ხალხური შემოქმედების სალაროდან ამოღებული ტრა-დიციული მოტივის უბრალო განმეორებასთან. ამ მოტივის შემცველი გავრცელებული ლეგენდის ვარიანტები ცოცხალი შემოქმედებითი პროცესის, ხალხური სიტყვიერების არაჩვეულებრივი დინამიუ-

¹ „ივერია“, 1887, № № 212.

² ზღაპრები № 2, ქართველ ქალთა წრის გამოცემა, თბილისი, 1903 წ., გვ. 127.

³ ვ ა ხ უ შ ტ ი, საქართველოს ცხოვრება, გვ. 225.

რობის მაჩვენებელია. ამ ლეგენდის ერთი იმერული ვარიანტი გვარის ეტიმოლოგიასაც კი იძლევა. ამ ვარიანტის მიხედვით ირმის მიერ აღზრდილს, თამარ მეუის შემდეგში გამეფებულ ვაჟს ხალხმა ირემაძე უწოდა¹.

ხალხური სიტყვიერების დინამიურობის თვალსაზრისით მეტად საინტერესოა მიტოვებული ბავშვის მოტივის ერეკლე მეორის სახელთან დაკავშირების მაგალითები. როგორც აღვნიშნეთ, არც ერეკლე მეფის პოეტური სახისთვის არის უცხო მითიური ელფერი. წმინდობის ნიშნად თამარ მეფის მსგავსად ისიც მზის სხივთან არის დაკავშირებული. ზემოთ აღნიშნული ლეგენდის იმერული ვარიანტით, თამარ მეფის ტანსაცმელს მზის სხივი იჭერდა. მხოლოდ ცაუნების შემდეგ დაკარგა მან ღვთისგან ნაბოძები სიწმინდის ჯილდო². თედორაზიკაშვილის ცნობით, ხალხს სწამდა „—ერეკლე როცა ლოცვაზე დადგებოდა, ხმალს მზის შუქზე დაჰკიდებდა ხოლმეო და ლოცვას როცა გაათავებდა, ი სხივიდგან ისეკ აიღებდა ხმალსაო“³. საგულისხმოა, რომ მსოფლიოში განთქმული მხედართმთავარი ხალხის წარმოდგენით მზეს უკავშირდებოდა ხმლით, რის ოსტატურად გამოყენებით დამპყრობლებისაგან იცავდა სამშობლოს. ხალხური სიტყვიერების განვითარების თვალსაზრისით სავსებით კანონზომიერი მოვლენაა ამ დიდი ეროვნული გმირის სახელთან მიტოვებული ბავშვის მოტივის დაკავშირებაც. აღმოსავლეთ საქართველოში ფართოდაა გავრცელებული ლექსი:

ბატონიშვილ ერეკლესა
ირმის ძუძუ უწოვნია,
წყალი უსვამს ალგეთისა,
თრიალეთზე უძოვნია;
გადუგდიათ საჩალეში,
მონადირეს უპოვნია⁴.

გერონტი ქიქოძემ ამ ლექსის რეალურ საფუძვლად ერეკლე მეორის აღზრდის პირობები მიიჩნია⁵. ტრადიციული მოტივის ამგვარი გაახლებების საფუძველი სხვა პირობებთან ერთად აღნიშნული გარე-

¹ ს. ჯანაშიას სახ. საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. განყ. I1—2004.

² ლეგენდა თამარზე, „კვალი“, 1893, № 37.

³ აკ. შანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 365.

⁴ „ძვ. საქართველო“, II, განყ. 5, გვ. 63; ხალხური პოეზია, გვ. 90 და სხვ.

⁵ გერონტი ქიქოძე, ერეკლე მეფის ომები, საქ. სსრ მეცნ. აკად. გაზ. მოც., 1943 წ. გვ. 7.

მოებაც არის. მთავარი ის არის, რომ ლექსი გენეტიკურად თამარ შიფტის შესახებ არსებულ ტრადიციულ ლეგენდასთან არის დაკავშირებული. ფსიქოლოგიურად სავსებით გამართლებულია ლეგენდის ის ვარიანტები, რომლითაც ერეკლე მეორე თამარ მეფის შვილი ან შვილისშვილია. ვრცელი მანძილისა და დიდი დროს გადალახვის შემთხვევებში ხალხის ფანტაზიას ყოველთვის რეალური საფუძველი აქვს. ამ შემთხვევაში ხალხს დაუნათესავებია ერთიგეორისაგან საუკუნეებით დაშორებული ორი დიდი პიროვნება. ქართველი მოქმედების შემოქმედებაში საუკუნეთა ასეთი შორეული მანძილის გადალახვის შემთხვევებში ტრადიციული ლეგენდა ლოკალიზებულია საქართველოს ცალკე კუთხეთა თავისებურების მიხედვით. თამარ მეფე საქართველოს ყველა კუთხის ხალხური შემოქმედების საგანია. ტრადიციული ლეგენდაც, როგორც აღვნიშნეთ, საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეშია გავრცელებული. ერეკლე მეორის სახე კი ძირითადად აღმოსავლეთ საქართველოს ფოლკლორშია ცნობილი. ამიტომ ერეკლე მეორე თამარ მეფის შვილი ან შვილისშვილი ტრადიციული ლეგენდის მხოლოდ აღმოსავლური ვარიანტებითაა. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღმოსავლეთ საქართველოს ის კუთხეები გამოირჩევა, სადაც ერეკლე მეორის ერთგვარი კულტი იყო. კახელი მოქმედების შემოქმედებით საყვარელი პატარა კახი თამარ მეფის პირმო იყო. 1943 წ. ჩაწერილი ლეგენდის კახური ვარიანტი ტყეში ირმის მიერ გაზრდილი „ი ბალლი ნეფე ერეკლეა. თავის ხელმწიფობა იმას დაულოცა თამარ დედოფალმა და გამოვიდა ნეფე ერეკლე“¹. დიდი თამარის მემკვიდრედ მიაჩნიათ ხევსურებსაც წათი სათაყვანებელი გმირი მეფე. კირჩლა წიკლაურის ზემოთ აღნიშნული ფანტასტიკური ლეგენდით თამარს „გაუჩინდ ვაჟი.—წადითავ, ესივ გველებს გადაუგდეთავ. გველები ხევა იქვ. გადაუგდეს გველებს, რა შეტი ჯანი იყო. მივი გველები, სრუ ყველა ღლოკს ბალსს. არც შეჰამეს, არც უბინეს. მემრ უთხრე რა საჯინიბეჩიავ, თავლების ფეკრი გაისრიეთავ ეგივ. მემრ მივიდეს, ნახეს ცხენები ქვად და ხედ ჯაკდეს, იქავ ბალლიაო.

—წაიყვანეთავ, უთხრ ეგიო, ერთ უდაბურ ტყეჩი გადაავდეთავ, დათვი, მგელი, ღორი შივ იყვასავ. ყურს ნულარ უგდებთავ, გაუშ-

¹ ჩაწერილი ქეთევან ლორთქიფანიძის მიერ ს. საბუეში (ყვარლის რ.) 1943 წ. ალექსი მუსაშვილის თქმით.

ვითაც იქავ. წაიღეს ეს ბალლი და იქ გადააგდეს ტყეში, შორა. ფურ-
ირეკმა გაზარდა. გავი ერთი წელიწადი. მამკვდარ ეგონ ი ბ. ლლო.
მემრ მშაველს და კევსურს შეენადირ ორნივე. ნახეს ირემ ტყეშივე. თოფ-
მამაზად მშაველმა, უნდა ესროლას, ირემ მოკლას. კევსურმა თვალით
ნახ, რომა ფურს ბალლი ყავ აყუღებულო, წოვს. სახელ ვერ იცის
ამხანიგისა, ახალ შაყრილნი ერთად. — ჰეე. დიიდო, დიიდო, თოფ-
არ დაარტყაო.

— რაი ას, უთხრა.

— ხედაო, ბალლი ირემს წოვსო, რა ამბავია ესო. მივიდეს.
ახლოს, არც თოფ დაარტყეს, შახედავს ირემი და გაიქც ეს ირემი,
რომ ახლოს მივიდეს. დარჩ ეს ბალლი. შახედვენ, აირკოლეს, გაახ-
ვიეს ზოგ რა, ზოგ რაი, შინ წამაიყვანეს. მშაველმა და კევსურმა
გაზარდეს ე ბალლი.

— რა დავბქვიენათო.

— ბაგრატ იყვასავ.

ბაგრატ დაარტყეს სახელად. გატყდ კმა, რომა ირემს გაუზღად.
ბალლი ტყეშივა და ის მაკელესავ, გაიზარდაო. გაიგა დედამ, თამარ-
ნეფემ კხევსურეთ, ფშავს ასაო.

— აქამდე ჩვენ გავზარდეთა და ახლა კევსურებმ თქვეს ნეფედავ.
მაჟიდ ჯარები, დედამ ჯარებ მაასხა, უნდა თავ მაშკრან, მაკლან.
კევსურის მთიბელჩი ას ეხლა ი ბალლი.

უთხრ მა ბალლმ, რომა ერთ ცხენ მამეციტო და ხავიწიანი ჯამი-
თავზე დამადგითავ, ხეთის ძალიაო, თუ გადმავარდების, დედა მამკე-
ლავსო, თუ არა, — არაო.

გააქცივ ცხენი და ჯამ არ გადმავარდა თავზეით ხავიწიანი. მემრ
ახლა ჩვენ გაზდილ კევსურთ უქირეს მკარი. წამაიგდეს, უკოცეს
ჯარები. გეექც ეს თამარ ნეფეი, გაიქცა.

— ესე მინდა ფრახსაო,

დედასა შვილის მტერსაო.

მემრ იმან ცოლ შაირთო, შვილს ერეკლე დაერქო. მემრ კიდე
მეორე შვილსაც კიდე ერეკლე, ისიც ნეფეი. მესამეც ერეკლე. ისინ
იყვნეს ნეფედ ალექსანდრეს და გიორგის მამა...

ეს არის ანდრეში ბაგრატიონთა, თამარ ნეფისა. ბაგრატიონნი
ირმის კორცს არ შკამდ, დედის კორცს ხო არ ვშკაპავ¹. მოყვა-

¹ ჩაწერილი ჩვენ მიერ არხოტში, ს. ამაღში 1944 წ. კირჩლა წიკლაურის
თქმით.

ნილი ამონაწერი ტრადიციული ლეგენდის ხევისრული ლოკალიზაციის ნიმუშია. მასში ტრადიციული მოტივები ხევისრული ტენდენციითა და იქაური ყოფის დამახასიათებელი დეტალებით არის გაფორმებული. ამ მხრივ საგულისხმოა შემდეგი მომენტები: თამარ მეუის პიროვნებისადმი მთქმელის დამოკიდებულება და მისი ერთგვარო უდიერადაც ხსენება, რაც სხვათა შორის ხევისრეთში ბოლო დრომდე არსებული ქალის უფლებრივი მდგომარეობითაც აიხსნება; ირემზე მიყრდნობილი ბავშვის ხსნა არა ფშაველი, არამედ ხევისური მონადირის მიერ; მეფის მემკვიდრის „ეკესურის მთიბელჩი“ ყოფნა; ბედის წერის გაგების მიზნით მეუის ვაჟის მიერ ხევისურთა სარიტუალო საქმლის (ხაგიწიანი ჯამის) თავზე შედგმა და ცხენის გაქენება.

აღსანიშნავია, რომ საისტორიო ნაწარმოებთა ტიპიურმა სვანმა მთქმელმა ანტონ ხერგიანმა ამ ტრადიციული ლეგენდის მიხედვით თამარ მეფე დადემქელიანთა წინაპრად გამოიყვანა. ეს ბუნებრივიცაა, რადგანაც ერეკლე მეორის სახე უცხოა სვანური სიტყვიერებისათვის. ანტონ ხერგიანის ვარიანტით „სვანეთსა და სამეგრელოს შორის დადიოდა თამარ მეფე. სამეგრელოდან რომ მიდიოდა, ხაიში¹ საუზმეს აიღებდა და სვანეთში სადილს, ისე ჩქარა დადიოდა. ამასა და ამას შორის დაჰქირდა ორსულობა. დრო მოსვლია მშობიარობის ეცერში. იქ მოუმშობიარებია და ბიჭი ყოლებია. თითონ ხელი არ უხლია, ისე ის ბავშვი—ამხანაგებისთვის უთქვამს,—მთაზე აიყვანეთო, მახში², შეახვიეთ კარგად, იქ დატოვეთ და დაბრუნდითო. თუ ღმერთს უნდოდეს, ეს ბავშვი ხვალ ცოცხალი დაგვხედესო. თუ არა—მკვდარი დაგვახვედროსო. მეორე დღეს აუგზავნია, დაუბრუნებია კიდევ ისინი მთაზე და ცოცხალი დახედა ბავშვი. ბავშვს ოფლი ჰქონია შუბლზე. დაუბრუნებიათ სახლში და ხელი მოუკიდებია დედას, თამარ მეფეს. გაუზრდია, იქ დაუტოვებია ეცერში და დადემქელიანები იქიდან გაჩენილან“³. ამ ვარიანტის მიხედვით ბავშვის მიტოვება ღვთის ნების გაგების სურვილითაა მოტივირებული. ამ შემთხვევაში ტრადიციული ლეგენდის სვანურ ლოკალიზაციასთან გვაქვს საქმე: აღნიშნულია სვანეთისა და სამეგრელოს ურთიერთობა; მოქმედების ადგილებად სვანეთის სოფლები და მთებია დასახელებულია და, რაც მთავარია, თამარ მეფე დადემქელიანების წინაპრადაა გა-

¹ სოფელია ზემო სვანეთში.

² ეცერის მთა.

³ ჩაწერილია ჩვენ მიერ მესტიაში 1945 წ. ანტონ ხერგიანის თქმით.

მოყვანილია. ეს მოპენტები ჯძველესი ლეგენდის ცოცხალი ტრადიციის მაჩვენებელია.

* * *

თამარ მეფის ციკლის ნაწარმოებებში მითოსის კვალს ატარებს ამინდის გამგეობის მოტივი.

ბერძნული მითოლოგიით ღვთაება ზევსი-დიოსი ამინდსა და საერთოდ ცა-ღრუბელს განაგებს¹; აესტრიელთა რწმენით ჯადოქარი „დასავლეთის ქარი“ (ისინი ხშირად ღვთაებასა და ჯადოქარს აიგივებენ) ქარის მფლობელია²; მელანეზიელების წარმოდგენით ზებუნებრივი არსება კატი ცისკრის მომყვანია³; ინდოელების რწმენით ღვთაება უშასი ცისკარს განაგებს; ინდრა, მითრა და ვარუნა— დღე-ღამეს; ვაიუ— ქარს⁴; ქართული წარმართული პანთეონის ღვთაებანი—ელია, პირიმზე, აფე ტაროსს განაგებდნენ. აკად. ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევით მათი პროტოტიპი ვობი ანუ ვები იყო⁵. ქართულ ხალხურ სიტყვიერებაში განსაკუთრებით გავრცელებულია ლეგენდები წმინდა ილიაზე⁶. ამგვარად თამარ მეფის სახის პროტოტიპი იმ ლეგენდების მიხედვით, რომლითაც იგი ბუნების მოვლენათა მფლობელია, ქართულ მითოლოგიაშია. ჩვენთვის საინტერესოა, თუ რა საფუძველზე დაუკავშირდა თამარ მეფეს წარმართული ღოვლმზედველობის საფუძველზე შექმნილი საერთაშორისო ხასიათის მოტივი.

არსებობს ლეგენდა, რომლის მიხედვითაც ამინდისა და წელიწადის დროთა გამგე სულგუმი თამარ მეფის ტყვე იყო⁷; გავრცელებული ლეგენდით თამარ მეფეს ჩაკეტილი ყავდა ცისკარი თუ შუქურვარსკვლავი. ამიტომ ვიღრე ურჩმა მსახურმა თუ მისმა საკუ-

¹ Ланг, Мифология, გვ. 99.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 107.

⁴ იქვე, გვ. 131.

⁵ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ნ. პირველი, გვ. 71—74.

⁶ თ. რახიკაშვილი, ხალხ. ზღაპრები, ტ. I, გვ. 264 და სხვ.

⁷ А. Хаханов, Оч., I, стр. 284.

თავის ქვეყანას ააშორა ძლიერი ყინვები, რომელიც ცისკარს მო-
ჰქონდა“¹. ლეგენდის ქართლური ვარიანტით „როდესაც თამარ-
მეფემ შუქურვარსკვლავი (ცისკარი) დაიპირა და ყუთში დაამწყვდია,
საქართველოში ზამთარი სრულებით ამოიკვეთა, იმიტომ რომ ზამ-
თარი შუქურვარსკვლავის ძალით მოდიოდა. ზამთრის ამოკვეთის
შემდეგ, თამარ მეფე რომ ბაღდადში მიბძანდებოდა მონასტრის-
ასაშენებლად, მოახლეს ჩააბარა ყუთი შუქურვარსკვლავით და უბძანა:
„არამც და არამც ეს ყუთი არ გააღო, თორემ მოუკლავს არ გაგიშ-
ვებთო“. მონასტერს ქერი-ღა აკლდა, რომ მოახლემ ყუთს ახადა.
თამარ მეფის საბძანებელი მაშინვე გაბწყინდა. შუქურვარსკვლავი
ყუთიდან ამოფრინდა და ზეცას გაფრინდა. თამარ მეფეს კალატო-
ზებმა მოახსენეს: „დიდებულო მეფეო. მონასტრისთვის დამზადებულ
ქვას კირხლი მოჰკიდებია, ველარ ვეწევითო“.

ბაღდადში კირხლი მაშინ მოდიოდა ხოლმე, როდესაც საქართ-
ველოში ზამთარი დადგებოდა. თამარ მეფე მიხვდა, რომ ზამთრის
მოსვლის მიზეზი უთუოდ შუქურვარსკვლავის გაშვება იქნებოა“-
საქვეყნო საქმის დაზრკოლებით უნდა აიხსნას, რომ ცისკარის გაფ-
რენის გამო თამარ მეფე „ძლიერ შეწუხდა, სიმწუხრით თავში ორიგუ-
ხელი შემოიკრა“²; ლეგენდის ოსური ვარიანტის მიხედვითაც თა-
მარმა „ბევრი ინანა და ინალვლა“, როდესაც განთავისუფლებულმა
ცისკარმა დაღრუბლა ცა“³.

ბუნების მოვლენათა ფლობის ტრადიციული მოტივი საისტორიო-
ნაწარმოებთა მთქმელების მიერ სხვა მხრივაც ნაციონალურადაა გა-
ფორმებული.

ქართული ლეგენდის მიხედვით შუქურვარსკვლავის დატყვევების-
შემდეგ იალბუზის მწვერვალზედაც კი არ იყო თოვლი. მარად მოწ-
მენდილი ცა სახელმწიფოს დაზვერვისას ხელსაყრელი იყო თამარის-
თვის. ერთი ვარიანტით „თამარ მეფის დროს იალბუზის მთაზე
თოვლი არ მოდიოდა. იგი სანაქებოდ იყო ყველას წინაშე. თამარ
მეფესაც თვისი ერთი მშვენიერი სასახლე ამ მთაზე ჰქონდა გაკეთ-
ბული... უმეტეს ნაწილს თამარ მეფე ამ მთაზე ცხოვრობდა. უყვარ-
და აქ ამოსვლა და აქედგან მზერა ოთხ კუთხივ“⁴.

აღსანიშნავია, რომ ამინდის ვარსკვლავის განთავისუფლებით არ
იჩრდილება თამარ მეფის გამრული სახე. ლეგენდის ვარიანტებით

¹ Сб. матер; XIII, стр. 44—45.

² „ძველი საქართველო“, II, განვ. 4.

³ „ქრებული“, 1898, 8.

⁴ „საქართველო“, 1916 წ., № 97.

ურჩმა პირებმა მაშინ გაანთავისუფლეს ვარსკვლავი, როდესაც თამარი სახელმწიფო საქმეებისთვის შორს იყო წასული. ერთი ვარიანტით იგი მაშინ მონასტერს აშენებდა¹; სხვა ვარიანტებით კი სახელმწიფოს საზღვრებს ზეერავდა².

ტრადიციული მოტივის ეპიური დამუშავების თვალსაზრისით საგულისხმოა ლეგენდის ის ვარიანტი, რომელიც მყინვართანაა დაკავშირებული. ამ ვარიანტით თამარ მეფის მიერ დატყვევებული თოვლის ვარსკვლავის გაფრენის შემდეგ „მყინვარზე მუდამ წელს დიდი თოვლი მოდის ხოლმე. თოვლისაგან იკრიბება დიდრონი ზვავები, მერმე ეს ზვავი მოსარღვევად ნელნელა ემზადება, გაზაფხულის პირზე დიდის ქექა-ქუხილით ძირს ეწეება, ვარდება და მის მეობებით გამლელსა და გამომლელს საშინლად ლუპავს, ბევრი უბედურება მომხდარა მისგან, ჯერ ბევრიც მოხდება“³.

ტრადიციული მოტივის ქართული ლოკალიზაციის მაჩვენებელია აგრეთვე ლეგენდის ვარიანტებში მოცემული გეოგრაფიულ სახელწოდებათა ეტიმოლოგია. ოსური ვარიანტით, როდესაც თამარმა შენიშნა მოახლის მიერ განთავისუფლებული, ღრუბლებს ამოფარებული ცისკარი, „აღგა, საჩქაროდ შეაკმაზინა ცხენი და გამოეშურა ბრუტსაბძელასკენ: ეგება როგორმე საქმეს ვუშველოვო. წამოვიდა იქიდან და გზაში თოვლა დაიწყო; ღარში რომ ამოვიდა, ცხენმა ღარივით გაამკვლია მუხლზე მომდგარი თოვლი და იმ ადგილზე გაშენებულს სოფელს იმიტომ დაერქვა „ღარი“. ზევით რომ ამოსცდა და გაჰოიარა გზა, თოვლი ცხენს ბეჭამდის მოადგა, იმ ადგილს დაერქვა „ონი“, სადაც ეხლა ონის ქალაქია. გაჰოაშურა კიდევ, მაგრამ ცხენმა ველარ შესძლო და მოკვდა. იმ ალაგს დაერქვა „ქედარო“, სადაც ეხლა სოფელი „ქედარო“ არის. ე. ი. მოკვდაო“⁴; მეორე ვარიანტით ოსეთში ტარტაროზის მთის სახელწოდებაც ამინდის ვარსკვლავის გაფრენასთან არის დაკავშირებული. ხალხის რწმენით ეს მთა ვარსკვლავის გამანთავისუფლებელ თამარის მიერ ტარტაროზად ქცეული გამდელის სადგომი იყო⁵.

¹ „ძველი საქართველო“, II, განყ. 4.

² „საქართველო“, 1916 წ.; Сборник мат., XIII, გვ. 44—45; XXVII, განყ. III, გვ. 40—42; საქ. მუზ. ხელნაწ. განყ. H—2002.

³ „საქართველო“, 1916 წ., № 97.

⁴ „კრებული“, 1898, № 8. აღნიშნულ გეოგრაფიულ სახელწოდებათა ასეთი ეტიმოლოგიაა მოცემული აგრეთვე ვს. მილერის მიერ გამოქვეყნებულ ვარიანტში, იხ. Осетрские этюды.

⁵ საქ. მუზ. ხელნაწ. განყ. H—2002.

დასახელებულ ლეგენდებში ტრადიციულია აგრეთვე ბოროტი ძალის კურკელში ჩამწყვდევისა და გაქვავების მოტივები.

ჩამწყვდეული ბოროტი სულის მოტივი ტრადიციულია¹. ქართულ ფოლკლორში მრავალ ვარიანტად არსებობს ამ მოტივის შემცველი სასულიერო-რელიგიური ლექსი „სოლომონ ბრძენი და კუნძულელი“². ოსური ლეგენდით ურჩი მსახური, რომელმაც გაანთავისუფლა დატყვევებული ცისკარი, თამარმა დასწყევლა, ტანჯულ სულად აქცია და ბირთვში ჩაამწყვდია³.

გაქვავების მოტივიც ტრადიციულია⁴. იგი ფართოდ არის გავრცელებული ქართულ საზღაპრო რეპერტუარში. ქართლური ზღაპრით გრძნელმა მზეთუნახავმა ქარისა და სეტყვის დაკვრით გააქვავა ადამიანები⁵; მეორე ზღაპრით ხელმწიფის ცოლმა დასწყევლა მთელი ქალაქი და გააქვავა⁶; მესამე ზღაპრით დევმა ჯადოსნური მათრახით გააქვავა ხელმწიფის ჯარი⁷. თიანეთში ჩაწერილი ლეგენდით თამარის ბავშვმა გაანთავისუფლა დატყვევებული ცისკარი. მსახურები, რომელთაც თვალყური არ აღეგნეს ბავშვს, თამარმა დასწყევლა და გააქვავა⁸.

კანონზომიერების გარეშე არც ეს ჯადოსნური მოტივებია შესული თამარ მეფის პოეტურ სახეში. ისინი მთქმელების მიერ გამოყენებულია თამარ მეფის მოღვაწეობის, მისი ძლევაშობის დასახასიათებლად. თამარმა ის პირები დასაჯა, რომელთაც ხელი შეუშალეს სახელმწიფო საქმეში. ამგვარად, ეს მოტივებიც ძლევაშობის სახელმწიფოს პოეტური განსახიერების საშუალებაა. სიცოცხლეშივე გაღმერთებულ საქართველოს „ოქროს ხანის“ ნიჭიერ ხელმძღვანელს ხალხმა ჯადოქრის თვისებებიც მიაწერა.

---

¹ Н. П. Андреев, Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне, Ленинград, 1929 г., стр. 30, № 331.

² ხალხ. სიტყვ. ე. თაყაიშვილის რედ., წ. I, გვ. 205—208.

³ Сборник мат., XIII.

⁴ Н. А. Андреев, Указатель сказ. сюжетов по системе Аарне, стр. 33, № 410.

⁵ ფისასოს ზღაპარი, თ. რაზიკაშვილი, ხალხური ზღაპრები, I, გვ. 11.

⁶ ზღაპარი ქალაბიკასი და გაქვავებული ქალაქისა, იქვე გვ. 103.

⁷ გაუცინარი ხელმწიფე, ხალხური ზღაპრები № 2, თბილისელ ქალთა წრის გამოც. გვ. 89—95.

⁸ Сборн. мат., XXVII.

* * *

საქართველოს მთის მშრომელთა მხრით ზურაბ ერისთავისადმი დიდი სიძულვილის ამსახველადა გამოყენებული ზემოთ აღნიშნული უძველესი თქმულება წმინდა ხის შესახებ. ამ შემთხვევაშიც ტრადიციული სიუჟეტის ახალ ეპიურ დაწესებებსან გვაქვს საქმე.

* * *

კრწანისის ომში ქართველთა თავგანწირვის ამსახველად, როგორც აღვნიშნეთ, მთქმელებისთვის შესაფერისი აღმოჩენილა ლეგენდა გმირი ქალის შესახებ, რომელმაც მამულისა და საკუთარი თავის ღირსება სიკვდილით დაიცვა¹. ამ ლეგენდის ტრადიციულობა აღნიშნა და მისი პირველი წყარო გაარკვია აკად. კ. კეკელიძემ². დამატებით აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ ამ ლეგენდის ერთი ვარიანტი, დაკავშირებული ჩერქეზეთის ისტორიულ ამბებთან, გამოქვეყნებული აქვს იური ყაზბეგს³. პოტტოს მიერ ჩაწერილი ლეგენდის ვარიანტი ტრადიციული სიუჟეტის ქართული ლოკალიზაციის ერთი კარგი მაგალითია⁴.

* * *

ცნობილია საყოფიერო-რეალისტური გადმოცემა ერეკლე მეორის შესახებ, რომლის ანალოგიაც მოიპოვება რუსულ ეპოსში. XVII საუკუნეში ჩაწერილი გადმოცემით, გადაცემულმა იოანე მრისხანემ ქურდების ჯგუფს ურჩია ზეფის ხაზინის გაძარცვა. თითონვე შეპირდა გზის სწავლება. ერთი ქურდთაგანი მეფეს მუშტით გაუმასპინძლდა თან დასძინა: „Негодяй! как ты смеешь предлагать вам ограбить нашего государя, который до нас так милостив? Лучшее же мы обокрадем какогонибудь богатого боярина, который сам расхищает казну царскую“⁵.

¹ ქს. სიხარულიძე, ქართველი ხალხის ბრძოლა სამშობლოსათვის. ერეკლე მეორის ხელმძღვანელობით, გვ. 44.

² კ. კეკელიძე, „ბაში აჩუის“ ერთი ეპიზოდისთვის, „აკაკი წერეთელი“, საიუბილეო კრებული, გვ. 196—202.

³ Ю. Кави-бек, Черкесские предания, „Московские Ведомости“, 1896, № 24.

⁴ Памятникъ временъ утверждения русск. владычества на Кавказе, под ред. Потто, вып. I, стр. 74—75.

⁵ А. Н. Веселовский, Сказки об Иване Грозном, Собр. соч., т. XVI, стр. 154.

თუშური გადმოცემით „ერთი თუში იღვა დარაჯად ერეკლეს ღასახლეში. სალამოს ბინდ-ბუნდზედ ერთხელ მეფე უნდა შევიდეს სასახლეში. თუშმა ვერ იცნო, რადგანაც ბნელოდა და დაიძახა:— ვაჩა ხარ! მეფემ არ უპასუხა. თუში დაეწია და ერთი ლაწანი გაადინა. მაშინ ერეკლემ უთხრა: — რას შვრები ბრიყვო, შენს მეფეს რათა სცემ?!

თუში, რასაკვირველია, შეკრთა და შეშინებულმა ვერა პასუხი ვერ მოახერხა და ელოდა სასტიკს სასჯელს მეფისაგან. ერეკლემ მხარზედ ხელი დაადო და უთხრა:—ყოჩაღ, თუშო, ეგრე ფრთხილად უყარაულე მეფის სასახლესო“¹.

მსგავსი მოტივების შემცველ მოყვანილ გადმოცემებს როგორც რუსულს, ისე ქართულ სინამდვილეში მკვიდრი ისტორიული საფუძველი გააჩნიათ. ისინი ერთიმეორისაგან სრულიად დამოუკიდებლად შეიძლებოდა შექმნილიყვნენ.

* * *

ისტორიული სინამდვილის ასახვის მიზნით ტრადიციული სიუჟეტის გამოყენების ნიმუშია იური ყაზბეგის მიერ გამოქვეყნებული, ვახტანგ გორგასლის სახელთან დაკავშირებული სურამის ციხის ლეგენდის ჩერკეზული ვარიანტი². ჩვენ არ ვიცნობთ გორგასლის სახელთან დაკავშირებულ ამ ლეგენდის ქართულ ვარიანტს. ჩერკეზული ვარიანტი ქართველ მთქმელთა შემოქმედება არ არის და ამდენად არც ქართულ საისტორიო ნაწარმოებთა განვითარების გზების გასათვალისწინებლად გამოდგება.

—

ქართველი მთქმელების მიერ კონკრეტულ ისტორიულ მოვლენებთან დაკავშირებით ნაწარმოებთა შექმნისა თუ ტრადიციული სიუჟეტებისა და მოტივების ეპიური დამუშავების მაგალითები შეიძლება კიდევ გაიზარდოს, მაგრამ აღნიშნულითაც ნათელი უნდა იყოს საისტორიო ნაწარმოებთა განვითარების გზები. არაჩვეულებრივი მოქნილობითა და ცოცხალი შემოქმედებითი უნარიანობის გამოაშკარაებით მოყვანილი მაგალითებიც ცხადყოფენ ქართულ ხალხურ

¹ ივ. ბუჭურაული, თუშების თქმულებანი მეფე ერეკლე მეორის შესახებ, „ივერია“, 1895, № 22.

² Юрий Казбеков, Черкесские предания („За родину“), „Московские Ведомости“, 1896, № 40.

საისტორიო ნაწარმოებთა თვითყოფილად განვითარებას და მის დიდ მნიშვნელობას საერთაშორისო ფოლკლორისტიკისათვის. მათი შესატყვისობა ისტორიულ ფაქტებთან აღნიშნეთ არა ისტორიული სკოლის თვალსაზრისით, არამედ ხალხური შემოქმედების განვითარების საერთო კანონების გასათვალისწინებლად.

ქართულ ხალხურ საისტორიო ნაწარმოებთა განვითარებაში მთავარი ფაქტორი საგმირო ამბებია. ეს ირკვევა ამ ნაწარმოებთა პირველ წყაროებთან, ე. ი. ისტორიულ სინამდვილესთან დამოკიდებულებიდან. საისტორიო ნაწარმოებთა მავალითებიდან ნათლად ჩანს ქართული ხალხური სიტყვიერების განვითარების ტრადიციული გზები. პროფ. შალვა ნეტუბიძემ მართებულად აღნიშნა: „Еще на заре истории грузинского народа главенствующее место в народном творчестве занимала идея героизма“¹. კეთილისა და ბოროტი ძალების დაპირისპირება ქართულ ხალხურ შემოქმედებაში თავიდანვე საგმირო იდეით იყო განსაზღვრული. კეთილისა და ბოროტის დაპირისპირება განხილურ საისტორიო ნაწარმოებებში ქართველ მოქმელთა ეროვნული და სოციალური თვალსაზრისითაა მოცემული. ამ ორი ძალის დაპირისპირება აძლევს ნაწარმოებს საგმირო ხასიათს. ამაშივე ვლინდება ღრმა პატრიოტიზმი ქართულ ხალხურ საისტორიო ნაწარმოებთა, რომელნიც მსოფლიო პროლეტარიატის დიდი ბელადის ვ. ი. ლენინის სიტყვების ერთგვარ ილუსტრაციას წარმოადგენენ: „Патриотизм—одно из наиболее глубоких чувств, закрепленных веками и тысячелетиями обособленных отечеств“². ღრმა პატრიოტიზმით აინიშნება ის გარემოება, რომ საგმირო ამბები უფრო უძლებენ საუკუნეებს, ვიდრე საყოფიერო. ნაწარმოებთა ისტორიული სინამდვილიდან დაშორებაც კი ანაქრონიზმებისა, ტრადიციული მოტივების ეპიური დამუშავებისა თუ ზეპირსიტყვიერების სხვა სპეციფიკური მოვლენებით კი არ ასუსტებს მათ საგმირო ხასიათსა და პატრიოტულ იდეებს, ზოგ შემთხვევაში აძლიერებს კიდევაც. თანამედროვეთაგან ჩაწერილი ტექსტების შემდეგ საუკუნეებში ფიქსირებულ ვარიანტებთან შედარების საფუძველზე ვასკენით, რომ მომდევნო თაობას წინ პართა საგმირო ამბები უფრო ეინტერესება, ვიდრე—

¹ Шалва Нудубидзе, Идеи городама в творчестве грузинского народа, „Литературная газета“, 1941, № 8 (922).

² В. И. Ленин, Сочинения т. XXII, 1936, стр. 290.

საყოფიერო. ჩვენ, რა თქმა უნდა, არ უარვყოფთ ქართულ ხალხურ-საისტორიო ნაწარმოებთა საყოფიერო ხასიათსაც. ისინი მეტად-საინტერესო მასალებს შეიცავენ ქართული ყოფის შესასწავლად, მაგრამ ამკვარი მასალებით ახალი ციკლები უფრო მდიდარია, ვიდრე ძველი. ძველი ციკლების ნაწარმოებებში ასახული ეთნოგრაფიული ყოფა მათი რეალური საფუძვლისთვის კი არ არის დამახასიათებელი, არამედ იმ ეპოქისათვის, როდესაც მოხდა მათი ფიქსაცია. საგმარო ამბები კი ძირითადად ნაწარმოებთა პირველი საფუძვლიდან მომდინარეობენ, მაგრამ ამ შემთხვევაშიც ძველსა და ახალ ციკლებს შორის განსხვავება არსებობს. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, შედარებით ძველი ციკლების ნაწარმოებებში საგმარო ამბები ერთგმირთანაა დაკავშირებული. ამიტომ ნაწარმოებთა ცენტრში მხოლოდ ერთი გმირია. ასეთებია დიდი ეროვნული გმირები: ვახტანგ გორგასალი, დავით აღმაშენებელი, თამარ მეფე და შალვა ახალციხელი. ახალი ციკლების ნაწარმოებებში კი სხვაგვარ მოვლენებთან გვაქვს საქმე. მათი მიხედვით საგმარო ამბები მიეწერება, როგორც დიდ ეროვნულს, ისე თემის გმირებს. ერთ ნაწარმოებშიც კი ხშირ შემთხვევაში რამდენიმე გმირის მოქმედებაა ასახული.

საისჯორო ნანაგოგთა პოეზიკი თაჟისაგუკუბანი

ქართულ ხალხურ საისტორიო ნაწარმოებთა პოეტური თავისებურებანი ძირითადად მათი სოციალური ფუნქციით არის განსაზღვრული. ბევრი მათგანის ღრმა შინაარსი და მაღალი იდეა შესაფერო მხატვრული ფორმით არის მოცემული. ქართული მხატვრული სიტყვის დიდმა ოსტატებმა, ხალხური შემოქმედების შესანიშნავმა ქირისუფლებმა ილია ჭავჭავაძემ და აკაკი წერეთელმა მეტად მაღალი შეფასება მისცეს საგმრო-საისტორიო ნაწარმოებთა მხატვრულ ღირებულებას. ამ მხრივ შეიძლება გადაჭარბებულად არც მივიჩნიოთ აკაკი წერეთლის მიერ ოთხსტრიქონიანი საგმრო-საისტორიო ლექსის („თამარ მეფე ღმერთს უყვარდა“) შეფასება: „შავთელმა, რომელსაც საგნად ჰქონდა აღებული თამარ მეფის სიწმინდისა და ძლიერების ხელოვნებით გამოხატვა, მისი მეთასედიც ვერა სთქვა რა, რაც ხალხის გენიოსობამ ორი უბრალო სიტყვით გადაქრა“¹. „ივერიის“ მეთაურში აღტაცებითაა შეფასებული ერეკლე მეორის გარდაცვალებაზე შექმნილ ლექსში კეთილშობილური, ჰუმანიური იდეის გამომხატველი მოხდენილი სიმბოლო: „ერმა ამისთანაებში მოსწრებული და ზედგამოჭრილი სიტყვა იცის, იმიტომ, რომ ბაგენი მისნი მტყვევლებენ მარტო ნამეტნობისაგან გულისა, ე. ი. მაშინ, როცა გული სავსეა.

„ვერ გაიგეთა, ქართველნო,
შეგეხნათ რკინის კარიო,
ალარ გყავთ მეფე ერეკლე
ბაგრატიონთა გვარიო“.

ასე ამოიკენესა ერმა, როცა დასტიროდა გვამს თავისის სახელოვნის მეფისას. მეფე ერეკლე რკინის კარი იყო საქართველოსი. აი მისი ისტორიული ხატი ეს არის და, თუ არ დიდ-ბუნებოვანს კაცს, სხვას ვის შეუძლია რკინის კარობა გაუწიოს ქვეყანას“². ქართული

¹ აკაკი, ხეიროსიტყვაობის გამ., „კრებული“, 1857, № 1.

² „ივერია“, 1898, № 39.

ხალხური სიტყვიერების დიდი მოაზარის, თედო რაზიკაშვილის მოსაზრებით საგმირო-საისტორიო ლექსის თაობიდან თაობაზე გადატანას მისი მხატვრული ღირებულება უწყობს ხელს. აზატ-ხანის დამარცხებაზე შექმნილი ლექსის ფრაგმენტების დამოუკიდებლად გავრცელება მან ასე ახსნა: „ხალხს ძალიან აზაზი გემოვნება აქვს, მისი ყური ტკბილი ხმოვანებისაა და აღმაფრენით აღმოთქმული სიტყვის ტრფიალია, თვით დიდი ლექსიდან სწავლობს ძალა-დაუტანებლად იმ ადგილებს, რომელნიც მართლა მარგალიტით ჩაძივებულნი არიან“¹.

დიდი იდეების, ეროვნული და სოციალური თვითშეგნების განსახიერების თვალაზრისით განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებები. ისინი ხალხის ფიქრისა და გაცდის ასახვის თავისებური ხერხებით ხასიათდებიან. ქართული ხალხური საგნირო საისტორიო ნაწარმოებების პოეტურ თავისებურებათა შესწავლისას საჭიროა ხალხური სიტყვიერების პოეტიკის საკითხების უფრო ვრცელი გათვალისწინება. ჩანაწერების არსებობას შემთხვევებში ანგარიში უნდა გაეწიოს საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა სპეციფიკას და იმ ეპოქათა დამახასიათებელ პოეტურ ფანრებსა და ხერხებს, რომელშიც შეიქმნა ესა თუ ის ციკლი. შესწავლის ობიექტად აღებული ციკლების თემატიკა და სოციალური ბუნება, როგორც ვნახეთ, განსაზღვრულია საქართველოს ვითარებით V საუკუნიდან XIX საუკუნის დასაწყისამდე. ცნობილია, რომ ლიტერატურული ნაწარმოების ეროვნული და სოციალური მოტივები გარკვეული ეპოქის მოთხოვნილებითაა ნაკარნახევი. ასევეა ზეპირსიტყვიერებაშიც. განსხვავება იმაშია, რომ ეროვნული და სოციალური საკითხების გადაჭრა სიტყვიერი ხელოვნების ორივე სფეროში ყოველთვის ერთგვარი არ იყო. ჩვენი შესასწავლი ციკლების ვრცელი ისტორიული მანძილის მიხედვით ამ საკითხების გადაჭრა ლიტერატურაში თეოდალური იყო, ზეპირსიტყვიერებაში კი — ხალხური. ეპოქის მოთხოვნილებანი საზღვრავენ აგრეთვე მხატვრული შემოქმედების პოეტიკასაც. წინასწარ უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენ არა გვაქვს საშუალება დავაკვირდეთ ხალხური პოეტიკის ცვალებადობას იმ საუკუნეებიდანვე, რომლებსაც უკავშირდებიან ძველი ციკლების ნაწარმოებები. ქართული ფოლკლორის შეკრებისადმი გვიან გაღვიძებული ინტერესის გამო ჩვენ ხელთ არსებული ძველი ციკლების ნაწარმოებთა პოეტიკა და სტილი მათი

¹ „კვალთ“, 1894 წ., № 20.

პირველი სახის დამახასიათებელი ვერ იქნება. ისინი სტილიზირებული არიან სხვადასხვა თაობათა მიერ. მიუხედავად ამისა, როგორც ვნახავთ, ძველი და ახალი ციკლების ნაწარმოებთა პოეტიკაში მაინც არის განსხვავება.

ახალი ციკლების ნაწარმოებთა და XV — XVIII საუკუნეების ლიტერატურის სტილი, მათი რეალისტური ხასიათი ეპოქის მოთხოვნილებას უპასუხებდა. ჩვენ, რა თქმა უნდა, ამ თვალსაზრისით არ ვაიგივებთ მათ და მხედველობაში ვიღებთ პირველის მეტრადიციულობას, რაც შესამჩნევია ზურაბ ერისთავის, ერეკლე მეორის, სოლომონ პირველისა და სოლომონ მეორის ციკლების ნაწარმოებებში. ამ შემთხვევაში მათი ურთიერთობის საკითხს არ ვაყენებთ, მაგრამ პირუთენელობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ ხალხური პოეზიის ენითა და სტილით საკმაოდ დავალებულია მაშინდელი ლიტერატურა (ბესიკის; დ. გურამიშვილისა და სხვ. შემოკმედება).

კვლევის ობიექტად აღებული ქართული ხალხური საისტორიო ციკლები, როგორც აღვნიშნეთ, საგმირო ხასიათისაა. ამდენად საკმე ვვაქვს საგმირო ეპოსის პოეტიკასთან, თუმცა საკვლევი ციკლები მხოლოდ ეპიური ჟანრით არ არიან წარმოდგენილი.

* * *

ქართული საისტორიო ციკლები ჟანრობრივად ერთგვარნი არ არიან. ამა თუ იმ ციკლში გარკვეული ჟანრის ნაწარმოები სპარბობს. ციკლის ჟანრობრივ თავისებურებას მისი რეალური საფუძვლის ხნოვანობა საზღვრავს. თუ შორეულ ეპოქაშია ციკლის რეალური საფუძველი, რის გამოც ძლიერია ისტორიული მოვლენის პოეტიზაცია, მასში ლეგენდები და ფანტასტიკური ხასიათის ლექსები სპარბობენ სხვა ჟანრის ნაწარმოებებს. ახალ ციკლებში შედარებით სუსტია ისტორიული ფაქტების პოეტიზაცია და ამიტომ ისინი მეტწილად რეალისტური ხასიათის გადმოცემებსა და ლექსებს შეიცავენ. ასე, მაგალითად, თამარ ნეფის ციკლი ძირითადად ლეგენდებითა და თქმულებებითაა წარმოდგენილი, მაშინ როდესაც ერეკლე მეორის ციკლს მეტწილად გადმოცემები და რეალისტური ლექსები შეადგენენ. სოლომონ პირველისა და სოლომონ მეორის ციკლები კი ლექსებსა და გადმოცემებს შეიცავენ. არსებობს მხოლოდ რამდენიმე ცნობა სოლომონ პირველის ციკლის თქმულებებისა თუ ლეგენდების შესახებ. ერთი ასეთი ცნობა მაგლობელი კანდელაკის გადმოცემაში მოიპოვება: „შეფე სოლომონს

თვალს უჭრიდა და ხალხი დარწმუნებული იყო, რომ ოთხი თვალთა აქცია¹; მეორე ცნობა აკაკი წერეთელს ეკუთვნის. სოლომონ პირველის მამის, ალექსანდრე მეფის მოსარჩლე ქუთათელი-ჩხეიძის შესახებ „წმინდა გიორგის რაზმში“ აკ. წერეთელს აღნიშნული აქცია: „დღესაც როკითლები სარწმუნოთ ამბობენ მამაპაპისაგან გადმოხაცემ ამბავს ამ ჩხეიძეზე: რომ მოკვდა და ეკლესიაში დამარხესო, — გაჩნდნენ გველები მის საფლავში, ამოდიოდნენ და ხალხს აფრთხობდნო... არ იქნა, ვერა მოუხერხეს რა, სანამ არ გაქრეს საფლავი, ძელები არ ამოიღეს და ხანის წყალში არ გადაყარესო. მაშინ კი გველებიც გაქრნო“²; მესამე ცნობა მოცემულია ლექსის „რეჯება და არჩილ გიფის“ კომენტარში, არჩილ ბატონიშვილის ცხენის შესახებ: „ხალხის თქმით ეს ბერ-კვიცი ზღვის ცხენი იყო“³. ამ ცნობების მიუხედავად, ლეგენდები და თქმულებები სოლომონ პირველის ციკლის დამახასიათებელი არ არის.

ასეთი ჟანრობრივი განსხვავება ძველსა და ახალ ციკლებს შორის სავსებით კანონზომიერი მოვლენაა ხალხური შემოქმედების განვითარების თვალსაზრისით. თამარ მეფის ციკლის ნაწარმოებთა პირველ საფუძველს ერეკლე მეორის, სოლომონ პირველისა და სოლომონ მეორის ციკლების საფუძვლისაგან საუკუნეები აშორებენ. ამიტომაც მან მეტი პოეტური ევოლუცია განიცადა. ნაწარმოებნი მეტად დაშორდნენ ისტორიულ ფაქტებს. ამიტომაც, რომ მათში უხედაა შესული ტრადიციული მოტივები. ახალი ციკლების ნაწარმოებებში კი, შეიძლება ითქვას, ხშირ შემთხვევაში ისტორია არ ჩამორჩება პოეზიას, რადგანაც ისინი ნაკლებ არიან დაშორებულნი პირველ წყაროებს.

თუ ციკლის რეალური საფუძვლის ხნოვანობითაა განსაზღვრული პროზაულ ნაწარმოებთა ჟანრობრივი თავისებურებანი, ამას ვერ ვიტყვით ლექსების მიმართ. ფანტასტიკური ლექსები ძველი ციკლებისთვის არის უფრო დამახასიათებელი, მაშინ, როდესაც ახალ ციკლებში, რეალისტური ლექსები შედიან, მაგრამ ამ შემთხვევაში ეს გარემოება არ საზღვრავს მათ ჟანრობრივ თავისებურებას. ჩვენ არ ვიზიარებთ ცნობილი ფოლკლორისტების განმარტებას ისტორიული ლექსებზე, როგორც მხოლოდ ეპიური ჟანრის ნაწარმოებ-

¹ „ქრეხული“, 1898, № IX.

² იქვე.

³ ხალხური სიტყვიერება, ე. თაყაიშვილის რედ., ნ. 1, გვ. 7.

შებზე¹. ქართულ ხალხურ საისტორიო ციკლებში არის როგორც ჟიურის, ისე ლირიკული და ლირიკულ-ეპიური ლექსები. ქართველ მთქმელებს ღრმა განცდა აქვთ, როგორც თანამედროვეობის, ისე ახლო და შორეული გმირული წარსულისა. ქართველ მთქმელებს ძველი და ახალი ისტორიული მოვლენების ღრმა განცდები გადაუტანიათ ამ მოვლენებისა და გმირების პოეტურ სახეებში. დიდი ეროვნული თუ თემის გმირების საქმეებით ალტაცება, ან კიდევ მათი გარდაცვალებით გამოწვეული გულისტკივილი ყველაზე მკვეთრად ლირიკულსა და ლირიკულ-ეპიურ ლექსებშია მოცემული. დავი-მოწმით მასალები:

ხოტბის იშვიათი ნიმუშია სევანური საისტორიო საფერხულო „თამარ დედოფალი“. სიმღერის შემქნელის აღფრთოვანება ქართველი მეფის ძღვეამოსილებითა და გარეგანი მშვენებით, არ შეუნელებიათ მის ახალ შემსრულებლებსაც. ასე, მაგალითად, შემსრულებლის ალტაცების გამოშატეულია სიმღერის ახალი ვარიანტის დასაწყისი:

„ო, სიხარულო, თამარ დედოფალო,
ყველაზე უკეთესო თამარ დედოფალო“².

მთლიანად ეს საფერხულო მოკლებულია ეპიური ლექსის ზომიერ მდინარებას.

ლირიკულ-ეპიური ლექსის ნიმუშია შავლეგოს საფერხულოს ვრცელი კახური ვარიანტი³. დედის მოთქმაში, რომელიც დამოუკიდებელ ნაწარმოებადაც ქცეულა იმერულ ზეპირსიტყვიერებაში⁴, ოდნავადაც არ არის შენელებული გმირის დაღუპვით გამოწვეული თანამედროვეთა მწვავე განცდა.

არ შეიძლება აგრეთვე, ეპიურად მივიჩნიოთ ალტაცებით ნათქვამი ხევსურული ლექსი:

„კირსაც მავხარავ ხეხვასა,
გაფრინდაულის შეილსა...“⁵

¹ Н. П. Андреев, Русский фольклор, 2-е изд. М.—Л. 1938, стр. 281
Ю. М. Соколов, Русский фольклор, 2-е изд. М. 1911, стр. 261.

² სევანური პოეზია, გვ. 3.

³ ხალხ. სიტყვ., ე. თაყაიშვილის რედ., წ. 1, გვ. 113 — 114.

⁴ ფოლკლ. სექც. მასალ., № 9140.

⁵ აკ. შანიძე, ხალხ. პოეზია, გვ. 327.

სადა, მაგრამ მხატვრულად ძლიერი ლირიკულ-ეპიური ლექსებია შექმნილი ერეკლე მეორის, ლევან ბატონიშვილისა და სხვა გმირების გარდაცვალებაზე. ფართოდ გავრცელებული ლექსი „ვერ გაიგეთა, ქართველნო“, როგორც არა ერთხელ აღვნიშნეთ, საქართველოს დიდი მოამაგის დაკარგვის მწვავე განცდიდა და მღელვარებით დატირების ნიმუშია. მისი ნიქიერი შემქმნელის წრფელი გრძნობით ნატურალი მთელი ქართველი ხალხის მოთქმაა. გრძნობიერი და ღრმად ლირიულია დუდოფლის მოთქმა ამ ლექსის მიხედვით:

„ეს ჩემი თვალნი რასა ჰგავ,
მოღრუბლულნია ცანიო...“ და სხვა.

ლირიკულ-ეპიურია ლექსი „ერეკლეს გლოვა“. მისი მთქმელთა ღრმა პოეტური განცდით ნატრობს ერეკლეს საგმირო საქმეებს:

ნეტავი იყოს ლაშქროვან,
ნეტავ გავიდეს ჯარია,
ნეტავი წელზე შეერტყას
ერეკლეს ჩვენსა ხმალია...¹

ასეთივე უანრისაა აგრეთვე ლექსები: „ხმალი სკრის ბაგრატივისა“², „შენი ქირიმე მია“³ და მრ. სხვა. სახალხო პოეტთა ძლიერი განცდებით ნათქვამი ამგვარი საინსტორიო ლექსები არ კარგავენ მღელვარებასა და დინამიურობას. მთქმელები და არა მარტომთქმელები, მსმენელებიც გრძნობენ და განიცდიან ლექსებში ასახულ მოვლენებსა თუ გმირების პიროვნებას. ქართული ხალხური საინსტორიო ციკლები მდიდარია ამგვარი პოეზიის ნიმუშებით. მათში მოცემულია კონკრეტული ფაქტებით მიღებული მთქმელების შთაბეჭდილებანი და განწყობილებანი.

ჩვენ არ ვასახელებთ ეპიურ ლექსებს, რომელთა სიუჟეტებიც მთქმელების მიერ ფაქტების აღწერითაა განვითარებული. ასეთი ლექსებით მეტად მდიდარია ქართული საინსტორიო ციკლები. მათი არსებობა არავისათვის სადავო არ არის. ლირიკული და ლირიკულ-ეპიური ნიმუშების მოკვანითა თუ დასახელებით ჩვენ აღვნიშნეთ ამ:

¹ კ. უმიკაშვილი, ხალხ. სიტყვ., გვ. 107.

² დ. ხიზანიშვილი, ფშაური ლექსები.

³ „სამშობლო“, 1915 წ., № 102.

პოეტური ჟანრის უგულვებელყოფა ცნობილი ფოლკლორისტიების მიერ საისტორიო ლექსების განმარტებისას.

* * *

ქართულ ხალხურ საისტორიო ციკლებში პროზაული და პოეტური ტექსტების ოდენობა არ არის თანაბარი. ზოგ ციკლში პროზა სჭარბობს პოეზიას; ზოგში კი პირიქით, ლექსები სჭარბობენ პროზაულ ტექსტებს. ასე, მაგალითად, დავით აღმაშენებლისა და შაჰ-აბასის ციკლები მხოლოდ პროზით არიან წარმოდგენილნი; ვახტანგ გორგასლისა და თამარ მეფის ციკლებში პროზა სჭარბობს პოეზიას, თუმცა უკანასკნელი პოეზიის ნიმუშებითაც მდიდარია; პროზა სჭარბობს პოეზიას აგრეთვე სოლომონ პირველისა და სოლომონ მეორის ციკლებში. ბახტრიონის, ზურაბ ერისთავისა და ერეკლე მეორის ციკლები უფრო მეტად ლექსებითაა მდიდარი; შალვა ახალციხელის ციკლი კი მხოლოდ ლექსებს შეიცავს. ჩვენ არ ვფიქრობთ, თითქოს დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობისა, ან შაჰ-აბასის მიერ ქართველი მოსახლეობის აკლებადე ლექსები არ შექმნილიყოს; ან შალვა ახალციხელის გმირობა პროზაულ ნაწარმოებებშიც არ ყოფილიყოს ასახული. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამ ციკლების ყველა ჟანრის ნაწარმოები ჩვენამდე არ არის მოღწეული. ქართული ფოლკლორის საისტორიო განყოფილებისათვის დაწახასიათებელი არ არის ერთი რომელიმე პირის ან მოვლენის ირგვლივ მხოლოდ ლექსების დაჯგუფება, ან მეორეს ირგვლივ კი — პროზაული ნაწარმოების დაჯგუფება. პროზაული და პოეტური ტექსტების რაოდენობას ციკლში მისი რეალური საფუძვლის ხნოვანობა არ საზღვრავს. ამ შემთხვევაში დიდი მნიშვნელობა აქვს ციკლის გეოგრაფიული გავრცელების არეს. ფართო გავრცელების ციკლები მდიდარია როგორც პროზაული, ისე პოეტური ნაწარმოებებით, რადგანაც ისინი საქართველოს სხვადასხვა რაიონის პოეტურ თავისებურებებს ავლენენ. ასეთია, მაგალითად, თამარ მეფის ციკლი. გავრცელების ვიწრო არის მქონე ციკლების ნაწარმოებები ერთი ან რამდენიმე კუთხის პოეტური თავისებურებების მაჩვენებელია. შემთხვევითი არ არის, რომ ზურაბ ერისთავისა და ბახტრიონის ციკლების წამყვანი ჟანრი ლექსებია. პირველი მთლიანად და მეორე კი მეტწილად პოეტური მთის ზეპირსიტყვიერებაა.

ხშირია შემთხვევა, როდესაც ერთს ციკლში ერთსა და იმავე თემაზე გავრცელებულია ლექსიც და პროზაული ნაწარმოებიც. ასე,

მაგალითად, ივრის ფშავში ერთსა და იმავე დროს ჩაწერილია თამარ მეფის ციკლის ერთსა და იმავე თემაზე შექმნილი ლექსიცა და ლეგენდაც. ამ ლეგენდის მიხედვით თამარ მეფე „იმდენი წმინდანი ყოფილა, რომ ზღვებზე ანაფორა დაუგავ და ისე დავალა ზღვაზე და ჰაერში. მაშინ თამარს ზღვაში სამანად ისარ ჩაუგავ და ხმელეთი ჩვენკე დაუგდია“¹. ლეგენდის შესატყვისია სოციალურ ფუნქციასთან დაკავშირებით ზემოთ მოყვანილი, ლაშარობაზე შესრულებული საფერხულოს ნაწილი². ამგვარი მოვლენა ხშირია თამარ მეფის ციკლში: მიტოვებული ბავშვს გაზრდა ირმის მიერ და მისი პოვნა მონადირეთაგან არის თემა როგორც ლექსის, ისე ლეგენდისა; თამარის ნადირობაზე, საყვარელი ფრინველის გაფრენაზე, მისი დამკერი ქაბუკის აზვირთებულ ტალღებში დახრჩობაზე და სხვა, არსებობს ლექსიცა და ლეგენდაც; თამარის დროს განვითარებული მშენებლობა არის თემა, როგორც ლექსებისა, ისე გადმოცემების, თქმულებებისა და ლეგენდების. ასეთივე მოვლენებით სხვა ციკლებიც ხასიათდებიან. თუშ-ფშავ-ხევსურების მიერ ბახტრიონის ციხის აღება ასახულია ლექსებსა და გადმოცემებშიც; ზურაბ ერისთავის მიერ წმინდა ხის შეგინება არის თემა ლექსისა და ლეგენდისა; მამუკა ქალუნდაურის მიერ ზურაბ ერისთავის ლაშქრის გაწყვეტაზე გავრცელებულია ლექსებიცა და თქმულებებიც; ერეკლე მეორის შეუღარებელი გმირობა ასპინძის ომში, კერძოდ, კობტა ბელადის მოკვლა და მრ. სხვა, ასახულია ლექსებშიცა და გადმოცემებშიც. მაგალითები დაუსრულებლად შეიძლება გაიზარდოს. ასეთი მოვლენა ქართული ხალხური სიტყვიერების სპეციფიკა არ არის და აღნიშნულია სხვა ხალხთა შემოქმედებაშიც. ერთსა და იმავე თემებზე შექმნილი ლექსებისა და პროზაული ნაწარმოებების ურთიერთობაზე მეცნიერებაში სხვადასხვა მოსაზრებაა გამოთქმული. ზოგი მკვლევარი, მაგალითად, ტ. მარეტჩი წარმოშობის თვალსაზრისით პრიორიტეტს პროზას ანიჭებს. ლექსის მოტივები მისი მოსაზრებით პროზაული ნაწარმოებიდანაა წასესხები³. ნ. კრავცოვმა გააკრიტიკა მარეტჩი და საწინააღმდეგო მოსაზრება წამოაყენა: „Не песни выросли из сказок,

¹ ენიშკის მოამბე, XI, გვ. 129.

² იქვე, გვ. 131 — 132.

³ T. Maretić, Kosovski dogadjaji i junaci u narodnoj enici, „Rad“, 1859, XCVII, გვ. 69 — 81.

ლენასთან გვაქვს საქმე: 1. ნაწარმოების სიუჟეტის განვითარებაში ლექსი დამოუკიდებელი ეპიზოდი ან მომენტი; 2. მსგავსად ეპიზური ციკლის ცნობილი ნაწარმოებებისა („ამირანიანი“, „ტარიელიანი“, „როსტომიანი“, „ეთერიანი“) სიუჟეტის განვითარებისას პროზად გადმოცემული ამბავი შთაბეჭდილების გაძლიერების მიზნით ლექსად მეორდება.

ფორმათა შერევის პირველი ტიპის ნიმუშებით საქმაოდ მდიდარია ქართული ფოლკლორის საისტორიო განყოფილება. თამარ მეფის ციკლიდან სანიმუშოდ მოგვყავს თამარ მეფისა და რუსთაველის შესახებ არსებული გადმოცემა: „თამარი ძლიერ გაკვირვებული იყო რუსთაველის ნიჭით და ერთხელ უთხრა, რომ დაეწერა რაიმე და უნაყოფოდ არ დაშარბულიყო მიწაში მისი ტვინი. რუსთაველმა უთხრა, რომ მასაც, როგორც დედოფალს, რაინე დაეტოვებია ძვირფასი საუნჯე. თამარმა ამაზე მიუგო:

თამარ დედოფალი ვრყავ,
კარგი საქმე დავიგდევო,
ზღვაში ჩავყარე მიჯნები,
ხმელეთზე სახელი გავიგდევო,
ამდენი საქმის მოქმედმა
ცხრა ადლი ტილო წავრევო.

რუსთაველმა მიუგო:

თითი მიგიგავს კალ მსა.
ტურჯასა მწერალისასა,
ბაგენი ვარდის ფოთოლსა —
შორს მოფენილსა მხისასა.
სითეთრე თოვლის ნაბუქსა,
იაღბუხისა შოისასა.
რაც ჯგლი კაცი შენ გნახავს —
რჯულსაც განაგდებს თვისასა.

ანის შემდეგ შეუდგა იგი თავის „ვეფხის ტყაოსნის წერას“¹. ფორმათა შერევის ასეთი ტიპის ნიმუშებია ამავე ციკლიდან წინა თავში აღნიშნული გადმოცემები „ვეფხის ტყაოსნის“ სტროფების შექმნაზე. ასეთი ტიპის ნაწარმოებებით მდიდარია ახალი ციკლებიც. ამის ნიმუშია მაგალითად გადმოცემა ერეკლე მეფისა და თუშის შესახებ: „ერთხელ მეფე ერეკლე თავისი ცოლით მიდიოდა.

¹ მის. ჩიქოვანი, ხალხ. ვეფხის ტყაოსანი, მეორე გამოცემა.

გზაში ამათ წესვდა თუში თავისი ცოლით. მეტეს თუწის ცოლი
ძალიან მოეწონა და თუშს უთხრა:

— მივდივარ ყარაიასაო,
იქ ვაგებ სარაიასაო,
შე ქალი შე მომეცო,
ჩავცემე დარაიასაო.

თუშმა უპასუხა:

— არც მივალ ყარაიასაო,
არც ვაგებ სარაიასაო,
ქალი ქალში გამიცელებე,
რას ვაჭნევ დარაიასაო.

მოეწონა თუშის მოსწრებული პასუხი მეფე ერეკლეს და ხალათი
უბოძა თუშს¹. ფორმათა შერევის მხრივ ასეთივე ტიპისაა ამავე
ციკლიდან „მეფე ირაკლის მასპინძელი“²; სოლომონ პირველის ციკ-
ლიდან „სოლომონ პირველი დიდი“³; „ხრესილის ომი“⁴ და მრ. სხვა.

ფორმათა შერევის მეორე ტიპის ნიმუშად ძველი ციკლებიდან შეიძ-
ლება მივიჩნიოთ კახელი მთქმელის ჰომიას თქმულება ვახტანგ გორგა-
სალზე⁵. პროზად ნათქვამი ამბების ლექსად განმეორების უფრო.
ტიპიური ნიმუშებია ბესარიონ გაბურის გადმოცემები და თქმულე-
ბები. სანიმუშოდ მოგვყავს ადგილი თქმულებიდან „ზურაბის ლაშ-
ქარი კვესურეთში და მამუკა ქალუნდაურის“⁶. ამ თქმულებით, ქა-
ლუნდაურმა ბევრი მეომარი მოუკლა ზურაბ ერისთავს. მოკლულთა
გროვაში ერთი გვამი აყირაედა „მაშინ ჩაუგავ კმალ ქალუნდაურს,
უთქომ დამჩაღალ ზურაბის ჯართად: „მშვიდობით, კელ მაგიმარ-
თასთ! ღმერთმ აღარ მამც მეტის კოცის ნებაი“ და ამბარუნელი.
ნაომარში, გზის პირში, სამან ჩაუგდევ, უთქომ: „ვინაც ჩემ სიკე-
დილიდგეს ამაზე მგზავრ აივლ-ჩაივლის და ვინაც ამ სამანთან სავს-
ყანწს არაყიანს არ დაღლოცავს, ამ ჩემის კმლის ცოდვა ეყიდას,
რაც ჩემ კმალს ცოდვა უქნავ და კაც მაუკლავ“. მაშინ ნათქვამი ას:

„მოუვლენ მთას იკითითა ნაპირის ადგილისანი.
„მამუკას ქალუნდაურსა თან მახყვეს შუქნი მზისანი,
„ბეკენთ გორ ჩამაეწივა, ჭრნა ლაშქარს ზურაბისანი.

¹ ფოლკლ. სექც. მას. № 1987ა.

² „დროება“, 1878 წ., № 149.

³ „აკაკის კრებული“, 1898, № IX.

⁴ „ძვ. საქართველო“, II, გვ. 4.

⁵ „დროება“, 1865 წ., № 25.

„ამანდით ამბარუნელიმა სამანნ ჩახყუნდა ქვისანი:
„ვაქამ ქნას ყველამ აესრა, ვინც ლაკნას აეს ქვიშანი!
„ვინც ამას გადასცილდების, ცოლვან ეკიდნან კმლისანი!“¹

უნდა აღინიშნოს, რომ ფორმათა შერევის ასეთი ნიმუშები ქართულ საისტორიო ნაწარმოებებისთვის ისე დამახასიათებელი არ არის, როგორც პირველი ტიპისა. ეს გარემოება საისტორიო ნაწარმოებთა კომპოზიციური თავისებურების მაჩვენებელია. მათთვის ეპიზოდების, მოტივების, აღწერათა და სხვა ეპიური განმეორებანი ისე დამახასიათებელი არ არის, როგორც მაგალითად ზღაპრებისთვის, ან კიდევ ეპიური ციკლის ნაწარმოებებისათვის. ასეთ განმეორებათა ხშირი შემთხვევები სერბულ ეპოსში ნ. კრავცოვმა შემოქმედთა აზროვნების თავისებურებით ახსნა. მისი მოსაზრებით ხშირი განმეორებანი ფეოდალურ-არისტოკრატიულ წარმოდგენათა შეზღუდულობის შედეგია².

ასეთი მოსაზრება ვულგარული სოციოლოგიზმისთვისაა დამახასიათებელი. განსაკუთრებით მიუღებელია იგი ქართული ფოლკლორის იმ ეანრებისთვის, რომელთაც ახასიათებთ ეპიზოდების, მოტივების, ეპითეტებისა თუ სხვათა განმეორებანი. ქართული ზღაპრები ან კიდევ ეპიური ციკლის ნაწარმოებნი: „ამირანიანი“, „ეთერიანი“ და სხვები, მშრომელი ხალხის ჯანსაღი პერსპექტივებისა და მდიდარი წარმოდგენების საფუძველზეა შექმნილი. მათი კომპოზიციაც ამ ჯანსაღი პერსპექტივებითა და მდიდარი წარმოდგენებითაა განსაზღვრული. კომპოზიციური სხვაობა ქართული ფოლკლორის სხვადასხვა დარგებს შორის სხვადასხვა სოციალური წრის წარმოდგენების მაჩვენებელი კი არ არის, არამედ — მათი სხვადასხვაგვარი სოციალური ფუნქციისა. ზღაპარმა ისტორიის გრძელმანძილზე გართობითი ფუნქცია განიმტკიცა. პროფესიული მეზღაპრენი დროს შემოკლებისა და შთაბეჭდილების გაძლიერების მიზნით აქიანურებდნენ თხრობას. განმეორებებით ავრცელებდნენ ზღაპრის შინაარსს. საისტორიო ნაწარმოები კი, როგორც აღენიშნეთ, იშვიათად თუ ყოფილა უბრალო გართობის საშუალებად.

ამის გამო ეპიზოდების განმეორებანი, თხრობის პროცესში სიტუაციებისადმი დაბრუნება და სხვა, რაც აქიანურებს შინაარსს, მათთვის დამახასიათებელი არ არის. საისტორიო ნაწარმოებისთვის

¹ წელიწადული; გვ. 159 — 160.

² Н. К р а в ц о в, Сербские народные песни, Сербский эпос, стр. 59—73.

დამახასიათებელია შინაარსის ზომიერი თანმიმდევრობით გან-
ვითარება, ეპიზოდთა შორის მტკიცე ურთიერთობის დადგენა. აღ-
სანიშნავია ისიც, რომ საისტორიო ნაწარმოებისთვის უცხოა სამ-
მაგობის კანონი, რაც დამახასიათებელია ფანტასტიკური ზღაპრის-
თვის. ჩვენ მიერ მოყვანილი თუ დასახელებული განმეორებათა შემ-
ცველი შერეული ფორმის საისტორიო ნაწარმოებები ზღაპრებისა.
და ეპიური ციკლის ნაწარმოებთა გავლენას განიცდიან. ისინი,
როგორც თავის ადგილას ვნახავთ, ისეთი ტიპის მთქმელების ვა-
რიანტებია, რომელთაც ენრობრივად მრავალფეროვანი რეპერ-
ტუარი აქვთ.

* * *

საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებები სიუჟეტთა მთლიანობით ხა-
სიათდებიან. მათში მეტწილად თითო ისტორიული მოვლენაა გად-
მოცემული, ხოლო სიუჟეტის განვითარებაში ზოგ შემთხვევაში რა-
მდენიმე ეპიზოდი ან მომენტი აღინიშნება. მოცულობის მხრივ-
ისინი ისე, როგორც ზეპირსიტყვიერების სხვა დარგის ნაწარმოე-
ბები, სიმოკლით ხასიათდებიან. ხალხური ნაწარმოები შედარებით
ლიტერატურულთან (გამონაკლისს წარმოადგენენ ლექსები და ნო-
ველები) ზეპირი ტრადიციის გამო მოცულობით მოკლეა. ამ შემ-
თხვევაში დიდ როლს თამაშობს მეხსიერება. ლირიკული და ლირი-
კულ-ეპიური ლექსები უფრო მოკლე მოცულობისაა, ვიდრე—ეპი-
ური. ასე, მაგალითად, ლექსი „ასპინძის ომი“, რომელიც ვრცლად-
აწერილი ისტორიული მოვლენის ადგილზე უნდა იყოს შექმნილი,
თითქმის პოემა¹. რაც შეეხება პროზაული ენრის ნაწარმოებებს,
თუ ციკლის რეალური საფუძველი შორეულ ეპოქაშია, მაშინ უმე-
ტეს შემთხვევაში გადმოცემები უფრო მოკლე მოცულობის არიან,
ვიდრე თქმულებები და ლეგენდები. მათ შორის ამ მხრივ ისეთივე
შეფარდებაა, როგორც ფანტასტიკურსა და რეალისტურ ზღაპრებს
შორის. გადმოცემისთვის, ისევე, როგორც რეალისტური ზღაპრის-
თვის, დამახასიათებელი არ არის ტრადიციული მოტივების ეპიური-
დამუშავება. ეს გარემოება გავლენას ახდენს ნაწარმოების მოცუ-
ლობაზე. კვლევის ობიექტად აღებული ციკლების ნაწარმოებთა.
ერთი ნაწილი წარმოშობიდანვე ლეგენდა ან თქმულება იქნებოდა.
რადგანაც ზოგი ისტორიული პირი სიცოცხლეშივე ზებუნებრივად

¹ ხალხ. სიტყ. ე. თაყაიშვილის რედ. ნ. I, გვ. 417 — 418.

რყო წარმოდგენილი. მაგრამ ბევრი ლეგენდისა და თქმულების პირველი სახე მარტივი ამბავი ან გადმოცემა იქნებოდა. მათ შემდეგ შეიძინეს ფანტასტიკური ელემენტები და მოცულობითაც გაიზარდნენ. არ შეიძლება ითქვას, რომ ამბები ან გადმოცემები ყოველთვის განიცდიდნენ ასეთ პოეტურ ევოლუციას. ბევრი მათგანი არ იცვლება თანრობრივად და თაობიდან თაობაზე გადასვლისას სავრძნობლად იკვეცება. ასე რომ, ზოგი გადმოცემა წარმოშობით ისე ნოკლე მოცულობის არ იქნებოდა, როგორც მან ჩვენამდის მოაღწია. მასში აწერილი ისტორიული მოვლენის ან პირის დანახასიათებელი დეტალები დროთა ვითარებაში დაეიწყებას ეძლევა და რჩება მოცულობით მოკლე ნაწარმოები. ამის ნათელი ილუსტრაციაა ზემოთ აღნიშნული კანდელაკის ვრცელი გადმოცემა სოლომონ პირველის შესახებ და მოკლე მოცულობის, მისი ახალი რაჭული ვარიანტები. ნაწარმოებთა აგებულების საკითხთან დაკავშირებით აღსანიშნავია მათში ისტორიულ მოვლენათა ეპიზოდებისა, მომენტებისა და პერსონაჟების რაოდენობისა და ურთიერთობის საკითხი. ჩვეულებრივ ზღაპრებში, ეპიკური ციკლის ნაწარმოებებში ან კიდევ რუსულ ბილინებში ერთ გმირზეა ლაპარაკი. ასეთი მიდრეკილება იგრძნობა საისტორიო ნაწარმოებთა აგებულებაშიც. ამ ნხრივ ძველი და ახალი ციკლების ნაწარმოებებს შორის განსხვავებაა. როგორც ზემოთ ვნახეთ, ნაწარმოებებში ასახული ისტორიული მოვლენა განუწყვეტელი შემოქმედებითი პროცესით კარგავს კონკრეტულობას და ზოგად სახეს ღებულობს. ამიტომ რაც უფრო შორეულ ეპოქაშია ნაწარმოების რეალური საუფძველი, მით ნაკლებია მასში ისტორიული მოვლენის ეპიზოდები და მომენტები. ასეთ ნაწარმოებში რამდენიმე პირის მოქმედებაც ერთ ძირითად პერსონაჟშია განსახიერებული. როგორც განხილული მასალებიდან ვნახეთ, ძველი ციკლების ნაწარმოებებში არსებითად ერთ გმირზე და ზოგადად მასაზეა ლაპარაკი. ამ ნაწარმოებებში ასახული აგრესორთა მოქმედებანი ეროვნული გმირის სახეს აძლიერებს. ასე მაგალითად, ოსი ბაყათარის, თურქების და სხვათა მოქმედება აძლიერებს ვახტანგ გორგასლის გმირულ სახეს; დავით აღმაშენებლის ციკლის ნაწარმოებებშიც საგმირო საქმეები დიდებული მეფის სახეშია კონცენტრირებული. დანახასიათებელია ამ მხრივ ის გარემოებაც, რომ ტრადიციულ სიუჟეტზე აგებული ლეგენდით იგი უშუალოდ თითონ არის ბოროტი ძალის შემპყრობი; თამარ მეფის

ციკლის მრავალრიცხოვან ნაწარმოებთა სიუჟეტებიც ძლევამოსილია ქალის დახასიათებითაა განვითარებული. ხონთქარის, შაჰ-აბასის თუ სხვა აგრესორთა მოქმედებანი აძლიერებენ თამარის გმირულ სახეს. მასის მოქმედება ამ ციკლის ნაწარმოებში განზოგადოებულია. ხალხის სულისკვეთება თამარის დემოკრატიულ სახეშია მოცემული. რაც შეეხება თამარ მეფისა და შოთა რუსთაველის ურთიერთობის ამსახველ ნაწარმოებებს, ისინი პირობით შევიტანეთ ამ ციკლში. უნდა ითქვას, რომ ისინი თანაბრად ანსახიერებენ დიადი ეპოქის ამ ორ დიდ პიროვნებას. ძირითად ერთ გმირზეა ლაპარაკი შალვა ახალციხელის ციკლის სიმღერებშიც. განჯის წარმოადგენს ლექსი, რომლითაც თურქების წინააღმდეგ შალვასთან ერთად მისი ძმა ივანეც იბრძვის.

ახალი ციკლების ნაწარმოებებში, როგორც თავის ადგილას აღვნიშნეთ, ისტორიულ მოვლენებს შერჩენილი აქვთ კონკრეტულობა. მოვლენების ეპიზოდები და მომენტები შედარებით ძველი ციკლების ნაწარმოებებთან მრავალრიცხოვანია. ახალი ციკლის ნაწარმოებთა სიუჟეტები რამდენიმე გმირის მოქმედებით ან დახასიათებით არის განვითარებული. ასე, მაგალითად, სოლომონ პირველის შესახებ კანდელაკის გადმოცემის შინაარსი შეიცავს სოლომონ პირველის, როსტომ ერისთავის, ლევან აბაშიძის, პაპუნა წერეთლის, იოსებ კათალიკოსის და მრავალ სხვა პირთა მოქმედებასა და დახასიათებას¹; სოლომონ ლიონიძის მოურავის მაზღარაძის გადმოცემის შინაარსი ვითარდება სოლომონ მეორის, სოლომონ ლიონიძის, ზურაბ წერეთლის, მთავარმართებელი ციციანოვის, რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე პირველის და სხვათა მოქმედებითა და დახასიათებით²; ალა-მაჰმად-ხანის მიერ თბილისის აოხრებაზე არსებულ გადმოცემაში ლაპარაკია ერეკლე მეორის, ალა-მაჰმად-ხანის, იბრაიმ-ხანის, ერეკლეს მოლალატეების (ბებუთოვის, ბრმა მირუაშვილის, არზუმანაშვილის, ივანეს), შიკრიკის და სხვათა შესახებ³. ეს გარემოება ახალი ციკლების მხოლოდ პროზაული ჟანრის ნაწარმოებთა დამახასიათებელი არ არის. მრავალ ლექსშიც თანაბრად ანსახილული რამდენიმე გმირის მოქმედება. რამდენიმე გმირის მოქ-

¹ აკაკის კრებული, 1898 წ., № IX.

² საქ. ი. არქ., 555. გვ. 10, ფ. 114.

³ ირაკლი მეფის მტრები, „დროება“, 1878 წ., № 190.

მედებით ვითარდება ზურაბ ერისთავის ციკლის შემდეგი ლექსისა
შინაარსი:

ზურაბ ჩამოჯდა როშკის გორს,
თან ხყონან თავის ყმანიო,
ახიელციხეს მოხჭადნის,
კუთხს არ შეღვლიჯნეს ქვანიო.
ამ ქავთარაულთ ვაყებსა
ერტყა ნაცადნი ხმალნიო,
ალიეთ ბაბღეს უთხარით,
ბერო, გვიპირე მხარით,
არდანათ ხომიზაურსა —
არ დაგვიმტვრივენ რქანიო.
შერუმამ მათურლისშვილმა
ფეხებმა გაშალნა მწკალნიო.
ემაგის ლექსის მათქვამი
ზიზნის პატრონი ვარით,
მიტერავ ბლახურის ძესა
შიშნას თოფის ტანიო* 1.

რამდენიმე გმირის მოქმედებით ლექსის შინაარსის განვითარება განსაკუთრებით ერეკლეს ციკლისთვის არის დამახასიათებელი ასეთია, მაგალითად, მეტად გავრცელებული ლექსი „ავარდა ბატონიშვილი“. მოგვყავს ილია ქავქავაძის მიერ ჩაწერილი ვარიანტი:

ავარდა ბატონიშვილი
ურჯულო ნათათალიო,
კაცი დალალა ხევსურეთს.
სად მყვანდეს უნჯნი ყმანიო.
ეგრე წამოვლენ ხევსურნი,
ისრო მარლზედ ცხვარიო.
ერეკლეს დღეეთს მიუვლენ,
სრუ წყრობით არ იქნებისო,
გარდაავლივა სურამი,
ჯარ აწყვერს მიუდგებისო.
დაბრუნდა იარაღი,
მაგას რა მფეგვრებისო.
შაჰსწუხდა ბატონიშვილი:
ჯარი სრუ გამიწყვდებისო.
მაახსენებენ ხევსურნი:
„დღე ჩვენი გარდახდებისო“.
ჯარჩაგით გამოერჩინეს,
ერეკლეს თან ჩაჰყვებისო,

1 პ. უმიკაშვილი, ხალხ. სიტყვ., [გვ. 90.

სუმბათა ლოხაურისძე
 ლაშქართა გაღმეტდებისო,
 დედით ძმით გაჯავრებული
 ძმას აღარ ასძრახდებრსო,
 აბაი ბიტურათაი
 დედასამც დაურჩებისო,
 ხელში აქვს ლეკის მთეარი,
 ესრეე არ დაუცდებისო,
 საც აბა დაეტანების,
 ცალე კი არ დარჩებისო.
 ვრეკლეს ბატონიშვილსა
 ომი ცხენ და ცხენ ხდებისო,
 დაკათა კოხტა ბეღადი,
 გლენს როდი ვკადრებისო¹.

რამდენიმე პერის მოქმედება და ხასიათია ასახული სოლომონ პირველისა და სოლომონ მეორის ციკლების ლექსებში: „სააბაშიო შეშინდა“², „რეჯება და არჩილ გიეი“³, „შაქარა კიენაძე“⁴ და სხვ.

სამგირო-საისტორიო ნაწარმოებთა აგებულების საკითხთან დაკავშირებით საინტერესოა ერთი გარემოება. ხალხური სიტყვიერებისათვის დამახასიათებელია გმირის ხასიათის მისივე სიტყვასა ან მოქმედებაში გამოვლინება. ამ ნხრივ საისტორიო ნაწარმოებები ერთგვარ თავისებურებას იჩენენ. საისტორიო ნაწარმოებშიც აქვს ადგილი გმირის ხასიათის მისივე სიტყვითა თუ მოქმედებით გამოვლენას, მაგრამ მეტწილად გმირები მთქმელების აღწერით არიან დახასიათებულნი. თამარ მეფის სათნოება, ხელგაშლილობა და კაცთმოყვარეობა სხვადასხვა უანრის ნაწარმოებებში არა მხოლოდ მისი უშუალო მოქმედებითაა მოცემული, არამედ მთქმელების წინასწარი დახასიათებით. ინგილოური გადმოცემით, თამარ მეფე „ეს ანგელოზი არსებო ყველა ქართველს დედობას უწევდა, ყველას ერთნაირად უვლიდა და ეპატრონებოდა“⁵; საქარაში ჩაწერილი ლეგენდით თამარი „მეტად გულმოწყალე იყო. ისე დღე არ წაუვიდოდა, რომ რამე მოწყალეობა არ გაეცა. სამოწყალოდ ის უფრო თავის ხელით ნაკეთებს და ამ ნაკეთებში აღებულ ფულს არიგებდა“⁶. ასე-

¹ პ. უმიკაშვილი, ხალხ. სიტყვ., გვ. 97 — 99.

² იქვე, გვ. 115.

³ ხალხ. სიტყვ., ექ. თაყაიშვილის რედ., ნ. I, გვ. 6 — 7.

⁴ იქვე, გვ. 5 — 9.

⁵ „საქ. კალენდარი“, 1890 წ., გვ. 415.

⁶ „მოგზაური“, 1901 წ., № 8, 9.

ვეა ასახული ლექსებში შალვა ახალციხელის უალრესად კეთილშობილური, მაღალი ადამიანური გრძნობები. მთქმელებს გმირის დიდი სიყვარული სამშობლოსა და მეგობრებისადმი განსახიერებელი აქვთ არა მხოლოდ მისი უშუალო მოკმედებით, არამედ წინასწარი დახასიათებით. საფერხულო სიმღერის ერთი კახური ვარიანტის დასაწყისში სწორედ მისი ხასიათია მოცემული:

შავეგ იყო კარგი ბიჭი, შავეგო,
კარგი გორათ აგებული, შავეგო,
ჰყავ ბატონი მადრიელი, შავეგო,
ამხანაგი მოგებული, შავეგო. ¹

ასევეა მოცემული გმირის ხასიათი მეორე ლექსშიც, რომელიც მის ტრაგიკულ ბედს უნდა ასახავდეს ჯალალედინის მრავალრიცხოვანი ჯარების წინააღმდეგ ბრძოლაში:

შალვა შურისა მძებნელი
მთას ქორებულად ჰკიოდა,
მე მონადირე მეგონა,
მას თურმე გული სტკიოდა,
წაიგდეს ვიწრო ხევშია,
მთა-ბარი სუ ხედ ხეიოდა,
გულს ერქვა თეთრი ისარი,
კილოზე სისხლი სდიოდა,
თავის თავს არა სჯაურობდა,
თავის სწორებსა სჩიოდა.
ორასი თურქის მომკვლელი
უომრობასა სჩიოდა ².

ასეთივე მოვლენებთან გვაქვს საქმე ახალი ციკლების ნაწარმოებებშიც. სოლომონ ლიონიძე, მისი თანამედროვე მთქმელის დახასიათებით, ერეკლე მეორის „ერთგული ყმა და სახელგანთქმული საქართველოს მსაჯული იყო“. იმავე მთქმელის სიტყვებით, სოლომონ მეორე „ადვილად დამჯერე იყო“, ზურაბ წერეთელი კი „ვერაგი სახლთუხუცესი“ ³; ხრესილის ომის შესახებ არსებული გადმოცემით სოლომონ პირველის თანამედროვე თავადი „როსტომ ნიჭარაძე ყოფილა მეფის საყვარელი კაცი და იმ მშვენიერის კაცების დროს გამოსარჩევი თვალტანადი იყო თურმე. ნშვიდობიანი

¹ პ. უნიკაშვილი, ხალხ. სიტყვ., გვ. 368.

² „კოპუნისტი“, 1941 წ., № 260.

³ საქ. ც. არქ., 555, გვ. 10, ფ. 114.

ხასიათისას და ზნისას თვალები ჰქონია, რომ დამითაც ისე ხედავდა თურმე, როგორც დღე, მარა ერთი ისეთი თვისებაც ჰქონებოდა, რომ მაშინდელ დროში თითოთ საჩვენებელი ყოფილა: ნამეტანი ზფრთხალი თურმე იყო¹. მსგავსი მაგალითების მოყვანა მრავლად შეიძლება.

* * *

ხალხური სიტყვიერების პოეტურ თავისებურებათა შორის აღსანიშნავია საერთო ადგილებისა და ტიპური, მზა ფორმულების როლი სიუჟეტის განვითარებაში.

ზღაპრებისათვის დამახასიათებელი შესავლისა და დასასრულის ტიპური ფორმულები, რომელთაც შინაარსის გასააზრებლად გარკვეული ფუნქცია აქვთ², საისტორიო ნაწარმოებისთვის უცხოა. საისტორიო ნაწარმოებთა მთქმელებს მომხდარი ფაქტების სინამდვილით გადმოცემის პრეტენზია აქვთ და არც სჭირდებათ ასეთი ტრადიციული ფორმულები.

სადმირო-საისტორიო ლექსი ხშირ შემთხვევაში ისტორიული პირისადმი მიმართვით იწყება:

შენ ერეკლე ოქმიანო,
ცხენ ლამაზ უნ-გრიანო³ *

„ზურაბო ერისთვისშვილო,
სისხლისამც დაგლევეს წყალიო“⁴.

„ზეზვაო გაფრინდაულო,
ცოტა მოკლეო ენითა“⁵ და მრ. სხვა.

მეტწილად საისტორიო ლექსი მასში გადმოცემული ისტორიული მოვლენის ან ფაქტის აღწერით იწყება:

„ზურაბ როშკის გორ ჩამოჯდა,
თანა ზყავ თავის ჯარიო“⁶;

„აბდულია შეიკაზმა
ჯაკვითა და ჯინჯილითა“⁷ და მრ. სხვა.

¹ „ძველი საქართველო“, ტ. II, განყ. 4.

² Ю. М. Соколов. Русский фольклор, აღნიშნ. გამოც, გვ. 328 და სხვა; ქს. სიზარულიძე, ქართული ზღაპრის საკითხები, გვ. 88 — 108.

³ პ. უმიკაშვილი, ხალხ. სიტყვ., გვ. 106.

⁴ აკ. შანიძე, ხალხ. პოეზია, გვ. 7.

⁵ იქვე, გვ. 328.

⁶ იქვე, გვ. 6.

⁷ ხალხ. სიტყვიერება, ექ. თაყაიშვილის რეკ., წ. 1, გვ. 415.

მარტივად და ყოველგვარი შესავლის გარეშე იწყება პროზაული ჟანრის საისტორიო ნაწარმოებებიც: „თამარ მეფე, დედოფალი ძლიერ სახელოვანი მეფე იყო“¹; „ერეკლე დიდი მეომარი მეფე იყო“² და მრ. სხვა.

პროზაული ჟანრის ნაწარმოებებში, სიუჟეტის განვითარებისას ეპიზოდთა დაკავშირების მიზნით საერთო ადგილების გამოყენება, მცირე გამონაკლისის სახით გვხვდება. ასეთ შემთხვევებში მთქმელები ზღაპრების ან კიდევ ეპიური ციკლის ნაწარმოებთა გავლენას განიცდიან. ამის ნიმუშია ვახტანგ გორგასლის ციკლის გადმოცემა „როგორ შეიქმნა სახელწოდება „მეტეხი“. გადმოცემის სიუჟეტის განსავითარებლად მთქმელს გამოუყენებია გავრცელებული ზღაპრული მოტივები: მომავალი გამირისთვის დაყვედრება იმის გამო, რომ არ იცის მტრისაგან გატაცებული ნათესავის შესახებ და ძუძუზე კბილების მოჭერით დედისაგან ნამდვილი ამბის გაგება³; ზღაპრის გავლენის შედეგია აგრეთვე თამარ მეფის ციკლის ლეგენდის ვარიანტების მიხედვით დატყვევებული შუქურვარსკვლავის მეშვიდე ოთახში⁴ ან მეცხრე ყუთში ჩაკეტვა⁵.

საერთო ადგილების გამოყენებით საისტორიო ლექსები განსხვავდებიან პროზაული ჟანრის ნაწარმოებებისაგან. ამ მხრივ ისინი არასაისტორიო ლექსებთან შედარებით არაერთარ თავისებურებას არ იჩენენ და უხვად შეიცავენ საერთო ადგილებს. ხშირ შემთხვევაში ერთი და იგივე მომენტი სხვადასხვა ციკლის ლექსების საერთო ადგილია. შალვა ახალციხელის შესახებ არსებული ლექსის მიხედვით საქართველოში შემოსეულმა მტერმა:

„დაადო ხორასანია,
წყალი არ ეყო სასმელად —
მტკვარი და ალაზანია,
ბალახი საძოვნელადა —
თრიალეთისა მთანია“⁶.

¹ „მოგზაური“, 1901 წ., № 8, 9.

² ფოლკლ. სექც. მა'ს. № 18322.

³ „მოგზაური“, 1902 წ., № 9, 10. შდრ. „როსტომიანის“ ვარიანტს ან კიდევ ჯადოსნურ ზღაპრებს.

⁴ თქმულება თამარ დედოფალზე, „კრებული“, 1898 წ., № 8.

⁵ Предание о парике Тамары, Сборник мат., т. XIII, стр. 44.

⁶ ხალხ. სიტყვ., ექ. თაგაიშვილის რედ. ტფ., I, გვ. 373.

თუშური ლექსის მიხედვით, ხევსურების წინააღმდეგ ამხედ-
რებულმა

„ხუაბმა ერისთვის შვილმა
შეჰყარა დიდი ჯარიო,
შემოაყენა არაგვსა,
არ ჰყოფნის აღაზანიო.
საძოვრად — ბალახიანი
ეგ თრიალეთის მთანიო“¹.

ფრეკლე მეორის ციკლის ლექსის მიხედვით შემოსეულმა მტერმა

„დასწერა წიგნები
კახთ ბატონთაა ძალიო:
„სასმელად არ მეყოფისო
აღაზანი და მტკვარიო,
მოსაძოვრად ბალახი
თრიალეთისა მთანიო.“²

ეს ადგილი მოხვეწურ პოეზიაშიც გვხვდება მეცხვარეებზე ლექთა
შარბიელი რაზმების თავდასხმის აწერასთან დაკავშირებით:

აღაზანს გადმოსწოლია
გულხოკერაის ჯარიო,
სასმელათ აღარ ჰქმანობს
აღაზანი და მტკვარიო“³.

საერთო ადგილია შალვა ახალციხელის შესახებ არსებულ ლექსში
ჭმირის დალუპტის ამბის დედასთან მიტანა და მშობლის მოთქმა:

„დედას კაცი ზოუვიდა:
„შენი შველეგ მოგიკლესა“.
შალვას დედა მოტიროდა,
მოიშლიდა გიშრის თმასა:
— ჩემსა შალვას რა მოკვლავდა,
თუ არ იყო ბედიაწერა.
ას-ორასი მაკისანა
ხორანნადან ტყე მოჰყვანდა...“⁴

¹ ხალხ. პოეზია, 1934 წ., გვ. 106.

² პ. უმიკაშვილი, ხალხ. სიტყვა, გვ. 110.

³ მოხვეწური ლექსები, თბილისი, 1939 წ., გვ. 125.

⁴ ხალხ. სიტყვა, ეპ. თაყაიშვილის რედ., წ. I. გვ. 114.

საქართველოში მოთარეშე ქისტებისა თუ ლეკების წინააღმდეგ ბრძოლის ამსახველ ლექსში ეს ადგილი ასეა შესული:

„დედას კაცი გაუგზავნეს:
„შენი დემურ მოგდის მკვდარი“.
„ჩემ დეხურსა ვინ მოკლავდა,
ხმელეთში განთქმული არი“.
შაჰკველა და გამოვარდა,
გადაყარა გიჟრის თმანი“¹.

საერთო ადგილია გამოყენებული ერეკლე მეორის თანამედროვე გმირის დათუნა გოშტაშვილსა თუ ქვეპირიშვილზე ნათქვამ ლექსის დასაწყისში:

„როცა დათუნა კვდებოდა,
ცა ღრუბლით იმოსებოდა“².

ხოგაის მინდის სიკვდილზე შექმნილი ლექსი ასე იწყება:

„ხოგაის მინდი კვდებოდა,
მზე წითლდებოდა, ცხრებოდა,
ცა ჰეხდა, მიწა გრგვინავდა...“³

მსგავსი მაგალითები იშვიათი არ არის საისტორიო ლექსებში.

* * *

ქართულ საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა დამახასიათებელი პოეტური ხერხებია ფსიქოლოგიური პარალელიზმები. ეს პოეტური ხერხები ნაწარმოებთა შინაარსთან, მათ იდეურ მხარესთანაა დაკავშირებული. მოქმედები მათი საშუალებით ხდიან ამბავს სახეობრივს, გმირის სახეს — გრანდიოზულს, ისტორიულ მოვლენას — ნათელს. ქართულ საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებებში შეტწილად პატრიოტული მიზნებითა და კლასთა ბრძოლის იარაღადაა გამოყენებული ფსიქოლოგიური პარალელიზმები: სიმბოლოები, ეპითეტები და შედარებანი. ასეთივე მიზნებითაა გამართლებული ნაწარმოებებში ჰიპერბოლებიც.

ქართული ხალხური პოეზიის სიმბოლიკაში აღსანიშნავია ანტი-თეზები: სინათლე და სიბნელე, სითბო და სიცივე და სხვ. ასეთი ანტითეზების ფესვები შორეულ წარსულშია. სინათლე და სითბო ნათელ წარმოდგენებთან და ბედნიერებასთანაა დაკავშირებული:

¹ პ. უმიკაშვილი, ხალხ. სიტყვ., გვ. 64.

² მოხვეური პოეზია, გვ. 135.

³ ხალხ. პოეზია, 1934 წ., გვ. 125.

სიბნელე და სიცივე კი — უბედურებასთან¹. ქართულ ხალხურ საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებებში ავი დარი, ღრუბელი, ნისლი, მზის ჩასვლა, სიბნელე და საერთოდ ბუნების სტიქია — სანშობლოს განსაცდელის სახეები. ესენი ტრადიციული ქართული პატრიოტული სიმბოლოებია. ქართული ლეგენდის მიხედვით, საშინელი მიწისძვრა კახეთში ან კიდევ თელავის ცაზე შავი ღრუბელი იმ აგრესორის დაბადების ნიშანია, რომელმაც მიწასთან გაასწორა კახეთის მოსახლეობა². მიწისძვრა და შავი ღრუბელი შაჰ-აბას პირველის სიმბოლოებია.

სანშობლოს განსაცდელის ფსიქოლოგიური პარალელია ღრუბელი ლექსში ასპინძის ომის შესახებ, რომელშიც აწერილია ტოტლებენის ლალატის შედეგად ლეკ-ოსმალთა წინააღმდეგ მებრძოლი ქართველების განსაცდელში ჩავარდნა:

ცაშა დაიწყო ღრუბლობა,
სულ დედამიწა ღვარაო,
ერეკლე აწუხერს მოსულა,
შვიდი დღე-ღამე მდგარაო.
რუსმან აართვა ლალატი,
ქურდულვებ გაიპარაო.
უკან არ წავა ერეკლე,
ჯავახეთს გაეჩქარაო.
ასპინძაში რომ ჩავიდა
დელიბაშა დაეხალაო...³

სანშობლოს განსაცდელის სახეა ავი დარი ლექსში ალა-მაჰმად-ხანის მიერ თბილისის აოხრებაზე. ეს ლექსი ასე იწყება:

ორშაბათ დილას გათენდა
ავი დილა, ავი დარი, —
ყმაწვილების კალის ლეწავს
თურქმანის ცხენის ნალი...⁴

საგმირო ლექსებში სიბნელე და ავი დარი ხშირ შემთხვევაში გმირის სიკვდილის სიმბოლოებია. გავრცელებული ლექსის მიხედვით მზის ჩასვლა და შუა ღვთაში ჩავარდნა ერეკლე

¹ ქს. სიხარულიძე, ქართული ხალხური ლირიკის სიმბოლიკის საკითხები, „მნათობი“, 1938 წ., № 6.

² Поттё, Кавказская война, т. I, выд. I, стр. 245 — 246.

³ ფოლკლ. სექტ. მს. № 23900.

⁴ ავ. შანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 23.

მეორის გარდაცვალების ფსიქოლოგიური პარალელებია¹. ამავ-
ლექსის მიხედვით ვარსკვლავების ტირილი ან ცის ნამის
დაშლა ქართველი ხალხის გლოვის პოეტური შემეცნებაა.

ერეკლეს თანამედროვე გმირის დათუნას სიკვდილიც ზემოთ
მოყვანილი ლექსის მიხედვით ცის დაღრუბლვასთანაა შეტოლებული².

პატრიოტული სიმბოლოა ამღვრეული არაგვი ლექსში
„ერეკლეს გლოვა“. ამ ლექსის მიხედვით ამღვრეული არაგვი აფო-
რიაქებული საქართველოს მთის ხალხის ფსიქოლოგიური პარა-
ლელია³.

ქართული საგმირო პოეზიის მიხედვით კარგი მებრძოლის სა-
ხეებია: ქორი, შევარდენი, არწივი, ვეფხვი, ლომი,
ირემი, ხარი და სხვ. ამ სახეების გამოყენებით პატრიოტი ქარ-
თველი მთქმელები ამახვილებენ ნაწარმოებთა ეროვნულსა და სო-
ციალურ მოტივებს.

ჯალალედინის მრავალრიცხოვანი ჯარების წინააღმდეგ ბრძო-
ლაში ლალატით დაღუპული შალვა ახალციხელი გავრცელებული
ლექსის მიხედვით „მთას ქორებულად კიოდა“ ან „გეზელ ქორი-
ვით კიოდა“⁴; ერეკლეს ბრძოლების მონაწილე მოხუცი ასე იგო-
ნებს თავის ახალგაზრდობას:

„ვაჟი ვიყავ და ვვაჟობდი.
ქორულად შევქენ ნავარდი“⁵

ხევსურული ლექსის მიხედვით ლექთა მარბიელი რაზმების წი-
ნააღმდეგ მებრძოლი, ერეკლე მეორის თანამედროვე გმირი ხთისია
ატაბიონი „შაორდენია მკრიანი“; ამავ ლექსის მიხედვით მეორე
გმირი გაიდაური არის „მანძილა რქა-ჯანგიანი“;⁶ ზურაბ ერისთა-
ვის წინააღმდეგ მებრძოლი მამუკა ქალუნდაური

„გორდი-გორ ჩამოდიოდა,
მოზუბუნებდა კარია.
აღერდის წყალში გავარდა,
ირემმ გაილა რქანია“⁷

¹ ხალხ. პოეზია, 1934 წ., გვ. 216.

² მოხეური პოეზია, გვ. 135.

³ ბ. უმიკაშვილი, ხალხ. სიტყვ., გვ. 107.

⁴ აკ. შანიძე, ხალხ. პოეზია, გვ. 491.

⁵ ხალხ. სიტყ. ე. თაყ-ის რედ., წ. 1, გვ. 221.

⁶ აკ. შანიძე, ხალხ. პოეზია, გვ. 21.

⁷ იქვე, გვ. 11.

გივი ამილახვრის წინააღმდეგ მებრძოლი გიორგა, ლექსის მიზედვით „ყვირილობის კარია“¹.

ასეთი სახეები არც პროზაული ჟანრის საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებებთან არის უცხო. დამარცხებული მტრის ჯარის სურათი ასეა მოცემული ვეფხე-ფშაველას მიერ ჩაწერილ, ასპინძის ომის ამსახველ გადმოცემაში: „ლექ-ოსმალის ჯარი, ნახა რა უბედურებაში თავის სარდალი, აირია წეროს გუნდივით, როცა მას არწივი დაუტევს“².

საისტორიო ნაწარმოებში უხვადაა გამოყენებული საგმირო ეპითეტები.

ბახტრიონის აღების მონაწილე ხოშურაული „გულრკინა“³; ერეკლეს ციკლის ლექსის მიხედვით ლეკების წინააღმდეგ მებრძოლი პოხილაური „ამამღერებს კმალსაო“⁴. მსგავსი მაგალითების მოყვანა მრავლად შეიძლება.

ქართულ საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებებში ფსიქოლოგიური პარალელიზმები ზოგ შემთხვევაში მოსწრებული სიტყვების ნიმუშებია. გონებამახვილი და ენამოსწრებული მთქმელები ტრადიციული პოეტური სახეებით მოხდენილად ახასიათებენ ისტორიულ მოვლენებსა და ისტორიული პირების ცხოვრებასა და მოღვაწეობას.

ხალხურ პოეზიაში ხოხობი ახალგაზრდა ქალის, უფრო ხშირად პატარძლის სახეა. ეს სახე დამახასიათებელია ქართულ ლაქორწილო სიმღერებისთვისაც:

მოვდივართ, მოგვიხარინ,
მოგვყავს დედალი ხოხობი⁵.

ან კიდევ:

ბიუო, აიღეთ თოფები,
ავდგეთ, წავიდეთ წყალზედა,
მოვკლათ დედალი ხოხობი,
გადავიკიდოთ მხარზედა⁶. და სხვები.

ეს ტრადიციული სიმბოლო მოხდენილადაა გამოყენებული სოლომონ პირველის პირადი ცხოვრების ამსახველ გადმოცემაში. ამ

¹ აკ. შანიძე, ხალხ. პოეზია, გვ. 18.

² ვაქაფშაველა, ორი ამბავი მეფე ერეკლეზე მთაში დარჩენილი, „ივერია“, 1902 წ., № 196.

³ ვაქაფშაველა, ტ. III, გვ. 200.

⁴ აკ. შანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 20.

⁵ ხალხ. პოეზია, 1934 წ., გვ. 177.

⁶ იქვე.

გადმოცემით სოლომონ პირველმა განიზრახა ქაჯაიას ქვრივის ცოლად შერთვა. დიდებულები წინ აღუდგნენ მეფის სურვილს. „ერთხელ მეფე სანადიროთ ბრძანდებოდა. ააფრინეს ხოხობი, მიუტივეს ქორი, მაგრამ ფრინველი თვალსა და ხელს შუა სადღაც მიიმალა. ეწყინა მეფეს და გამობრუნებას აპირებდა ქუთაისისაკენ, მაგრამ იმ დროს წადგა მის წინ ვილაც ახალგაზრდა და მოახსენა: „თქვენ რომ ხოხობი გაგიფრინდათ, ავერ გახლავთ ჩემს ეზოშიო“. მეფემ მისი ბაზიერებით შეაქენა ცხენი, დაუწყო ძებნა, მაგრამ ხოხობი ვერსად ნახა... მერე მიიხედა სახლისკენ და სარკმელთან მოჰკრა თვალი ერთ მშვენიერ ქალს. „სად არის, ბავშვო, ის ხოხობიო? — ჰკითხა ახალგაზრდას — მომატყუეო? — არა, ჩემო ხელმწიფეო — მიუგო ყმაწვილმა — ქაჯაიას გვარს მის ღლეში ტყუილი არ გაუბედნიარო!... ეს ხოხობი, თქვენ რომ გაგიფრინდათ, აქ გახლავთ, მაგრამ დარბაისლების ეშინია და იმალებოა...“

მეფემ გაიღიმა, ცხენი გამოატრიალა და გაუდგა გზას. დიდხანს აღარ გაუვლია, რომ ჯვარიც დაიწერა ქვრივზე“.¹

ამავე გადმოცემაში საინტერესოა გაძლიერებული იმერეთის მეფის ღიერ მტრების ალაგმვის შედარება კბენასთან. ამ შენთხვევაშიც მოსწრებულ სიტყვებთან გვაქვს საქმე. გადმოცემის მიხედვით, სხვა დიდებულთა გარდა, გიორგი აბაშიძემაც წუნინდასდო ქაჯაიას ქვრივის გარეგნობას. როდესაც ქვრივი დედოფალი გახდა, დიდებულებმა მისი შემკობა იწყეს. ამის გამო საინტერესო დიალოგი გაიმართა მეფესა და გიორგი აბაშიძეს შორის: „— გიორგი აბაშიძე, შენ მაინც რაღას იტყვი? შენ ხომ შენი თვალითაც შეამოწმე და ისე მომახსენე, არ იცოდი, რომ ტყუილს არავის შევარჩენდი? ბრძანა მრისხანეთ მეფემ.“

— მე ტყუილი არ მომიხსენებია ჩემო ხელმწიფე! მიუგო თამამად აბაშიძემ.

— მაშ, ახლაც ისე გეჩვენება?

— ახლა მზეთუნახავი ბძანდება!..

— განა ეს შესაძლებელია?

— რატომ არა, შენი კირიმე. მამათქვენი ალექსანდრე რომ მიიცვალა და სამეფო ხელში ჩაგივარდათ, მაშინ იმერეთი კოკლიც გახლდათ, ყრუც, ბრმაც და კბილებჩაცვენილიც, მაგრამ ღლეს კი ყველაფერი კარგათ ესმის, შორს ხედავს, ფეხებზე მაგრათ დგას

¹ „აკაკის კრებული, 1897 წ., № 3, განყ. 2.

და კბილებიც ამოუყვია, რომ მტრებს უკბინოსო... და, თუ მთელი სამეფო ასე გამობრუნდა და გაკეთდა, რაღა გასაკვირველია ერთი უბრალო აზნაურის ნაქვრივალის თქვენს ხელში გადასხვაფერებაო?!"¹

სოლომონ მეორის ციკლის გადმოცემაშიც მტრების შევიწროება მოხდენილად შედარებული კბენასთან. ამ გადმოცემის მიხედვით იმერლების თავაზიანობის შემოწმების მიზნით სოლომონ მეორემ მოიმიზეზა კბილის ტკივილი. მეფის შეკითხვაზე, — საკვირველია თუ არა ეს ფაქტი, სვიმონ წყრეთელმა უპასუხა: „ — რა გასაკვირალია, შენიჭირიმე? ეგ სულ თქვენი მოუსვენრობის ბრალია: აქეთ ხვანთქარსა ჰკბენთ და იქით ყუენსა და ან აქამდე როგორ შეგრჩათ ეს კბილებიო!"².

ქართულ ხალხურ საისტორიო ნაწარმოებებში არაიშვიათია სილამაზის განსახიერების პოეტური ხერხები.

სვანური საფერხლოს მიხედვით თამარ მეფეს გიშრის თმები და მარგალიტის კბილები ჰქონდა;³ იმერული ლექსის მიხედვით სოლომონ მეორის შეუღლის ფსიქოლოგიური პარალელი ამომავალი მზე:

ნეტა რა არის მისთანა,
აზოწვეალი მზისთანა.

დედის მუცლიდან ნაწოტი
მარიამ დედოფლისთანა;

იგი შედარებულია სავსე მთვარესთან და ელვასთან; მისი თვალები სამოთხისაა და სხვა:

მარიამო, რამ გაგავსო,
თოთხნეტი დღის მთვარის მგაჯესო?
შიგნით თვალი სამოთხის გაქვს,
გარს წამწამი ხშირი გაქვსო.
მდომიერმა კაცმა გნახოს,
ამას იტყვის: „ელვა დგასო!"⁴.

¹ „აკაკის კრებული“, 1897 წ., № 3. გ. 5. 2.

² იქვე.

³ სვანური პოეზია, გვ. 3.

ერთი შენი შამოხედვა
ათას ჯაერსაც დაკარგავსო; ¹

სოლომონ პირველის მოქიშპე ძლევამოსილი ვაეკაცის, როსტომ ერისთავის პოეტური სახეა „ლერწამი ზღვისა პირსაო“. ² მაგალითები დაუსრულებლად შეიძლება გაიზარდოს.

* * *

ზომის მხრივ საისტორიო ლექსები არაერთად თავისებურებას არ იჩენენ. ქართული ხალხური პოეზიის სხვა ნიმუშების მსგავსად მეტწილად ისინიც შაირის წყობითა და მეტრით ხასიათდებიან.

---

¹ ხალხ. სიტყვ. ექ. თაყაიშვილის რედ. ნ. I, გვ. 76.

² ჩაწერილი ვთერი არაჯევანიძის მიერ რაკვში 1945 წ.

მ თ ქ მ ე ლ ე ბ ი

პროფ. მ. კ. აზადოვსკიმ რუს მეზღაპრეთა საკითხის შესწავლისას აღნიშნა: „Творчество сказочников — не в создании новых фабульных или сюжетных схем, но — в новом освещении событий, в манере пользования художественными деталями, в манере словесной и звуковой игры, в умении связать сюжетную схему и установленную форму с близкими и порой волнующими фактами и, наконец, в насыщении их тем и пыши социальными тенденциями, ибо в творчестве каждого сказочника, органически связанного со своей средой, выражается ее социально-классовое содержание, что, конечно, и определяет собою всю творческую работу сказочника“¹. პროფ. აზადოვსკის ეს სიტყვები ხალხური სიტყვიერების ყველა ენარის ნაწარმოებთა მთქმელების შემოქმედებითს პროცესს ახასიათებს. წინა თავებში განხილული მასალებიდან ჩანს, რომ ქართულ საისტორიო ნაწარმოებთა მთქმელები არ არიან მოვლენების, ფაქტების ან ტრადიციული სიუჟეტებისა თუ მოტივების უბრალო აღმნუსხველნი. ისინი პირველ რიგში შემოქმედებია. მთქმელებს გააზრებული აქვთ გარკვეული მოვლენები, მომხდარი ფაქტები; წინაპართა მიერ შექმნილი ნაწარმოებნი მათ თავისებურად აქვთ განცდილი და დაკავშირებული ცოცხალ სინამდვილესთან, თანამედროვეობასთან. ისინი თავიანთ რეპერტუარს ყოველ ახალ შემთხვევაში ახლებურად გადასცემენ აუდიტორიას თუ ჩამწერთ. ეს გარემოება შესაძლებლობის ფარგლებში გავითვალისწინეთ საისტორიო ნაწარმოებთა საკითხების განხილვისას.

კვლევის ობიექტად აღებული მასალების ძირითადი ფონდის მთქმელთა შემოქმედებით ხერხებზე ზუსტი მეცნიერული ჩანაწერებისა და სათანადო ცნობების უქონლობის გამო მხოლოდ ზოგადი წარმოდგენა გვაქვს. ამის გამო არ მოხერხდა საგმირო-საისტორიო-

¹ М. К. Азадовский, Русские сказочники, Русская сказка, Academia, 1931, стр. 33.

ნაწარმოებთა პრობლემების მოქმედება მიხედვით განზოგადოება. მოქმედება საკითხს წინაშე ვხდით საგანგებო მსჯელობის საგნად იმ უშუალო დაკვირვებებისა და ცნობების მიხედვით, რაც ჩვენთვის მისაწვდომია. ნაწარმოებში ამ თავის გამოყოფა ამ გარემოებითაა გამოწვეული. ჩვენს ხელთ არსებული უშუალო ცნობები მოქმედების შესახებ ან კიდევ მათი შემოქმედების თავისებურებანი თავის მხრით შეუქს ფენენ საგმირო საისტორიო ნაწარმოებთა საკითხებს.

განხილული საკითხებიდან ჩანს, რომ ქართული საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებები უხვად შეიცავენ ეროვნულსა და სოციალურ მოტივებს. ეს გარემოება მათი ღრმა იდეურობის მაჩვენებელია. ქართული საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებები არსებითად მშრომელი მასის შემოქმედებაა. ამ მხრივ იგი ღირსეულად ეხმაურება XIX—XX საუკუნეების დიდი იდეების ქართულ ლიტერატურას. მშრომელი ხალხის სოფლმხედველობის შედეგია ხალხურ საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა დამახასიათებელი დემოკრატიზმი. დემოკრატიზმით ხასიათდება დიდი მონარქების სახეებიც კი. თამარ მეფე ქართველი მოქმედების შემოქმედებით, მშრომელი ხალხის თანამგრძობი და გულთბილი მზრუნველია. ერთი გადმოცემით, მას გლეხის შეილხედაც კი უნდოდა დაქორწინება¹. ხალხურ ნაწარმოებთა მიხედვით ერეკლე მეორეც მშრომელი ხალხის პირისა და ლხინის მოზიარეა. ერთი ლექსით, ერეკლესთან ნაწვევა გლეხმა კითხვაზე, თუ სად იყო იგი, ასე უპასუხა:

—მეფესთანაო, ისიც კაცია ჩვენისთანაო². არსებობს გადმოცემები, რომელთა მიხედვითაც ერეკლე მეფე იყო სტუმრად გლეხთა ოჯახებში³. ერეკლე მეფის დემოკრატიული სახეა მოცემული ქართულ გადმოცემაში, რომლითაც იგი ამალით ესტუმრა ძუნწობით ცნობილ გლეხს. გადმოცემით გლეხი წინ მიეგება, მიიწვია მეფე სახლის ბანზედ, რომელიც თავიდან ბოლომდე საფენით შეფენილია კიდევ. ძალიან კარგად დახვდა მეფესა და იმის ამაღასაც. როცა მეფემ ვახშამი მიირთო, წასვლა დააპირა და ცხენები მოითხოვა, მაართეფს ცხენები. გლეხს მადლი უბძანა და ზედ დაატანა: —აკი, შეილო, შენ პურს არავის აქმევ ისე, რომ არას გამოორჩეო.

—მაინც ეგრეა შენი კირიმე! უპასუხა თამამად გლეხმა, მართალი მოუხსენებიათ.

¹ ფოლკლ. სექც. მას. № 12999.

² ხალხ: პოეზია, 1934 წ., გვ. 218.

³ მეფე ირაკლის მასპინძელი, „დროება“, 1878 წ., № 149 და სხ.

— როგორ? აბა დღეს მე რას გამოვიჩი?

— ამ ბანხედ მიწა ახლად დაყრილია, ამის დატყევნას ქარვა მუშა მოუწოდებოდა და მეტი გამორჩომა რად მინდა, რომ ზემო ბედნიერმა ბატონმა და ამოდენა დიდებულმა ხალხმა თავისის საკუთარი ფეხით ბანი დამიტყევნოსო.

მეფეს მოეწონა ეს მოსწრებელი სიტყვა, გაეცინა და ხალათა უბოძა¹.

ქართველი მთქმელების ღრმა ეროვნული თვითშეფასებით უნდა აიხსნას ის გარემოება, რომ საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა ახალ ციკლებს ვერ დაუფარავთ ძველები. ვახტანგ გორგასალი, დაეით აღმაშენებელი, თამარ მეფე, ბახტრიონის აღების მონაწილე გმირები და სხვები, ქართველ მთქმელთა შთაგონების დაუსრეტელი წყაროა. მღელვარე ეპოქის, XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის მთქმელებს, მსოფლიოში განთქმულმა სტრატეგმა, გამჟივანმა პოლიტიკოსმა და უბადლო გმირმა ერეკლე მეორემ ვერ დააფიქცა სახელი. იმ დიდებული მეფე ქალისა, რომელიც ღირსეულად ხელმძღვანელობდა მთლიანსა და ძლევანოსალ საქართველოს. დამახასიათებელია ისიც, რომ კახელმა მთქმელმა ჭიმიამ, როდესაც მის თანაბნეზავრებს უამბო ამბავი აღექსანდრე ბატონიშვილზე, რის მომსწრეც თითონ იყო; ამას ვახტანგ გორგასალზე არსებული პატრიოტული გადმოცემა მოაყოლა და შიგ ალტაცებით ჩაურთო: „ჩვენ ახლაც ვპლერიტ მასზე — ვახტანგ მეფე ღმერთს უყვარდა, ციდან ესწოდა რეკაო“. ჭიმიამ გამონაკლისი არ არის. ქართველი მთქმელების რეპერტუარში მეტწილად თანაბარი ოღენობითაა, როგორც ძველი, ისე ახალი ციკლების ნაწარმოებები. დამახასიათებელია ისიც, რომ ეროვნული და სოციალური მოტივები მათ შემოქმედებაში მშრომელი მასის თვალსაზრისითაა მოცემული. იშვიათი გამონაკლისის სახით არსებობს რამდენიმე ნაწარმოები, რომელნიც ეროვნული მოტივებისა და სოციალური ბუნების მიხედვით დამახასიათებელი არ არიან ქართველ მთქმელთა სოფლმხედველობისათვის და დისონანსი შეაქვთ ქართულ ხალხურ საისტორიო ნაწარმოებებში. მათ შორის ორი ლექსი ერეკლე მეორის ციკლისაა.

ერეკლეს ციკლის ნაწარმოებთა თემატიკის განხილვამ გვაჩვენა, რომ ქართველი მთქმელები ძირითადად სწორად იძლევიან ისტორიული სინამდვილის ინტერპრეტაციას. ამ ციკლის მრავალრიცხო-

¹ ს. ჯანაშიას საბ. საქ. საბ. ნიშ. ხელნაწ. განყ. H—1993.

ვანი ნაწარმოებნი ასახავენ ერეკლეს ეპოქის ქართული საზოგადოების პროგრესული და რეაქციული ნაწილების კიდილს. თავისი საგარეო და საშინაო პოლიტიკით, გარეშე მტრებისა და რეაქციონერი თავადებისაგან აკლესული მშრომელი ხალხის თვალში ერეკლე მეორე მისი მოამბაგე იყო. ასეთ საფუძველზეა შექმნილი აღფრთოვანებული ლექსები ერეკლეს გმირულ ბრძოლებზე: აზატ-ხანის დამარცხებაზე, მკადიჯურის ომსა და ყვარლის აღებაზე, ასპინძის ომზე და სხვებზე. გარკვეულ სოციალურ გარემოშია შექმნილი ერეკლესა და მის თანამებრძოლებისადმი აღტაცებული ხოტბანი, სიყვარულით გამთბარი გადმოცემები გელა ნათელაშვილზე, ტურაქაიხოსროზე, თუშ დილოიძეზე, ხევსურ ხიმიკაურზე, ქართლელ გმირ ქალებზე — მაია წყნეთელზე, თინა წაგვისელსა და თამრო ვაშლოვანელზე და სხვა მრავალზე. ქართველ მთქმელთა იდეოლოგიის დამახასიათებელია ლექსებსა და გადმოცემებში ასახული ხალხის სიძულვილი ექსპლოატატორებისადმი, რეაქციონერ თავადებისადმი — გივი ამილახვრისა და აბდულა-ბეგისადმი. სოციალური ბუნების თვალსაზრისით ასეთი მასალებია დამახასიათებელი შინაარსობრივად და ენობრივად მრავალფეროვანი ერეკლეს ციკლისათვის. ამ ციკლში დისონანსის შემტან ერთ ლექსში გადმოცემულია ერეკლე მეორის წინააღმდეგ შეთქმულ ოპოზიციონერთა დასჯის ამბავი. რეაქციონერ თავადთა იდეოლოგიის მატარებელი მთქმელი დასტირის სამეფო ტახტის „ნამდვილი მემკვიდრეების“ ბაქარიანთა „დაღევას“:

— ბაქარიანთა დაღევა
 ქართველზე წილნაყარია,
 სიკვდილი პაატაისა
 ღმერთმა იცოდეს ბრალთა,
 შეინახოდით ხევსურნ, ვინც
 ჯვანდეს წილს ნაბარგალითა,
 ეკიდას ბაგრატიონთა
 ამაგათ ცოდვა-ბრალთა,
 დალივნეს ბაქარიანნი
 სულ საქართველოს კარნია¹.

ლექსი 1876 წელსაა ჩაწერილი და მისი სოციალური ბუნების გამო ფართო მასაში ვერ გავრცელებულა. ხალხურმა შემოქმედებამ ვერ შეითვისა რეაქციული იდეის მატარებელი ლექსი.

¹ პ. უმიკაშვილი ხალხ. სიტყვ., გვ. 102. .

ლექსში „ავარული სიმღერა კახეთის დარბევაზე“ გადმოცემულია ლექთა მარბიელი რაზმების ლაშქრობა საქართველოში. მასში ქართველები უდიერადაა მოხსენებული. მისი ორი ვარიანტი ალ. სარაჯიშვილისთვის გადაუცია ლექს. ლექსში დაცული რეალიზების მიხედვით ალ. სარაჯიშვილმა იგი XVIII საუკუნის 70 წლებით დაათარიდა. სიმღერა შექმნილია საქართველოს მტერთა ბანაკში, რის შედეგადაც მისი ანტიქართული ტენდენცია.

სხვა ციკლებშიც გვხვდება ისეთი ნაწარმოებები, რომელთაც ქართველ მთქმელთა სოფლმხედველობისა და შემოქმედებითი ხერხების დამახასიათებლად ვერ მივიჩნევთ. ასე, მაგალითად, ერთი გადმოცემით „სუ პირველში თამარ დედოფალი იყო ბატონი. გადმოვიდოდა თათარი, სძალობდა ქალსა. ლეკიანობა ყოფილა. არც ჯარს შინებია დედოფლისა. გადმოვიდოდა ლეკის თარეში, მოიტაცებდნენ მწყემსებსა და ცხვრებსა“¹. ამ გადმოცემას დისონანსი შეაქვს თამარის ციკლში. თამარის ბრწყინვალე ეპოქა, როგორც ვნახეთ, სათანადოდ აისახა ქართველ მთქმელთა შემოქმედებაში. ციტირებულ გადმოცემაში საქმე გვაქვს არა ისტორიული მოვლენის ან პირის თავისებურ გააზრებასთან, არამედ უვიცობასთან. მისი მოხრობელი შემოქმედად არ ჩაითვლება და არც მთქმელთა საერთო დაახასიათებისას არის ანგარიშგასაწვევი.

ზეპირი ნაწარმოების ყველა ჟანრის მხატვრული მეთოდის ერთ-ერთი მსაზღვრელი მთქმელისა და აუდიტორიის ან მსმენელის ურთიერთობაა. ამ ურთიერთობაში ვლინდება საგმირო საისტორიო ნაწარმოებთა ბუნება, — წარსულის თანამედროვეობასთან კავშირი, ტრადიციული ნაწარმოების ადგილობრივი ელფერი, ე. ი. მისი სოციალური შეგუება გარკვეულ გარემოსთან და მრ. სხვა. ყოველივე ამის გამო ჩვენ ძირითადად შევებებით იმ მთქმელებს, რომლებთანაც უშუალო ურთიერთობა გვქონდა. მათი შემოქმედება განსაკუთრებით ა საინტერესოა იმ მხრივაც, რომ ჩვენი დიადი საბჭოთა ეპოქის მშრომელი ხალხის სოფლმხედველობითა და იდეოლოგიითაა განსაზღვრული. მათ შემოქმედებაში წარსულის თანამედროვეობასთან კავშირი მშრომელი ხალხის მიერ საბჭოთა სინამდვილის განცდითაა მოცემული. ჩვენი დაკვირვებანი მათი შემოქმედების ამომწურავ ანალიზს არ წარმოადგენს. ჩვენ მეტწილად მათთან ხანმოკლე შეხვედრების შესაძლებლობა გვქონდა. გადმოცემთ ამ შეხვედრების

¹ ფოლკლ. სექც. მას. № 1795.

ეპიზოდებს მოქმელთა შემოქმედების ზოგიერთი თავისებურების ჩვენებით. ვფიქრობთ, ჩვენ დაკვირვებებს მოქმელებზე, წინა თავებში დასმული საკითხების დამატებითი გაშუქების გარდა, მნიშვნელობა აქვს საერთოდ ხალხურ შემოქმედებაში ინდივიდუალური საწყისების გასათვალისწინებლად.

* * *

საქართველოში პროზაული ჟანრის საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა მოქმელები ხანში შესული მამაკაცებია. ქალები იშვიათად, წიგნის გავლენით ყვებიან საისტორიო ნაწარმოებებს. რაც შეეხება ლექსებს, ისინი ყველა სქესისა და ასაკის მოქმელთა რეპერტუარშია.

რეპერტუარის ხასიათისა და პოეტურ თავისებურებათა მიხედვით საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა მოქმელები ორ ძირითად ჯგუფად იყოფა:

ერთი ტიპის მოქმელები მხოლოდ საისტორიო ნაწარმოებებს ყვებიან. ისინი ფოლკლორის სხვა ჟანრისა და განყოფილების მისაღებად სერიოზულობით არ ეკიდებიან. უფრო მეტიც — თაკილობენ მათ შესრულებას¹. ასეთი ტიპის მოქმელებს ვხვდებით საქართველოს მთიან რაიონებში, სადაც შედარებით ნაკლებია წიგნის გავლენა. მათ თბრობის თავისებური გეგმა და სტილი აქვთ. არ ახასიათებთ სოუჟეტის განვითარება სამშაგობის კანონით, რაც მებლაპარეებს ჩვევიათ. მათ რეპერტუარისთვის თითქმის უცხოა ფანტასტიკა. ისინი მოქმელებსა და ლეგენდებსაც კი რეალისტურ ხასიათს აძლევენ. ამ კატეგორიის მოქმელები იშვიათად იყენებენ ეპითეტებს, შედარებებსა და სხვა მხატვრულ ხერხებს. გარდა ამისა, მათ უყვართ სააგიტაციო დანიშნულების პუბლიცისტური ხასიათის ლექსები. ასეთ მოქმელებს სინაჰდვილის ცოდნის დიდი პრეტენზია აქვთ, რაც საზღვრავს მათი შემოქმედების პოეტურ თავისებურებას.

მეორე ტიპის მოქმელებს, რომელთაც საქართველოს ყველა კუთხეში ვხვდებით, საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა გარდა მრავალფეროვანი რეპერტუარი აქვთ. ამის გავლენა ამჩნევია მათ მიერ შესრულებულ საისტორიო ნაწარმოებთა პოეტიკას. ისინი ტრადიციულ სოუჟეტებს უფრო ვრცლად ყვებიან; ვიდრე პირველი კატე-

¹ გაჰონაკლისს წარმოადგენს ეპიური ციკლის ნაწარმოებები, განსაკუთრებით „ამირანანი“, რომელსაც მოქმელები სინამდვილის გადმოცემის თვალსაზრისით ასხეუებენ ზღაპრებისაგან და ხშირად საისტორიო ნაწარმოებებთან აიგივებენ.

გორის მოქმედები. საისტორიო ნაწარმოებებში მათ უხვად შეაქვეთ
ფანტასტიკური ელემენტები. ამ კატეგორიის მოქმედები ხშირად
ნიმართავენ ეპითეტებს, სიმბოლოებსა და სხვა მხატვრულ ხერხებს.
მათი შემოქმედებისათვის დამახასიათებელია შერეული ფორმა —
ერთისა და იმავე ნაწარმოების შინაარსის როგორც ლექსით, ისე
პროზით განვითარება.

* * *

საისტორიო ნაწარმოებთა პირველი ტიპის მოქმედთაგან აღსა-
ნიშნავია სვანი, მესტიაში, ს. ლანჩხვალში მცხოვრები ანტონ გურ-
მაჩისძე ხერგიანი. ანტონ ხერგიანს ზემო სვანეთში კარგი მოქმედის
სახელი აქვს მოპოვებული. მას ჩვენ 1945 წ. 12 აგვისტოს შევხვდით.
კვირა დღე იყო, როდესაც მას ვეწვიეთ. იგი სტუმრებთან ერთად
გაშლილ სუფრას ეჯდა. ჩემი თხოვნით გარეთ გამოიყვანეს. ცოცხა
სასვამი იყო. მიმიწვია ძველი სვანური ეზოს ზალალი გალავნის შე-
საჯალთან დალაგებულ ქვებთან, ჩამოჯდა თითონაც და ჩამაწერინა
თამარ მეფის შესახებ არსებული ლეგენდისა და ამირანინის ვარიან-
ტები. ორი ტექსტის შესრულების შემდეგ თავაზიანად მთხოვა:
„ქეიფს ვცდები და, თუ შეიძლება, შემდეგ გიამბობო“. ასეთი პი-
რობით დაეშორდით. სამწუხაროდ, შემდეგში აღარ მოხერხდა ამ
საინტერესო მოქმედთან შეხვედრა.

79 წლის მოხუცმა ანტონ ხერგიანმა სუსტად იცოდა ქართული
ენა. ჩვეულებრივ საუბარსა და ეთნოგრაფიული მასალების თხრობას
ახერხებდა ქართულად. ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები კი სვანურად
გვიამბო. იგი განსაკუთრებული პატივისცემითა და სეროზულობით
ეკიდებოდა საისტორიო და ეპიური ციკლის საგმირო ნაწარმოებებს.
ზღაპრებს აბუჩად იგდებდა. ჩემ შეკითხვაზე — იცოდა თუ არა ზღაპ-
რები. მიპასუხა: „ცოგინები (ზღაპრები. ქ. ს.) გრძელი არის, მე არ
ვიცი, უფრო არ ვუცდებო“.

ხალხური სიტყვიერების ტრადიციული ნაწარმოებების შინაარსი
ანტონ ხერგიანმა თანამედროვე თვალსაზრისით განავითარა. გავრ-
ცელებული ლეგენდა, რომლითაც თანაირ მეფე წმინდანი იყო ან კი-
დევე სურდა მარადიულ ქალწულად დარჩენა, მან ასე დაიწყო: „თანაირ
დედოფალი დადიოდა სვანეთსა და სამეგრელოს შორის. სამეგრე-
ლოში ყოფილა და შეუგროვებია ხალხი. ამ კრებაზე ხალხს მოუთ-
ხოვია და უთქვამთ: — ადამიანი ყოველთვის არ არსებობს და რამე

ამბავი გვანტიერებსო. სამეგრელოს ხალხს უთხოვია—ერთი კაცო საქროდ გეიჩინო“. ამ ლეგენდის XIX საუკუნესა და XX საუკუნის დასაწყისში ჩაწერილი ვარიანტებით, მეფის უმეპკვიდროდ დარჩენა დიდებულებსა და სასახლის კაცებს აწუხებდათ. ამ საკითხის შესახებ სწორედ ისინი თათბირობდნენ¹. საბჭოთა მთქმელმა ანტონ ხერგიანმა კარისკაცებისა და დიდებულების თათბირი მუშურ-გლეხური ხელისუფლების დამახასიათებელ ხალხის კრებად წარმოიდგინა. საინტერესოა აგრეთვე ამავე ლეგენდის ანტონ ხერგიანის ვარიანტის მეორე მომენტი: თამარ მეფეს „ბიკი ეყოლა. თითონ ხელი არ უხლია, ისე ის ბავშვი, ამხანაგებისთვის უთქვამს, მთაზე აიყვანეთო, მახში“². ლეგენდის XIX საუკუნის ვარიანტებით თამარმანახურებს უბრძანა ბავშვის გადაგდება³. მსახურების ანხანაგებით შეცვლით ანტონ ხერგიანმა ტრადიციულ ნაწარმოებში თანამედროვე თვალსაზრისი შეიტანა.

ანტონ ხერგიანის შემოქმედების დამახასიათებელია ისიც, რომ მისგან ჩაწერილ ვარიანტს ძლიერი სვანური ელფერი აქვს. ეს მოვლენა, როგორც ტრადიციულ სიუჟეტთან დაკავშირებული ახალი შემოქმედებითი პროცესი, აღვნიშნეთ წინა თავში. სვანური ელფერი ტრადიციული ლეგენდისა არ არის სტიქიური შემოქმედებითი პროცესი, იგი მთქმელის პატრიოტული გრძნობის მაჩვენებელია.

ანტონ ხერგიანის თხრობის სტილში შესამჩნევია მთქმელის აუდიტორიასთან დამოკიდებულება. ასე, მაგალითად, როდესაც მან თამარ მეფის ფეხმძიმობა აღნიშნა, მსმენელებთან მოიბოდიშა: „უკაცრავად ვარო“. ამ შემთხვევაშიც კუთხური თავისებურებაა გამოვლენილი, კერძოდ— სვანი ხალხის ეთიკა, მათი ზრდარობა და თავაზიანობა.

ანტონ ხერგიანი ნაწარმოებთა შინაარსს ძირითადად დიאלოგის ფორმით ავითარებდა.

საისტორიო ნაწარმოებთა პირველი ტიპის მთქმელებიდან აღსანიშნავია აგრეთვე ზემო სვანეთის, ს. იფარის მცხოვრები სოზარ თადეოზის ძე გულბანი. 1945 წლის ზაფხულში, როდესაც მას შევხვდით, იგი 100 წლის იყო. მიუხედავად ხანდაზმულობისა მას საკ-

¹ თამარ მეფე, „დროება“, 1878 წ., № 73; ლეგენდა თამარზე, „კვალი“, 1893 წ., № 37; ისტორიული ლეგენდები თამარ მეფეზე, „მოგზაური“, 1901 წ., № 8,9 და სხვ.

² მთა სვანეთში.

³ „დროება“, 1878 წ. № 73; „კვალი“, 1893 წ., № 32.

შაოდ კარგი მეხსიერება ჰქონდა. კარგად იცოდა იქაური ეთნოგრაფიული ყოფა. მან სიამოვნებით ჩაგვაწერინა გადმოცემები და ლეგენდები. ყვებოდა ქართულ ენაზე, იმერული დიალექტით. საისტორიო ნაწარმოებს სოზარი უფრო მაღალ შეფასებას აძლევდა, ვიდრე ზღაპარს. ერთი თქმულება თამარ მეფის შესახებ მან ასე დაასრულა: „ეს არის პირდაპირი (სინამდვილე. ქ. ს.), ცივინი არაა“. სოზარი ღრმა პატივისცემით იხსენიებდა დიდ ეროვნულ გმირებს. განსაკუთრებული აღურთოვნებით გვიამბო მან თქმულება, რომლის მიზედვითაც თამარ მეფე უშგულშია დასაფლავებული. როგორც წინათავეში აღვნიშნეთ, იგი ღრმად იყო დარწმუნებული თქმულების შინაარსის სინამდვილეში. მას სწამდა ისიც, თითქოს თამარი ყოველ ზაფხულს სვანეთში ატარებდა. მისი თქმულებით: „საპაო თურმე უშგული ქონდა, სვანეთი და საზამთრო — საქართველო ჩვენ თამარ დედოფალს“.

ძლევემოსილი და მთლიანი საქართველოს მეფის მოღვაწეობა სოზარმა ძირითადად სვანეთის მასშტაბით განსაზღვრა. მისი თქმულებით „თამარის მოქმედება ბევრია სვანეთში. ისე, რომ სხვები რომ იყო, იმაზე სამით მეტი იყო, თვარა ნაკლები არა. დიდს მუშაობდა თურმე თამარ დედოფალი“.

სოზარ გულბანის შემოქმედებისათვის დამახასიათებელია ეთნოგრაფიული ყოფის ზომენტებზე შეჩერება. ასეთი მომენტები მას მოხდენილად შექჳონდა ტრადიციულ ნაწარმოებში. თამარ მეფის შესახებ ძრსებულ თქმულებაში მან ჩაურთო ძველი სვანური რელიგიური დღესასწაულის კაცთაბაგის აღწერა და მის მონაწილედ თამარიც გამოიყვანა: „ვაწუბდიო კაცთაბაგს. ვეჯიბრებოდიო ერთმანეთს ნაირ-ნაირი საკმლის მოქზადებაში და ვპატიუბდით ხალხს. ვინც უფრო კარგს ვაწყობდა, იმაზე მეტი მადლობელი იყვენ. თამარიც დადიოდა კაცთაბაგზე“. მეორე ადგილობრივი ხასიათის თქმულებაში მან აღნიშნა ძველი წესი სასჯელის მოხდისა და იქვე ახალიც მოიხსენია: „ძმა რომ ძმას მოკლავდა, ცოდვის მოსაკიდებლად უნდა თორმეტი ქვა ცოდვის ჩამოკეიდებია ილღიაში. ახლა რომ ვიცით ნაობახი, ერთი, მეორე, მაშინ ის არ ყოფილა“.

სოზარი ნაწარმოების ეპიზოდებს ჩვეულებრივი სასაუბრო ხერხით აკავშირებდა და ამგვარად ავითარებდა წინაარსს. ამ შემთხვევაში ხშირად აუდიტორიასთან დამოკიდებულებაც იჩენდა თავს. ასე, მაგალითად, როდესაც მურზაყან დაღეშქელიანის შესახებ გადმოცემაში თენგიზ დაღეშქელიანი მოახსენაა, რომლის მომსწრეც

თითონ იყო, მისი მაშინდელი ასაკა ჩემი მხლებელის, 19 წლის აკაკო გულბანის მიხედვით განსაზღვრა: „ეს მე ისე მახსოვს, რომ ამხელა ვიყავი ღაშინ, აკაკი რომ არის ჩენი“.

სოზარ გულბანი საისტორიო ნაწარმოებს ყვებოდა ისეთივე გეგ-
მითა და სტილით, როგორც ეთნოგრაფიული ყოჯის მასალებს.
ამით უნდა აიხსნას ის გარემოება, რომ მიზი შექოქებულებისათვის
უცხოა დიალოგების ფორმა.

პირველი ტიპის მთქელია ზემო სვანეთის მცხოვრები იფარელი
ილარიონ პირველიც: საისტორიო ნაწარმოებისადმი მისი დამოკი-
დებულების თვალსაზრისით საინტერესოა ჩენი მასთან შეხვედრის
პომენტა. 1945 წლის 25 აგვისტოს, როდესაც ს. იფარში გაჩაღე-
ბული მკა იყო, რის გამოც დღისით მთქმელებს ვერ ვხვდებოდი,
ექსპედიციის მონაწილე ეთნოგრაფებთან ერთად ვათვალისწინებდი
ძველი ეკლესიის ფრესკებს. ეკლესიაში შემოვიდა 80 წლის, მაღალი
ტანის, ასაკით მოუხრელი მოხუცი ილარიონ პირველი. მას გაეგო
ჩენი იფარში მისვლის მიზანი, მიეტოვებია მკა და მოვიდა თავისი
რეპერტუარის შესასრულებლად. ჩვენ ბოლიშზე, რომ ხელი შეუშა-
ლეთ წლის მოსავლის აღებაზე, თავისი მოვალეობის შეგნებით გვი-
პასუხა: „არა უშავს, თქვენ შორიდან ხართ მოსულები და რაც ვიცი
ამბები, ვიტყვი“. თხრობის პროცესში გამოიჩინა, რომ იგი ზღა-
პარს უპატივცემლოდ ეკიდებოდა. მან ხაზგასმით აღნიშნა: „ზღაპ-
რებს არ ვუგდებ ყურსო“.

ილარიონ პირველის რეპერტუარი ძირითადად ადგილობრივი
ხასიათის გადმოცემებისგან შედგება. მისგან ჩაწერილ თამარ მეფის
შესახებ გადმოცემასაც მეტად ადგილობრივი ხასიათი აქვს. ამ გად-
მოცემის მიხედვით თამარ მეფემ სვანეთის ეკლესიები ააშენა.

ილარიონ პირველი დიდ ყურადღებას აქცევდა ეთნოგრაფიულ
მასალებს, მაგრამ მისი თხრობის სტილზე ეს არ ახდენდა ისეთ გავ-
ლენას, როგორც ეს სოზარ გულბანის მიმართ აღვნიშნეთ. ილარიონ
პირველს თხრობაში შესამჩნევია დიალოგების სიუბიექტი. სვანეთში
მეტად გავრცელებული გადმოცემა მურზაყან და დეშქელიანიზე მან
ასე დაიწყო: „მურზაყან და დეშქელიანი კაი კაცი ყოფილა, დიდი
კაცი. მოუკლავენ ქუთაისში. თურმე იხმეს ქუთაისში და წასულა.
რომ წასულა, უთქვამს თავრობას: — იარალი ჩამეიხადეო! — აბა
კოტა მაცალეთ, შვილები მყავს კლასში, იგენს ვნიხავ და მაშინ
მოვალო“.

— შენ სვანი ხარ და გვარზე გვიქცევო, გაგარინს უთქვამს.

— აბა თუ გვეიქცევით, სერის მე გაჩვენებო...“ და ა. შ.

ილარიონ პირველის დამახასიათებელია ნაწარმოების გადმოცემისას სიმართლისადმი სერიოზული დამოკიდებულება. აღსანიშნავია, რომ მან უარი გვითხრა სვანი მონადირის ბეთქილის შესახებ არსებული საფერხულოს შესრულებაზე, მაშინ როდესაც თითონ ფერხულის მონაწილე ყოფილა. თავისი საქციელი მან ასე გაამართლა: „ეს მელახელებმა უკეთ იცინაო“. თქმულების მიხედვით, როგორც თავის ადგილას აღვნიშნეთ, ბეთქილი მულაბ-მუჟალის ახლოს დაილუბა. იგი სწორედ იმ კუთხის გმირი უნდა იყოს. ილარიონ პირველს სინამდვილედ მიაჩნია ბეთქილის შესახებ არსებული თქმულების შინაარსი. იგი თავის სოფლელებთან ასრულებდა ამ ტექსტს, მაგრამ, რადგან ჩვენ ვიწერდით მასალებს, მიგვითითა იმათზე, ვისაც მისი ოწმენით ზუსტად შეეძლო ბეთქილის ამბების გადმოცემა. ეს გარემოება მთქმელისა და აუდიტორიის ურთიერთობის თვალსაზრისითაც მეტად საინტერესოა.

პირველი ტიპის მთქმელებიდან მაღალი პატრიოტული გრძნობითა და წარსულის შესაცნობად თანამედროვეობის გამოყენებით აღსანიშნავია სვანი დიმიტრი აზნავისისძე იოსელიანი. წერა-კითხვის უცოდინარ 84 წლის მოხუცს 1945 წელს შევხვდით. ბალს ზემო სვანეთში იგი განთქმული იყო ძველი ამბების ცოდნით. ახალგაზრდობაში იგი ფერხულის ერთი საუკეთესო მონაწილეთაგანი ყოფილა. საფერხულო სიმღერებისა და სხვა ლექსების შესრულებაზე უარი გვითხრა, თუმცა მათზე ხშირად მიუთითებდა პროზაული ქანრის ნაწარმოებებში გადმოცემული ამბების დასადასტურებლად. ასე, მაგალითად, გადმოცემა თამარ მეფეზე მან ამგვარად დაიწყო. „თამარ დედოფალს ყოლია შვიდიათასი თუ შვიდი მილიონი ჯარი და სტამბოლმდე წავიდა. ეს სიმღერაშიც არის“. თხრობის პროცესში, გარკვეულ ეპიზოდებთან დაკავშირებით დიმიტრი იოსელიანი ხშირად მიუთითებდა ნაწარმოების წყაროზე. იმავე გადმოცემაში, თამარის სააღმშენებლო მოღვაწეობის დახასიათებისას მან აღნიშნა: „თამარ მეფე როცა ქალაქს ან სოფელს აიღებდა სტამბოლისკენ მიმავალი, ერთი დღის განმავლობაში ციხეს აშენებდა. ეს მე იქიდან ვიცი, რომ იქ რომ ვიყავი, ფოთიდან სამი კილომეტრი იქნება, ვნახეთ ორი კოშკი ერთად. ცოტა რომ გავიარეთ, კიდევ ვნახეთ ორი კოშკი და გვითხრეს, თამარ მეფის აშენებულთაო“. იმავე თქმულებით, დიმიტრი იოსელიანმა თანარ მეფეს მიაწერა სვანეთის ეკლესიების აშენება.

დემიტრი იოსელიანი ზიზლითა და დიდი სიძულვილით იხსენიებდა საქართველოს მახარ თათრებს. ერთი თქმულებით მან თათრებს დაჰპირისპირა წმინდა გიორგი, რომლის კულტიც განსაკუთრებით ძლიერი იყო სვანეთში. ამ თქმულებაში დემიტრი იოსელიანმა ქრისტიანული რელიგიის სამოსელში გამოავლინა ეროვნული გრძნობა. წმინდა გიორგი ქართველი ხალხის გმირული თვისებებით შეამკო და ამგვარად ქრისტიანი წმინდანი სახალხო გმირად გამოიყვანა. მისი წარმოდგენით წმინდა გიორგი რეალური პიროვნება იყო. იგი იყო შეუდარებელი მხედარი და მუსრს ავლებდა ურჯულთა თათრებს. მაქველმა დიდი სინანულით აღნიშნა, რომ ბოლოს წმინდა გიორგი თათრებს ჩაუვარდა ხელში. იგი საშინლად ღელავდა, როდესაც გვიანობდა თათრების მიერ წმინდა გიორგის შეპყრობისა და წამების ამბებს: „ერთხელ თათრებმა დაიჭირეს (წმინდა გიორგი. ქ. ს.), შეურჩიეს დრო. ეუბნებოდნენ: — ჩვენ რჯულზე გადმოდით და ქრისტიანებს ეომეო, ჩვენთან უკეთესად იქნებო.

ურჯულო თათრებმა დაიჭირეს, ვისაც თითონ ანადგურებდა. — თქვენს ხელში რომ ჩავარდეთ, ვიცო, რასაც მიზამთო.

გაახურეს სპილენძის ქვაბი, როგორც ნაკვერცხალი. გახადეს ფეხზე და იმაზე შეაყენეს.

— თუ კი თქვენს რჯულზე გადმოსვლას მეუბნებით, ამას რაღათ მისწევითო?

— თუ გადმოხვალ ჩვენს რჯულზე, ამაზე აღარ შეგაყენებთო, ამან გადასვლა არ ქნა.

— რომ გადმოვიდეთ თქვენს რჯულზე, ვიცო, რასაც მიზამთო.

რომ არ გადავიდა იმათ რჯულზე, ისევ დააყენეს გახურებულ ქვაბზე და ქონი ფეხის ზედაპირზე ამოდიოდა.

— თუ გადმოხვალ ჩვენ რჯულზე, ამას მოგიჩინებო.

მერე ხელები დაადებინეს და ქონი ზევით ამოდიოდა ზედაპირზე.

— ეს მელოდაო, რომ გადმოვსულიყავი, ამას მიზამდითო. თქვენ, თათრები იმდენი გაგანადგურეთ, რამდენი ფოთოლიც ხეს ასხიაო. მოკლეს და დამარხეს“.

თხრობის პროცესში ფანატიკოსი მთქმელი ირწმუნებოდა, რომ სამშობლოსა და რჯულისათვის წამებული წმინდა გიორგის სხეულის ნაწილები ამაგრებდა დედამიწასო. მას სჯეროდა, რომ წამებულის ძვლებს უდებდნენ საფუძვლად ციხე-კოშკებსა და ეკლესიებს. მისი თქმულებით, თამარ მეფეც იყენებდა მშენებლობაში ამ ძვლებს. სვანეთისა და საქართველოს სხვა კუთხეების ძველი ეკლესიები,

დიმიტრის ჩწმენით, ამგვარადაა აშენებული: „სადაც მეწყერი ჩამოდის, ყველგან ატანდნენ წმინდა გიორგის ძელებს. მესტიის სეტშიც¹, სადაც უწინ მდინარე ჩამოდოდა. ხალხს იმედი ჰქონდა, რადგანაც წმინდა გიორგი მტრებს ისე ამარცხებდა, მისი ძელები მიწასაც გაამაგრებდა, წყალი არ გააფუჭებდა. კახეთშიც, სადაც მეწყერიანი ადგილებია, აქაც აშენებდა თამარ მეფე წმინდა გიორგის ეკლესიებს ღელეების საწინააღმდეგოთ“.

წმინდა გიორგის გმირობის დასახასიათებლად დიმიტრი იოსელიანმა ჩვენ სინამდვილეს მძიმართა და იგი საბჭოთა კავშირის გმირს, მის ნათესავს იარისლავ იოსელიანს წეადარა. თქმულება თათრების წინააღმდეგ მებრძოლ წმინდა გიორგიზე მან ასე დაიწყო: „წმინდა გიორგი მეომარი იყო, როგორც ახლა გენერლები. გმირი რომ არის იაროსლავი, იმაზე დიდი იყო“.

თანამედროვეობის საშუალებით წარსულის გააზრებისა ან, უკეთ რომ ვთქვათ, გაიდვალეებისა და გაზვიადების თვალსაზრისით საინტერესოა ამავე თქმულებიდან მეორე მომენტი. თათრებმა წმინდა გიორგი „მოკლეს და დაპარხეს ისე, რომ ქრისტიანებმა ვერ გაიგეს, სად დაპარხეს. მთელი ხალხი ეძებდა მის საფლავს. ისე, როგორც ხალხმა არ იცოდეს, სად არის ლენინის საფლავი და შეწუხდებიან და მოძებნიან, ისე ეძებდნენ მის საფლავს“. მოხუცმა პოქმელმა ასეთი შედარებით ვერ დაიცვა ზომიერება და მსოფლიო პროლეტარიატის დიდი ბელადის ლენინისადმი ხალხის უანგარო სიყვარული თათრების წინააღმდეგ მებრძოლ გმირისადმი პატივისცემის შესაცნობად გამოაყენა.

დიმიტრი იოსელიანისთვის, როგორც მოქმედისთვის, დამახასიათებელია ის გარემოება, რომ იგი დიდი სერიოზულობით ეკიდებოდა თავის რეპერტუარს. ნასიამოვნები იყო, რომ მისი მასალებით ერთგვარი წვლილი შეჰქონდა კულტურულ საქმეში. მუშაობის დამთავრებისას მან საგანგებოდ გვთხოვა, კადევ ჩაგვეწერა ერთი ადგილობრივი ხასიათის თქმულება: „ერთ რამეს ვიტყვი და ისტორიაში შეიტანეთო“.

პირველი ტიპის მოქმედების საისტორიო ნაწარმოებებისადმი დამოკიდებულების თვალსაზრისით მეტად საინტერესოა 1946 წელს ხევსურეთში ჩვენი საველე მუშაობის ერთი მომენტი. სოფ. გველეთის მცხოვრებმა 17 წლის ბერდია არაბულმა ბარისახოში ჩამაწერინა სხვადასხვა ქანრის ხევსურული ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები, მათ

¹ მესტიის ერთი უბანია.

შორის, — „ანდრეზი გველეთლების ერეკლესაგან წარმოშობაზე“. თბრობის პარტისში ბერდია ხშირად ბოდიშით აღნიშნავდა: „ეგო უკროსებმ უკეთ იციანო“. ნეორე დილით უკანა ფშავში გადავედი. ორი დღის შემდეგ, როდესაც ბარისახოში დავბრუნდი, მაცნობეს, რომ სასტუმროს კარებზე მთელი დღე მელიდა იქაური ეთნოგრაფიული ყოფისა და „ანდრეზების“ კარგი მკოდნე, ს. გველეთის მცხოვრები 67 წლის ვანო არაბული. ვანოს ბერდიასაგან გაეგო, რომ ჩავიწერე ერეკლე მეორის სახელთან დაკავშირებული, მათი სავარეულო გადმოცემა. შეწუხებულიყო, „ბაღმა ანდრეზის რა იცისო“ და გველეთიდან საგანგებოდ ჩამოსულიყო იმავე გადმოცემის თბრობის მიზნით. სავარეულო გადმოცემებისადმი მთქმელების სერიოზული დამოკიდებულების მაჩვენებელი ეს ფაქტი საგულისხმოა ხვესურეთში ერეკლე მეორის ერთგვარი კულტის თვალსაზრისითაც. ჩვენ არ მოგვიხერხდა ვანო არაბულთან პირადად შეხვედრა, მაგრამ ჩვენი თხოვნით, სათანადო ინსტრუქციით მისი რეპერტუარი ჩასწერა ბერდიას უფროსმა ძმამ, ნიქიერმა მოლექსემ, გაგა არაბულმა. მთლიანად მოგვეყავს გველეთელი არაბულების სავარეულო გადმოცემის ვანო არაბულის ვარიანტი, როგორც ამ საინტერესო მთქმელის შემოქმედების დამახასიათებელი:

„ერეკლე ქვესურეთში წლისთავად ზაფხულობით როსაც ქალაქში იყვ სიცხე, მაღიოდ დასასვენებლად. სოფელ ბაცალიგოჲ მთაჩი ედგ კარავ. ქალი თამარა გიორგას ცოლი იქ ლაღედა საქონს, სადაც ერეკლეს ედგ კარავ. ერეკლემ ნახ თამარა იქ საქონჩი ნამყოფ, რომენიც ძალია მეწონ. თამარა იყვ ძალია ლამაზ. თამარ იყვ ხორნაულთ ქალ. ერეკლემ ხკითხა — ვინ ასავ ეგ ქალიე?

უთხრეს: თამარაიაე, ეგიაე გიორგაის დიაციე.

ერეკლე'დ გიორგა ერთუც კარგ იცნობდეს. ისიც იცოდ ერეკლემ, რო გიორგამაეე ცოლ მაიყვანავ, მაგრამ ვერ იცნობდ.

ერეკლემ უთხრ: — აქ მოვიდასავ ჩემს ანლოსავ!

ეხათრებოდ თამარას, მაგრემ მაინც მივიდ ერეკლესთან. დაუწყ ერეკლემ იმას საუბარ. რა საკვირველი, თამარასაც მეწონ ერეკლე, როსაც ვემწითე იყვ, რა თქმა უნდ მეწონებოდ. ამ დროს იქნ თამარა უმრეცხო¹.

ნათელისძე ომაიშვილმ არაბულმა ნახ რო თამარა ერეკლეს კარავჩი შავიდ. იმან გამაახოყნ, რო თამარა უმრეცხოლიას ერეკლი-საგან. თამარას გაუჩინდ ვაე, რომენსაც დახქვივენეს ბიჩინავა.

¹ ფეხმძიმე.

ერთხან იშულლეს გიორგამა ნათელისძემ. ნათელისძემ გიორგას შააყვედრ: — ეგ შვილ ერეკლემ შაგიქნ, მე თავის თვალით ვნახ, რო თამარა, შენ ცოლ კარაგჩი შაიჟვან. მემრ სხვათაც დაუწყეს ყვედრება. შავიდეს შურად იმ თაობაზე. დააპირეს ერთუცის დაჯოცა. აიყარ გიორგა ბაცალიგოთ. წამავიდა, გველეჯ დასახლდ. ეს ამბავ გაიგ ერეკლემ, ქვესურნიე გიორგასავ ამას აყიდრებენავ, ამაზე აიყარავ.

ბიჩინავა ძალიან კა ვაშკაც გაიზარდ. მთელის ქვესურეთის თას იყე. იმის ცალ არვინ შამოხდებოდ სანეს. თვალ-ტანად იყე მაღალ, ლამაზ, არ ხგვანდა სხვა ქვესურთ, ყველაშიოდ გამაირჩეოდ, ხოლო ხალხჩი იმით ედვ ჯაჟ, რო ის იყე ნაბიჭვარ. მაგრ ბიჩინავამ ეს არ იცოდ, ვერცვინ ეუბნებოდ პირჩი.

ერთხან ერეკლემ დაიბარა ბიჩინავა ქალაქჩი. ბიჩინავაიც წავიდ ქალაქ. აქ ერეკლემ უთხრ ბიჩინავას: — ხო აღარ გაყვედრებენავ ქვესურნიე?

ბიჩინავამ ვერა გარვა, ხკითხ: — რას უნდა მაცვედრებდენავ, არას მაცვედრებენავ.

— როგორავ, უთხრ ერეკლემ, მე ყველა გავიგვი, რაადაც აიყარავ შენ მამაიე ბაცალიგოთავ.

ბიჩინავამ აღარა უთხრ. ერეკლემ ბიჩინავას აჩუქ ერთ ვმალ, ერთ ქულ, ერთ ხალათ, ერთ ჩაქმა.

ბიჩინავა როსაც შინ მავიდ, ხკითხ თავის მამას გიორგას: — ესეებ მითხრავ კემწიფემავ.

მამამ უთხრ ბიჩინავას: — ჩართალ უთქომავ. ეგიე ომაიშვილმ შამამაყვედრავ ნათელისძიამავ, კინალ ერთუც ჩავჯოცეთავ. მეავ ავიყარეავ, აქ ჩამოვედიე.

ამის მემრ ბიჩინავამ ყველა გაიგ. ერეკლეიც ძალიან კაი ხყვანდ, აძლევდ ხან რას, ხან რას, ყველაით ნებათ უსრულებდ. ბიჩინავაიც მეორეს მამას ეძახდ ერეკლეს. უნდოდაც ბავრატონად დაწერებუ-ლიყვ, მაგრემ სცხენეოდ, ქვესურთათ დარჩ იქავ არაბულად.

ერთხან ბიჩინავა მივიდოდ ერეკლესთან. ორწყალჩი რო მივიდ, გაუტყდ ხიდი, ჩავარდ წყალჩი. როსაც ღმარხევედეს ცოლმ უტირ ვმით:

ავი ამბავი გავიგონეო,
წყალმა დაღია გველეთელიო,
ხიდი გაუტყდა ორწყალჩიო,
ბიჩინავაი დათხრილდაო,
ქული ბატონის ნაჩუქარო
წყალმა ბატონსავ წაუტანაო,
ქალაქჩი იცნა ერეკლემაო“.

საინტერესოა ბოქმელის განცხადება გადმოცემის დამთავრებისას : „ეს ანდრეზ მიაჩნებ ჩემ ბაბუამ თოთიამ, ბიჩინაგაიშვილმ, შვილი-შვილმ ერეკლესამ“.

ვანო არაბულის გადმოცემა ხევესურული მკვებრმეტყველებითაა მოთბრობილი. ეპიზოდების მოხდენილად დაკავშირებით მისი გადმოცემის შინაარსი ბუნებრივი თანმიმდევრობითაა განვითარებული. დასახელებული სვანი მთქმელებისაგან განსხვავებით, ვანო არაბულს არ ახასიათებს ნაწარმოების სქემატურად გადმოცემა. აღსანიშნავია, რომ იგი ცდილობს გმირის პორტრეტის მოცემას (ბიჩინაგას გარეგნობის აღწერა). ეს ახალი მოვლენაა ზეპირსიტყვიერების პოეტუკანი. ვანო არაბულს მოცემული აქვს აგრეთვე მოვლენების დახასიათება და მათი მიზეზის ახსნა. შეიძლება ითქვას, რომ თხრობის მანერითა და სტილით ვანო არაბული საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა მეორე კატეგორიის მთქმელებს უახლოვდება.

* * *

გასული საუკუნის ნიქიერი მთქმელის, საგარეჯოელი გლეხის კი-მას შემოქმედებაზე ამ შემთხვევაში აღარ ვჩერდებით. ზ. მაისურაძის (შაქრო) ფილეტონით ცნობილ საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა ეს მეორე ტიპის მთქმელი წინა თავებში არა ერთხელ მოვიხსენიეთ.

ჩვენი ნაცნობი მეორე ტიპის ბარელი მთქმელებიდან აღსანიშნავია ს. შალდის (ყვარლის რ.) მცხოვრები, წერა კითხვის უცოდინარი ზაქარა ბასილას-ძე ბიჩაკაშვილი. მისი მრავალფეროვანი რეპერტუარის ნაწილი 1944 წელს ჩავიწერეთ. მაშინ იგი შრომის უნარმოკლებული, 80 წლის მოხუცი იყო. ლეგენდების, თქმულებებისა და სხვა უანრის ნაწარმოებთა მოყოლა მისი პირდაპირი მოთხოვნილება იყო. ჩვენ მის ოჯახში ვკხოვრობდით თხუთმეტი დღის განმავლობაში. ზაქარა თითონ მთხოვდა ჩამეწერა მისგან ნაწარმოებები. იგი 1945 წლის ზაფხულშიც მელოდა, რომ მთლიანად ჩამეწერა მისი რეპერტუარი. იმავე წელს გარდაიცვალა.

ზაქარა ბიჩაკაშვილს მისი რეპერტუარის დიდი ნაწილი ბავშვობაში ჰქონდა ათვისებული მეხრეებისაგან. თავის სოფელში განთქმული ნიქიერი მთქმელი ხშირად უჩიოდა მეხსიერების შესუსტებას. ავას იგი მწვევედ განიცდიდა. ჩვენთან შესახვედრად ზაქარა საგანგებოდ ეშხადებოდა. თავის რეპერტუარს დარგობრივად და თემატიკურად ანაწილებდა. საგმირო-საისტორიო ოთხი ნაწარმოები

ერთ დღეს ჩაგვაწერინა. იმ დღეს მან უარი გვითხრა ზღაპრებზეა და სხვა ენარის ნაწარმოებთა მოყოლაზე: „დღეს მხოლოდ ძველი ამბები ვიცო“.

ზაქარა ბაჩაკაშვილისაგან ჩაწერილ საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებებისთვის განსაკუთრებით დამახასიათებელია ანაქრონიზმებისა და კონტამინაციის მოვლენები. ერეკლე მეორე მან შაჰ-აბასს დაუპირისპირა; კობტა ბელადი — ლევან კახთა მეფეს და სხვ.

ზაქარა ღირსეული წარმომადგენელია პატრიოტი ქართველი მთქმელებისა. ზღაპრებს იგი, როგორც ეპიკოსი მთქმელი, მშვიდად, ნელი ტემპით ყვებოდა. საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა გადმოცემისას კი დინჯი ბუნების კახელი საშინლად ლელავდა. ერეკლე მეორის შებმა საქართველოს დაუძინებელ მტერთან შაჰ-აბასთან ისეთი გახცდით გადმოგვცა, თითქოს საკუთარი თვალთ ენახოს პატარა კახის ხმლის ქნევა. ზაქარამ ეროვნული გრძნობის სიამაყით აღნიშნა მრავალრიცხოვანი თათრის ჯარის განადგურება ერეკლეს მიერ. მისი გადმოცემით, კაბლკა ერეკლე დაემუქრა საკუთარ მამას, თუ არ შეუწყვეტდა თათრებს ხარკის ძღვევას: „არ გაუგზავნო თათარს ხარაჯა, თორემ თვალებს დაგთხრიო, მამას უთხრა“. ხარკის შეწყვეტის გამო შაჰ-აბასი 60000 ათასი ჯარისკაცით დაძრა საქართველოს წინააღმდეგ. „ერეკლეს ყვანდა 8000 კაცი. გაიპარა ერეკლე, მამას არ გააგებინა, იქ მიეგება წინ... რომ მიახლოვდა, ჩამოვიდა ცხენიდან და ჯარს უკამანდოა: — აბა შვილებო, სულ ხომ არ გელაპარაკებით-ყო, რომ არ გელაპარაკოთ, რაც მე ვქნა, ის ქენითო. ცხენიდან ჩამოვალ, ჩამოდიოთ; ღმალე ამოვილო, ამოიღეთო. უწინ ომი ხმალდანხმალ ყოფილა. ჯარს უთხრა: — ჩამოდიოთ ძირსაო. ჩამოვიდა ცხენიდან, ჩაჩოქა, კისერზე ხმალე დაიდო. ცალ ხელში ცხენი უჭირავ და ჩოქით წავიდა. მტერს ეგონა, შესარბილებლად მოდისო. დაარტყეს ცეფი, იარაღი უნდა აყარონ. მაშინ წამოხტა ერეკლე, გარშამო რომ შამოერტყა თათრის ჯარი, დაუწყო უმოწყალოდ ხოცვა. ერთხელ უთხრა თავის აფიცრემა: — ნულარ გადახვალო (გადავიდა შესასვენებლად). აფიცრემა უთხრა: — შენ რომ მოგკლან, სახელს წაიღებენ, თუ არა, — ვერაო.

ერეკლემ არ გაიგონა იმის სიტყვა. თვრამეტი აფიცერი მოკლა და ბევრი ახალგაზრდა თათრისა. შაჰ-აბასს სულ დაუღლივა ჯარი. თითონ 4000 კიდეე წამაიყვანა უკან. მამას გაუხარდა რასაკვირველია“. ჩემი მთქმელის გადმოცემის ეს ეპიზოდი საქართველოში მრავალრიცხოვანი ჯარით შემოსეული აზატ-ხანის წინააღმდეგ

ერეკლე მეორის ბრძოლას უნდა გულისხმობდეს. ისტორიკოსის ცნობით, აზატ-ხანის 40000 ჯარისკაცს ერეკლე 2000 ქართველი მხედრით შეება. მრავალრიცხოვან მტრის ბანაკიდან ერთმა თავხედმა ხანმა ერეკლეს ცოცხლად შეპყრობაც კი განიზრახა. მაგრამ მტერი სასტიკად დამარცხდა¹. ზაქარა ბაჩაკაშვილის გადმოცემის ანაქრონიზმს ფსიქოლოგიური გამართლება და ამავე დროს ერთგვარი ისტორიული საფუძველიც აქვს. კახელმა მთქმელმა საზღვრების საზღვარზე ამოძრავებული ავღანელ-ყიზილბაშთა ჯარების მეთაური წეცვალა იმ აგრესორით, რომელმაც სისხლით მორწყო მისი მშობლიური კუთხის მიწაწვალი. ერეკლეს საგმირო საქმეების დახასიათებისას ზაქარას მიერ აზატ-ხანის შაჰ-აბასით შეცვლა კანონზომიერი შემოქმედებითი პროცესია.

ერეკლეს ციკლის მეორე გადმოცემის თხრობისას ზაქარამ ქართველი მეფისა და კოხტა ბელადის შებმის ადგილი ასპინძიდან კახეთში გადაიტანა. მისი გადმოცემით, „ერეკლეს ძალიან ღირსეული ომი ქონდა. კოხტა ბელადი წაჰაფიდა წინდაწინ და იყალაოში, ერთ საყდარში ოქროები ქონდა თავმოყრილი. ალაზანზე დაუხვდა ერეკლე. მეოვრე დაიტაკნენ მანდა. კოხტა ბელადმა მადირო ხმალი. დაბლა ცხენი მიუგდო ერეკლემ. ცხენი გაუჭრა შუაზე კოხტა ბელადმა. დაუსვა ერეკლემ ხმალი და ოთხად გაჭრა ცხენი და კაცი“. ამ გადმოცემაში ზაქარამ ასპინძის ომის ეპიზოდს კონტამინაციის წესით დაუკავშირა 1751 წელს ქარ-ბელაქნისა და შაქი-შირვანის ხანის აჯი-ჩალაბის წინააღმდეგ თეიმურაზისა და ერეკლეს ბრძოლის ერთი მომენტი, კერძოდ, მტრების მიერ ერეკლეს ცხენის სიკვდილი.

მთქმელი ერეკლეს გმირულ საქმეთა შორის განსაკუთრებით ხაზგასმით კოხტა ბელადის დამარცხებას აღნიშნავდა. ზემოთ აღნიშნული გადმოცემაც კი, რომელიც შაჰ აბასის წინააღმდეგ ბრძოლას ეხება, მან ასე დაიწყო: „ნეფე ერეკლე ძან ფიცხელი იყო. კოხტა ბელადი იმან მოკლა, აი“. საქართველოს მტრებს—თათრებსა და ლეკებს ზაქარა დიდი სიძულვილით იხსენიებდა. გადმოცემა მეფის ქალის ლალატის შედეგად კოხტა ბელადის მიერ ლევან კახთა მეფის დამარცხებაზე მან ასე დაამთავრა: „დიდი დავლა აიღო ი მამაძალღმა კოხტა ბელადმა მაშინ“. პატრიოტმა მთქმელმა მტრის პირითვე განსაკუთრებული ზიზლით მოიხსენია სამშობლოს მოღალატე ქალი. მისი გადმოცემით, ლევან მეფის ასულმა ვაშლში ჩადებული

¹ „ქართლის ცხოვრება“, II, გვ. 484—485.

ბარათით ანიშნა მტერს ციხეში შესასვლელი. როდესაც გალავანში შესულ კოხტა ბელადს ქალი წეპოვებია, მტერმა „გაიძრო ხმალი და ჩამოუსო. — შე ბილწო დიაცო, შენი მამა ვერ შინახეო და მე შამინახავო?“.

აღსანიშნავია, რომ წერა-კითხვის უცოდინარმა მოქმელმა ზეპირ-გადმოცემის შინაარსის წიგნით დადასტურება სცადა. ერეკლესა და კოხტა ბელადის შებღის ეპიზოდში მან ასე დაამთავრა: „ქალაღმწივე წერა რომაო, — ორი არწივი შაიბაო, ორი ვეფხვივით გულადიო“.

საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა თხრობისას ზაქარა ხშირად ზერღებოდა სხვადასხვა ეპიზოდებისა და მომენტების განმარტებაზე. ერეკლეს მეფობის დროს ომი მან ასე დაახასიათა: „უწინ ომ ხვალდა-ხვალ ყოფილაო“. განსაკუთრებით ცდილობდა იგი ენიშნებინა ნაწარმოებში მოხსენებული გეოგრაფიული ადგილები. კოხტა ბელადის საცხოვრებელი ადგილი კახეთში, ს. ენისელში ასე მანიშნა: „კოხტა ბელადმა ენისლის რიყეზე გაიარა, ორი მხლებელი მისდევდა იქით აქათ, კოპერატივი რომ არი, ეხლა არჯევანიანი რომ არი დასახლებული, იქ უცხოვრაა ორი წელიწადი კოხტა ბელადს“. ზაქარა დაინტერესებული იყო ზუსტად ჩანეწერა მისი მონათხრობი. თხრობის პროცესში იგი ხშირად მეკითხებოდა: „ჩაფწერე, შვილო“. საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა თხრობისას ზაქარა ზღაპრისა და სხვა ენარის ნაწარმოებთა გაუგნას განიცდიდა. იგი მიმართავდა პარალელუბებს, როგორც დადებიას, ისე უარყოფათს. სამშობლოს მოღალატე ქალის კოხტა ბელადისადმი მიწერილი ბარათი მან ასე დაიწყო: „ალაზანი თავის ბუღეს დააგდებს და სხვაგან გადავარდებოა, მეო, შენს სიყვარულს ვერ დავაგდებო“. ზღაპრის გაუგნა იგრძნობა მის მიერ საისტორიო ნაწარმოებთა დასათაურებაშიც. გადმოცემას ერეკლე მეორეზე მან ასეთი სათაური მისცა: „ნფეფ ერეკლისა“. დასასრულ ფორმულასაც ზღაპარსა და ისტორიულ ნაწარმოებს იგი ერთგვარს აძლევდა: „მორჩა, შვილო, მორჩაო“.

მეორე ტიპის მოქმელთა შორის აღსანიშნავია ხევსური ბესარიონ გაბური. 1914 წლის ომში დაქრილი ბესარიონი დორპატის (იურევის) საავადმყოფოდან აკად. აკ. შანიძეს ფოსტით უგზავნიდა თავის რეპერტუარს. ბეს. გაბური ავტორ-მოქმელიცაა. ჩვენ მას შევხვდით 1944 წლის ზაფხულში, მის საკუთარ ოჯახში, პირიქით ხევსურეთში, არხოტში, ს. ჭიმღას. ჯერ კიდევ მხნე ვაჟაკს ხევსურები პატივისცემით ეპყრობიან. მათ იციან, რომ ბესარიონის შემოქმედება ცნობილმა მეცნიერმა გამოაქვეყნა. ჩვენ არ მოგვეცა საშუალება,

უშუალოდ ზეპირპეტყელებაშიც შეგვემოწმებინა მისი შემოქმედებითი ხერხები. ნაწარმოებთა ზეპირად შესრულებაზე მან უარი გვითხრა და საკუთარი ღირსების შეგნებით შეგვპირდა მისი წერილობით გამოგზავნა ფოსტით.

ბეს. გაბურის შემოქმედებაში საკმაო ოდენობითაა საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებები — კერძოდ, ზურაბ ერისთავისა და ერეკლე მეორის ციკლებისა¹. ბესარიონის შემოქმედებისთვის დამახასიათებელია მაღალი პატრიოტული გრძნობა. ასეთი გრძნობით აქვს გადმოცემული კრწანისის ბრძოლის ამსახველი თქმულება „ძველებური ამბავი ნეფე ერეკლეს დროს, როსაც ერეკლემ ჭვესურნი დაიბარნა საომრად“. სანიმუშოდ მოგვყავს თქმულების ერთი ეპიზოდი: „... ერეკლეც გამასულ. საომრად მამზადებული. ჯაჭვ იარაღით და ცხენით მართულ ჭვესურნ რო უნახიან, უძახებავ: „ჩემთ ჭვესურთ გაუმარჯვასავ!“ ჭვესურთ შაუქცევაავ: „ჩვენს ნეფე ერეკლესაც გაუმარჯვას!“ მაშინ უთქომ ჭვესურთ: „რაზე დავგიბარენავ, რა გავიქირდავ?“ ერეკლეს უთქვამ: „ვაი თქვენს ერეკლეს! „შენს ქალაქში ვისადილებთავ“, დაუბარებავ თათრებს. ამაზე მეტ გაჭირება რაილიქნების?“ მაშინ წაუტაფთაებავ ერეკლეს:

„მიშველეთ, ჩემო კვესურნო, უნჯნი ყმანი ხართ ჩემნია.
„ფულს მაგცემთ მაგოდენასა, რო არ ზიდევდას ცხენია“.

ჭვესურთ სწყენიოს ეს სიტყვა, რომავ „ჩვენ მეფემავ ეს რაად გვითხრავ, რო „ფულს მაგცემთავ“. ჩვენ განა ფულის გულისად ვომობთავ“. მაშინ ერთჟმად უთქვომ ხალხს:

„თავს ვერ გაგიხრით კვესურნი, — უნჯნი ყმანი ვართ შენნია;
თეთრს ვინც აიღებს კვესური, ვინაც მახკიდას კელია,
გაუწყრას, ნეფე ერეკლე, ის სალოცავი ჩვენია“.

თავისთვა ჭვესურები:

„დედმხადენით, კვესურნო, ჩაჩნებ დაიდგით თავზედა
„თათრების მალოდინი გვოქვ, განთ ვსხვევართ ლუდის სმაზედა?
„გავციფელ, ნეფე ერეკლე, წავდგათ კრწანისის გზახედა!“².

ბეს. გაბურის ნაწარმოებებში ხაზგასმულია ხევსურების დიდი სიყვარული ერეკლესადმი. დამახასიათებელია, რომ იგი ერეკლეს

¹ ბეს. გაბურის, კვესურული მასალები, წელიწადუთი, გვ. 158—164.

² იქვე, გვ. 162—163.

მეფობას უკავშირებს ისეთ ამბებსაც, რომელთაც თითქმის არაფერი აქვთ საერთო. ერეკლეს პიროვნებასა და მოღვაწეობასთან. საინტერესოა ამ მხრივ მისი გადმოცემებისა და თქმულებების დასაწყისები: „ამ ამბავს უფროსები გვიამბობენ, ამის მამსწრო არაეინ ვართ, ძალიან ძველ ამბავ ას, ნეფე ერეკლის დროს მამქდარი“¹; „ერეკლეს მეფობის დროს იყვ ეს საქმე“²; „ერეკლეს ნეფის დროს ყოფილ ერთ ობოლ, გვარად ბალახურისძე“³ და სხვები. ბეს. გაბური ერეკლე მეფისადმი სიყვარულს ამჟღავნებს საკუთარ ლექსშიც. კავკასიელთა მონაწილეობა 1914 წლის მსოფლიო ომში საკუთარ ლექსში მას ასე აქვს აღნიშნული:

„გრანიცას გადარტყმული-ხყავ მთელ კავკასიის ჯარია,
სისხლით მასგრილებ ვაჟები, ძველნი ერეკლეს ყმანია“⁴.

ბეს. გაბურის შემოქმედებაში იგრძნობა დიდი სიძულვილი წარსული სოციალური ბოროტებისადმი. თქმულება ზურაბ ერისთავის ხევსურეთში ლაშქრობაზე ასე იწყება: „ზურაბ ერისთავს კშირად ულაშქრიან ჰევსურნი. ერთხან შაუყრავ თავის ჯარი, წამასულ საომრად ჰევსურეთ, მაგრამ არა მიუცემაჲ ჰევსურთ ზურაბისად ჰირის მეტი“⁵. მთქმელი სიყვარულითა და პატივისცემით ახასიათებს მტარვალი ფეოდალის წინააღმდეგ მებრძოლ გუროელ ვაჟკაცს მამუკა ქალუნდაურს⁶.

ბეს. გაბურის გადმოცემულ საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა წინაარსში უხვადაა ფანტასტიკური ელემენტები და უძველესი რწმენის გადანაშთები. ისტორიულ მოვლენებსა და პირობებთან დაკავშირებული ფანტასტიკური ამბები მას სინამდვილის პრეტენზიით აქვს გადმოცემული. მთქმელი ძველი ხევსურული ტრადიციის ძლიერ გავლენას განიცდის. მისი რწმენით, ზურაბის წინააღმდეგ მებრძოლი გმირი მამუკა ქალუნდაური ზებუნებრივი იყო: „მამუკა ქალუნდაურ ნაწილიან ყოფილას: როსაც სალაშქროდ სად გეემართებოდ, წინ მასკელავივით თუ გაუძღვებოდ სვეტი, ანუ შუქი“⁷. ბეს. გაბურს სჯერა, რომ გმირს ჯადოსნური ხმალი წინასწარ ანიშნებდა გან-

¹ ქისტის ლაშქარი არხოტში, იქვე, გვ. 164.

² დაღვევა გაბურთა, იქვე, 170.

³ ბალახურისძე ობოლი, იქვე, გვ. 179.

⁴ ლექსი ბრძოლის ველისა, იქვე, გვ. 221.

⁵ ზურაბის ლაშქარი კვესურეთში და მამუკა ქალუნდაური, იქვე, გვ. 158.

⁶ იქვე, გვ. 160—161.

⁷ იქვე, გვ. 159.

საყდლის მოახლოებასა და მტერზე გამარჯვებას. მისი თქმულებით, ზურაბის ლაშქრის ხევსურეთში შესვლა ქალუნდაურს ხმალმა ამცნო¹. მეორე თქმულებითაც ხმალმა ანიშნა გმირს მოქიშპე თუშებთან შეხვედრა². ფანატიკოს ხევსურს სჯერა, რომ მოკლულთა გროვაში გვანბის აყირალება ღეთის ნიშანია. მისი თქმულებით, ქალუნდაურს ასეთმა ნიშანმა შეაწყვეტინა ზურაბის ლაშქრის ქლელტა³.

ბეს. გაბური მითიური ელფერიოთ მოსაეს არა მარტო წარსულ საუკუნეთა გმირებს, არაჲე — მის თანამედროვეებსაც. მისი ერთი თქმულებით, ქისტების წინააღმდეგ მებრძოლ ვაჟაკს, ცნობილ მონადირეს, ს. ამლის მცხოვრებ ჯირჩლა ნისლაურისძეს „თოფიე ნაწილიანი აქვს: როსაც მტრის გამარჯვების დრო მაუგას, თოფი ღრუჭშით ამაიწივლებს და მაშინ ჯირჩლაც გაიგებს და წაეა სამზირლად ქისტებში და არც დაბრუნდების ისრ, რომ ქისტის ჯავრი არ ამაიყაროს“⁴.

ბეს. გაბურის შემოქმედებითი უნარის დახასიათებისას აკ. შანიძეს აღნიშნული აქვს: „იგი კობტად და ლამაზად ჩააქსოვს ხოლმე გაგონილ ლექსებს პროზაულ მოთხრობაში“⁵. ბესარიონისთვის დამახასიათებელი ასეთი ეპიურ განმეორებათა მაგალითები წინა თავში მოვიყვანეთ საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა პოეტურ თავისებურებებთან დაკავშირებით. ასეთი განმეორებებით შთაბეჭდილების გაძლიერების გარდა, ბეს. გაბური მიზნად ისახავს ლექსის გენეზისის გარკვევასაც. პროზად ნათქვამის ლექსად განმეორების შემთხვევებში მას აღნიშნული აქვს: „მაშინდელ სიმღერეი ას ეს ნათქვამი“⁶; „მაშინ ნათქვამი ას“⁷; „ეს სიტყვები მაშინ ნათქმები ას ქალუნდაურისები“⁸ და სხვ.

ბეს. გაბურის შემოქმედებაში გვხვდება კონტამინაციისა და ანაქრონიზმების მოვლენები, რაზედაც მიუთითა აკ. შანიძემ⁹.

¹ ზურაბის ლაშქარი ხევსურეთში და მამუკა ქალუნდაური, გვ. 158—159.

² მამუკა ქალუნდაურის სიკვდილი, იქვე, გვ. 160—161.

³ ზურაბის ლაშქარი კევსურეთში და მამუკა ქალუნდაური, იქვე, გვ. 159.

⁴ კირჩლა ნისლაურისძე, იქვე, გვ. 188.

⁵ აკ. შანიძე, კევსურული მასალების გამო, იქვე, გვ. 334.

⁶ ზურაბის ლაშქარი კევსურეთში, იქვე, გვ. 158.

⁷ იქვე, გვ. 160.

⁸ მამუკა ქალუნდაურის სიკვდილი, გვ. 161.

⁹ აკ. შანიძე, კევსურული მასალების გამო, იქვე, გვ. 333.

საგმირო-საინსტორიო ნაწარმოებთა მეორე ტიპის მთქმელია ვირჩლა ნისლაურის ძე წიკლაური. იგი, როგორც ქისტების წინააღმდეგ მებრძოლი და კარგი მონადირე, თითონ არის ხეესურული სიტყვიერების საგანი. როგორც აღვნიშნეთ, ბეს. გაბურს მითიური ელფერიით აქვს მოცემული მისი სახე. ეს ხეესური ვაჟკაცი ჯერ კიდევ 1914 წელს ბეს. გაბურის მიერ თქმული ლექსით ხანდაზმულად იხსენიება:

„ნისლაურისძე კირჩლაი კლდისა ვეფხვია მწკლიანი,
სიბერე ლომსა არ ჟულის, ას მაინც სახელიანი.
ბევრჯელ ჩავიდა ღიღღოსა სამორად გულჯავრიანი,
ბევრჯელ ისრივა კირიმი, მთა და ბარს ედგა გრიალი,
ბევრკან დააგდა ღიღღელი დაქრილი, პირსისხლიანი“¹

კირჩლა ნისლაურის ძე წიკლაური ჩვენ 1944 წელს ვინაზულეთ არაოტში, ს. ამლას, მის საკუთარ ოჯახში. იგი მაშინ 93 წლისა იყო. ხეესურები მას პატივისცემით იხსენიებდნენ. ეძახდნენ ნისლაურთ კირჩლას. მასზე მიმითითეს როგორც საუკეთესო მთქმელზე. მიუხედავად ხანდაზმულობისა, მას კარგი მეხსიერება და თბრობის უნარი ჰქონდა. ორი დღის განმავლობაში ჩამაწერინ 10 ტექსტი. მათ შორის ზოგიერცილი მოცულობისა. მის რეპერტუარში შედის როგორც ძველი, ისე ახალი ციკლები ნაწარმოებები. ნისლაურთ კირჩლა განსაკუთრებული სიყვარულით იხსენიებდა ერეკლე მეორეს. პატივისცემით იხსენიებდა თამარ მეფესაც. ასეთი განწყობით ჩავვაწერინა სამი ნაწარმოები თამარ მეფის ციკლისა: ეპიტაფიის ხასიათის გაერცვლებული ლექსის ვარიანტი; ადგილობრივი გადმოცემა თამარის მიერ ქისტების დამარცხებაზე და მიტოვებული ბავშვის მოტივის შემცველი ტრადიციული ლეგენდის ვარიანტი. უკანასკნელი ლეგენდით ნისლაურთ კირჩლამ თამარის მიერ მიტოვებული ბავშვის, ერეკლეს მამის მოსარჩლედ ხეესურები გამოიყვანა. შეილის დასასჯელად გალაშქრებულ თამარ მეფის წინააღმდეგ ხეესურების ამხედრება მან ასე გადმოგვცა: „ჩვენ გაზდილ ქვესურთ უპირეს მკარი. წამაიგდეს უტოცეს ჯარები. გეექცეს თამარ ნეუვი გაიქცა:

— ესე შინდა ფრავსაო,
ედდასა შვილის მტერსაო“.

¹ წელიწადი, გვ. 189.

ნისლაურთ ვირჩლამ განსაკუთრებული განცდით გეითხრა ერეკლე მეორის ციკლის ლექსები („ქართველნო, ვერ გაიგითა“ და „ღმერთოჲ რა დიდი ბრალი ას“).

ნისლაურთ ვირჩლას ნაწარმოებების შინაარსსა და თხრობის მანერაში შესამჩნევია ბიოგრაფიული მომენტები. ყურადღებას იპყრობს ამ მხრივ თამარ მეფის ციკლის გადმოცემა. ამ გადმოცემის სხვა, უფრო ადრე ფიქსირებული ანაქრონიზმის შემცველი ვარიანტით თამარ მეფემ მურვან ყრუ დაამარცხა¹. „ბევრჯელ ღილღოს-საომრად ჩასულ გულჯავრიან“ მოქმელის ვარიანტით კი, თამარ მეფემ ქისტები დაამარცხა. აღსანიშნავია, რომ ნისლაურთ ვირჩლამ ერეკლე მეორის ციკლის ხევსურთა გმირობის ამსახველი ლექსი ავტობიოგრაფიული მომენტით დაამთავრა:

ამაგ სიმღერის მათქვამი
დასეტყული ორ ხთისაო,
ლაშქრობა მია მიყვარდის,
ამამღერება კმლისაო.

საბრძოლო ეპიზოდების გადმოცემისას ყოფილი მეომარი საოცრად ხელღებოდა და როლში შესული ჟესტით აღნიშნავდა ხმლის ქნევას. ნისლაურთ ვირჩლას რეპერტუარში საგრძნობია კუთხური თავისებურებანი. ამ საკითხზე წინა თავში მიუთითეთ თამარ მეფის ციკლის ლეგენდის ვარიანტის ვრცელ ამონაწერთან დაკავშირებით. საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებებში ნისლაურთ ვირჩლამ მოხდენილად შეიტანა ზღაპრებისა და ეპიური ციკლის ნაწარმოებთა ჯადოსნური ელემენტები. ტარიელიანიდან ცნობილი გველების მოტივი² მან თამარ მეფის ციკლის ლეგენდას დაუკავშირა. ამ ლეგენდით, მიტოვებული ბავშვი გველებს გადაუგდეს. გველებმა ბავშვი შეიბრალეს და გალოკეს. შემდეგ კი საჯინიბეში ცხენებს შეუგდეს ფეხებში. ცხენები გაქვავდნენ. ამირანიანის ფშაური ვარიანტით ღერთმა გააქვავა გველეშაპი, რომელსაც გერგეტის კლდეზე მიჯაჭული ამირანის ჩაყლაპვა უნდოდა³.

ნისლაურთ ვირჩლას, როგორც საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა მოქმელის დახასიათებისას აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ იგი სინამდვილის დაზუსტების მიზნით ერთიმეორის კომენტარად.

¹ ფოლკლ. სექც. მას. № 9008.

² მიხ. ჩიქოვანი, ხალხური ვეფხისტკაოსანი, გვ. 7

³ თ. რაზიკაშვილის ჩაწერილი ვარიანტი, „ივერია“.

იყენებს დამოუკიდებელ ნაწარმოებებს. ასე, მაგალითად, მან ჩაგვაწერინა ბატონიშვილების ალექსანდრესა და გიორგის საზეფო ტახტზე ცილობის ამსახველი ლექსი. შემდეგ გვიამბო ლეგენდა, რომლითაც ერეკლე მეორე თამარის შვილისშვილია. ეს ლეგენდა მან ასე დაამთავრა: „მემრ იმან (თამარის შვილისშვილმა. ქ. ს.) ცოლ შაირთ. შვილს ერეკლე დაქვივნ. მემრ კიდე მეორე შვილსაც კიდე ერეკლე, ისიც ნეფეი. მესამეიც ერეკლე. ისენ იყვიან ნეფედ ალექსანდრეს და გიორგის მამა. აი ხო ძოდან სიმღერეი ვთქვი ამისა. ისიც გაიქცა, გიორგიც რუსს მიებრა, რუსმაც საქართველო დაიჭირა. ეს არის ანდრეში ბაგრატიონთა, თამარ ნეფისა. ბაგრატიონი ირმის ვორც არ კამ, დედის ვორცს ხო არ ვკამთო“. ნისლაურთ ვირჩლას სინამდვილესთან დამოკიდებულების თვალსაზრისით საგულისხმოა ის გარემოებაც, რომ რვი შემოწმების მიზნით ყოველ ნაწარმოებს ჩაწერისთანავე ხმაშალა გვაკითხებდა. ნისლაურთ ვირჩლასთვის დამახასიათებელია კონტამინაციისა და ანაქრონიზმების მოვლენები.

ნისლაურთ ვირჩლას ხალხური სიტყვიერების მრავალფეროვანი რეპერტუარი ჰქონდა. ჩვენ მისი შემოქმედების მხოლოდ ის მომენტები აღვნიშნეთ, რაც მას როგორც საისტორიო ნაწარმოებთა მთქმელს ახასიათებს.

მეორე კატეგორიის მთქმელთაგან აღსანიშნავია ემზა ალექსანდრეს ძე გუჯაგუიანი. ზემო სვანეთში განთქმულ მთქმელს მის მშობლიურ კუთხეში, ს. მულახში შეეხვდით 1945 წელს. მაშინ იგი 96 წლის იყო. ემზა გუჯაგუიანი თავისუფლად საუბრობდა ქართულ ენაზე, იმერული დიალექტით. წარსულში იგი პროფესიული მეზღაპრე იყო. ბუთი წლის განმავლობაში ბექარბი დადემშქელიანის კარზე მის მოვალეობას ზღაპრების, თქმულებებისა და სხვა ჟანრის ნაწარმოებთა თქმა შეადგენდა. მისი ცნობით, სამზარეულოში ვახშმის მზადებისას, სადაც მსახურები იკრიბებოდნენ, შედიოდნენ დადემშქელიანები და ისმენდნენ ზღაპრებს. ასეთ გარემოში შეურჩევია ბექარბი დადემშქელიანს ემზა მეზღაპრედ. აღსანიშნავია, რომ საბჭოთა ხელისუფლების მომსწრე მოხუცმა, ფეოდალური წყობილების დამახასიათებელი მისი ბიოგრაფიის ასეთი მომენტი უსიამოვნო გრძნობით მოიგონა: „ერთხელ მითხრა (ბექარბი დადემშქელიანმა. ქ. ს.) შენისთანა ზღაპრები მეც ვიცი, ოლონდ შენი ლაპარაკი მიყვარსო და უნდა მითხრა ზღაპარი ყოველ დამესო. მატყუებდა და მალაპარაკებდა. სხვა სამუშაოზე გარეთ არ მეზავნიდა. დღე არათფერი არ

იყო ჩემი საქმე და ღანით არ მაძინებდენ — დღისინ იძინე და ღამით ილაპარაკეო“. ემზა გუჯეჯიანს ყველა ე წარს ნაწარმოებთა მდიდარი რეპერტუარი ჰქონდა. დიდი ნაწილი ამ რეპერტუარისა გაგონილი ჰქონდა მამისაგან, რომელიც აგრეთვე დადგმულიანების მებლაპრე ყოფილა. თავისი რეპერტუარის წყაროს შესახებ ემზამ გვაცნობა: „მამაჩემი იყო კარგი მოლაპარაკე კაცი და ქეც დადიოდა დადგმულიანებთან და იქიდან მაქ გაგონილიო“. ემზა გუჯეჯიანისაგან ოცხი დღის განმავლობაში ვიწერდით მასალებს. ყოველი შეხვედრისათვის იგი საგანგებოდ ემზადებოდა და რეპერტუარს დარგობრივად ანაწილებდა. საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებები მან ზღაპრებისაგან გამოყო და ერთ დღეს ჩაგვაწერინა. განსაკუთრებული განცდით გვიამბო მან პატრიოტული თქმულება მულახელეების მიერ თათრების დამარცხებაზე. თამარ მეფის მოღვაწეობა ემზა სვანეთის ეკლესიების აშენებრთა და ძვირფასი ნივთების შემკობით განსახლვრა.

ბევრის მომსწრე მოხუცს ნათლად ჰქონდა შეგნებული საბჭოთა წყობილებით შექმნილი ახალი ცხოვრების დიდი უპირატესობა წარსულთან შედარებით. ამას იგი ხაზგასმით აღნიშნავდა ძველი ყოფის ამსახველ ნაწარმოებთა შინაარსის გადმოცემისას.

ემზა გუჯეჯიანის გადმოცემულ საისტორიო ნაწარმოებთა გეგმაში, სტილსა და თხრობის მანერაში იგრძნობოდა პროფესიული მებლაპრე. საისტორიო ნაწარმოებთა შინაარსს იგი აჭიანურებდა. ხანგრძლივი პაუზების შემდეგ ეპიზოდებს აკავშირებდა ფორმულით: „შენ ხარ ჩემი ბატონი“. ჯადოსნური ზღაპრების ოსტატს საისტორიო ნაწარმოებებშიც შეჰქონდა ფანტასტიკური ელემენტები. მისი თქმულებით, ოსეთიდან მულახში შემოსეულ თათრებს „ყოლიაო“ ძალთაპირი კაცები. იგენმა ამოარჩიეს კლდეში შემოსასვლელი. კაცს არ შეეძლო გასვლა. ჯიხვი და არჩვი მივიდოდა მხოლოდ. იქიდან შემოსულარიან. მაღლა რომ ხეს და ქვებს აკეთებდენ, იგენითურმე ძალთაპირებმა არ დააყენეს“.

საისტორიო ნაწარმოებთა გადმოცემისას ემზა იყენებდა მხტვრულ სახეებს. მისი თქმულებით, მულახელების მიერ დამარცხებული „თათრები, როგორც ფოთოლი, ისე მიქონდა წყალს“. ემზა გუჯეჯიანი ხშირად ჩერდებოდა გეოგრაფიულ სახელთა განმარტებაზე-მურზაყან დადგმულიანებისა და მისი ძმების გარდაფხაძეების მიერ მოტყუებით შეპყრობისა და წაყვანის მომენტის გადმოცემისას

მან აღნიშნა: „იარალი ჩამოართვეს და წამოიყვანეს ისე ბეჩოსა¹ და ლატალს² შუა გორაა, ბალს³ ვეძახით“. ასეთ შემთხვევებში ემზა ითვალისწინებდა იმ გარემოებას, რომ მისი მსმენელი სვანეთში პირველად იმყოფებოდა.

საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა მეორე ტიპის ჩემი მოქმედებიდან თანამედროვეობასთან შედარების საშუალებით წარსულის განსახიერებითა და სიუჟეტის თავისებური განვითარებით გამოირჩევა სვანი, ს. ჰადიშის მცხოვრები, წერა-კითხვის უცოდინარი გიორგი ალმაისის ძე ავალიანი. მისი რეპერტუარი ჩავიწერეთ 1945 წელს, ჰადიშში, ლამარიობის დღესასწაულზე. გიორგი ავალიანი საუკეთესო მეზღაპრედ ითვლება. ამიტომ მას ხშირად იწვევენ სვანები ლიტანწაში. გიორგის დავლილი აქვს საქართველოს სხვადასხვა კუთხე. იგი თავისუფლად მეტყველებდა ქართულ ენაზე. თამარ მეფის შესახებ არსებული გადმოცემის თხრობისას წარსულის წარმოსადგენად მიმართა ხალხთა ბელადის სტალინის გრანდიოზულობას. მოქმელს ნათლად ჰქონდა შეგნებული თანამედროვეობის უპირატესობა წარსულთან შედარებით. თამარ მეფის ძლევა მოსილვებასთან დაკავშირებით ხაზგასმით აღნიშნა სტალინის შეუღლებელი სიდიადე.

გიორგი ავალიანს საისტორიო ნაწარმოებში შეჰქონდა სათვალთ-მაქცო ეპიზოდები. გმირობასთან იგი მოხდენილად აკავშირებდა გონიერებასა და მოხერხებას. მტერზე გამარჯვების საწინდარი წინი ვარიანტებით ხშირ შემთხვევაში მოხერხებაა. ერთი მისი პატრიოტული გადმოცემა მთლიანად თვალთმაქცობაზეა აგებული: „თანარ მეფე დიდი ყოფილა. ამნაირი არა, როგორც სტალინია ჩენი. ვერაინ აჯობებს. იგი მეფობდა საქართველოში. როცა თათარი გამოვიდა და საქართველოს ართმევდნენ, თამარ მეფეს ყოლია დადიანი. დადიანმა შავ სვანეთში⁴ გამოგზავნა წიგნი. შავი სვანეთი მეემზადა, თვითო ფუთი ცერცვი წაიღეს. სვანეთის ჯარი ძველო სენაკის ტებურზე დადგა. იმ ღამეს ცერცვი ტებურის რიყეში დათესეს. თათრის ხენწიფემ გაზოიხედა. მეორე დილას ადგა შავი სვანეთის ჯარი და რიყეში ცერცვს დაუწყეს კრეფა და ჰამა. თათრის

¹ სოფლსაბჭოა ზემო სვანეთში.

² სოფლსაბჭოა ზემო სვანეთში.

³ გადასასვლელი, რომელიც ორად ჰყოფს ზემო სვანეთს.

⁴ „ზემო სვანეთის ერთქვაო ძველედ მეშხე შვან“. განმარტება მოქმელისაა (ქ. ს.).

უფროსმა თქვა: — არიქა, უკან დევნიხით, თვარა სვანეთი გაშვეილა და იგენი ქვას ქაშენ და ჩვენ რას გვიზმენო, გაგვწყვეტენო.

დაბრუნდა თაარის ჯარი, ქოროხს გადასცილდა. არ დააყენეს იქით“.

საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებში გიორგი ავალიანმა შეიტანა აგრეთვე ზღაპრის დამახასიათებელი ავანტურისტული მომენტები. სვანეთში გავრცელებული მურზაყან დადემქელიანისა და გაგარინის ურთიერთობის ამსახველი გადმოცემა მან ასე დაამთავრა: „მურზაყანი დეიქირეს. ხელმწიფეს კაცი გაუგზავნეს წერილით, მაშინ ტელეფონები არ იყო. კაცი წვიდა პეტერბურგში. ამ კაცს დახვდა გაგარინის ცოლი. დაიპაიჯა, მოპარა წერილი, დაუხია და შეუტვალა და ხელმწიფესთან დაუწერა, რო ეს კაცი მოსაკლავიაო. ხელმწიფის მონათლული იყო მურზაყანი. აქეთობას კიდო ამ ოჯახში მივიდა და დაწერა ქალმა გაგარინის ცოლმა: — როგორც მიხვიდეთ ქუთაისში, უნდა დახვრიტოთ მურზაყანი.

ქუთაისში რომ ჩამევიდა, სადაც სობორო იდგა ძველად, იქ მოკლეს მურზაყანი თოფით“.

გმირის დაღუპვის მიზნით წერილის შეცვლა ზღაპრის ტრადიციული მოტივია.

ახალგაზრდობისას ფერხულის ოსტატმა გიორგი ავალიანმა ჩავაწერინა თამარ დედოფლის სასიმღერო და სხვა საისტორიო ლექსები.

გიორგი ავალიანის თხრობის გეგმასა და სტილზე გავლენას ახდენდა აუდიტორიასთან დამოკიდებულება. იგი იძლეოდა წარსული წეს-ჩვევების განმარტებას. გულუასმით გვანიშნებდა ნაწარმოებში მოხსენებულ გეოგრაფიულ ადგილებს. ზრდილი სვანი ბოდის იხდიდა უხეში გამოთქმებისთვის და სხვა.

ჩვენ არ მოვიხსენიეთ საისტორიო ნაწარმოებთა ჩვენთვის ცნობილი ყველა მთქმელი. დასახვლებულებთან შედარებით ისინი თავიანთი შემოქმედებით თავისებურებას არ იჩენენ.

V. ღასქანა

ქართულ ხალხურ საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა რეალური საფუძველი საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი ისტორიით, მისი გმირული წარსულით, პოლიტიკურ-ეკონომიური და კულტურული ვითარებით არის განსაზღვრული. საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებნი იქმნებოდნენ იმ ბრძოლების საფუძველზე, რომელსაც თავისი დამოუკიდებლობისა და კულტურის დასაცავად საუკუნეთა მანძილზე ეწეოდა ქართველი ხალხი უცხო დამპყრობლებისა თუ სოციალური ბოროტების წინააღმდეგ. ამ ბრძოლებში ჩამოყალიბდა და განმტკიცდა საუკეთესო თვისებები ქართველი ხალხისა—ღრმა პატრიოტიზმი და კლასობრივი თვითშეგნება, რაც ნათლად არის ასახული ხალხურ შემოქმედებაში. არსებული მასალები ცხადყოფენ, რომ, ხალხურ შემოქმედებაში საწინააღმდეგო შეხედულებათა შორის იმარჯვებდნენ და იმარჯვებენ პროგრესული იდეები.

ისტორიული ფაქტი ხალხური ნაწარმოების მხოლოდ პირველი საფუძველია. წინააღმდეგ ისტორიული სკოლის თვალსაზრისისა უნდა აღინიშნოს, რომ ხალხური ნაწარმოები მიუხედავად დიდი ისტორიული ღირებულებისა, ისტორია მაინც არ არის. ხალხური შემოქმედების ნიმუშები, მათ შორის საისტორიოც, მხატვრული შემოქმედებაა ზეპირსიტყვიერების ყველა თავისებურებით—კონტამინაციით, ციკლიზაციით, ანაქრონიზმებით, ტრადიციული სიუჟეტებისა და მოტივების ეპიური დამუშავებითა და ტექსტის პოეტური ევოლუციით.

ქართული ხალხური სიტყვიერების საისტორიო განყოფილება წარმოდგენილია ლექსებით, გადმოცემებით, თქმულებებითა და ლეგენდებით. საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებნი იყოფა ციკლებად. ციკლში გაერთიანებულია თემატიკურად და ქრონოლოგიურად ერთგვარი ნაწარმოებები. ზოგი საისტორიო ნაწარმოები არ ექვემდებარება ციკლიზაციას. ფოლკლორის მეცნიერული კლასიფიკაციისას საისტორიო განყოფილება გაერთიანებულია თემატიკური და არა

თანრობრივი თვალსაზრისით. ხალხიც ამ თვალსაზრისით ასხვავებს თავისი შემოქმედების ამ სპეციფიკურ განყოფილებას სხვა თანრებისა თუ დარგებისაგან.

ცნობები ქართულ ხალხურ საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა შესახებ შემონახულია ძველ წერილობით ძეგლებში, ისტორიოგრაფია ქართული ხალხური სიტყვიერებისა და კერძოდ, საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა, ორ ნაწილად იყოფა: პირველი ნაწილი მოიცავს პერიოდს XIX საუკუნიდან საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე; მეორე — საბჭოთა პერიოდს. XIX საუკუნის პირველ ნახევარში არსებითად ტექსტების ჩაწერა წარმოებდა. მეორე ნახევარში კი პროგრესულ-დემოკრატიული იდეების მატარებელმა გამოჩენილმა მწერლებმა და საზოგადო მოღვაწეებმა ილია ჭავჭავაძემ, აკაკი წერეთელმა, პ. უმიკაშვილმა, ალ. ხახანაშვილმა, თ. რაზიკაშვილმა, ვაჟა ფშაველამ და სხვებმა საფუძველი ჩაუყარეს ქართული ფოლკლორის მეცნიერულ შესწავლას. ქართული ფოლკლორისტიკის დასაწყისი და განვითარების გზები განსხვავდება დასავლეთ ევროპის ფოლკლორისტიკის გზებისაგან. დასავლეთ ევროპაში ეროვნული სულის იდეის გამოვლინებით გატაცებული რომანტიკოსები ხალხურ შემოქმედებაში მხოლოდ წარსულის გამოძახილს ეძებდნენ. ჩვენში დიდ რუს რევოლუციონერ-დემოკრატებთან იდეურად დაკავშირებული განახლების პრინციპების მქადაგებელი რეალისტები ხალხურ შემოქმედებაში ხედავდნენ ცოცხალ სინამდვილეს — წარსულსაც და თანამედროვეობასაც. ქართველი რეალისტების თვალსაზრისი ხალხურ შემოქმედებაზე ისეთივე იყო, როგორიც რუსული ფოლკლორისტიკის პროგრესული ფრთის წარმომადგენლების — ბ. ბელინსკის, ნ. დობროლუბოვის, ნ. ჩერნიშევსკის, ნ. ნეკრასოვისა და სხვების.

საბჭოთა პერიოდი ქართული ფოლკლორისტიკის ისტორიოგრაფიისა ხასიათდება პარტიისა და ხელისუფლების დიდი ზრუნვით ხალხური შემოქმედებისადმი. ამ პერიოდში დაგროვდა და კვლევის ობიექტად იქცა მრავალი ნიმუში ქართული ხალხური შემოქმედებისა. დიდი სამამულო ომის წლებში განსაკუთრებული ყურადღება მიაქციეს საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა საავტორო-პოლიტიკურ მნიშვნელობას.

საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე ქართულ ხალხურ საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებებს მრავალგვარი ფუნქცია გააჩნდა. საისტორიო ნაწარმოები თან ახლავს

შრომელი ხალხის საქმიანობას. გამოჩენილ ადამიანთა ცხოვრება და მოღვაწეობა არის თემა შრომის სიმღერებისა. საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებებს ჰქონდა სალაშქრო ფუნქციაც, ღრმა პატრიოტიზმისა და კლასობრივი თვითშეგნების საფუძველზე ზოგი საგმირო-საისტორიო ნაწარმოები რიტუალურ სიმღერადაც იქცა. ამგვარ სიმღერებს ისეთივე მარგანიზებული დანიშნულება ჰქონდა ხალხისთვის, როგორც აღნიშნა ფრ. ენგელსმა რეინის დღესასწაულზე შესასრულებელ სიმღერისა და მუსიკის მიმართ. საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა უძველესი ფუნქციის შესასწავლად მნიშვნელობა აქვს საგმირო ხასიათის მოთქმას და ისტორიულ პირთა გარდაცვალებაზე შექმნილ ლექსებს.

ყველა ჟანრის საისტორიო ნაწარმოებთა სპეციფიკური მყარი სოციალური ფუნქცია ისტორიული ხსოვნის უკვდავყოფაა. სოციალური ბოროტების დაგმობა, დიადი წარსულის მოგონება, თანამედროვეობის მნიშვნელოვან მოვლენებისადმი გამომხმაურება და სხვ. ეს არის ძველი და ამავე დროს ახალი სოციალური ფუნქცია საისტორიო ნაწარმოებთა თავისებურად გააზრებული სხვადასხვა სოციალურ ფენაში საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე. საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებები ყოველთვის იყო პატრიოტული გრძნობის გალრმავეების საშუალება. კლასობრივ საზოგადოებაში ეს ნაწარმოებნი აგრეთვე კლასთა ბრძოლის იარაღიც იყო.

საისტორიო ნაწარმოებნი მკიდროდ არის დაკავშირებული სიმღერასთან.

საისტორიო ნაწარმოებთა განვითარებაში აღსანიშნავია ორი ძირითადი მომენტი: ა) ისტორიულ ფაქტებთან და პირებთან დაკავშირებით ახალი სიუჟეტების შექმნა; ბ) ისტორიული მოვლენებისა და პირების ტრადიციულ სიუჟეტებსა და მოტივებთან დაკავშირება. ძირითად ფონდს საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა პირველი გზით შექმნილი ნაწარმოებნი შეადგენენ. საისტორიო ნაწარმოებთა განვითარებაში აღსანიშნავია აგრეთვე ლიტერატურული წარმოშობის ტექსტები.

საისტორიო ნაწარმოებნი უაღრესად კოლორიტულია.

საისტორიო ნაწარმოებთა პოეტური თავისებურებანი მათი სოციალური ფუნქციით არის განსაზღვრული. ქართულ ხალხურ საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა ციკლები ჟანრობრივად ერთგვარნი არ არიან. ციკლის ჟანრობრივი თავისებურება ძირითადად

მისი რეალური საფუძვლის ხნოვანობით არის განსაზღვრული. ძველი ციკლები ძირითადად თქმულებებისა და ლეგენდებისაგან შედგება. ახალი ციკლები მეტწილად გადმოცემებითაა წარმოდგენილი. რაც შეეხება ლექსებს, მათი უანრობრივი თავისებურება რეალური საფუძვლის ხნოვანობაზე არ არის დამოკიდებული. სრული არ არის ცნობილი ფოლკლორის ტიპების განმარტება საისტორიო ლექსებისა, როგორც მხოლოდ ეპიური უანრის ნაწარმოებისა. საისტორიო განყოფილებაში არა იშვიათია ლირიკულ და ლირიკულ-ეპიური ლექსებიც.

საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებები სიუჟეტთა მთლიანობით ხასიათდებიან. სიმბოლოები, ეპითეტები და შედარებანი საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებებში პატრიოტული მიზნით და კლასთა ბრძოლის საშუალებადაა გამოყენებული. მათი საშუალებით მთქმელები ხდიან ამავეს სახეობრივს და გმირს-გრანდიოზულს.

ქართული ხალხური პოეზიის სხვა სახის ნიმუშების მსგავსად საისტორიო ლექსებიც შაირის ზომითა და მოცულობით ხასიათდება.

პროზაული უანრის საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა მთქმელები საქართველოში ხანში შესული მამაკაცებია. ქალები, იშვიათად, წიგნის გავლენით ყვებიან საისტორიო ნაწარმოებებს. საისტორიო ლექსები ყველა სქესისა და ასაკის მთქმელთა რეპერტუარშია.

საგმირო-საისტორიო ნაწარმოებთა მთქმელები ორ ძირითად ჯგუფად იყოფიან: ერთი ჯგუფის მთქმელები მხოლოდ საისტორიო ნაწარმოებებს ყვებიან. სხვა ხასიათის ნაწარმოებებს ისინი არ ასრულებენ. მათ სინამდვილის ცოდნის დიდი პრეტენზია აქვთ, რაც გავლენას ახდენს თხრობის გეგმასა და სტილზე. ისინი გაურბიან ნაწარმოებებში ფანტასტიკური ელემენტების შეტანას. ამგვარი კატეგორიის მთქმელებს მთიან რაიონებში ვხვდებით.

მეორე ჯგუფის მთქმელები ასრულებენ ფოლკლორის ყველა სახის ნაწარმოებებს, რაც გავლენას ახდენს მათ მიერ შესრულებულ საისტორიო ნაწარმოებთა პოეტიკაზე. ნაწარმოებთა შინაარსს ისინი უფრო ავრცელებენ, ვიდრე პირველი ტიპის მთქმელები. უხვად შეაქვთ შიგ ფანტასტიკური ელემენტები. იყენებენ სიმბოლოებსა და შედარებებს. ასეთი კატეგორიის მთქმელებს საქართველოს ყველა კუთხეში ვხვდებით.

საისტორიო ნაწარმოებთა მთქმელები თავისებურად გააზრებულ მოვლენებსა და წინაპართა მიერ შექმნილ ნაწარმოებებს უკავშირებენ ცოცხალ სინამდვილეს და ყოველ ახალ შემთხვევაში ახლებურად გადასცემენ მსმენელებს. საბჭოთა მთქმელებს ტრადიციულ ნაწარმოებებში ახალი თვალსაზრისი შეაქვთ. ეროვნული და სოციალური მოტივები ქართველ მთქმელთა შემოქმედებაში მშრომელი მასის თვალსაზრისითაა მოცემული. ქართველი მთქმელების რეპერტუარში მეტწილად თანაბარი ოდენობითაა ძველი და ახალი ციკლების ნაწარმოებები. ეს მათი ღრმა ეროვნული და სოციალური ავითშეგნების შედეგია.

პირთა საძიებელი

ა

- აბაშელი ალ. 7.
- აბრამიშვილი ელ. 65.
- აგურაშვილი ვ. 184.
- აგალიანი გ. 88, 105, 295, 296.
- აზადოვსკი მ. 30, 96, 197, 269.
- აიკენი (Eicken) 9.
- ალასირი ი. 220.
- ანდრეევი ნ. 87, 90, 97. 236, 245.
- არაბული ბ. 281, 282.
- არაბული გ. 282.
- არაბული ვ. 282, 284.
- არაყიშვილი დ. 100.
- არჯუევანიძე ეთ, 60, 185, 186, 190, 268.
- ასათიანი ნ. 56.

ბ

- ბარდაველიძე ვ. 63, 68, 69, 70, 76, 77, 79.
- ბარნოვი ვ. 56.
- ბატონიშვილი ბაგრატ. 25.
- ბატონიშვილი თეიმურაზ 92, 93.
- ბატონიშვილი იოანე. 23, 24, 25.
- ბაქრაძე დ. 122.
- ბაჩაკაშვილი ხ. 284, 285, 286, 287.
- ბაჩანა. 32.
- ბეგიაშვილი თ. 59, 63.
- ბეჟინსკი ბ. 30.
- ბეჟანიძე. 55.
- ბერძენიშვილი ნ. 7, 119, 144, 162, 179.
- ბილანიშვილი ხ. 55, 81, 82, 176.
- ბონზ-ბრუევიჩი ვლ. 6.
- ბოჭორიშვილი ლ. 64.
- ბროსე მ. 19, 26, 29.
- ბურჯანაძე ქ. 60.
- ბუსლაევი თ. 31.

ბუქრაული ი. 55, 70, 108, 109, 153, 178, 238.

გ

- გაბური ბ. 61, 101, 102, 181, 251, 287, 288, 289, 290.
- გამბა. 58.
- გამყრელიძე ლ. 73.
- გარსევანიშვილი ალ. 167.
- გაჩეჩილაძე ს. 56.
- გიორგობიანი ქ. 73.
- გოგებაშვილი ი. 21, 34, 45, 101, 122.
- გოგიჩაიშვილი ფ. 33, 35, 36, 62.
- გოგოლაძე ბ. 172, 215.
- გოგოლაძე გ. 60, 172.
- გოლოვინი ა. 26, 27, 58.
- გოლუბინსკი 211.
- გორგაძე ს. 56, 59.
- გორგიჯანიძე ფ. 16, 17, 119, 209.
- გორკი მ. 6.
- გრენი ა. 57, 58.
- გრიშაშვილი ი. 121.
- გულაკი ნ. 135.
- გულბანი ს. 205, 276, 277. 278.
- გუჯაჯიანი ე. 105, 293, 294.
- გუჯაჯიანი მ. 62, 72, 132.

დ

- დადიანი ნ. 124.
- დავითაშვილი ი. 55, 133, 136, 137, 138, 139, 140.
- დალგატი. 203.
- დემიან ბედნი 65.
- დობროლიუბოვი ნ. 30.
- დრევსკი ა. 222.

ფ

ენგელსი ფ. 5, 79, 80, 103, 104.

ვ

ვართაგაეა ი. 41.

ვაჟა-ფშაველა 7, 32, 40, 41, 42, 70, 107, 148, 150, 151, 152, 153, 178, 202, 224, 265.

ვახუშტი, 15, 22, 23, 24, 113, 114, 122, 127, 129, 143, 162, 220, 227.

ველიჩკო. 54.

ვესელოვსკი ალ. 8, 223, 237, 249.

ვენმე მესხი. 56.

ვირსალაძე ელ. 60, 61.

თ

თადეიშვილი ვ. 55.

თაყაიშვილი ექ. 19, 21, 25, 122, 123, 124.

თომაშვილი დ. 213, 215.

თოფურია ვ. 62, 72, 131.

ი

იოსელიანი დ. 279, 280, 281.

იოსელიანი პ. 29, 154.

კ

კახანსკი ბ. 197.

კაკაბაძე ს. 16, 17, 19, 119.

კალმის-წვერა (ა. კობაიძე). 158.

კეკელიძე კ. 14, 15, 16, 25, 27, 135, 237.

კელენჯეროძე მ. 31.

კირევესკი პ. 31, 90.

კიშმიშოვი ს. 59.

კოვალევსკი მ. 70.

კრავეტოვი ნ. 205, 248, 249, 252.

კრიგოშევა ვ. 96.

კრიუკოვა მ. 96.

ლ

ლარაძე პ. 91.

ლასენი კრ. 226.

ლაფარგი პ. 104, 197.

ლუჯიაძე ვ. 171.

ლენინი ვ. 203, 217, 222, 232.

ლენინი ვ. ი. 5, 95, 97, 98, 239.

ლეონიძე გ. 25, 64, 83, 85, 106.

ლერმონტოვი მ. 53, 57, 58.

ლაიკოკელი ბ. 160.

ლორთქიფანიძე კ. 139, 184, 224, 229.

მ

მაგნიძე თ. (ი. კუონია) 55, 186, 191.

მაისურაძე ხ. (მაქრო) 55, 73, 110, 284.

მაისურაძე ი. 139.

მაკალაოია ს. 52, 76, 158.

მამაცაშვილი დ. 34.

მამაცაშვილი ალ. 178.

მარეტჩი ტ. 248.

მარი ნ. 135, 197.

მარჟსი კ. 5, 103, 104.

მახარაძე აპ. 60.

მახარაძე ფ. 31.

მერკვილაძე ს. 56, 167, 186, 190.

მეუნარგია ი. 55.

მილაშვილი ა. 185, 190.

მილეჩი ვს. 8, 22, 50, 57, 222, 233, 235.

მირაქიშვილი ალ. 56, 125.

მუსაშვილი ალ. 224, 228.

ნ

ნეკრასოვი ნ. 30.

ნივერიანი ც. 87.

ნინოწმინდელი დ. 143.

ნიუარაძე ბ. 34.

ნეუხიძე შ. 239.

ო

ორბელიანი სულხან-საბა 210.

ოკროშიძე თ. 60.

ოზიაური გ. 78, 105.

პ

პატკანოვი 49.

პეტრიაშვილი ვ. 60.

პირველი ი. 80, 105, 278, 279.

პოტტო 58, 141, 179, 263.

პუაუი ვ. 15, 27, 58, 115.

ე

გორდანია თ. 15, 16, 19, 26, 27, 113, 123, 220, 221.

რ

რახიკაშვილი თ. 32, 38, 39, 40, 74, 206, 210, 222, 228, 232, 233, 236, 242, 292.

როდონაია 91.

რუხაძე ტ. 25, 93.

ს

საბინინი მ. 86.

სამხარაძე გ. 37.

საძაგლოვი — ივერიელი გ. 69.

სვეტლოვი ვ. 57.

სიხარულიძე კს. 24, 25, 33, 37, 38, 42, 60, 64, 76, 106, 126, 127, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 164, 165, 166, 169, 170, 171, 177, 178, 179, 204, 223, 233, 237, 259, 263.

სიხარულიძე შ. 101

სმირნოვი ა. 89.

სოკოლოვი ი. 30, 90, 96, 245, 259.

საქერანსკი მ. 20.

სტალინი ი. ბ. 65, 97, 98, 99, 100.

ტ

ტატიშვილი ნ. 60.

უ

უმკიაშვილი პ. 15, 32, 33, 34, 35, 36, 43, 62, 71, 72, 82, 84, 115, 155, 165, 168, 169, 173, 182, 183, 193, 194, 257, 258, 259, 261, 262, 264, 272.

ფ

ფერაძე ა. 34.

ფირალიშვილი ე. 51, 92.

ფულეკი 211.

ფრეხერი ჯ. 20C, 227, 226

ფუჟურიძე რ. 65.

ფურცელაძე 201.

ძ

ქებაძე გ. 34.

ქიქოძე გ. 228.

ლ

ლლონტი ალ. 60, 63, 96, 99, 101.

ყ

ყაზბეგი ალ. 32.

ყაზბეგი ი. 56, 118, 238.

ყიუშიძე ი. 63.

შ

შადური ს. 34.

შაფელი 38, 201.

შანიძე ა. 34, 39, 40, 41, 62, 69, 70, 72, 74, 77, 120, 148, 149, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 169, 171, 180, 259, 263, 265, 287, 290.

შპიგელი. ფ. 211.

შუკვანი გ. 105.

შულგინი ს. 57, 115.

ჩ

ჩახრუხაძე 202.

ჩერნიშევსკი ნ. 30.

ჩერქეზიშვილი ლ. 34.

ჩიქობავა არნ. 7, 63.

ჩიქოვანი მ. 29, 37, 60, 63, 65, 95, 135, 250, 292.

ჩუბინაშვილი დ. 29, 122.

ც

ცაიშვილი ს. 64, 123.

ცანაეა აპ. 60.

ცინცაძე ი. 20.

წ

წიკლაური თ. 183.

წიკლაური კ. 225, 228, 230, 290, 291, 292, 293.

წერეთელი აკ. 6, 32, 37, 38, 184, 191, 201, 241, 244.

წერეთელი გ. 31, 55.

წერეთელი გრ. 195.

წერეთელი ექ. 115.

წერეთელი კ. 195.

ზ

კავკავაძე ილ. 6, 7, 32, 34, 36, 111,
241, 256.

კალარა (კიკვიძე) 31.

კიკინაძე ხ. 23, 54, 55, 127, 166.

კიკინაძე კ. 207.

კუონდიდელი ან. 201.

კუონია აკ. 61.

ხ

ხახანაშვილი ალ. 32, 34, 44, 45, 47, 48,
49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 69,
70, 106, 128, 129, 130, 232.

ხელიძე გ. 69.

ხერგიანი ან. 87, 105, 225, 231, 275,
276.

ხერგიანი მ. 80.

ხერგიანი რ. 80.

ხიდუმელი ნ. 73.

ხიზანაშვილი ნ. (ურბნელი) 42, 43, 44,
45, 46, 51, 147, 155, 158, 162, 163.

ხიზანაშვილი დ. 56, 95, 147, 148, 150,
151, 161, 246.

ჯ

ჯავახიშვილი ივ. 7, 14, 16, 17, 19,
21, 27, 119, 144, 162, 179, 220, 232.

ჯანაშვილი დ. 45, 167, 174, 175, 176.

ჯანაშვილი მ. 27, 46, 47, 72, 121,
122, 134, 142, 143.

ჯანაშია ს. 7, 119, 121, 144, 162, 179
208, 209.

ჯანგავაძე გ. 213.

ჯაფარიძე ბ. 34.